UDC 34/35 : ISSN 0003-2565

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ANNALS

OF THE FACULTY OF LAW IN BELGRADE

BELGRADE LAW REVIEW

JOURNAL OF LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ | БЕОГРАД 2015 /БРОЈ 2/ ГОДИНА LXIII

Едиција
Светска правна баштина

Издавач
Правни факултет Универзитета у Београду

Лектор и коректор
Марина Давидовић

Технички уредник
Јован Ђорђевић

Дизајн корица
С. I. В.

Слог и прелом
ДОСИЈЕ
СТУДИО

Штампа
ЈП Службени гласник

UDC 34/35 : ISSN 0003-2565

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ANNALS

OF THE FACULTY OF LAW IN BELGRADE

BELGRADE LAW REVIEW

JOURNAL OF LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ | БЕОГРАД 2015 /БРОЈ 2/ ГОДИНА LXIII

Анали Правног факултета у Београду

Година LXIII, бр. 2/2015, стр. 1–262

UDC 34/35 ISSN 0003–2565

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

УДК 340.115:124

CERIF: S115; S143; S210

Др Саша Б. Бован[*]

ТЕЛЕОЛОШКА РЕДУКЦИЈА КАО ХЕРМЕНУТИЧКИ ИНСТРУМЕНТ   ПРИЛОГ СОЦИОЛОШКОЈ ТЕОРИЈИ ТУМАЧЕЊА ПРАВА

У раду се говори о телеолошкој редукцији као модалитету испољавања објективно телеолошког метода тумачења права. Основна хипотеза од које се полази је да се овде ради о техници интерпратације која у највећој мери потврђује да циљно тумачење има социолошку природу, у складу са прагматичко социолошком теоријом тумачења права коју смо изложили у не ким другим радовима. У том правцу критикују се одређења природе телео лошке редукције која кореспондирају са идеалистичком варијантом објективне теорије тумачења права, као код К. Ларенца. Истраживање односа између те леолошке редукције и социолошке теорије тумачења права одвија се полазећи од дискусије о модалитетима испољавања телеолошке редукције. На крају сле ди покушај да се изложи оперативни модел телеолошке редукције који може бити користан правницима практичарима.

Кључне речи: *Правна херменеутика. Објективна теорија тумачења права. Телеолошка редукција. Социолошко тумачење права.*

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

За разлику од наше књижевности из области тумачења права која готово да не помиње телеолошку редукцију као технику правне интепретације, у страној литератури из правне методологије овом се херменеутичком инструменту посвећује изузетно велика пажња. На пример, у немачкој правној литератури из ове области, посматрано у последњих педесетак година, почев од К. В. Канариса па

[*] Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, b*ovan@ius.bg.ac.rs.*

до И. Пупе чије су правнометодолошке студије нарочито запажене последњих година, готово да нема аутора који бар не помиње телеолошку редукцију. У исто време, постоји готово јединствен став у погледу њеног појмовног одређења и природе.

Зачуђује чињеница да у нашој теорији тумачења права практично нема ни помена овог херменеутичког инструмента. У том контексту мора се констатовати да је и иначе стање у овој области правне теорије у нашој литератури крајње незадовољавајуће, чак забрињавајуће. Практично, осим моногафије Ж. Спасојевића из 1911. године на тему аналогије, која је заправо његова докторска теза одбрањена у Паризу, и књиге Р. Лукића из 1961. године, јединомсистематском и свеобухватном делу из тумачења права код нас, радова из јуристичке методологије (јуристичке херменеутике) готово да и нема.[1] У времену после Р. Лукића, чија књига има димензију извесне оригиналности али и противречности, нарочито у погледу природе категорије „право значење правне норме", сусрећемо се са некритичким понављањем његових ставова у уџбеницима из предмета *Увод у право*. Постоји и пар радова неких других аутора (Д. Баста, Ј. Хасанбеговић), који, осим што стоје на позицији стваралачке јуриспруденције у погледу природе јуристичког расуђивања (иначе, доминантног и модерног схватања), дотичу ову област периферно, без продубљене анализе неких релевантних тема и са упитном аутентичношћу у том делу.[2] Посматрано из овог угла, заправо и не изазива чуђење околност да питање телеолошке редукције није уопште обрађивано у нашој теорији тумачења права.

---

[1] Интересантно је да код оба ова аутора, из разних разлога и другачије тео рijске перспективе, сусрећемо покушај уношења социолошких елемената у теорију тумачења права. Социологизација правне херменеутике се код Спасојевића одвија путем разматрања разних облика аналогије, полазећи од Женијеве типологије, и указивањем на социолошку природу појединих од њих: Живан Спасојевић, *Ана логија и тумачење*, Београд 1996, 73 75, 98 103,. Код Р. Лукића се социолошки приступ теорији тумачења права испољава кроз категорију „право значење прав не норме", када се каже да право значење представља оно значење правне норме које обезбеђује исправно вршење функције коју та норма, и право уопште, врши у друштву. Тиме се заправо инсистира на чврстој везе друштва и права и приликом разматрања проблематике тумачења и примене права: Радомир Лукић, *Тумачење права*, Београд 1961, 73 74, 105.

[2] Када се ради о уџбеницима, Лукићев приступ долази до изражаја код Б. Кошутића и Д. Митровића. Код овог првог пре свега када је у питању појмовно одређење циљног тумачења које треба да омогући избор између једног од могућих језичких значења: Будимир П. Кошутић, *Увод у јуриспруденцију*, Подгорица 2008, 294. Код Д. Митровића један такав приступ се огледа у значају који се придаје категорији „право значење правне норме": Драган М. Митровић, *Увод у право*, Бео град, 2014, 266 271, 282 285. Неки други уџбеници, на пример они Р. Васић и К. Чавошког (1997), и Р. Васић, М. Јовановић, Г. Дајовић (2014), иако одступају од Лукићевог приказивања ове материје, и обрађују област тумачења права врло ис црпно, као ни они први, уопште не помињу телеолошку редукцију.

Телеолошка редукција,[3] према речима З. Стојановића, јединог нашег правног теоретичара који уопште помиње ово средство тумачења, представља тумачење којим се иде испод границе правог значења правне норме.[4] Помињемо овог аутора не само зато што се једини јасно изјашњава о овој теми у нашој правној литератури, већ пре свега стога што указује на два херменеутичка међаша битна за јасно профилисање овог инструмента тумачења. Први се испољава кроз дистинкцију која се прави према рестриктивном тумачењу. По мишљењу З. Стојановића, рестриктивном тумачењу прибегава се онда када је нека правна норма нејасна па се уже, тј. прецизније тумачи, а у случају телеолошке редукције имамо ситуацију када се уже тумачи норма која иначе има јасно и прецизно значење.[5] Друго, овај аутор указује да се ужем тумачењу увек прибегава полазећи од циљева регулисања у конкретном случају.[6]

Изложено одређење телеолошке редукције у великој мери кореспондира са онима у страној литератури, пре свега немачкој, где се иначе посвећује доста пажње овој категорији. Тако на пример, К. Ларенц каже да телеолошку редукцију примењујемо када се сусретнемо са преопширним правилом садржаним у закону, при чему се то правило „своди на опсег примене у складу са наменом или смислом закона".[7] Синтагма преопширно правило (*gefaßste Regel*), коју користи Ларенц, заправо значи да је то правило и нејасно, па у том смислу код њега изостаје прецизног разграничење телеолошке редукције и рестриктивног тумачења.

Пар година касније, у свом познатом делу из правне методологије, К. В. Канарис понавља ово Ларенцово одређење, где нарочито истиче да се сужавање законских прописа мора одвијати строго полазећи од смисла и намене неког закона (*daß die Einschränkung der gesetzlichen Vorschriften hier sinngemäß zu bengrenze ist*).[8]

Међу ауторима чији правнометодолошки радови тренутно имају нарочит одјек, о овоме се изјашњава и Ф. Бидлински. Он каже да се

---

3 Неки аутори инситирају на термину телеолошка рестрикција, пре свега стога што телеолошка редукција у својој суштини представља облик рестриктив ног тумачења: Ludwig Enneccers, Hans C. Nipperdy, *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts (Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts, Band I)*, Tübingen 1952, 213 217. Тако и Алф Рос: *Право и правда*, Подгорица 1996, 174 175.

4 Зоран Стојановић, *Кривично право* (Општи део), Београд 2013, 48.

5 *Ibid.*

6 *Ibid.*

7 Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin Göttingen Heidel berg 1960, 296. Тако и код већине аутора. На пример: Thorsten Ingo Schmidt, „Grund lagen rechtswissenschaftlichen Arbeitens", *Juristische Schulung* 2003, 651.

8 Claus Wilhelm Canaris, *Die Feststellung von Lücken im Gesetz*, Berlin 1964, 153.

телеолошка редукција примењује када текст прописа обухвата више него што одговара његовој сврси, односно када и „најуже могуће значење речи превазилази сврху закона".[9] Указујући на неке опасности у примени овог средства тумачења (у правцу релативизације прописа који се излаже телеолошкој редукцији), и Бидлински наглашава да у овим ситуацијама треба „са посебном пажњом проверити и образложити сврху закона".[10]

Међу најновијим радовима из ове области указујемо на ставове И. Пупе. Она говори да је телеолошка редукција сужавање значења (подручја примене) неког прописа, које се састоји у томе да се занемарује текст прописа.[11] Можда реч „занемаривање" уноси неодређеност у ову дефиницију, о чему нећемо сада расправљати, али је битно да ова ауторка посматра телеолошку редукцију као облик објективно-телеолошког тумачења и, најважније, попут претходно поменутих аутора, наглашава како примена овог херменеутичког инструмента мора почивати на пажљивом утврђивању смисла и циља прописа.[12]

Најзад, тек летимичан осврт на пар радова из области теорије права и тумачења права са француског говорног подручја пружа готово идентичну слику у погледу појмовног одређења телеолошке редукције: указује се на сужавање језичког значења правне норме као на најважнију карактеристику овог средства тумачења и инсистира се на томе да то сужавање мора да буде строго везано за циљеве регулисања у конкретном случају.[13]

На први поглед, поготово имајући у виду готово једногласје у погледу питања о природи телеолошке редукције, чини се да примена овог херменеутичког инструмента у судској пракси не подразумева неке велике тешкоће. Међутим, да ли је баш тако? Велики број примера који се помињу у литератури, довео нас је до закључка да телеолошка редукција показује своја различита лица од ситуације до ситуације. Тако се више или мање приближава неким другим средствима тумачења, што коначно може изазвати збуњеност и подозрење практичара у погледу њене примене. То поготово важи за нашу прав-

9 Франц Бидлински, *Правна нетодологија*, Подгорица 2011, 84.

10 *Ibid.*,

11 Ingeborg Puppe, *Kleine Schule des juristischen Denkens*, Göttingen 2011, 96.

12 *Ibid.*, Такав приступ, са одговарајућим примерима, и код: Helmut Rüßmann, *Bürgerliches Vermögensrecht*, Saarbrücken 2006, 18.

13 Robert Kolb, *Interpretation et creation du droit international*, Luzern 2006, 574 578. Thierry Grass, „Structures comparees des arrets de la Cour de cassation et de la Cour federale de justice allemande", *Hermetik und manipulation in den Fachprachen* (K. Morgrnroth, hrsg), Tübingen 2000, 258. Pascal Pichonnaz, Stefan Vogenauer. „Le plura lisme pragmatique du Tribunal federal: une methode sans methode?", *Aktuelle Juristische Praxis* 4/1999, 423.

ну стварност, јер практичари који делају у сфери примене права (судије, тужиоци, правобраниоци, адвокати) напросто никада у току своје едукације и професионалног развоја нису имали прилике да чују за нешто што се зове телеолошка редукција, чак иако су у свом раду, несвесно и према неком професионалном искуству, можда имали прилике да резонују по логици овог средства тумачења. Стога је, чини се, а обавезно полазећи од примера из правне праксе, потребно извршити класификацију појединих облика телеолошке редукције.[14] У том смислу, коначни циљ нашег наума је теоријска артикулација овог херменеутичког инструмента, истраживање односа између телеолошке редукције и социолошке теорије права у правцу дубљег заснивања једног таквог становишта, али и покушај формулисања оперативног модела телеолошке редукције. Тај модел може бити користан правницима практичарима односно може омогућити његову успешну примену, пре свега од стране тужилаца и судија у поступку тумачења и примене права.

2. ТИПОЛОГИЈА ПОЈЕДИНИХ ОБЛИКА ТЕЛЕОЛОШКЕ РЕДУКЦИЈЕ

Полазећи од примера које даје К. В. Канарис, као и његовог изричитог става о могућности да се путем телеолошке редукције стварају нови правни институти,[15] чини се сасвим основаним успоставити разлику између телеолошке редукције у стварању права и телеолошке редукције у примени права.

Пример за овај први облик телеолошке редукције проналазимо код З. Стојановића. Наиме, овај аутор као пример за телеолошку редукцију даје чл. 24. Кривичног закона РС, којим се сужава значење неурачунљивости као основа за искључење кривице, односно изузимају из овог појма ситуације када је неко лице скривило сопствену неурачунљивост (услед дејства алкохола, наркотика, итд.), што га излаже кривичној одговорности.[16] Овакво сужавање неког правног појма, које свој епилог добија у стварању нових правних института, по логици поступања, сигурно представља облик примене телеолошке рестрикције у стварању права. У приватном праву најбољи пример пружа један од централних правних института уго-

---

[14] На потребу да се теоријски артикулише овај модалитет објективно телеолошког тумачења указује и подручје његове примене, а наиме чињеница да се он везује за попуњавање прикривених празнина (*verdeckter Lücken*). Ова синтаг ма нам заправо говори о деликатности подручја и начина примене рестриктивног тумачења.

[15] C. W. Canaris, 153.

[16] З. Стојановић, 48.

ворног права – слобода уговарања, која у свом суштинском и врло прецизном значењу подразумева најширу слободу уговорних страна у погледу регулисања њихових односа (уговор као „закон за странке“). Међутим, познато је да постоји читава лепеза правних института којима се ограничава слобода уговарања, а логика поступања у сужавању слободе уговарања у разним ситуацијама такође представља врло упечатљив пример употребе телеолошке редукције у поступку стварања права.

Ево још једног примера из кога се види како је логика телеолошке редукције уграђена у сам појам неког правног института. Такав је случај са институтом привидног идеалног стицаја. Он постоји када једном радњом буде остварено биће више кривичних дела, али се сматра да је учињено само једно кривично дело.[17] Када се има у виду неки конкретан пример, врло се јасно уочава да овај институт почива на примени телеолошке редукције. Тако је у једној судској одлуци констатовано да нема кривичног дела из чл. 348 КЗ, када је приликом разбојништва окривљени отео чувару банке његов службени пиштољ (Пресуда Апелационог суда у Београду: КЖ1, бр. 5867/2010, од 26.10.2010. године). Помињемо овај случај јер се у немачкој литератури из ове области ово сматра класичним примером телеолошке редукције (тамо се тамо радило о полицајцу који је ухваћен у крађи, а код себе је имао службени пиштољ).[18]

Број оваквих примера, из разних грана позитивног права, изузетно је велики. Та околност носи са собом питања да ли сужавање или прецизирање правних појмова у овој ситуацији треба означити као телеолошку редукцију или се ради о облицима стварања права који настају према потребама судске праксе и живота, а који не захтевају посебно именовање. Овде се заправо ради о телеолошкој редукцији у стварању права која је последица телеолошке редукције у примени права. У сваком случају, ова дискусија указује, као и разни примери који ће овде бити изложени, како се телеолошка радукција врло често појављује у правном поретку.

Када се ради о телеолошкој редукцији у поступку тумачења и примене права, она се испољава у најмање четири облика. У свом првом облику, случајеви које на пример Ф. Бидлинског предлаже, више спадају у тумачење *ad absurdum* (апогогички аргумент) него у телеолошку редукцију. Чини се да примери којима овај аутор објашњава функционисање телеолошке редукције не пружају могућност за извођење неког другог закључка. Он говори о накнадном року за испуњење обавезе у случају доцње дужника, као

---

[17] З. Стојановић, 244.

[18] Rudolf Rengier, *Strafrecht Besonderer*, *Teil I: Vermögensdelikte*, München 2012, 91.

и о потреби сужавања значења појма „накнадног рока“ у ситуацији када је дужник дао озбиљну изјаву да неће испунити обавезу упркос свом кашњењу, јер би остављање додатног рока било несврсисходно и бесмислено.[19] Други пример је сличног карактера. Ради се о правном институту који регулише правне послове између родитеља и малолетне деце када је нужно поставити заступника интереса малолетног лица у тим ситуацијама. Примена телеолошке редукције, тј. сужавање значења једне овакве норме, значило би да приликом сваког повременог даривања детета (обични поклон без терета) суд није у обавези да постави привременог заступника детету, јер би то било апсурдно.[20] Ипак, неспорно је да логика поступања у овим ситуацијама почива на телеолошкој редукцији.

Други облик испољавања телеолошке редукције своди се, у крајњој линији, на *contra legem* одлучивање. Ово проистиче из примера који излажу К. Ларенц и К. В. Канарис. Иначе, Канарис и на равни појмовног одређења сматра да је једна од могућих консеквенци телеолошке редукције *contra legem* одлучивање.[21] Када се ради о примерима из судске праксе, упечатљив је један који даје Ларенц. Ради се о ситуацији када је суд одобрио да се уступи пензија, иако је тада по изричитом пропису било забрањено уступање захтева који се не могу дати у залог.[22] Полазећи од овакивих ситуација, има аутора, попут Х. Рисмана, који телеолошку редукцију посматрају пре свега као облик *contra legem* одлучивања.[23]

Иначе, *contra legem* јудицирање најчешће може као основу имати аналогију, где се правичност успоставља по логици да се „једнако третира на једнак начин“,[24] док се у случају телеолошке редукције правичност успоставља по принципу „неједнако третирати на неједнак начин“, што је један други облик *contra legem* одлучивања. Испољавање телеолошке редукције као *contra legem* одлучивања морамо допустити и с обзиром на то како ову дефинише З. Стојановић. Наиме, ако правна норма има прецизно и јасно значење, телеолошка редукција, као сужавање њеног значења, не може подразумева-

19 Ф. Бидлински, 84.

20 *Ibid.*, 85.

21 C. W. Canaris, 152.

22 K. Larenz, 298.

23 H. Rüßmann, 18. Тако и у неким приручницима за примену појединих техника тумачења: Andreas Müller, Deine“lückenüberbrückungsprogramme: Analogie, Unkehrschluss und teleologische reduktion, *https://www.justizpolitik/rechtskunde/be reich schueler/briefe an passionara/briefe/Brief 018.pdf*, 20.2. 2015.

24 Ово су ситуације када се као подлога *contra legem* одлучивања користи систематско телеолошко тумачење. Детаљније у нашем раду: Саша Бован, „*Contra legem* одлучивање Пандорина кутија правне херменеутике“, *Анали Правног факул тета у Београду* 2/2012, 95 116.

ти избор једног од могућих значења (јер норма има једно значење – оно које је јасно и прецизно), него управо формулисање неког другог значења (*contra legem* значење), које тада мора бити супротно оном јасном и прецизном значењу на које смо применили телеолошку редукцију. Ево примера из наше судске праксе. Решењем Апелационог суда у Београду (КЖ2, бр. 1331/2010, од 13.04.2010. год.), одбијена је као неоснована жалба лица које није платило новчану казну у остављеном року, па му је ова замењена казном затвора (чл. 51. Кривичног законика РС). Наравно, Апелациони суд је у овом случају поступио у складу са јасном и прецизном нормом која не дозвољава другачије тумачење, а која предвиђа да је максимални рок за плаћање новчане казне три месеца. Суд је даље установио да окривљени није тражио плаћање новчане казне у више рата нити је уплатио део казне, што би била околност која би омогућила да му се укине казна затвора иако је прекорачио рок за плаћање, наравно само ако уплати остатак новчане казне. Међутим, суд се изјаснио, додуше између редова, како би под оправданим околностима евентуално било могуће и да се пролонгира максимални рок за плаћање новчане казне, што је пример за телеолошку редукцију у облику *contra legem* одлучивања.

Тако долазимо до трећег начина употребе телеолошке редукције који је и најчешћи у судској пракси. Када објашњава суштину овог херменеутичког средства И. Пупе користи пример који указује да се телеолошка редукција примењује не само када постоји јасно и прецизно значење правне норме, као што тврди З. Стојановић, већ управо и најчешће у ситуацијама када су појмови у правним нормама непрецизни. Она говори о кривоклетству, где се, полазећи од бића овог кривичног дела, могу гонити и лица која нису у доби да дају заклетву, или је њихова улога у судском процесу таква да није било допуштено тражити полагање заклетве од тог лица.[25] У овим ситуацијама, а полазећи од циља конкретне норме, сужавање њеног значења којих има више или које је неодређено, на једно од могућих значења, сигурно представља посебан облик телеолошке редукције у тумачењу и примени појединачних правних норми.

Иначе, инхерентна неодређеност законских прописа, која је последица њихове општости (јер се регулишу класе појава и односа), сложености и друштвене динамике, те неодређености циљева који се нормама штите, чини да су јасна и прецизна значења правних норми изузетак, а не правило. Стога се прецизирање значења правних норми у правној пракси врло често испољава, у коначном облику, и као сужавање тих значења, тј. као телеолошка редукција. У овом правцу се изјашњава и К. Ларенц, када поводом једног случаја говори како

[25] I. Puppe, 96.

конкретизација једног неодређеног правног појма (у његовом примеру радило се о појмовима „верно“ и „веровати“) представља типичан пример телеолошке редукције.[26]

Ево неколико примера за овај облик телеолошке редукције из наше судске праксе. Апелациони суд у Београду је својим решењем КЖ1, бр. 444/2011 од 18.2.2011, применио телеолошку редукцију у прецизирању појма насиље у породици (чл. 194, ст. 1. КЗ). Суд је стао на становиште да претња, која је само у једном наврату изречена члану породице, у начелу није довољна како би се квалификовала као кривично дело насиља у породици, тј. као дело које за последицу има угрожавање телесног интегритета, спокојства или душевног стања неког члана породице. Наравно, не искључује се могућност да нека претња, макар само једном изречена, може изазвати наведену последицу, али то се мора посебно доказати.[27]

Примену телеолошке редукције проналазимо и у пресуди Апелационог суда у Београду: КЖ1, бр. 444/2012 од 09.02.2012. године, где је овим методом прецизиран, а коначно и сужен појам заједнице живота, за потребе одлучивања о кривичном делу ванбрачне заједнице са малолетником (чл. 190. КЗ). Како суд није могао да нађе упориште у чл. 112. КЗ (Значење израза), нити у чл. 4. Породичног закона РС који дефинише ванбрачну заједницу, сужење појма „заједнице живота“ за потребе кривичног права огледа се у томе што је речено да пресудни чиниоци за процену „заједнице живота“ не морају бити временско трајање те заједнице, нити околност да су пунолетно и малолетно лице били у емотивној и сексуалној вези, већ пре свега њихова јасно изражена намера у правцу заснивања ванбрачне заједнице.

Решењем КЖ1, бр. 4906/2011 од 15.11.2011. године, Апелациони суд у Београду је телеолошком редукцијом сузио кључни појам кривичног дела нужне одбране из чл. 19, ст. 1. КЗ. Наиме, суд је донео одлуку да окривљени за прекорачење нужне одбране није дужан да својим бекством избегава напад другог лица, чиме је сузио појам „неопходно потребне одбране за одбијања напада“. Наиме, та одбрана подразумева и одређене радње, а суд је сузио појам тих радњи својим ставом да бекство не спада у лепезу поступака које се могу означити као средство за одбијање противправног напада, односно да бекство није радња коју неко лице мора или може да предузме како би избегао сукоб.

Четврти облик телеолошке редукције може се испољити као избор између два појма под које се може подвести идентично

[26] K. Larenz, 299.

[27] У том смислу готово идентитчни пример проналазимо у још једном решењу Апелационог суда из Београда: КЖ2, бр. 2059/2012, од 20.6.2012. године.

чињенично стање, када се избор једног од тих појмова (заправо, редуковање једног ширег појма на један ужи), испољава као телеолошка редукција. На пример, када се ради о кривичним делима везаним за неовлашћено држање и ношење оружја где је објекат заштите јавни ред и мир, често се поставља питање да ли држање оружја подразумева ситуације када неко лице има сазнање о оружју, које се иначе налази у његовим просторијама, али га не држи као своје или туђе. Ради се, на пример, о оружју које је остало у неком објекту после смрти његовог власника или о оружју у власништву неког члана породице чије је пребивалиште на другој адреси, а који повремено живи на два места. У једном таквом случају, када су конкретне околности могле да буду квалификоване и као неовлашћено држање оружја, суд је полазећи од циљева регулисања (заштита јавног реда и мира), заправо применио телеолошку радукцију, тиме што је чињенично стање подвео под „појам сазнања о оружју", а не под појам „држања оружја" (пресуда Врховног суда Србије: КЗП, бр. 103/2003 од 22.05.2003. године). Слична је ситуација када се постави питање да ли неке радње квалификовати као „неовлашћено ношење" или пак као „преношење оружја". Наводимо пример једне одлуке где је суд по истој логици као у претходном случају (применом телеолошке редукције), одлучио да једно чињенично стање подведе под појам преношења оружја, иако су околности случаја биле такве да је било могуће оквалификовати их и као неовлашћено ношење оружја (Решење Апелационог суда у Београду: КЖ1, бр.3618/2011 од 07.09.2011. године). У овим случајевима телеолошка редукција се заправо примењује тј. испољава кроз поступак правне квалификације.

Листа појединих модалитета испољавања телелошке редукције овим није исцрпљена, односно она би, можда, према неким другим примерима из судске праксе, могла бити проширена. Ипак се чини да су идентификовани кључни или бар најчешћи облици телеолошке редукције у правном поретку (рачунајући и њено испољавање не само у примени, него и у стварању права). Међутим, имајући у виду циљеве рада и ограниченост простора, овом питању не може се тренутно посветити већа пажња. У сваком случају, сматрамо да се проблему модалитета испољавања телеолошке редукције, а све полазећи од случајева из правне праксе, мора посветити већа пажња. Пре свега како би се увидео значај овог херменеутичког инструмента и како би се успешније примењивао у тумачењу и примени права.

Пре него заокружимо дискусију о телолошкој редукцији, а све у контексту социолошке теорије тумачења права (у том правцу биће изложен, колико толико, и један оперативни модел телеолошке редукције), потребно је нешто рећи и о њеном односу са неким другим облицима објективно-телеолошког тумачења. Мислимо притом пре свега на њен однос према телеолошкој рестрикцији.

У суштини, рестриктивно тумачење такође представља сужавање језичког значења правне норме,[28] при чему, као и код телеолошке редукције, сужавање значења се одвија строго полазећи од смисла и намере норме.[29] Према томе, како год да окренемо, чини се да је потребно ставити знак једнакости између телеолошке редукције и рестриктивног тумачења. Послужићемо се случајем који се у нашој правној литератури обично користи за објашњење рестриктивног тумачења права. Ради се о кривичном делу излагања порузи стране државе. Тада се поставља питање свих могућих значења појма поруге, поготово имајући у виду да овај појам припада пре свега политичком дискурсу. С обзиром на особености политичког говора и изразито широку лепезу свих могућих значења овог појма, неминовно се намеће закључак да овај појам треба крајње рестриктивно тумачити. Међутим, и овде уско (рестриктивно) тумачење неког појма почива заправо на логици сужавања значења једног неодређеног појма, тј. на примену телеолошке редукције. На крају крајева, постоје гледишта у правној методологији која, по овде изложеној логици, такође успостављају знак једнакости између телеолошке редукције и телеолошке рестрикције (вид. фн. 3. овог рада).

У сваком случају, све напред казано, са изложеним примерима, говори нам да се овом херменеутичком инструменту мора посветити дужна пажња. Телеолошка редукција (рестрикција, рестриктивно тумачење), према ономе што је речено, врло је честа у судници и представља изузетно значајан облик испољавања објективно-телеолошког тумачења, у смислу заснивања колико толико поузданих критеријума тумачења закона, онда када воља законодавца није изражена или је застарела и нејасна. Стога се овај херменеутички алат мора што више приближити правничком сталежу, како би се чешће прибегавало његовој употреби, чиме би се омогућило ефикасније и правичније функционисање правног поретка.

Међутим, и како је већ истакнуто, указивање на постојећа одређења телелошке редукције, као и дискусија о модалитетима њеног испољавања и испреплетености са неким другим херменеутичким инструментима, није сама себи циљ нити је тек у функцији указивања на њен значај. Ова се дискусија одвија у контексту истраживања односа између телеолошке редукције и социолошке теорије тумачења права коју смо формулисали у неким ранијим радовима. О томе ће бити речи у последњем и најважнијем одељку овог рада. У том правцу, поново се окрећемо проблему појмовног одређења телеолошке редукције.

---

[28] Б. Кошутић, 299.

[29] З. Стојановић, 52.

3. ТЕЛЕОЛОШКА РЕДУКЦИЈА И СОЦИОЛОШКА ТЕОРИЈА ТУМАЧЕЊА ПРАВА

Појам телеолошке редукције који ће овде бити изложен не може се много разликовати, бар на први поглед, од дефиниција из првог дела овог рада. Тада је речено да је у питању сужавање преопширног значења правне норме полазећи од сврхе и намене те норме (закона). Међутим, чини се да сва изложена одређења, међусобно готово идентична, пате од једног великог недостатка. У питању је „телеолошка заблуда" која, попут „силогистичког слепила" из претходне фазе развоја јуристичке херменеутике, подразумева потцењивање мале премисе јуристичког закључка, што се испољава, између осталог, и као поједностављено схватање природе телеолошке редукције.

Наравно, не чини никакво откриће онај ко указује на значај мале премисе (премисе чињеничног стања) за разумевање природе јуристичког расуђивања и природе поступка тумачења права. Поменимо тек пар аутора који се изјашњавају на ову тему. Тако Б. Ритерс и А. Упмајер кажу да практично три четвртине правничког рада чини разматрање чињеничних питања.[30] О значају чињеничних питања за правно расуђивање, сажето, али на систематски начин, можда најубедљивије говоре Х. Ј. Кох и Х. Рисман.[31]

Не улазећи детаљније у ову проблематику, јер ово није ни прилика ни место за једну такву дискусију, указујемо на чињеницу да се у литератури мала премиса третира пре свега са квантитативног, а не квалитативног становишта. Кључни недостатак свих таквих гледишта јесте у томе што се превиђа сложена структура мале премисе. Она се посматра само кроз утврђивање и квалификацију чињеница. У прагматичко-социолошкој теорији тумачења права коју смо формулисали у претходном периоду,[32] а полазећи од мноштва примера из судске праксе, нарочито из рада Европског суда за људска права, устврдили смо да структуру мале премисе чини и објашњење чињеница неког случаја, које се умеће као међуфаза између њиховог утврђивања и квалификације. Једну од кључних последица овог приступа чини тврдња да услед такве структуре мале премисе јуристичког закључка поступак тумачења права морамо посматрати и као облик социолошке анализе (каузално – телеолошко – логички карактер поступка правног расуђивања).

---

[30] Bernd Ruthers, *Rechtstheorie*, Munchen 199, 377. Arne Upmeier, „Der Sachverhalt im juristischen Streit", *Der juristische Streit. Recht zwwischen Rhetorik, Argumentation und Dogmatik* (hrsg. G. Kreuzbauer, S. Augeneder), Stuttgart 2004, 124.

[31] Hans Joachim Koch, Helmut Rusmann, *Juristische Begrundungslehre*, Munshen 1982, 271 345.

[32] Саша Б. Бован, *Правна херменеутика између филозофије и логике: социолошки метод у тумачењу и примени права*, Београд 2014, 100 132.

Ово гледиште кореспондира у највећој могућој мери са објективном теоријом тумачења права, и то њеним реалистичким изданком, где се тумачење права испољава као посматрање циљева неке норме у контексту актуелних (садашњих) друштвених односа.[33] Реалистички огранак објективне теорије заправо је овим учинио први и битан корак у правцу социологизације објективно-телеолошког канона тумачења права, јер тумачење права посматра као вагање интереса полазећи од вагања чињеница. У теорији коју смо формулисали, посматрање мале премисе на горе изложен начин (указивање на значај објашњења чињеница случаја), представља следећи и нужни корак социологизације јуристичке херменеутике, тј, извођење крајњих консеквенци објективне теорије тумачења права у реалистичкој варијанти. Према изложеној формули (тумачење права као вагање интереса полазећи од вагања чињеница), то би значило да се придаје претежни значај вагању чињеница.

Овај приступ подразумева одговарајуће последице и на логичкој равни, а наиме један коперникански обрт у посматрању логичке структуре поступка тумачења права, и то тврдњом да је правна интерпретација, у суштини и превасходно, индуктивна логичка операција која се коначно манифестује као испуњавање садржином требања из опште правне норме полазећи од чињеница случаја тумачења посматраних у ужем или ширем контексту.[34]

Изложена формула, а полазећи од примера из судске праксе, као и оних из литературе, убедљиво долази до изражаја управо у природи телеолошке редукције. У том смислу телеолошка редукција је херменеутички инструмент чија природа и начин примене у највећој могућој мери потврђују социолошку теорију тумачења права коју смо формулисали у неким ранијим радовима. Ради се о томе да оно фино прожимање норме и чињеница, када је потребно пажљиво објашњење и образложење емпиријских претпоставки требања из законске норме, наглашено долази до изражаја у примени телеолошке редукције. С обзиром на деликатност поступка сужавања значења правне норме, овде такође највише долази до изражаја индуктивни карактер једног таквог поступања, јер само полазећи од пажљивог објашњења

[33] За разлику од телеолошког реализма, објективна теорија тумачења права у идеалистичкој варијанти, на пример код К. Ларенца, посматра тумачење права као откривање нормативног смисла закона: K. Larenz, 239 241.

[34] С. Бован, 127, 131. „Телеолошка заблуда" у посматрању природе објектив но телеолошког тумачења заправо се испољава као хипостазирање велике премисе јуристичког закључака, наравно не са стране њених формалних особина, него са ста новишта њеног (аксиолошког) садржаја. То се коначно испољава кроз дефиниције где се каже да је циљно тумачење избор једног од могућих значења правне норме полазећи од циљева неке конкретне правне норме или неког закона. Бизарно је то што овој дефиницији тумачења права не одговара ништа што се стварно одиграва у поступању судија приликом примене права.

чињеница можемо извршити значењску рестрикцију правне норме, на начин да се избегну судијска самовоља и арбитрерност. Чини се да примери које смо изложили у највећој могућој мери потврђују изложени теоријски приступ Нажалост, због ограничености простора, није било могућности да се прикаже још већи број случајева из судске праксе.

Према томе, телеолошка редукција, као што показују примери односно модалитети њеног испољавања, додатно указује како је судијско одлучивање једно море без обала, непрегледна и узбуркана пучина пуна изненађења и опасности, када је судија често препуштен сам себи, тј. свом каквом таквом искуству и интуицији са једне стране, и неодређеним канонима тумачења, са друге стране. Али, у овој дијалектици неизвесности и непоузданости нема јасног критеријума тумачења права који нам је потребан, нарочито у тако деликатним ситуацијама када се сужава значење неке правне норме, када то сужавање може добити, чак врло често, и облик *contra legem* одлучивања. Примери, тј. модалитети испољавања телолошке редукције заправо нас наново и убедљиво, из једног специфичног угла, враћају на још неиспричану причу о судијској слободи, слободи која је много већа него што правна херменеутика то жели да призна.[35] У том смислу, телеолошка редукција указује да је тумачење права, у својој најдубљој суштини, ништа друго него још један покушај и начин суочавања са судијском слободом. У свом изјашњавању на ову тему, А. Рос узима управо телеолошку редукцију као пример широког поља судијске слободе, када судије користе разноразне телеолошке изразе (намера законодавца, сврха закона) како би прикрили прагматизам у одлучивању, прагматизам који се заправо, и коначно, темељи на пажљивом и одговорном раду на чињеницама случаја.[36]

Када овако посматрамо поступак тумачења права такође видимо да обраћање телеологији (циљевима законодавца или закона) није довољно у правцу каналисања, тј. методизације судијске слободе. Сматрамо да телеолошка редукција тек тада, са позивом на социолошку теорију тумачења права у малопре изложеном смислу, може постати поуздан херменеутички инструмент. То значи да њену примену треба засновати на једном мешовитом критеријуму тумачења, критеријуму који се испољава као чврста кореспонденција и прожимање норми и чињеница. Међутим, то прожимање није силогизам, није ни аналогија, као што тврди А. Кауфман,[37] већ једна индуктивна логичка операција, што указује на претежни значај чињеница у примени тог мешовитог и јединственог критеријума

[35] А. Рос, 166 167, 180 181.

[36] *Ibid.*, 175.

[37] Arthur Kaufmann, *Analogie und Natur der Sache*, Heildeberg 1982, 18 20.

тумачења права који чине циљеви регулисања и чињеница случаја тумачења. Индукција овде заправо значи да животне ситуације садржане у опису општих правних норми можемо самеравати пре свега помоћу једног животног критеријума, тј. пре свега позивањем на чињенице случаја. Тада те чињенице прво треба утврдити, затим објаснити, након чега се, и коначно, њихова квалификација заправо испоставља као испуњавање садржином требања из опште правне норме полазећи од тих чињеница.

У изложеном смислу, примери о модалитетима примене телеолошке редукције, те на изложен начин одређена њена природа, потврђује основне поставке социолошке теорије тумачења права онако како је она овде изложена. Са друге стране, ова теорија потврђује значај и оправданост примене телеолошке редукције као херменеутичког инструмента и представља позив ка једном дубљем и озбиљнијем разматрању ове проблематике.

Полазећи од изложеног, а посматрано на равни појмовног одређења, може се сасвим поуздано устврдити да телеолошка редукција представља сужавање значења једног преопширног појма из правне норме, полазећи од циљева њеног регулисања, а имајући наглашено у виду чињенице случаја тумачења. У једној сличној формулацији, којом се може изразити претежни значај чињеничних питања за примену телеолошке редукције, као и индуктивни карактер тог поступка, рећи ћемо да телеолошка редукција представља сужавање значења неког појма из правне норме, полазећи од циљева њеног регулисања, који се самеравају према чињеницама конкретног случаја тумачења.

Коначно, имајући у виду дефиниције са почетка овог рада, које хипостазирају вредносни аспект телеолошке редукције, поставља се питање у којој мери таква одређења уопште узимају у обзир чињеничну димензију ове проблематике.

Неки од аутора које смо поменули, као Канарис, врло су свесни овог питања. У свом осврту на ово питање он примену телеолошке редукције везује за „ванредно стање ствари“ које захтева или оправдавају њену употребу.[38] Овом синтагмом он заправо говори о значају чињеничних питања за разматрање природе телеолошке редукције. Ларенц такође узима у обзир фактички аспект телеолошке редукције путем синтагме „посебно стање ствари“.[39] И. Пупе чињенице случаја тумачења обухвата конструкцијом „правни контекст неког текста“.[40]

38 C. W. Canaris, 152.

39 K. Larenz, 297.

40 I. Puppe, 97.

Као што видимо, у изложеним формулацијама прилично је евидентно занемаривање значаја чињеничних питања приликом разматрања природе и примене телеолошке редукције, а пре свега тако што се она означавају на један еуфемистички и неодређен начин (ванредно стање ствари, посебно стање ствари), и тако што се проблем чињеничних питања уопште не укључује у појам телеолошке редукције. Овај приступ се огледа и у начину презентације примера из ове области.

Поставља се питање зашто је то тако. Сматрамо да се најважнији разлог крије у тврдокорној традицији јуристичке херменеутике. Наиме, ова дисциплина, конзервативна каква јесте, као и правна теорија пре ње и у дугом временском периоду, није била спремна да се суочи са могућностима и предностима социолошког приступа у разматрању природе правничког расуђивања. За овакво стање ствари одговорност сноси и социологија,[41] врло често агресивна у свом наступу, а да притом, нарочито у правној методологији, није успела да операционализује социолошку перспективу за потребе теорије тумачења права. Но, о томе неком другом приликом. Остаје нам да изложимо, сасвим укратко, наравно, у мери у којој је то могуће, оперативни модел телеолошке редукције, а све полазећи од управо формулисане дефиниције.

У једном таквом покушају чини се да оперативни модел телеолошке редукције, тј. модел њене примене, почива на три кључна принципа односно, одвија се у три корака. Први корак подразумева обавезу прецизирања циљева регулисања *de lege lata*; други корак је успостављање чврсте кореспонденције између чињеница случаја и начелно формулисаних циљева; трећи корак у примени телеолошке редукције се састоји у прецизирању циљева регулисања према чињеницама случаја, прецизирању које се заправо испољава као сужавање значења неког појма из правне норме. Најзад, посебан услов ваљане примене телеолошке редукције огледа се у томе што је пожељно да сужено значење појма из правне норме буде начелног карактера односно да може вршити функцију општег правила које се може применити и у сличним ситуацијама. На пример, сужавање појма „претње“ из кривичног дела насиље у породици, онако како је изведено у нашој судској пракси, показатељ је ваљано спроведеног поступка и успешне примене овог херменеутичког инструмента, имајући у виду, између осталог, да може вршити функцију општег правила (став да једна радња претње у принципу није довољна како би се квалификовала као насиље у породици).

---

[41] Сажето о томе код: Жорж Гурвич, *Социологија права*, Подгорица 1997, 29 52.

Наравно, скептици би рекли да овај модел примене телеолошке редукције није у довољној мери заокружен односно практичан. Међутим, такве упућујемо рецимо на Ф. Шлајермахера, или на Е. Бетија, или пак на Х. Г. Гадамера, најзнаменитијег заступника херменеутичког релативизма. Они су убедљиво говорили о неспоразуму као усуду херменеутике, између осталог стога што херменеутички канони никада не могу бити довољно универзални нити прецизни и поуздани, нарочито у тумачењу права.[42] Зато и у овом случају не може бити те прецизности нити практичности која би била таква да од судије направи нешто што би личило на један логички аутомат који поуздано и недвосмислено дели правду. Једино што можемо тада, поготово када се ради о телеолошкој редукцији, а према социолошкој теорији тумачења права, јесте да укажемо на потребу чврсте кореспонденције између циљева регулисања и чињеница неког случаја тумачења. Али и то на начин да се циљеви регулисања самеравају према чињеницама, а не обрнуто, када се чињенице случаја самеравају према циљевима регулисања (скраћени силогизам). А то се иначе најчешће дешава у пракси, што на различите начине подржавају и силогистичка и телеолошка теорија тумачења права.

Све у свему, надамо се да разматрање теоријских контроверзи око телеолошке редукције као херменеутичког интрумента, као и формулисани модел њене примене, а све полазећи од примера из судске праксе, може инспирисати неке даље и дубље дискусије на ову тему, али исто тако, да може послужити и практичарима у њиховом професионалном ангажману. У сваком случају, за нас је ово још један покушај афирмације социологије права као социологије правне праксе, што подразумева њено фокусирање на проблематику примене права. Наравно, све то унутар једне социолошке теорије тумачења права онако како је овде изложена.

---

[42] О томе код: Жан Гронден, *Увод у филозофску херменеутику*, Нови Сад 2010, 9 12, 108 115.

Dr. Saša B. Bovan

Full Professor
University of Belgrade Faculty of Law

TELEOLOGICAL REDUCTION AS HERMENEUTICAL INSTRUMENT

Summary

This paper discusses the teleological reduction, which is one of the most important forms of the objective-teleological interpretation. Then, it points out how this hermeneutic instrument by it's nature and way of application confirms to the fullest extent the sociological nature of the teleological interpretation and sociological theory of interpretation of law, which we formulated in some earlier works. In fact, considerations about teleological reduction can serve as a convincing confirmation of hermeneutic theory that emphasizes predominant importance of the premise of the facts for understanding the nature of juristic conclusion and the proceeding of the interpretation of law. The point is that in using this means of interpretation of law, fine intertwining of the norm and facts by the logic of a single inductive reasoning becomes especially obvious. The narrowing of the meaning of a term applied in the legal norm (as well as the proceedure of interpretation of law in general) manifests itself as fulfillment of the contents of need from the legal norm, starting from the facts of the case which has found itself before the judge. The work carried out an appropriate typology of various forms of teleological reduction and proposed the corresponding model of its application.

Key words: *Legal hermeneutics. – Objective theory of interpretation of law. – Teleological reduction. – Sociological interpretation of law.*

УДК 347.72.036; 005.591.45

CERIF: S144

Др Вук Радовић*

РАЗВОЈ КУЛТУРЕ ОДСТУПАЊА ОД „ПРИМЕНИ ИЛИ ОБЈАСНИ" ПРАВИЛА КОРПОРАТИВНОГ УПРАВЉАЊА

Модеран концепт регулисања материје корпоративног управљања се данас заснива на постојању „примени или објасни" правила. Та правила друштвима дају право да их примене или да их не примене, у ком случају настаје обавеза информисања јавности о разлозима због којих је донета таква одлука. Цео систем се базира на квалитету извештавања за случај одступања, јер ако он не функционише, ни кодекси корпоративног управљања не могу да остваре циљеве који су пред њих постављени. Упоредна и домаћа корпоративна пракса показује у овом погледу бројне недостатке, због чега се и чине велики напори како би се они отклонили. Најновија Препорука Европске комисије о „примени или објасни" правилима представља први значајнији покушај уређивања ове материје на наднационалном нивоу. У овом чланку аутор се залаже за развој „културе одступања" од „примени или објасни" правила, како би друштва постала свесна да одступање није само по себи лоше, јер омогућава прилагођавање јединствених правила корпоративног управљања специфичним карактеристикама конкретног друштва. Правилан развој овакве праксе може водити ефикаснијем управљању акционарским друштвима, али и сталном дизању стандарда добре праксе корпоративног управљања. Тема је од посебног значаја за Србију, имајући у виду да српска друштва готово увек дају позитивну годишњу изјаву о корпоративном управљању, што значи да формално не одступају од правила кодекса који примењују. Међутим, реалност је сасвим другачија.

Кључне речи: *Акционарско друштво. Кодекс корпоративног управљања. „Примени или објасни" правила. Меко право. Закон о привредним друштвима.*

* Аутор је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, *vuk@ius.bg.ac.rs*

1. НАСТАНАК И РАЗВОЈ „ПРИМЕНИ ИЛИ ОБЈАСНИ“ ПРАВИЛА

„Примени или објасни“ правила су настала у Великој Британији у последњој деценији прошлог века. Као одговор на кризу корпоративног управљања осамдесетих година, која се манифестовала финансијским сломом неколико великих привредних друштава (пре свих, *Maxwell Communications*, *Polly Peck* и *BCCI*), маја 1991. године је формирана посебна комисија,[1] чији је основни циљ био да подигне стандарде корпоративног управљања, а нарочито степен поверења у финансијско извештавање и ревизију. Децембра 1992. године публикован је извештај „Финансијски аспекти корпоративног управљања“ (енгл. *The Financial Aspects of Corporate Governance*), познатији као Кедберијев извештај (енгл. *Cadbury Report*), назив добијен према утицајном председнику комисије (*Sir Adrian Cadbury*). Централни део овог извештаја носи назив „Кодекс најбоље праксе“ (енгл. *The Code of Best Practice*). Премда није објашњено зашто су правила корпоративног управљања садржана у оквиру Кодекса, чини се да је намера писаца била да извештају дају већи ауторитет, и поред неспорне саморегулаторне природе.[2] Осим бројних супстанцијалних правила добре праксе корпоративног управљања, која су касније прихватана од стране не само британских, већ и других националних кодекса, оно по чему ће Кедберијев извештај до данас остати препознатљив је увођење („рођење“) једног потпуно новог и оригиналног начина уређивања материје корпоративног управљања – тзв. „примени или објасни“ приступ.[3] Суштина овог приступа заснива се на следећој поставци: различитост компанија онемогућава да се јединствена правила корпоративног управљања пропишу за сва друштва, већ сваком појединачном друштву треба омогућити да изабере она решења која су за њега најповољнија. Са том идејом су смишљена „примени или објасни“ правила, која у основи карактерише добровољност, у том смислу што друштва нису у обавези да их примењују. Међутим, потпуна добровољност је модификована једном обавезом: друшт-

---

[1] Комисија је образована од стране три учесника финансијског тржишта: *Financial Reporting Council* (независна регулаторна институција одговорна за про мовисање високих стандарда корпоративног управљања и извештавања), *London Stock Exchange* и припадника рачуноводствене професије.

[2] Eddy Wymeersch, „The Corporate Governance ‘Codes of Conduct’ between state and private law“, Financial Law Institute Working Paper Series WP 2007 07, Universiteit Gent, November 2007, 10, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 1032596* (28.7.2015).

[3] Vanessa Wilcox, Miriam Ekirapa Musaali, „From ‘Comply or Explain’ to ‘Comply or Else’„, July 2007, 1, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 1407444* (7.8.2015); Ивана Родић, „Кодекс корпоративног управљања у праву Европске уније“, *Право и привреда* 4 6/2013, 187.

во је дужно да у годишњем извештају објави да ли је примењивало правила Кодекса, односно да наведе области у којима није усаглашено с правилима кодекса, као и разлоге због којих конкретизована правила или области не одговарају специфичним карактеристикама тог друштва. Објављивањем образложења компаније објашњавају јавности зашто усвојена правила корпоративног управљања у кодексу за њих нису одговарајућа.[4] Према томе, свако друштво има слободу између две опције: да примени одређено правило кодекса или да га не примени, у ком случају мора да пружи адекватно образложење. Отуда се и назив ових правила састоји из две речи: „примени", ако се друштво определи за примену и „објасни", ако се друштво определи за непримену неког правила.

Имајући у виду да је Кедберијев извештај настао као последица приватне иницијативе, „примени или објасни" приступ је био донекле изнуђен. Снажнији видови имплементације очито нису били доступни.[5] Схватајући да се морају кретати у границима добровољности, писци извештаја су уместо чисте добровољности, засноване на потпуно слободној вољи друштава да прихвате принципе садржане у кодексу, прихватили концепт „модификоване добровољности", тј. добровољности комбиноване с обавезним објављивањем.

Концепт уведен „примени или објасни" правилима је био и остао заштитни знак корпоративног управљања у Великој Британији. Од Кедберијевог извештаја до данас он није суштински мењан, нити оспораван. То потврђује и последњи британски Кодекс корпоративног управљања из 2014. године, који је унапредио, али не и изменио основне идеје „примени или објасни" приступа материји корпоративног управљања.

Логика „примени или објасни" правила је у наредне две деценије имплементирана у великом броју европских кодекса.[6] Штавише, данас се може рећи да су ова правила постала знаменито обележје европског приступа корпоративном управљању,[7] које није заобишло

4 Sridhar Arcot, Valentina Bruno, Antoine Faure Grimaud, „Corporate Governance in the UK: Is the Comply or Explain Approach Working?", July 2009, 5, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 1532290* (28.7.2015).

5 Cally Jordan, „Cadbury Twenty Years On", *Villanova Law Review* 58(1)/2013, 4.

6 О утицају Кедберијевог кодекса на европске државе више вид.: Brian R. Cheffins, „Corporate Governance Reform: Britain as an Exporter", Corporate Governance and the Reform of Company Law, Hume Papers on Public Policy, Vol. 8, No. 1, March 2000, 7 8, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 215950* (7.8.2015).

7 Massimo Belcredi, Guido Ferrarini, „The European Corporate Governance Framework: Issues and Perspectives", Working Paper N°. 214/2013, May 2013, 19, до ступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 2264990* (5.8.2015); И. Родић, 193.

ни земље у транзицији,[8] као ни бројне државе ван Европе, посебно земље Комонвелта.[9]

На наднационалном нивоу, „примени или објасни" приступ је први пут препоручен од стране Високе групе експерата у извештају сачињеном по налогу Европске комисије 2002. године,[10] да би 2006. године био снажно подржан од стране Европског форума за корпоративно управљање.[11] Овај принцип је и формално постао део права Европске уније 2006. године, усвајањем измена Четврте директиве компанијског права.[12] Коначно, 2013. године иста правила су пренета и у обједињену рачуноводствену директиву.[13]

Према јединственим комунитарним решењима, која су у примени скоро већ једну деценију, друштва чијим се хартијама од вредности тргује на регулисаном тржишту имају обавезу да као посебан део извештаја управе укључе и тзв. изјаву о корпоративном управљању.[14] Ова изјава мора да садржи информације о кодексу корпоративног управљања који се примењује на то друштво или кодексу корпоративног управљања које је друштво добровољно одлучило да примењује, или све релевантне информације о пракси корпоративног управљања које друштво примењује поред и изнад захтева

8 О имплементацији „примени или објасни" правила у земљама у транзицији више вид.: Nina Cankar, „Transition Economies and Corporate Governance Codes: Can Self Regulation of Corporate Governance Really Work?", *Journal of Corporate Law Studies* 5(2)/2005, 291 292.

9 Тако је „примени или објасни" приступ прихваћен од стране Канаде, Аустралије, Хонг Конга и Јужноафричке Републике. Вид.: B. R. Cheffins, 6 7.

10 Report of the High Level Group of Company Law Experts on a Modern Regulatory Framework for Company Law in Europe, Brussels, 4.11.2002, 45 47 и 73.

11 Statement of the European Corporate Governance Forum on the comply or explain principle, 22.2.2006, тач. 1, доступно на адреси: *http://ec.europa.eu/internal market/company/docs/ecgforum/ecgf comply explain en.pdf* (29.7.2015).

12 Directive 2006/46/EC of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 amending Council Directives 78/660/EEC on the annual accounts of certain types of companies, 83/349/EE Conconsolidated accounts, 86/635/EEC on the annual accounts and consolidated accounts of banks and other financial institutions and 91/674/EEC on the annual accounts and consolidated accounts of insurance undertakings Директива 2006/46/ЕЗ, *Official Journal of the EU* L 224, 16.8.2006, чл. 46а.

13 Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC Директива 2013/34/ЕУ, *Official Journal of the EU* L 182, 29.6.2013, чл. 20.

14 Алтернативно, државе чланице могу да дозволе да се изјава о корпоратив ном управљању састави као посебан документ, у ком случају он мора да се објави заједно са извештајем управе или да се учини јавно доступним на интернет адреси друштва што мора бити назначено у извештају управе. Вид.: Директива 2013/34/ЕУ, чл. 20(2).

националног права.[15] Друштво које делимично или у целости одступи од кодекса корпоративног управљања које треба или жели да примењује је у обавези да објасни разлоге због којих је таква одлука донета. У случају делимичног одступања, друштво мора да објави и информацију о деловима кодекса који нису поштовани. Осим ове основне идеје, Директивом су уведена и два додатна правила: прво, екстерни ревизор је у обавези да провери да ли су у изјави о корпоративном управљању наведене све информације чије је објављивање наметнуто Директивом, и друго, уведена је дужност чланова управе да обезбеде да је изјава о корпоративном управљању сачињена и објављена у складу са захтевима Директиве. Приказаним решењима, „примени или објасни" приступ је постао обавезујући за све државе чланице ЕУ.

Вишегодишња доминација „примени или објасни" правила у Европској унији је у примени испољила значајне недостатке. Установљено је да је основни проблем непостојање уједначеног начина обавештавања јавности о непримени препорука садржаних у кодексима корпоративног управљања.[16] Прецизније речено, образложења која друштва дају у случају непоступања од одређеном „примени или објасни" правилу су у квалитативном смислу незадовољавајућа. Иако је уочен благи напредак у неким правним системима, свеукупно посматрано ситуација је неповољна. Због тога је Европска комисија 2014. године усвојила Препоруку о квалитету извештавања о корпоративном управљању, у којој је посебан акценат ставила на образложење у случају одступања од „примени или објасни" правила.[17] Препорука се у целости ослања на члан 20 Директиве 2013/34/ЕУ, којим је уведена обавеза друштава да образложе свако одступање од „примени или објасни" правила кодекса корпоративног управљања. Препорука попуњава постојећу правну празнину, јер Директива говори о потреби давања образложења, али без даљих назнака шта оно треба да садржи, као и на који начин га треба писати.

Србија је „примени или објасни" концепт регулативе материје корпоративног управљања увела још 2004. године. Тадашњи Закон

[15] Минималан садржај и начин имплементације кодекса Директивом није прецизиран. И. Родић, 185.

[16] Више о разноликој и неадекватној пракси обавештавања друштава о не примени препорука садржаних у кодексима корпоративног управљања у Европској унији вид.: Study on Monitoring and Enforcement Practices in Corporate Governance in the Member States, доступно на адреси: *http://ec.europa.eu/internal market/company/ecgforum/studies en.htm* (29.7.2015).

[17] Commission Recommendation of 9 April 2014 on the quality of corporate governance reporting ('comply or explain') (2014/208/EU) Препорука о „примени или објасни" правилима, *Official Journal of the EU* L 109, 12.4.2014.

о привредним друштвима је омогућио управном одбору котираног акционарског друштва да донесе писани кодекс понашања или да прихвати неки други кодекс.[18] Према томе, примена кодекса била је потпуно добровољна, јер је управни одбор само могао, али не и морао да примени неки кодекс.[19] Међутим, ако управни одбор одлучи да друштво примењује свој или нечији кодекс, онда је законом била прописана обавеза управног одбора да на свакој годишњој скупштинској седници извести акционаре о усклађености друштва с кодексом понашања, као и да објасни сваку неусклађеност. Обавеза давања објашњења за сваку неусклађеност друштва с кодексом, које је друштво добровољно одлучило да примењује, није ништа друго до флексибилна варијанта имплементације „примени или објасни" приступа.[20]

Важећи Закон о привредним друштвима из 2011. године наставио је са праксом фаворизације меке регулативе корпоративног управљања, уз вођење рачуна о минималним захтевима прописаним правом Европске уније.[21] Према прихваћеном решењу, јавно акционарско друштво је дужно да у оквиру годишњег извештаја о пословању састави изјаву о примени кодекса корпоративног управљања. У изјави друштво је дужно да обавести јавност о кодексу корпоративног управљања који примењује, место на којем је његов текст јавно доступан, сва битна обавештења о пракси корпоративног управљања која нису изричито прописана законом, одступања од правила кодекса, као и образложење за та одступања. Разлика у односу на претходни закон је у томе што су сада јавна акционарска друштва у обавези да примењују кодекс корпоративног управљања (тзв. принцип обавезности примене кодекса),[22] без обзира да ли га је друштво само усвојило или га је усвојила нека друга институција (на пример, Привредна комора Србије или Београдска берза) или неко друго акционарско друштво (на пример, Кодекс корпоративног управљања НИС а.д. Нови Сад). Последице примене ко-

---

[18] Закон о привредним друштвима ЗОПД 2004, *Службени гласник РС*, бр. 125/04, чл. 318.

[19] У теорији у указано на то да овакво тумачење није у складу са системским тумачењем закона, те да се треба заложити за то да постоји обавеза, а не само право управног одбора да примени кодекс корпоративног управљања. Вид.: Зоран Арсић, „Кодекс понашања (кодекс корпоративног управљања)", *Право и привреда* 5 8/2005, 75 76.

[20] Упор.: З. Арсић, 77.

[21] Закон о привредним друштвима ЗОПД 2011, *Службени гласник РС*, бр. 36/11, 99/11, 83/14 др. закон и 5/15, чл. 368.

[22] Мирко С. Васиљевић, *Корпоративно управљање изабране теме*, Удру жење правника у привреди Србије, Београд 2013, 29.

декса су сличне, јер и по једном и по другом закону, друштво мора да објави информације о свим одступањима од кодекса корпоративног управљања који примењује и да их образложи. У теорији је с правом указано на својеврсни парадокс, према коме формалну обавезност примене одређеног кодекса прати необавезност конкретних решења.[23] Као и Директива 2013/34/ЕУ, односно раније Директива 2006/46/ЕЗ, ни наши закони не прецизирају шта се тачно објављује у случају одступања од решења кодекса.

Ослањање на меко право у материји корпоративног управљања није прихватило право САД, јер су федерална регулатива, оличена у Сарбејнс-Окслијевом закону (енгл. *Sarbanes-Oxley Act*), правила за берзанску котацију и одлуке судова Делавера у значајној мери покриле тематику уређену европским кодексима.[24] У Америци се не примењује „примени или објасни" приступ, већ тзв. „примени или ћеш трпети последице" (енгл. *comply or else*), према коме непримена неке одредбе за последицу има правно санкционисање.[25]

2. РАЗЛОЗИ ПОПУЛАРНОСТИ „ПРИМЕНИ ИЛИ ОБЈАСНИ" ПРАВИЛА

Зашто је „примени или објасни" концепт постао скоро општеприхваћен начин уређивања материје корпоративног управљања? Одговор на ово питање је тим пре интересантнији ако се зна да државе и поред његове лоше примене у пракси и даље инсистирају на њему. Постоји више разлога због којих му национална законодавства, али и економска и правна теорија, дају примат у односу на традиционалне форме регулативе.

Флексибилност. – Флексибилност је основна предност и основни разлог постојања „примени или објасни" правила.[26] Као што сваком човеку не одговара исто одело, тако ни сваком акционарском

[23] И. Родић, 185.

[24] Luca Enriques, Henry Hansmann, Reinier Kraakman, „The Basic Governance Structure: The Interests of Shareholders as a Class", *The Anatomy of Corporate Law A Comparative and Functional Approach* (eds. Reinier R. Kraakman *et al.*), Oxford University Press, 2009[2], 68.

[25] Више вид.: Miroslav Nedelchev, „Good Practices in Corporate Governance: One Size Fits All vs. Comply or Explain", *International Journal of Business Administration* 4(6)/2013, 78. За прихватање „примени или објасни" приступа у САД вид.: Larry E. Ribstein, „Sarbanes Oxley After Three Years", *New Zealand Law Review* 2005, 382.

[26] Немачки Кодекс КУ (2014) изричито наводи као своје циљеве флексибил ност и потребу за већом саморегулацијом немачких акционарских друштава (стр. 2).

друштву не одговарају сва унапред дефинисана правила корпоративног управљања. Акционарска друштва се између себе разликују по величини, структури акционарства, органима, грани и сектору привреде којој припадају, државној припадности, и сл. Флексибилност „примени или објасни“ правила се заснива на идеји да сваком акционарском друштву треба омогућити да примени она правила корпоративног управљања која ће бити у највећој могућој мери прилагођена том конкретном друштву, тј. друштво има прилику да правила корпоративног управљања „кроји по сопственој мери“, узимајући у обзир своје интересе и специфичне карактеристике.[27] Она је супротност принципу према коме „једна величина одговара свакоме“, принципу на коме су у основи саздана законска правила.[28] Флексибилност у материји корпоративног управљања заправо поручује да свака препорука садржана у кодексу корпоративног управљања, премда теоријски фундирана и практично оправдана, не мора бити најбоље решење за свако друштво. Због тога се индивидуалним друштвима и омогућава да одступе од оног „примени или објасни“ правила које сматрају да не одговара њиховим потребама, и да евентуално примене неко друго правило, које ће бити њима прилагођено.[29] Повећана ефикасност управљања акционарским друштвом је основна последица која се очекује од примене принципа флексибилности.[30]

Одлука друштва. – Одлука о оптималном начину управљања конкретним друштвом се са регулатора преноси на органе управљања акционарског друштва (чланове управе и акционаре).[31] Како је у највећем броју случајева циљ корпоративног управљања заштита и остваривање дугорочних интереса друштва, а последично и акционара, природно је да они и одлучују о начинима остваривања тих циљева.[32] На овај начин се постижу два ефекта: прво, друштва постају свеснија да је достизање оптималног начина управљања превасходно

[27] Упор.: Michael Kort, „Standardization of Company Law in Germany, other EU Member States and Turkey by Corporate Governance Rules“, *ECFR* 4/2008, 418.

[28] Упор.: Konstantinos Sergakis, „EU Corporate Governance: A New Supervisory Mechanism for the ‘Comply or Explain’ Principle?“, *ECFR* 3/2013, 402. О предностима и недостацима законског приступа више вид.: M. Nedelchev, 77 78.

[29] Неки аутори из карактеристике флексибилности извлаче закључак да се корпоративно управљање не заснива само на формалном усклађивању са законским прописима и другим унапред постављеним стандардима, већ да представља *per se* модел, због чињенице да се примењена правила прилагођавају потребама компанија. И. Родић, 184.

[30] Упор.: K. Sergakis, 400; N. Cankar, 290.

[31] Lutz Christian Wolff, „Self Governance German Style: Comply or Explain ... But, If You Explain We Will Make You Comply“, *The Corporate Governance Law Review* 1(3)/2005, 371 383.

[32] Christopher Hogg, „The ‘Comply of Explain’ Approach to Improving Standards of Corporate Governance“, 1, доступно на адреси: *http://www.financepractitioner.*

у њиховим рукама, те да нема оправдања за слепо поштовање само унапред усвојених правила добре праксе корпоративног управљања, јер се од њих не могу увек очекивати најбољи резултати, и друго, појачава се одговорност органа управљања акционарског друштва, тиме што они не могу да се бране чињеницом да су поштовали све препоруке садржане у кодексу корпоративног управљања, ако су им били доступнији неки други, друштву прилагођенији механизми.

Могућност „правног експериментисања" и de lege ferenda утицај. – „Примени или објасни" концепт омогућава акционарским друштвима да примењују нека друга правила корпоративног управљања, за која у том тренутку сматрају да су за њих боља, као и да их једноставно промене ако се њихова примена покаже као неуспешна.[33] На тај начин друштва могу да експериментишу, а све с циљем тражења оптималних решења. Пракса друштава да често одступају од одређене препоруке представља сигнал за творца кодекса да је можда време да се то правило преиспита. Такође, сличан ефекат могу остваривати и „примени или објасни" правила садржана у кодексима корпоративног управљања на законска решења. Често се у протеклим годинама дешавало да се одређена решења из сфере меког права, која су временом постала општеприхваћени корпоративни стандард, пребацују на законски терен.[34] Као пример се може навести Немачка, која је као велики противник објављивања накнада члановима управе, прво увела ово правило у блажој варијанти у свој кодекс корпоративног управљања, да би неколико година након тога слично правило, само строже и далекосежније, постало саставни део Закона о акцијама.[35]

Дизање стандарда. – Флексибилност препорука садржаних у кодексима корпоративног управљања омогућава да се у овој материји постављају високи стандарди.[36] „Примени или објасни" правила могу да представљају правила која примењују само најуспешнија друштва, те на тај начин кодекси утичу и на друга друштва да теже поштовању

com/corporate governance viewpoints/the comply or explain approach to improving standards of corporate governance?Page 1 (30.7.2015).

[33] Peter Böckli *et al.*, „Making Corporate Governance Codes More Effective: A Response to the European Commission's Action Plan of December 2012", Oxford Legal Studies Research Paper No. 56/2014, 3, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 2366273* (30.7.2015).

[34] О постепеној замени меког права законским правилима у Аустрији више вид.: Eva Micheler, „Transplanting Corporate Governance Codes the Role of Legal Doctrine", 16 18, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 2087620* (20.8.2015).

[35] Више вид.: L. C. Wolff, 382.

[36] Jan Andersson, „Company Law Legislation And Corporate Governance Code The Swedish Illustration Of How Not To Do It", *Stud. Int'l Fin. Econ. & Tech. L.* 7/2004 2005, 187.

најбољих правила.[37] Отуда се правила садржана у кодексима често и називају правилима „најбоље праксе корпоративног управљања".[38] За разлику од кодекса, законима се прописују само минимална правила, која сва друштва без икакве разлике морају да поштују.[39] Но, у неким земљама је уочен и обрнут процес, према коме су закони били ти који су дизали стандарде, које кодекси корпоративног управљања нису успевали да досегну или макар не благовремено. Тако је немачки Кодекс корпоративног управљања дозвољавао праксу да се за председника надзорног одбора именује бивши генерални директор тог друштва, чиме законодавац није био задовољан, због чега је изменама Закона о акцијама 2009. године увео забрану члановима управног одбора да у наредне две године по престанку тог својства буду чланови надзорног одбора истог друштва.[40]

Прилагођавање. – „Примени или објасни" правила су по себи променљивог карактера. Она не постоје с идејом да се примењују вечно, већ их карактерише потенцијал, али и потреба да се стално и брзо прилагођавају новој пракси и новим тенденцијама.[41] Најбоља пракса корпоративног управљања стално еволуира,[42] у светлу нових искустава, због чега је веома важно да се кодекс перманентно унапређује, како би увек био актуелан.[43] Само на тај начин друштва која их примењују могу бити конкурентна на светском тржишту капитала. Адаптабилност, као карактеристика и предност „примени или објасни" правила, појачана је околношћу да се овим правилима

---

37 C. Hogg, 2.

38 Према неким ауторима, препоруке добре праксе корпоративног управљања се у практичним ефектима испољавају као минимални стандарди. За аргументацију више вид.: Gerard Hertig, „On Going Board Reforms: One Size Fits All and Regulatory Capture", Law Working Paper N°. 25/2005, March 2005, 12 21, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 676417* (5.8.2015).

39 J. Andersson, 187. О овој и о другим разликама закона и кодекса вид.: Global Corporate Governance Forum, *TOOLKIT 2 Developing Corporate Governance Codes of Best Practice User Guide*, 2005, 32.

40 Немачки Закон о акцијама (*Aktiengesetz*), § 100(2)(4). Више о оваквој прак си вид.: Paul L. Davies, Klaus J. Hopt, „Corporate Boards in Europe Accountability and Convergence", *The American Journal of Comparative Law* 61/2013, 331 332; William G. Bowen, *Inside the Boardroom Governance by Directors and Trustees*, John Wiley & Sons, Inc., 1994, 63 68; Вук Радовић, „Састав одбора директора (надзорног одбора)", *Корпоративно управљање за чланове управе привредног друштва* (ур. Вук Радовић, Катарина Ђулић), Београд 2014, 107 108.

41 Упор. Драган Вујисић, „Кодекс корпоративног управљања", *Право и при вреда* 5 8/2008, 196.

42 О потреби континуиране адаптације регулативе управљања компанијама вид.: Мирко С. Васиљевић, *Корпоративно управљање правни аспекти*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2007, 23.

43 Кедберијев извештај, тач. 3.11.

често уређује материја која по својој природи није подобна за законску регулативу (тзв. „мекша питања"),[44] попут начина увођења у пословање новоизабраних директора, континуирана едукација чланова управе, евалуација учинка органа управе, и сл.[45] Такође, кодекси се нужно мењају са сваком значајнијом реформом компанијског права и права тржишта капитала.[46] Тако је, примера ради, Привредна комора Србије усвојила Кодекс корпоративног управљања из 2004. године,[47] као допуну Закону о привредним друштвима из 2004. године, да би након усвајања Закона о привредним друштвима из 2011. године, 2012. године усвојила нови Кодекс корпоративног управљања.[48] Коначно, у теорији се указује и на то да ће друштва бити спремнија да примењују правила Кодекса, јер су та правила настала у пракси и њој су намењена.[49] Но, не треба сметнути с ума ни чињеницу да се у неким земљама променљивост кодекса може користити као изговор за непримену закона.[50]

Посебне предности за мала акционарска друштва. – Као што је већ речено, кодекси се пишу превасходно имајући у виду најбољу праксу корпоративног управљања. Најбоља пракса имманентно подразумева највише стандарде, које примењују по правилу највећа и најразвијенија акционарска друштва. Од малих и нових акционарских друштава се не може очекивати да поштују те захтеве, јер то не би било у њиховом интересе,[51] имајући у виду високе трошкове имплементације.[52] Због тога се наглашава да „примени или објасни" концепт штити интересе малих акционарских друштава, будући да се од њих с правом очекује да у складу с принципом флексибилности одступе од правила најбоље праксе корпоративног управљања, уз једину обавезу да сва одступања образложе. Такође, неки кодек-

---

[44] „Линија разграничења између државне регулативе и саморегулативе ће за увек остати нејасна, контроверзна и временом ће се мењати." E. Wymeersch (2007), 16.

[45] C. Hogg, 2.

[46] Klaus J. Hopt, „Comparative corporate governance: the state of the art and international regulation", *Comparative Corporate Governance A Functional and International Analysis* (eds. Andreas M. Fleckner, Klaus J. Hopt), Cambridge University Press, Cambridge 2013, 23.

[47] Кодекс корпоративног управљања Привредне коморе Србије Кодекс КУ ПКС 2006, *Службени гласник РС*, бр. 1/06.

[48] Кодекс корпоративног управљања Привредне коморе Србије Кодекс КУ ПКС 2012, *Службени гласник*, бр. 99/12.

[49] Д. Вујисић, 196.

[50] Више на примеру Шведске вид.: J. Andersson, 200.

[51] Вид.: Кедберијев извештај, тач. 3.15; британски Кодекс КУ (2014), стр. 4, тач. 5.

[52] M. Nedelchev, 78.

си узимају величину друштва у обзир, те искључују примену неких одредаба у односу на њих.[53]

3. ОДНОС С ДРУГИМ ПРАВИЛИМА САДРЖАНИМ У КОДЕКСИМА КОРПОРАТИВНОГ УПРАВЉАЊА

Осим „примени или објасни" правила, кодекси корпоративног управљања често садрже још две групе правила: законска правила и предлоге. Због различитих правних последица, па и различите правне природе, сваки кодекс мора јасно да назначи о којој врсти правила је реч.[54] Неки кодекси то чине коришћењем специфичних препознатљивих језичких формулација за сваку врсту правила, док други поред правила назначе о којој врсти је реч.

3.1. Законска правила

Законска правила о корпоративном управљању садржана су у законима и другим подзаконским актима. Традиционално је материја корпоративног управљања била уређена императивним и диспозитивним правилима компанијског права и права тржишта капитала.[55] Тек је пре неколико деценија ова материја почела да се развија у оквирима тзв. меког права, оличеног у бројним кодексима корпоративног управљања. Већ је речено да се кодекси морају кретати у границама утврђеним законом. Међутим, неки кодекси су се одлучили да међу своје одредбе уврсте и одређена императивна законска правила, која могу бити буквално преписана, што је ређа техника, или формулисана на другачији начин у односу на закон, што је чешће.[56] Пракса укључивања законских норми у текст кодекса се правда потребом подстицања страних инвестиција, јер се страним инвеститорима на једном месту пружају све релевантне информације о најбољој пракси корпоративног управљања у тој држави.[57] Такође, у неким земљама

[53] Тако, британски Кодекс корпоративног управљања прописује да се неке његове одредбе не примењују на друштва која нису међу 350 највећих друштава (FTSE 350).

[54] Препорука о „примени или објасни" правилима, тач. 2; M. Belcredi, G. Ferrarini, 55.

[55] K. J. Hopt (2013), 16.

[56] Интересантна је у овом погледу пракса писања кодекса у Аустрији, где су првобитно законска правила у кодексу била сумарно приказивана. Оваква пракса је због стварања правне несигурности била оштро критикована, због чега је од 2005. године прихваћен став да се законске норме у кодекс преписују, а не парафразирају. Више вид.: E. Micheler, 10 13.

[57] P. Böckli *et al.*, 5; K. J. Hopt (2013), 19. О „педагошкој" функцији кодекса корпоративног управљања вид.: E. Wymeersch (2007), 15.

(на пример, Немачкој и Аустрији) су се законске одредбе користиле у кодексима како би се правни трансплантi англосаксонског порекла лакше прилагодили локалном праву.[58]

Зашто писци кодекса често језички мењају законску одредбу коју уносе у кодекс? Један могући одговор би био да они на тај начин желе да једној вишесмисленој, нејасној или конфузној норми дају значење које одговара најбољој пракси корпоративног управљања. На тај начин се утиче на праксу (корпоративну и судску) да одређено правило тумачи на одређен начин. Такође, могуће је да су државни органи (на пример, судови) заузели став у погледу тумачења неког спорног законског члана. Уношење таквог става у кодекс би остварило функцију адекватног информисања јавности,[59] а нарочито страних инвеститора, којима званични ставови државних органа нису лако доступни. Коначно, има ретких случајева да су писци кодекса намерно преформулисали законску норму на начин који није у складу с њеном садржином. Наравно, и у овом случају је принцип да другачије формисано правило у односу на текст закона ни на који начин не може да промени законско решење, ма колико оно било погрешно. Међутим, могуће је да кодекс на овај начин жели да едукује јавност и будуће законописце о томе како је дати члан требало да буде написан, што значи да може да оствари *de lege ferenda* утицај.[60]

Императивна законска правила се у кодексима препознају по употреби речи „мора“, „не сме“, „дужан је“, и сл. Од „примени или објасни“ правила она се разликују по степену обавезности. Наиме, акционарско друштво не може да одступи од законског правила. Оно се примењује на основу закона, а не на основу кодекса, без обзира што је и у њему садржано.[61]

Осим императивних законских норми, у кодексима се могу наћи и диспозитивне законске норме. Теоријски се поставља питање какав је однос „примени или објасни“ правила и диспозитивних законских норми унетих у кодекс корпоративног управљања. Основна

[58] Вид.: E. Micheler, 9.

[59] О значају информативне улоге кодекса корпоративног управљања у зем љама у транзицији више вид.: N. Cankar, 302 303.

[60] У једном случају, оваква стратегија је примењена приликом писања Кодек са КУ ПКС 2006. Наиме, у том тренутку важећи ЗОПД 2004 је увео посебно прави ло о начину разрешења члана управе именованог кумулативним гласањем. Одредба је била потпуно погрешна, и уместо да заштити мањинске акционаре који су путем кумулативног гласања именовали свог члана управе, она је изгубила сваки смисао. Кодекс је тај недостатак исправио, и одредбу написао у складу с релевантним одред бама упоредног права. Упор. ЗОПД 2004, чл. 327(2)(2) с Кодексом КУ ПКС 2006, чл. 178. Више вид.: Вук Радовић, „Кумулативно гласање за избор чланова управе (II део)“, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду* 2/2008, 56 57.

[61] З. Арсић, 75.

сличност између диспозитивних законских норми садржаних у закону и „примени или објасни" правила садржаних у кодексу је у томе што акционарско друштво може и од једних и од других да одступи, тј. ни једна ни друга правила не морају бити обавезујућа за друштва. Међутим, начин одступања је другачији. Диспозитивна законска норма се примењује истоветно као и императивна ако привредно друштво није предвидело другачија правила, при чему одступање од законског правила мора бити учињено на начин и у границама које су постављене законом (на пример, оснивачким актом). За диспозитивне законске норме је карактеристично да оне уређују питање које мора бити уређено, што значи да друштво нема могућност да не примењује законско правило, а да при том то питање на уреди на други начин. Супротно томе, акционарско друштво има већи степен слободе приликом одступања од „примени или објасни" правила. Начин одступања није дефинисан, те друштво има слободу у два правца: прво, да не примени правило у целости или само један њен део, и друго, да непримену правила употпуни неким другим правилом или да правило само у целости или делимично не примени без потребе да исто правило надомести неким другим решењем. Поред приказаних, уочљива је још једна разлика: друштво не мора да пружи било какво објашњење за одступање од диспозитивног законског правила.

Шта се добија укључивањем диспозитивног законског правила у кодекс корпоративног управљања, када већ и по самом закону акционарско друштво може од тог правила да одступи? Основни разлог за коришћење ове технике треба тражити у жељи писца кодекса да диспозитивно законско правило представи као најбољу праксу корпоративног управљања, чиме додатно утиче на акционарска друштва да не мењају законско правило, и поред тога што на то имају право. Када се унесе у кодекс, диспозитивно законско правило има двоструку правну природу: оно остаје диспозитивно законско правило, али чињеница да се налази у кодексу овом правилу даје и карактер „примени или објасни" правила. За акционарска друштва ово има и практичну последицу, јер оно може да одступи од тог правила, али мора да пружи образложење зашто сматра да то правило не одговара његовим интересима. Додавањем диспозитивном законском правилу карактера „примени или објасни" правила законски режим није промењен, већ је само установљена једна додатна обавеза друштва.

3.2. Предлози

Предлози су, једноставно речено, сугестије друштвима, која примењују кодекс, шта се сматра пожељном праксом у области корпоративног управљања. Ова правила су уобичајено садржана у кодексима корпоративног управљања. Њих карактерише потпуна

добровољност примене. Она су само понуђена друштвима, која могу да их прихвате, али не морају. Предлози су у правом смислу те речи меко право, које друштво ни на који начин не обавезује. Они треба квалитетом садржаних решења да убеде друштва да их примењују. Од „примени и објасни" правила предлози се разликују по томе што њих не прати обавеза извештавања јавности у случају одступања, због чега се фигуративно могу назвати „примени или не примени" правилима, јер је у томе и њихова суштина – друштво може да их примени или не примени, без икакве даље последице. Према степену обавезности, предлози представљају трећи ниво правила садржаних у кодексима корпоративног управљања, при чему су законска правила први, а „примени или објасни" правила други ниво. Они се препознају по употреби речи „може", „требало би", и сл.

Предлози су веома корисни онда када одређено правило још увек није сазрело да буде „примени или објасни" правило, што ће нарочито бити случај када је правило ново, те ни сами писци кодекса нису сигурни да ли оно представља најбољу праксу корпоративног управљања за домаћа друштва. Укључивање оваквог правила у кодекс корпоративног управљања има за циљ информисање јавности о одређеној пожељној корпоративној пракси, како би се у другој фази установио однос друштава, али и тржишта у односу на то решење.[62] Коначно, ако се правило покаже као оправдано и општеприхваћено оно може наредним изменама кодекса да из сфере предлога пређе у сферу „примени или објасни" правила.

4. ОДСТУПАЊЕ ОД „ПРИМЕНИ ИЛИ ОБЈАСНИ" ПРАВИЛА

„Примени или објасни" правила представљају основну садржину сваког кодекса корпоративног управљања. Већ је речено да се она заснивају на концепту „примени правило", а ако друштво не жели да га примени онда треба да „објасни" разлоге због којих је донело такву одлуку. Имајући у виду да се образложење обавезно објављује, ова правила се често називају и „примени или објави" (енгл. *comply or disclose*) правила или још потпуније „примени или објави и објасни" (енгл. *comply or disclose and explain*) правила.[63] Поред ових термина, најчешћи синоним за „примени или објасни" правила су препоруке (енгл. *recommendations*), термин који јасно сугерише да је реч о правилима од којих друштво може слободно да одступи.

Примена препорука се заснива на објављивању информација, као основном регулаторном механизму компанијског права и права

62 P. Böckli *et al.*, 5.

63 P. Böckli *et al.*, 6 7.

тржишта капитала. Од садржине и начина објављивања информација зависи и цео концепт примене кодекса корпоративног управљања. Неодговарајућа пракса извештавања јавности о одступањима од „примени или објасни" правила може да уруши цео систем корпоративног управљања.[64] Ако друштва не објашњавају девијације од правила која треба да примењују или то раде на неадекватан начин, законодавац неће имати избора него да велики број „примени или објасни" правила пренесе у закон, чиме ова правила постају униформна и обавезујућа за сва друштва.[65]

Сваки кодекс мора да прецизира која правила спадају у категорију „примени или објасни" правила. На овај начин се отклања свака дилема у односу на то која правила подлежу принципу „примени или објасни". Посебно је за друштва значајно да ова правила разграниче од предлога, у односу на које их не терети било каква обавеза објављивања.

Друштва морају да схвате да одступање од добре праксе корпоративног управљања није нешто што је само по себи лоше. Неусклађеност с једном или више препорука не имплицира лошије управљање.[66] Друштва не треба да теже да по сваку цену поштују све препоруке садржане у кодексима. Штавише, ако претпоставимо да је неко тело или институција донела одређени кодекс корпоративног управљања, који друштва примењују, није реално ни очекивати да ће сва правила кодекса бити у интересу конкретног друштва. Због тога се друштва охрабрују да одступе од сваке препоруке за коју сматрају да није у њиховом најбољем интересу, уз, наравно, давање потпуног образложења за овакву одлуку. Због тога је од пресудног значаја за сваку државу која примењује „примени или објасни" концепт да развија „културу одступања" од правила кодекса. Управо се овде и види суштинска оригиналност (према некима „генијалност") „примени или објасни" концепта, јер он омогућава друштвима да буду усаглашени с кодексом корпоративног управљања у целини, и поред одступања од једног или више индивидуалних препорука садржаних у њему.[67] Заправо, од друштава се очекује да уместо формалне усклађености са свим препорукама кодекса буду усклађени с његовим духом, тј. основним принципима које промовише.

64 Упор. K. Sergakis, 407.

65 Упор. George S. Dallas, Hal S. Scott, „Can One Set of Rules Fit All? Mandating Corporate Behavior", *The Corporate Governance Law Review* 2(2)/2006, 143.

66 V. Wilcox, M. E. Musaali, 6.

67 David Seidl, Paul Sanderson, John Roberts, „Applying 'Comply or Explain': Conformance with Codes of Corporate Governance in the UK and Germany", Centre for Business Research, University of Cambridge, Working Paper No. 389, University of Cambridge, June 2009, 5, доступно на адреси: *http://www.cbr.cam.ac.uk/pdf/WP389.pdf* (23.4.2013).

Друштво које у извештају о корпоративном управљању наведе да је у целости усаглашено с препорукама садржаним у кодексу начелно шаље позитивну поруку јавности.[68] Међутим, овакав закључак у значајном броју случајева не мора бити потпуно тачан. Наиме, чињеница да друштво поштује сва правила кодекса може да значи и да се органи управљања нису довољно бавили проблематиком корпоративног управљања, већ су унапред прописана правила *telle quelle*, без суштинског преиспитивања, интегрисали у свој систем корпоративног управљања. Као што је већ више пута речено, сва правила кодекса не морају бити и најбоља за конкретно друштво, те према томе, ни потпуна усаглашеност с кодексом не мора да значи да је друштво прихватило за себе најбоља правила корпоративног управљања.[69] Такође, изјава о целовитој примени кодекса може да указује и на то да друштво уопште ни не води рачуна о примени кодекса, већ да само једном реченицом жели да испоштује законску обавезу, очекујући да нико то неће накнадно проверавати. Пракса италијанског котираног акционарског друштва *Parmalat* то на најбољи начин илуструје, јер је ово друштво неколико месеци пре колапса дало изјаву о потпуној усаглашености с италијанским кодексом, за коју се накнадно показало да је била нетачна.[70] Према томе, најбољу поруку јавности би послало оно друштво које је након суштинског преиспитивања свих препорука одступило од оних које не одговарају његовим специфичностима, уз давање потпуног образложења које оправдава такву одлуку.

Друштва могу да одступе од „примени или објасни" правила, али не тако што ће „само рећи не".[71] Она морају да пруже тзв. „смислено", односно „суштинско" образложење. Међутим, шта ови појмови подразумевају, може бити предмет различитих тумачења.[72]

---

[68] Препорука о „примени или објасни" правилима, преамбула тач. 7.

[69] Због тога се у теорији указује да одступање од препоруке која не одгова ра одређеном друштву може значити добро корпоративно управљање, али, наравно, под условом да се наведе разлог. J. Andersson, 187.

[70] Примера ради, друштво је изјавило да од 13 чланова управног одбора три члана испуњавају услове независности. Касније се испоставило да је један од та три директора (*Luciano Silingardi*) био школски друг и лични рачуновођа генералног директора *Parmalat* а (*Calisto Tanzi*), други *Paolo Sciumè* је био један од његових адвоката и члан бројних управних одбора, док је трећи *Enrico Barachini* био члан управних одбора више друштава која су била повезана банкарским пословима с друштвом *Parmalat.* Вид.: Guido Ferrarini, Paulo Giudici, „Financial Scandals and the Role of Private Enforcement: The Parmalat Case", *After Enron, Improving Corporate Law and Modernising Securities Regulation in Europe and the US* (eds. John Armour, Joseph A. McCahery), Oxford (Hart) 2006, 174.

[71] Eddy Wymeersch, „Corporate Governance Codes and Their Implementation", September 2006, University of Gent Financial Law Institute Working Paper No. 2006 10, 3, доступно на адреси: *http://ssrn.com/abstract 931100* (3.8.2015).

[72] О проблему недостатка стандардизованих решења у овом погледу више вид.: Jan Andersson, „Evolution of Company Law, Corporate Governance Codes and th e Principle of Comply or Explain A Critical Review", *The European Financial Market*

Пракса развијених земаља показује да друштва која одступе од једне или више препорука садржаних у кодексима, у извештају о примени кодекса корпоративног управљања често не наводе конкретне разлоге за одступање од сваког правила. Тако, нека друштва само наводе правила корпоративног управљања која нису применила без даљих образложења, друга наводе само опште (апстрактне) и типизиране разлоге за одступање, трећа указују на друга правила која примењују без објашњења зашто су одступила од „примени или објасни" правила, итд. Не треба сметнути с ума чињеницу да друштва навођењем тривијалних разлога за непримену препорука, можда имају намеру да сакрију од јавности праве разлоге.[73]

Најкраће речено, од друштава се захтева одговор на два питања: како и зашто? У том погледу се као средње и задовољавајуће решење наводи одредба шведског Кодекса корпоративног управљања, према којој су друштва у обавези да у годишњем извештају о примени кодекса корпоративног управљања прецизно наведу: 1) од којих правила су одступила; 2) који су конкретни разлози за свако појединачно одступање, и 3) која правила су уместо њих применила.[74] Неке државе, а нарочито Велика Британија, намећу друштвима још строже и детаљније обавезе у случају одступања.[75] У том погледу се посебно издвајају обавезе друштава да покажу да је актуелна пракса усклађена с основним принципима кодекса, као и да примењена правила воде бољем управљању друштвом. Француски кодекс истиче да образложење мора бити разумљиво, релевантно и детаљно, прилагођено посебним приликама самог друштва, као и да мора да садржи убедљиве разлоге који оправдавају одступање.[76]

Европска комисија је усвајањем Препоруке о „примени или објасни" правилима прихватила високе стандарде у односу на тумачење појма „суштинског образложења". Тако, за одступање од сваке индивидуалне препоруке, друштва треба да објаве следеће информације:[77]

---

in Transition (eds. Hanne S. Birkmose, Mette Neville, Karsten Engsig Sørensen), Kluwer Law International, 2011, 100.

73 K. Sergakis, 406.

74 Swedish Corporate Governance Board, *The Swedish Code of Corporate Governance*, 2010, тач. 10.1, доступно на адреси: *http://www.ecgi.org/codes/code.php?code id 281* (3.8.2015).

75 Више вид.: Financial Reporting Council, *What constitutes and explanation under 'comply or explain'? Report of discussions between companies and investors*, February 2012, доступно на адреси: *https://www.frc.org.uk/Our Work/Publications/Corporate Governance/What constitutes an explanation under comply or ex.pdf* (3.8.2015).

76 AFEP MEDEF, *Corporate governance code of listed corporations*, 2013, стр. 32, тач. 25.1, доступно на адреси: *http://www.ecgi.org/codes/code.php?code id 393* (10.8.2015).

77 Препорука о „примени или објасни" правилима, тач. 8.

а) начин одступања – друштва могу на различите начине да одступе од конкретне препоруке, од тога да препоруку не примењују у целости, па до тога да је не примењују само делимично;

б) разлози за одступање – образложење за одступање је суштински елемент на коме се заснива „примени или објасни“ концепт, и оно треба да се заснива на специфичностима конкретног друштва – у том погледу треба избегавати генеричка и апстрактна образложења, а нарочито стандардизоване језичке конструкције које се из године у годину преписују,[78] јер оне за трећа лица немају никакву информациону вредност; такође, адекватно образложење треба да буде концизно и јасно, како се прави разлози не би изгубили у мноштву информација (претерано информисање може лако да склизне у дезинформисање);

в) начин доношења одлуке о одступању – оваквим захтевом се спречава насумично и хаотично доношење одлука о одступању, без икакве институционализације унутар друштва, а тиме и одговорности за садржину донетих одлука;

г) временско ограничење одступања од примене – ако друштво одлучи да одступи од одређене препоруке само у одређеном периоду (тзв. привремено одступање), онда оно треба да објасни када намерава да се са њом поново усагласи;

д) мере које су предузете у складу с циљевима препоруке и кодексом – ако је друштво уместо препоруке применило неке друге мере, онда је оно дужно да поред њиховог описа објасни како се њима остварују циљеви због којих је препорука уведена или циљеви кодекса у целини, или да појасни како те мере доприносе добром корпоративном управљању друштвом.

5. ПРИМЕНА У СРБИЈИ (УМЕСТО ЗАКЉУЧКА)

„Примени или објасни“ концепт регулативе корпоративног управљања се у Србији примењује више од једне деценије. Анализом годишњих извештаја о пословању јавних акционарских друштава се уочава да друштва формално испуњавају своју обавезу примене одређеног кодекса корпоративног управљања. Велики број друштава, махом финансијски снажнијих, су искористила законску могућност и усвојила сопствене кодексе корпоративног управљања, док су друга највећим делом прихватила Кодекс корпоративног управљања Привредне коморе Србије.[79]

78 M. Belcredi, G. Ferrarini, 19.

79 Од осам листираних друштава, укључених на *Prime listing* и *Standard listing* Београдске берзе, шест друштава имају своје кодексе (НИС, Сојапротеин,

Готово сва српска јавна акционарска друштва у оквиру посебног одељка годишњег извештаја о пословању садрже реченицу да је друштво у свему усклађено с одредбама кодекса корпоративног управљања који примењује. Према томе, део „објасни“ иманентно садржан у препорукама релевантних кодекса корпоративног управљања се готово никада не примењује, јер, као што је већ речено, друштва су о обавези да пруже образложење само у случају непримене препоруке. Шта се може закључити из овакве праксе? Без улажења у конкретна решења релевантних кодекса и преиспитивања у којој мери друштва заиста и поштују препоруке садржане у кодексима, веома је необично да друштва никада не налазе за сходно да одступе од барем неког „примени или објасни“ правила. Могуће је дати више објашњења за овакву праксу. Прво, висок степен усаглашености с добром праксом корпоративног управљања може се објаснити и околношћу да велики број друштава усваја своје кодексе, што значи да су та друштва већ усвојила решења „кројена по њиховој мери“, тј. прилагођена њиховим специфичностима, те је онда и логично да нема често потребе одступати од тих правила. Међутим, треба имати у виду да велики број друштава није усвојио сопствени кодекс, тако да ово објашњење није применљиво на њих. Друго, могуће је да управа механички саставља изјаву о усаглашености с кодексом, а да при том претходно не утврђује у којој мери друштво заиста и примењује препоруке. Имајући у виду слабу екстерну контролу коју врши тржиште, а нарочито институционални инвеститори, може се очекивати да се оваква пракса и у будућности настави. Ако директоре не погађају никакве санкције због нетачне изјаве о корпоративном управљању (на пример, статусне у виду разрешења, имовинске у виду накнаде штете или казнене), као ни сама акционарска друштва (на пример, у виду снижавања цена акција), што је у Србији тренутно реалност, директори немају подстицај да улажу додатне напоре како би истински приказали усаглашеност корпоративног управљања друштва с добром праксом садржаном у релевантном кодексу. Штавише, савестан рад директора и реалан приказ стања корпоративног управљања може да нанесе штету друштву у условима непостојања и неразумевања културе одступања од одредаба кодекса. Тржиште може погрешно да схвати изјаву друштва да није усаглашено с одређеним препорукама кодекса, чак и ако је то било ваљано образложено.[80] Како је развој културе одступања предуслов

Енергопројект холдинг, АЛФА ПЛАМ, МПП Јединство, Металац), док два примењују Кодекс КУ ПКС (Аеродром Никола Тесла и Комерцијална банка). Подаци доступни на интернет сајту Београдске берзе: *http://www.belex.rs/*.

[80] У теорији је указано на то да се и поред прокламоване флексибилности, кодексима корпоративног управљања остварује ефекат стандардизације, што значи

ефикасне примене регулативе корпоративног управљања засноване на „примени или објасни“ правилима, веома је важно уложити велики напор у правцу едукације друштава, али и инвеститора, како би се схватио прави значај овог начина регулативе, а нарочито вредност адекватног образложења за случај одступања од конкретног правила. У том погледу, Препорука Европске комисије о „примени или објасни“ правилима може представљати добру полазну основу.

Dr. Vuk Radović

Associate Professor
University of Belgrade Faculty of Law

DEVELOPMENT OF CULTURE OF DEPARTURE FROM "COMPLY OR EXPLAIN" RULES OF CORPORATE GOVERNANCE

Summary

Modern concept of corporate governance regulation is based on the existence of "comply or explain" rules. They offer to companies the choice between application and non-application, and in later case companies are required to inform public by giving meaningful explanation for making that decision. The whole system is founded on the quality of reporting in case of departure, because if it is not working, corporate governance codes cannot achieve goals they were meant to accomplish. Comparative and national corporate practice shows number of deficiencies in this regard, which is why great efforts have been made in order to remove them. The newest European Commission Recommendation about „comply or explain" rules represents the first important attempt to regulate this topic on supranational level. In this article, the author advocates for development of culture of departure from "comply or explain" rules, so that the companies become aware that departure is not per se bad, because it enables adjustment of uniform rules of corporate governance to the specificities of a concrete company. This approach can result in more efficient governance of companies, and permanent development of more demanding good corporate governance standards. This topic is of great importance for Serbia, taking into consideration the fact that Serbian companies almost always give positive annual corporate governance

да *de facto* он води сличним последицама као и законска регулатива. О разлозима више вид.: G. Hertig, 9 10.

statement, which means that they are formally completely in accordance with the rules of the applicable corporate governance code. However, the reality is somewhat different.

Key words: *Corporation. – Corporate Governance Code. – "Comply or explain" Rules. – Soft Law. – Law on Business Organizations.*

УДК 343.237

CERIF: S149

Др Игор Вуковић*

ПОМАГАЊЕ У КРИВИЧНОМ ДЕЛУ У ОБАВЉАЊУ ЗАНИМАЊА И ПРЕДУЗИМАЊУ СВАКОДНЕВНИХ ПОСЛОВА

Спољна слика радње помагања у кривичном делу често не указује на њен деликтни карактер. На пример, позајмљивање ножа пријатељу може представљати и помоћ у припреми празничног ручка и помоћ у извршењу злочи на. И поред често двозначне слике ових понашања, у судској пракси до сада није било дилема да и вредносно неутралне радње могу представљати вид саучес ништва. Последњих деценија, међутим, у литератури се живо расправља да ли радње предузете у оквиру професионалне делатности могу представљати помагање у кривичном делу. У том смислу, у литератури је написан велики број радова са мање или више оригиналним предлозима како решити питање кажњивости ових радњи. Аутор разматра најзначајнија схватања о овом про блему, заузимајући став да у погледу кажњавања радњи помагања предузетих у обављању занимања треба задржати исти приступ као и код других радњи помагања, које се обављају независно од професионалне делатности.

Кључне речи: *Помагање. Професионална делатност. Неутралне радње.*

1. УВОД

Питање кривичноправног вредновања радњи помагања у кривичном делу, путем правних послова који се закључују свакодневно, а нарочито у оквиру обављања професије, последњих деценија представља поље интересовања врло живе научне расправе. Тако се у литератури често наводе примери: трговца који муштерији продаје какву алатку, иако сплетом околности зна да купац њоме плани-

* Аутор је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, *igorvu@ius.bg.ac.rs*

ра да обије известан објекат; пекара, који има сазнање да његова муштерија планира да у хлеб који од њега пазари умеша отров како би усмртила супруга; продавачице која купцу продаје чарапу коју ће овај искористити за прикривање идентитета током пљачке, таксисте који комшију дилера превози на место где овај редовно продаје дрогу, итд. Ово питање нарочито је проблематизовано у сфери банкарских послова,[1] али је актуелно и у погледу многих других занимања.[2] Тако би банкарски службеник клијенту могао да отвори текући рачун са сазнањем да ће овај рачун да искористи за прање новца. Оно што треба разјаснити тиче се питања да ли околност да се ради о уобичајеним правним пословима, карактеристичним за занимање које лице професионално обавља, искључује кривичну одговорност, или наведена лица ипак можемо сматрати помагачима у убиству, прању новца, разбојништву и другим кривичним делима.

Означавање сличних понашања као „неутралних", иако у литератури уобичајено, може се критиковати, будући да се у њему на неки начин већ садржи одговор да ова понашања нису кривичноправно релевантна.[3] Не постоје међутим радње које би *a priori* биле искључене из сваког кривичноправног вредновања. Свака радња која подупире какав злочин већ због ове околности губи некакву своју вредносну „неутралност". Овде се заправо мисли на радње које споља посматрано не показују смислену везу са криминалним понашањем трећих лица.[4] Указивање на њихову безбојност ипак има извесно оправдање, јер се тиме хоће потцртати да се ради о понашањима која у себи не садрже неку себи својствену, аутономну противправност,

[1] Дискусију о некажњивости радњи које се обављају о оквиру занимања у литератури је потакао скандал из 1993. године у погледу увођења пореза на капи талну добит у односу на камате и дивиденде (тзв. афера „Луксембург"), када су немачке банке и штедионице масовно трансферисале улоге у иностранство, чиме су погодовале избегавању плаћања пореза својих клијената. Иако су службеници банака имали сазнање о намерама клијената, многи аутори су бранили становиште да се њихове активности не могу сматрати помагањем у избегавању плаћања пореза, будући да су ове радње биле покривене актуелним нормама банкарског пословања (вид. Helmut Frister, *Strafrecht. Allgemeiner Teil*, München 2009[4], 393). Из немачке доктрине се разматрање ове проблематике убрзо проширило на упоредном плану (вид. нпр. Keiichi Yamanaka, „Objektive Zurechnung bei neutralen Beihilfehandlungen Betrachtungen anhand der japanischen Diskussion", у: *Festschrift für Günter Jakobs zum 70. Geburtstag am 26. Juli 2007*, Köln *et al.* 2007, 770, у погледу расправе у јапанској науци).

[2] Под удар кривичног права би тако могло доћи и давање правних савета од стране адвоката или пореских саветника, који увиђају да њихови налогодавци ове савете користе за вршење кривичних дела.

[3] Katharina Beckemper, „Strafbare Beihilfe durch alltägliche Geschäftsvorgänge", *Juristische Ausbildung* 3/2001, 163. Из тог разлога ова ауторка сматра да је прихватљивије говорити о „нормалним пословима свакодневице".

[4] С правом Thomas Fischer, *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, München 2011[58], 255.

садржану у опису неког кривичног или другог казненог дела. Ипак, наведени аргумент довољно је убедљив да ову појаву не назовемо уобичајеном синтагмом „неутралних понашања“.

Основни разлог који би се могао навести у правцу негирања одговорности за помагање тицао би се квалитета доприноса, то јест чињенице да у многим наведеним примерима допринос *није омогућио* извршење дела, већ га је било једноставно заменити прилогом неког другог лица. Тако бисмо могли карикирати да је тровач или обијач у наведеним примерима могао ући у неку другу пекару или продавницу алата, у којем не би налетео на лице које сплетом околности зна за његове намере, већ на неког другог, неслутећег продавца. Овај аргумент се по својој суштини тиче приговора да допринос овде не би представљао *conditio sine qua non* у пуном значењу ове сентенце (услова без којег нема извршења). Продаја алатке заиста није омогућила обијање објекта од стране извршиоца, јер је овај средство за обијање вероватно лако могао прибавити и на неки други начин. Ипак, овај аргумент промашује, јер се и не тражи да помагачки допринос мора бити таквог квалитета да без њега није оствариво дело у целини, већ је довољно да он само *олакша* дело извршиоца.[5] Осим тога, одбацивање помагања на темељу увођења хипотетичког каузалног тока не сматра се прихватљивим,[6] јер се околност да су пекар и трговац фактички олакшали посао извршиоца, и тиме несумњиво потпомогли његово дело, не може занемарити позивањем на неки услов који се није стварно десио (куповина хлеба или алатке код неког другог), и који је само потенцијално могао да наступи.

Следећи аргумент који би се на плану евентуалног одбацивања кажњивости свакодневних послова као радњи саучесништва могао навести тицао би се идеје о *багателности* доприноса. Тако у примерима продаје хлеба тровачу или алатке обијачу можемо утврдити како такав прилог само незнатно помаже дело извршиоца. Тако бисмо и супругу истог тог обијача могли сматрати саучесником, ако му она, разуме се свесна у какав поход њен драги креће, брижно направи сендвич или га топло обуче. Тешко можемо спорити да је и такав допринос нешто олакшао његов подухват, па ипак већина аутора, истина са различитим аргументима,[7] одбацује идеју о супрузи као помагачу.

---

[5] Игор Вуковић, „Каузалност радње помагача у односу на дело извршиоца“, *Crimen* 1/2015, 57. Потпунија је формулација која наглашава да допринос помагача дело извршиоца „омогућава, олакшава, интензивира или обезбеђује“ (вид. *ibid.*, 47 фн. 2), али интензивирање и осигурање успеха дела се такође могу свести на његово олакшавање.

[6] С правом Claus Roxin, „Was ist Beihilfe?“, *Festschrift für Koichi Miyazawa. Dem Wegbereiter des japanisch deutschen Strafrechtsdiskurses*, Baden Baden 1995, 514.

[7] Највећи број аутора кажњивост сличних радњи одбацује полазећи од пре миса учења о објективном урачунавању. Тако би се у наведеном примеру могло

Најзад, убедљиво делује и размишљање да би шире кажњавање радњи предузетих у оквиру различитих занимања водило спутавању њиховог обављања. Ако је према законској дефиницији помагања (чл. 35 Кривичног законика)[8], за кажњивост довољан помагачев евентуални умишљај, то би у исходу могло водити ограничавању слободе грађана. Делује врло разумљиво бојазан да би одговорност за помагање у пракси могла задобити сувише екстензивне контуре. Тако би сазнање да нам је пријатељ примера ради насилан захтевало да у нашем свакодневном контакту водимо рачуна да му случајно не ставимо на располагање какав опасан предмет којим би могао повредити другога, јер бисмо у супротном као саучесници могли бити изложени кривичној одговорности.[9]

Страна судска пракса у погледу кажњивости радњи свакодневице углавном заузима став да радње учињене у оквиру одређеног занимања могу представљати кажњиво помагање.[10] Тако су немачки судови у процесима анонимног трансфера новца у иностранство у циљу избегавања плаћања пореза заузимали становиште да се радње свакодневице или радње типичне за обављање занимања не могу генерално, већ на основу чињенице да се обављају у оквирима прописима уређеног посла, сматрати некажњивим. И такве радње би се могле ставити у известан криминални контекст.[11] Сличне закључке налазимо и у одлукама других, нпр. америчких[12] или швајцар-

---

тврдити да је храњење или облачење извршиоца додуше каузално модификовало извршење дела (извршилац у поход креће сит и нахрањен а не гладан и го), али да није релевантно увећало његов успех (вид. нпр. Otto Triffterer, *Österreichisches Strafrecht. Allgemeiner Teil*, Wien New York 1994[2], 410).

[8] Кривични законик КЗ, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 и 108/14.

[9] Wolfgang Wohlers, „Gehilfenschaft durch „neutrale“ Handlungen Ausschluss strafrechtlicher Verantwortlichkeit bei alltäglichem bzw. berufstypischem Verhalten?“, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht* 4/1999, 428.

[10] Тако је у једној интересантној одлуци јапански суд закључио да продаја петлова представља помагање у недозвољеном организовању игара на срећу (борби петлова, упор. са чл. 269, ст. 3 српског КЗ), будући да је продавац знао у ком циљу ће се животиње употребити (вид. K. Yamanaka, 773).

[11] Упор. Wolfgang Joecks, *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch. Band* 1 (Hrsg. B. von Heintschel Heinegg), München 2003, 1114.

[12] У низу својих одлука (нарочито у време прохибиције) амерички судови су закључивали да је продаја робе (нпр. буради, шећера, меласе и другог материјала и опреме неопходне за производњу алкохолног пића) са знањем да ће та роба бити искоришћена за чињење кривичног дела (недозвољено прављење алкохола) довољна за заснивање кажњивости за помагање у делу (вид. нпр. Pattis v. United States, 17 F.2d 562, 566 [9th Cir. 1927]). „Продавац не може игнорисати сврху у којој је куповина учињена ако је о тој сврси обавештен, или ‘опрати руке’ од помоћи коју је пружио извршиоцу злочина изговором да је само продао трговачку робу“ (Backun v. United States, 112 F.2d 635 [4th Cir. 1940], вид. Candace Courteau, „The Mental Element Required for Accomplice Liability: A Topic Note“, *Louisiana Law Review*, 1/1998, 330).

ских[13] судова. Међутим, и поред поприличног неразумевања судова за аргументе осуђених помагача, ова проблематика је толико снажно заокупила доктрину, да је у исходу велики број аутора дао крајње разноврсне предлоге кривичноправног решавања радњи свакодневице. Отуда је неопходно осврнути се на најактуелнија схватања о овом проблему.

2. СВАКОДНЕВНИ ПОСЛОВИ КАО НАЧЕЛНО КАЖЊИВО ПОМАГАЊЕ

Према у пракси и даље владајућем али у литератури све мање заступаном становишту,[14] чињеница да се радња помагања врши у оквиру свакодневних, вредносно неутралних послова, нема такав значај да може искључити помагање у кривичном делу. И за ове радње би тако члан 35 КЗ, који се односи на помагање као облик саучесништва, важио неограничено, без икаквог нарочитог привилеговања радњи предузетих у оквиру какве професионалне делатности. Нижи криминални садржај појединих радњи помагања могуће је адекватно степеновати на плану одмеравања казне, тако да вредносно неутрални карактер неких доприноса свакако не би остао неуважен.

У прилог овако широко постављене зоне помагања говорило би најпре законско обличје одредбе о помагању, која не прави разлику према томе да ли се допринос делу извршиоца састоји у неким радњама које се врше свакодневно у оквиру обављања професионалне делатности или изван очију јавности. Ако законодавац као типичну радњу помагања наводи „стављање учиниоцу на располагање средства за извршење кривичног дела“, нашег продавца алатке свакако можемо подвести под ову објективну слику. Стога, ако се овој радњи придружи макар евентуални умишљај на субјективној страни, не би било основа да се не закључи да је продавац алатке помогао у

[13] Тако је замах расправи нарочито дао случај „меса антилопе“ (*Antilopenfleisch Fall*) од 1993. године. Савезни суд је одбио жалбу трговца осуђеног за помагање у превари, који је око 400 тона меса антилопе, увезеног из Африке, продао фирмама које су га лажно означиле као месо европске дивљачи и тако износиле на тржиште. Одлука суда се заснивала на томе да је осуђени знао да препродавци (због вероватне задршке крајњих купаца и тако велике количине) тешко могу остварити добит тач ним навођењем земље порекла и да је легална употреба меса од стране ових фирми фактички била искључена (вид. детаљније W. Wohlers, 426).

[14] Овај став заступају нпр. K. Beckemper, 169; Bernd Heinrich, *Strafrecht Allgemeiner Teil II*, Stuttgart 2010^2, 238; Volker Krey, *Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band 2*, Stuttgart 2002, 112 (уз захтев да се доприносом мерљиво увећавају шан се за успех дела извршиоца, како би се елиминисали багателни доприноси); Harald Niedermair, „Straflose Beihilfe durch neutrale Handlungen?“, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 3/1995, 507.

обијању. Уосталом, која би била разлика између наведене ситуације и позајмљивања исте те алатке од стране „предусретљивог" комшије, потпуно независно од обављања професионалне делатности. Да се комшији негира својство помагача у тешкој крађи – никоме не пада на памет.[15]

У прилог овом тумачењу говори још један разлог. Типична кривична неправа оцртана су законским описима, тако да предузимање ових радњи (извршења) кривичних дела носи несумњиву противправност.[16] Сличан криминални супстрат осећамо и у погледу радњи подстрекавања на кривична дела, будући да се тиме други наводи на злочин. Објективној страни радњи помагања, међутим, није иманентан неки аутономни негативан вредносни садржај. Не/вредност помагања се ослања на не/вредност дела које се потпомаже, па као што се другима може пружати помоћ у неким друштвено корисним активностима, тако се може доприносити и неком штетном подухвату. Изузимање из криминалне зоне оних доприноса који у себи не садрже некакав минималан, кажњавања вредан супстрат, достојан макар моралне осуде, обесмислило би постојање овог облика саучесништва у целини.[17] Тада не бисмо могли сматрати помагачем ни онога који провалнику носи тешку бушилицу, којом овај планира да продре у сеф, јер ношење тешких предмета не представља неки забрањени чин. Таквим захтевом би највећи број помагачких доприноса заправо испао из криминалне зоне.

Штавише, тумачење да помагање не би могле засновати радње учињене у обављању професионалне делатности створило би правну празнину у кажњавању, која би се могла врло умешно израбљивати од потенцијалних саучесника. Многи помагачки доприноси могли би се вешто подвести под низ професионалних делатности, па би, парадоксално, друштво учешће у злочиначкој активности унутар струке не само толерисало, већ исплаћивањем зараде (за професионални допринос злочину) на неки начин и подупирало.

15 K. Beckemper, 163.

16 Питање кажњивости свакодневних послова стога се и не би постављало код кривичних дела код којих је сама радња извршења прописана као извесно пружање помоћи, као нпр. код кривичног дела навођења на самоубиство и помагања у самоубиству из чл. 119 КЗ, будући да типизираним кривичним неправима, ослика ним описима кривичних дела недостаје свака вредносна „неутралност".

17 Бесмисленост сличних разликовања најбоље показује чињеница да се у бројним радовима који се баве овом проблематиком, у школском примеру помагања у тровању с почетка текста, настројеност аутора *pro* или *contra* кажњивости радњи свакодневице често може осетити већ у одабиру средства извршења које се из вршиоцу ставља на располагање. Тако се осећа да је лакше оправдати кажњавање у случају продаје отрова, него продаје хлеба у који ће се тај отров умешати, иако на плану каузалности доприноса и степена учешћа у делу извршиоца и нема битне разлике.

3. РАЗГРАНИЧЕЊЕ КАЖЊИВОСТИ ДОПРИНОСА НА ОБЈЕКТИВНОМ ПЛАНУ (ТЕОРИЈА ОБЈЕКТИВНОГ УРАЧУНАВАЊА И УЧЕЊЕ О СОЦИЈАЛНОЈ АДЕКВАТНОСТИ)

Многи аутори допуштају да вршење занимања некада може искључити саучесништво у кривичном делу, иако са различитим образложењима. Тако један број теоретичара кажњивост свакодневних послова одбацује преко објективних критеријума, из угла учења о тзв. објективном урачунавању.[18] Ово учење се у упоредној догматици користи у материји узрочности, као коректив резултата теорије еквиваленције, где се као услов урачунавања неке последице некој радњи захтева да је учинилац том радњом створио или увећао правно релевантан ризик, из којег је произашла последица дела.[19] Овај критеријум нашао би отуда примену и на плану помагања, тако што би се захтевало да је помагач својом радњом повисио ризик остварења дела од стране извршиоца. Како међутим понашања која се врше у оквиру струке по правилу не носе неки нарочит правно недозвољен ризик, заступници овог критеријума у исходу углавном одбацују њихову кажњивост. Тако се правно релевантан ризик продаје ножа извршиоцу убиства може одбацити, будући да је извршилац имао много замисливих опција да средство извршења набави од другога.[20]

Друга група теоретичара објашњење проблема такође види на објективном плану,[21] али у оквиру учења о социјалној адекватно-

[18] У том правцу нпр. Walter Gropp, *Strafrecht. Allgemeiner Teil*, Berlin et al. 2001², 370; Joachim Kretschmer, „Welchen Einfluss hat die Lehre der objektiven Zurechnung auf das Teilnahmeunrecht?“, *Juristische Ausbildung* 4/2008, 270; Karl Lackner, Kristian Kühl, *Strafgesetzbuch mit Erläuterungen*, München 2001²⁴, 177.

[19] Вид. Зоран Стојановић, *Кривично право. Општи део*, Београд 2014²¹, 125.

[20] У том смислу нпр. W. Gropp, 370.

[21] Поред наведених, срећу се и други објективни критеријуми. Тако Кинтхојзер полази од тога да ли се допринос предузима временски блиско радњи извршења или у јасно одвојеном стадијуму припремања (Urs Kindhäuser, „Zum Begriff der Beihilfe“, *Festschrift für Harro Otto* (Hrsg. G. Dannecker *et al.*), Köln 2007, 368), док Вајгенд ин систира на „значајној потпори“ делу извршиоца (Thomas Weigend, „Grenzen strafbarer Beihilfe“, у: *Festschrift für Haruo Nishihara zum 70. Geburtstag*, Baden Baden 1998, 208). Ипак, како је с правом примећено (Gerhard Seher, „Grundfälle zur Beihilfe“, *Juristische Schulung* 9/2009, 796), „продаја чекића не постаје вредна кажњавања зато што њиме планирано убиство следи још колико истог дана, нити такси вожња на ме сто дела мутира у помагање зато што ниједан други такси не стоји на располагању“. Неки аутори, пак, решење проблема траже на плану противправности, сматрајући да је овде неопходно извршити упоређивање добара с једне стране корисности ограничавања слободног деловања грађана и повређивања објеката кривичноправ не заштите с друге стране. Овај модел ипак није прихватљив јер сличан основ

сти.[22] Према овом мерилу, слична понашања представљају социјално уобичајене радње, које не могу бити обухваћене законским описима.[23] Оне се крећу у границама онога што правни и социјални поредак од својих грађана очекује, тако да социјално адекватна понашања ни не остварују бића кривичних дела, чак и ако некада посредно доприносе повреди кривичним правом заштићених правних добара. Ко се својим понашањем уклапа у оквире правила живота у заједници, не би могао за своје понашање бити кажњен. Због тога продаја неког предмета у оквирима уобичајеног пословања не треба да постане кривичноправно недозвољена само зато што продавац наслућује намере учиниоца.[24] Ова два објективна критеријума се унеколико преплићу, будући да и учење о објективном урачунавању као претпоставку урачунавања захтева стварање правно релевантног ризика, које међутим изостаје у случају социјално адекватних радњи.[25]

Учење о социјалној (односно професионалној) адекватности, на први поглед, сасвим лепо објашњава проблематику кажњивости послова свакодневице. Заиста, ако поредак допушта да се под одређеним условима извесна занимања обављају на друштвену корист, онда кажњавање њиховог обављања, само уз услов да на субјективној страни учинилац има представу да учествује у каквом кривичном

искључења противправности једноставно не постоји. Границе слободног деловања одређује законодавац а не суд (с правом K. Beckemper, 169).

[22] Ово учење засновао је Велцл (*Welzel*). Вид. детаљније Hans Welzel, *Das deutsche Strafrecht*, Berlin 1969[11], 55.

[23] У том смислу Uwe Murmann, „Zum Tatbestand der Beihilfe“, *Juristische Schulung* 6/1999, 552.

[24] Поједини аутори сматрају да концепт социјално адекватних радњи искључује кривичну одговорност помагача исувише широко, сматрајући да такво дејство заслужују само доприноси учињени поштовањем правила извесне професије (тзв. професионално адекватне радње). Ова идеја почива на томе да су професије (нпр. лекар, банкар или порески саветник) уређене нарочитим нормама, чије постојање и прихватање од стране друштва за исход има претпоставку о њиховој усклађености са кривичноправним нормама. Међутим, овај критеријум неоправдано привилегује помагачке доприносе учињене у оквиру одређених занимања. Тако таксиста који би умишљајно довезао разбојника до банке не би представљао помагача, док би сваки други возач који би приватно обавио исти посао био саучесник у крађи, иако слично разликовање нема никакво смислено објашњење. Даље, ни сами заступници овог схватања немају јасну представу на које то професије би се њихов критеријум неспорно односио. У неку руку свако занимање, независно од сложености правила која га дефинишу као подсистем норми, има своју мању или већу друштвену корисност. Осим тога, правила која уређују обављање неке професије нису у корелацији са кривичним нормама (с правом W. Wohlers, 431). И када се запослени придржава тих правила може доћи у сукоб са кривичним правом, тако да и овде важи приговор који се може упутити учењу о некажњивости социјално адекватних радњи.

[25] То се најбоље уочава у излагањима Јакопса (вид. Günther Jakobs, „Akzessorietät. Zu den Voraussetzungen gemeinsamer Organisation“, *Goltdammer´s Archiv für Strafrecht* 6/1996, 261).

делу, води кажњавању не за дело – већ за (зле) помисли. Овај концепт (тзв. *Gesinnungsstrafrecht*) данас се с правом сматра не само превазиђеним већ и опасним, будући да кажњавање заснива не на делу већ на умишљају.[26] Ипак, овај аргумент не погађа суштину, јер саучесништво, како смо видели, и не мора да има своју властиту невредност, будући да се она изводи из невредности недела у којем се учествује. Пошто је саучесништво акцесорно извршилаштву, довољно је да дело извршиоца буде социјално неприхватљива радња, док се помагачки допринос, као олакшавање подухвата извршиоца, може кретати и у оквирима свакодневних и уобичајених послова.

Такође, учење о социјалној адекватности на први поглед одговарајуће тумачи сумњиву кажњивост радњи свакодневице које носе занемарљив криминални садржај. Закључивање да брижљива супруга провалника представља помагача у крађи само зато што га је у хладној зимској ноћи топло обукла, зону помагања би заиста поставило крајње екстензивно. Без неког сличног коректива, међутим, кажњавање би се тешко могло избећи, јер је ова радња такође олакшала посао извршиоца. Ипак, разлог некажњавања супруге као помагача не лежи у томе што њено понашање одговара некаквим друштвеним очекивањима. Закључак да помагачки допринос уопште не мора имати неки негативно оцењен садржај дотиче и сферу социјалних норми.[27] Уосталом, између социјално уобичајеног и правно допуштеног не мора увек постојати подударање. Познато је да су у области свакодневног живота (нпр. у саобраћају) корење пустили многи лоши обичаји (нпр. прелажење улице на недозвољеном месту), које право међутим и даље с правом одбацује.[28]

Критеријум социјално прихватљивог, уобичајеног или адекватног није довољно јасан, јер имплицира само спољну слику понашања, иако се његова сагласност са социјалним нормама тешко може савесно испитати без увида у циљ његовог предузимања. Ако трговац продаје какву алатку имајући сазнање да ће она бити искоришћена за вршење неког злочина, критеријуми социјалне адекватности постају у тој мери преплетени с критеријумима (кривично) правног вредновања да се овај чин мора окарактерисати као социјално неприхватљив – као кривично неправо.[29] То што се тај исти чин, без представе да ће се предмет искористити у криминалне сврхе, може протумачити и као социјално примеран, не може избећи суд да се ради о социјално неприхватљивом поступању, ако

[26] У том смислу W. Wohlers, 428.

[27] Тако и C. Roxin (1995), 515.

[28] С правом Harro Otto, „Soziale Adäquanz als Auslegungsprinzip“, у: *Grundlagen des Straf und Strafverfahrensrechts. Festschrift für Knut Amelung zum 70. Geburtstag*, Berlin 2009, 228.

[29] K. Beckemper, 166; H. Otto (2009), 228.

таква представа код продавца ипак постоји. Тумачењу да социјално уобичајена понашања могу *a priori* да искључе саучесништво нема отуда места. Из свих наведених разлога, социјално адекватне радње не могу означавати граничник кажњивог и некажњивог помагања, већ је унутар социјално адекватних понашања неопходно пронаћи други критеријум који дефинише ову границу.[30]

С друге стране, учење о објективном урачунавању ваљано вреднује оне свакодневне доприносе за које се осећа да због своје незнатности не заслужују да буду оцењени као саучесништво у кривичном делу. Тако се у поменутом примеру давања супругу топле одеће или хране, како би окрепљен и боље припремљен кренуо у уобичајени провалнички поход, помагачки допринос супруге заиста може одбацити тврђењем да се ризик извршења провале сличном радњом тек незнатно повишава, и да не заслужује кажњавање.[31] Сличан приступ имају и аутори који одбацују кажњавање оних радњи којима се извршиоцима обезбеђују предмети извршења које је без пô муке могуће набавити на неком другом месту (алатке, ножеви итд.), указујући да овде, полазећи од широке доступности сличних предмета, изостаје „мерљива потпора" извршењу дела.[32] Ипак, учење о објективном урачунавању не артикулише довољно јасно јединствени приступ проблематици неутралних понашања, већ представља суму најразличитијих критеријума,[33] који за свој темељ прихватају премисе објективног урачунавања.[34] Осим тога, концепт објективног урачунавања стварање правно релевантног ризика своди на критеријум прогнозе да ли би разумном посматрачу посматрано понашање пре његовог вршења (*ex ante*) изгледало рискантно. Како се, међутим, и овде оперише са укључивањем у чињеничну базу нарочитих знања учиниоца,[35] субјективизирање мерила у исходу приближава ово учење субјективним промишљањима о радњама свакодневице.[36]

---

[30] С правом T. Fischer, 255.

[31] У том смислу U. Murmann, 552, на примеру давања освежавајућег пића уморном обијачу трезора.

[32] Тако T. Weigend, 210. Слично и Пупе, која међутим додатно захтева да између времена предаје предмета и вршења дела постоји један дужи временски размак (Ingeborg Puppe, „Die Lehre von der objektiven Zurechnung dargestellt an Beispielsfällen aus der höchstrichterlichen Rechtsprechung. IV. Zurechnung bei mehrerer Beteiligten", *Juristische Ausbildung* 1/1998, 27).

[33] Њихов детаљан преглед даје Хиленкамп (Thomas Hillenkamp, *32 Probleme aus dem Strafrecht. Allgemeiner Teil*, München 2010[13], 200).

[34] О овом учењу вид. детаљније Иван Ђокић, „Основне црте учења о објективном урачунавању у кривичном праву", *Казнена реакција у Србији. V део* (прир. Ђорђе Игњатовић), Београд 2015, 255.

[35] Вид. Claus Roxin, *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I*, München 2006[4], 378.

[36] Тако би представа продавца, шта купац планира са робом коју је од њега пазарио, могла да промени оцену да ли се продаја сматра ризичном и стога подоб

4. УЧЕЊЕ О „СМИСЛЕНОЈ ПОВЕЗАНОСТИ“ РАДЊЕ СА ДЕЛИКТОМ И ДРУГИ СУБЈЕКТИВНИ КРИТЕРИЈУМИ

Значајан број аутора ограничавање кажњивости свакодневних послова чини на субјективном плану, али са различитим предлозима. Тако схватање да кажњивост не заслужује радња чији аутор само наслућује да ће се његов допринос искористити за вршење кривичног дела, почива на идеји да је оно што оправдава кажњавање радњи учињених у обављању занимања тек субјективна страна помагања. На објективном плану се неко уобичајено свакодневно понашање ни по чему не разликује од других дозвољених понашања. Стога би према овом тумачењу из зоне кривичне одговорности било разумно изузети оне прилоге код којих учинилац тек предвиђа да их неко лице може искористити за злочин. Помагач би одговарао само ако *зна* за циљ извршиоца дела (директни умишљај) и ипак пружи свој прилог. У случају евентуалног умишљаја (пристајања на претпостављено вршење деликта), кажњивост за помагање би отпала.

Тако Ото (*Otto*) сматра да се у случају изостанка позитивног знања да се допринос искоришћава за вршење злочина, ризик могућег учествовања у кривичном делу другога не може превалити на запосленог. Ако је вођење одређеног посла скопчано са повећаним ризицима, онда је различитим кривичноправним мерама (као нпр. прописивањем нехатног прања новца из чл. 231, ст. 5 КЗ) могуће донекле амортизовати ову опасност. Тамо где се занимање цени као ризично, могуће је налагање вођења посебних књига које би се односиле на издавање опасних артикала (оружја, лекова, отрова итд.) и друге дужности којима се вођење посла чини транспарентнијим. Међутим, и када се ризици професионалне делатности детаљним нормативним уређивањем не држе под контролом, било би, према овом тумачењу, неправично последицама вршења делатности оптеретити запосленог који само сумња у деликтни расплет обављања посла.[37] То није ни интерес друштва, које мора пронаћи компромис са захтевом да се професионално вршење различитих занимања обавља без неразумних ограничења.

У савременој литератури се наведено разликовање на плану умишљаја најчешће сужава критеријумом „смислене повезаности“ деловања извршиоца са деликтним (*deliktischer Sinnbezug*).[38] Ако је поступање којем се доприноси непосредно деликтне приро-

ном за објективно урачунавање (с правом Rudolf Rengier, *Strafrecht. Allgemeiner Teil*, München 2010[2], 407).

[37] Harro Otto, „Das Strafbarkeitsrisiko berufstypischen, geschäftsmäßigen Verhal tens“, *Juristenzeitung* 9/2001, 444.

[38] У том смислу нпр. Hans Heinrich Jescheck, Thomas Weigend, *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*, Berlin 1996[5], 695; R. Rengier, 408; C. Roxin (1995), 513.

де (продаја отрова ради убијања или алатке ради обијања), а што пружалац помоћи зна, помагање постоји. Ако је, међутим, делатност извршиоца таква да може бити и легална (трансфер новца у иностранство), такође ће постојати кажњиво помагање ако помагач увиди да ова радња има смисла само у контексту вршења неког злочина. У тим околностима, наизглед кривичноправно ирелевантно понашање губи свој свакодневни, вредносно неутрални карактер, и постаје вид солидарисања са извршиоцем дела. Ако пак ова веза није несумњива (фабриканту се испоручује сировина коју овај може да искористи не само за загађивање околине већ и у оквирима законитог пословања), повезаност доприноса са деликтом није очита и допринос не представља вид саучесништва. Ако, с друге стране, лице само претпоставља (пристајући истовремено на такав исход, евентуални умишљај) да ће његова радња бити искоришћена за злочин, помагање ће по правилу отпасти, осим уколико према околностима не би било очигледно да ће допринос имати криминалну сврху (нпр. продавац кроз прозор посматра љуту тучу чији учесник утрчава у радњу желећи да купи какву алатку која се може употребити као хладно оружје). Једноставније речено, спознаја деликтног циља извршиоца редовно ће водити кажњивости за помагање, док ће само претпоставка да ће извршилац искористити допринос по правилу искључити ову одговорност.[39] У исходу, међутим, будући да директан умишљај о деликтном искоришћавању доприноса редовно изостаје,[40] овај критеријум углавном води искључењу кажњивости свакодневних послова.[41]

У швајцарској доктрини вид. Marc Forster, *Strafrecht I. Basler Kommentar* (Hrsg. M. A. Niggli, H. Wiprächtiger), Basel 2007^2, 511.

[39] У основи, реч је само о варијацији основне идеје о кажњивости за директан умишљај и некажњивости за евентуални умишљај, условљеној потребом да се у обе констелације учине извесни изузеци.

[40] Пупе указује на малу вероватноћу директног умишљаја, будући да није изгледно да ће учесник у неком правном послу са другим поделити да нпр. пралинама које од њега купује планира да отрује своју жену (I. Puppe, 27). Чак и када би то било тако, окривљени ће готово увек моћи да представи суду чињенице које доводе у сумњу процену да ће злочин бити учињен. Тако би се на помисао да му се неко као купац пралина поверио да хоће да отрује своју жену највероватније и сам судија само насмејао и одмахнуо руком.

[41] Поједини аутори критеријум „смислене повезаности" са деликтом не доводе у везу са умишљајем учиниоца, већ са другим моментима. Тако Фриш (вид. Wolfgang Frisch, *Tatbestandsmäßiges Verhalten und Zurechnung des Erfolgs*, Heidelberg 1988, 280) помагање закључује само у погледу субјеката које погађају нарочите дужности, еквивалентне гарантним дужностима у погледу пријављивања припремања кривичних дела (вид. чл. 331 КЗ) или пружања помоћи лицима у невољи (вид. чл. 127 КЗ). Идеја солидарности која налази израз у обавезивању грађана да пријаве припремање кривичних дела и помогну другима у опасностима означавала би према Фришу граничник слободе деловања појединаца и у материји помагања, па би помагање требало казнити само под претпоставкама које утврђују ове две инкриминације (*ibid.*, 314). Сличан

Везивање услова одговорности помагача за знање да се доприноси вршењу кривичног дела не би, на први поглед, представљало неуобичајен захтев. Наш законодавац код више кривичних дела, код којих се инкриминишу различита понашања у вези са криминалном активношћу другога, а које се из неког разлога не могу оквалификовати као саучесништво, умишљајни облик везује за знање учиниоца. Тако прикривање (чл. 221 КЗ) чини онај ко сам прибавља ствар за коју зна да је прибављена кривичним делом, док прање новца (чл. 231 КЗ) врши онај ко различитим радњама лажно приказује или прикрива незаконито порекло имовине, са знањем да она потиче од кривичног дела.[42] Ове радње би иначе представљале (психичко) помагање у делу које се прикрива, да је овај допринос био обећан пре или у време његовог вршења.[43] Како је међутим допринос пружен тек након формалног довршења дела, а законодавац је сматрао да и он заслужује кажњавање, прописао је ове радње као самостална кривична дела. Ако кажњивост наведених деликата заснива висок степен свести у погледу дела чији се плодови прикривају, онда није незамисливо сличан захтев поставити и у погледу оних помагачких доприноса чија објективна слика не указује на њихово криминално усмерење.

Ипак, питање је да ли је установљење нарочитих услова на плану умишљаја, који би одударали од општих правила на субјективном плану, сагласно законским правилима о помагању као облику саучесништва.[44] Одредба члана 35 КЗ говори о помагању у извршењу кривичног дела „са умишљајем", који се сагласно члану 25 КЗ мора разумети као збир интелектуалне и волунтаристичке компоненте одређеног садржаја. Док код појединачних кривичних дела законодавац може уношењем услова „знања" преуредити однос ове две компоненте,[45] претпоставке члана 35 КЗ имају општи карак-

---

приступ присутан је и у шпанској доктрини (вид. Ricardo Robles Planas, „Zwischen Beihilfe zur Tat und unterlassener Hilfeleistung. Zugleich ein Beitrag über die Verletzung der Solidaritätspflichten im Strafrecht", *Goltdammer's Archiv für Strafrecht* 1/2008, 32). Ипак, ово схватање оптерећено је бројним оправданим приговорима (вид. детаљније K. Beckemper, 166; Arthur Hartmann, „Sonderregeln für die Beihilfe durch 'neutrales' Verhalten?", *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 3/2004, 593).

42 Ова дела имају и нехатни облик, ако је учинилац могао и био дужан да зна да је ствар прибављена кривичним делом (чл. 221, ст. 2 КЗ), односно да новац или имовина представљају приход остварен кривичним делом (чл. 231, ст. 5 КЗ).

43 Вид. Љиљана Радуловић, „Допринос остварењу кривичног дела основ за разграничење саучесништва (помагања) од делатности које се предузимају после извршења кривичног дела", *Анали Правног факултета у Београду* 5/1983, 959.

44 B. Heinrich, 240.

45 Услов „знања" одређене околности, који наводе поменута кривична дела из чл. 221 и 231 КЗ језички пре говори у прилог тумачењу да се за кажњивост захтева искључиво директни умишљај (знање као поуздање да ће се нешто догоди

тер, тако да помагање на субјективном плану несумњиво допушта и евентуални умишљај.[46] Ако се код ових радњи већ трпи приговор сумњивог повратка на кривично право које не кажњава за дела већ за мисли, онда се ова већ мањкава легитимност не би смела појачавати даљим незаконитим разликовањима на субјективном плану.[47]

Осим тога, ни критеријум „смислене повезаности са деликтом" није најјаснији. Према заступницима овог становишта, помагање би отпало ако би се осим повезаности са вршењем кривичног дела радња могла довести у везу и са каквим легалним циљем. Није јасно, међутим, због чега се и у примеру продаје алатке не би могло тврдити да је купац осим за обијање алатку могао да искористи и за неки друштвено користан циљ (нпр. поправку неког уређаја). Двозначност управо и јесте она карактеристика неутралних свакодневних понашања која омогућава да се у готово свакој радњи препозна и могућа законита и могућа деликтна сврха.[48]

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Нема никакве сумње да схватање неподељено заступљено у пракси и једном делу теорије, које начелно не прави разлику да ли се радња помагања врши унутар каквог занимања или не – заслужује предност. Радњама помагања и иначе (насупрот другим видовима учествовања у деликту) недостаје неки њима својствени противправни садржај; овај негативни садржај оне извлаче из невредности недела које подупиру. Било би криминално-политички неприхватљиво када би се из зоне кривичне реакције *a priori* изузели акти које неко обавља у оквиру своје професије. Ако постоји умишљај да се до-

ти). Међутим, закључак да је законодавац, обликујући њихов опис, имао на виду да умишљајни облик ових дела обухвати не само читаву зону умишљаја (директни и евентуални умишљај) већ и свесни нехат, може се извести из чињенице да је нехат ни облик ова два дела (вид. чл. 221, ст. 2 и чл. 231, ст. 5 КЗ) сведен искључиво на несвесни нехат. Како би било бесмислено да криминална зона овде укључује само директни умишљај и несвесни нехат, а не и евентуални умишљај и свесни нехат, такав закључак делује изнуђено.

[46] Ипак, треба приметити да интелектуалну страну саучесништва (предвиђање да се учествује у туђем делу) због чињенице да су главни обриси онога што из вршилац планира редовно помагачу недоступни није могуће у потпуности уподо бити интелектуалној страни извршилаштва.

[47] W. Wohlers, 434.

[48] Тако и типичан пример чувања страже (као радње помагања) може да се објасни и као боравак на чистом ваздуху ради очувања здравља (A. Hartmann, 591). Показује се, заправо, да се неутрална понашања могу диференцирати само према субјективном критеријуму (у случају чувања страже унутрашњом решеношћу да се у случају опасности извршилац алармира).

приноси злочину, евентуална деликтна безбојност прилога не може произвести закључак о његовој некажњивости.

С друге стране, не може се занемарити неопходност нарочитог опреза ако чињенице указују да лице нема јасну представу да потпомаже вршење злочина. Смерницу у том правцу представља законско обличје кривичних дела прикривања (чл. 221 КЗ) и прања новца (чл. 231 КЗ). Иако је законодавац коришћеном законодавном техником и овде покрио читаву зону кривице (од директног умишљаја до несвесног нехата), не може се занемарити чињеница да услов *знања*, који потенцира умишљајни облик дела, по правилу подразумева највиши степен представе учиниоца који одговара директном умишљају (свест да је ствар која се прикрива извесно прибављена кривичним делом односно да имовина која се „пере" потиче од криминалне активности). Како нехатни облик ових деликата обухвата искључиво несвесни нехат, чињеница да законски текст занемарује предвиђање учиниоца да би његов допринос могао представљати подстрек предикатном делу, истовремено не значи и да учинилац не одговара у случају евентуалног умишљаја и свесног нехата.[49] Ипак, она указује да ситуације недовољно одређене представе да се (можда) учествује у злочину пре треба подвести под нехатни облик дела. На такав исход ће уосталом суд упућивати уважавање принципа *in dubio pro reo*. Како је међутим нехатно помагање, изван сличних ситуација где је доприношење злочину другог из неког разлога подигнуто на ниво радње извршења, некажњиво, у практичном исходу се схватање о начелној кажњивости помагачких доприноса независно од професионалне активности учесника – приближава субјективним учењима о радњама свакодневице.

[49] Вид. фн. 45.

Dr. Igor Vuković

Associate Professor
University of Belgrade Faculty of Law

AIDING IN CRIME IN CARRYING OUT OCCUPATION AND UNDERTAKING EVERYDAY TASKS

Summary

External image of an action aiding a criminal offense often does not indicate its criminal character. Thus, for example, lending blade to a friend can pose help in preparing a holiday lunch, as well as assistance in the commission of a crime. Despite the often ambiguous image of similar behaviors, in the jurisprudence so far there was no dilemma that value-neutral acts may constitute this type of complicity in crime. In recent decades, however, there has been a vivid discussion whether the actions undertaken in the framework of a profession may constitute aiding in the commission of a crime. In this sense, it's been written a number of papers with more or less the original proposals to resolve the issue of criminality of these actions. The author considers the most important understandings on this issue, taking the view that with regard to punishment of actions undertaken in the exercise of professions one should keep the same approach as in other situations, where one aids another in crime independently of the professional activity.

Key words: *Aiding. – Professional Activity. – Neutral Actions.*

УДК 347.952-051

CERIF: S130; S142

Др Никола Бодирога[*]

СУДСКА КОНТРОЛА РАДА ИЗВРШИТЕЉА

Прошло је више од три године како су први (приватни) извршитељи почели с радом. Нова правосудна професија преузела је значајан део надлежности у области извршења и обезбеђења, па се контрола законитости и правилности њиховог рада намеће као питање прворазредног значаја. Закон о извршењу и обезбеђењу је предвидео три нивоа контроле извршитеља. Њихов рад надзире Министарство правде, јер им оно и поверава јавна овлашћења у области извршења и обезбеђења. Значајне контролне механизме има и Комора извршитеља као еснафско удружење које заступа интересе својих чланова. Из угла странака и других учесника извршног поступка најважније је питање судске контроле њиховог рада, јер само судска контрола, под условом да је делотворна и ефикасна може довести до обеснаживања незаконитих и неправилних одлука и радњи извршитеља. У тексту се анализирају домашаји и ефекти судске контроле извршитеља, указује на постојеће проблеме и предлажу мере за њихово превазилажење.

Кључне речи: *Извршитељи. Судска контрола. Комунални предмети. Спровођење извршења. Захтев за отклањање неправилности.*

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Доношење Закона о извршењу и обезбеђењу[1] је означило прекретницу у развоју извршног процесног права у Републици Србији. Знатан део овлашћења у домену извршног поступка која су деценијама припадали судској власти делегирана су (приватним) извршитељима. Тиме се Србија придружила тенденцији заступљеној

[*] Аутор је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, *bodiroga@ius.bg.ac.rs*

[1] Закон о извршењу и обезбеђењу ЗИО, *Службени гласник РС*, бр. 31/11, 99/11 др. закон, 109/2013 одлука УС, 55/2014 и 139/2014.

у региону која се често означава као дејудицијализација извршења.[2] Упоредо са развојем ове нове професије захтеви за успостављањем јасних контролних механизама су постајали све гласнији. ЗИО је прописао различите облике надзора над радом извршитеља.

Министарство правде врши надзор над законитошћу рада извршитеља по службеној дужности или на предлог председника суда за чије подручје је извршитељ именован, председника Коморе извршитеља, као и по иницијативи странака и учесника у поступку (чл. 346, ст. 1 ЗИО). Министарство је овлашћено да: 1) изврши увид у пословне књиге, евиденцију, списе и ускладиштене ствари; 2) захтева од извршитеља све неопходне податке о његовом пословању; 3) прибави од надлежних органа и организација податке о пословању извршитеља. У оквиру вршења надзора над законитошћу рада извршитеља овлашћено службено лице Министарства може наложити мере за отклањање недостатака у раду извршитеља и рок за поступање по мерама, као и поднети предлог за покретање дисциплинског поступка (чл. 346, ст. 3 ЗИО).

Надзорна овлашћења има и Комора извршитеља. Комора врши надзор по службеној дужности најмање једанпут годишње (чл. 347, ст.2 ЗИО). Комора може обавити надзор и по притужбама странака и учесника у поступку (чл. 347, ст. 3 ЗИО). Комора може да оствари увид у: предмете, податке и други архивски материјал извршитеља; располагање ускладиштеним стварима и новцем уплаћеним на име обезбеђења; признанице за наплаћене износе на име награде и накнаде извршитеља, као и да предузме све друге радње у складу са законом и другим прописима (чл. 347, ст. 4 ЗИО). Комора је овлашћена да наложи извршитељу отклањање недостатака у одређеном року и да покрене дисциплински поступак (чл. 347, ст. 5 ЗИО).

У литератури се доста пажње посвећује дисциплинској одговорности извршитеља[3], међутим, када се питање контроле рада извршитеља постави из угла странака и других учесника у поступку извршења и обезбеђења очекивања су пре свега усмерена на отклањање незаконитих и неправилних одлука и радњи извршитеља и санирање евентуалних штетних последица. То се не може обезбедити увидом у списе и ускладиштене ствари, већ само путем судског надзора над радом извршитеља. Због тога је ова врста надзора за саме странке и учеснике у поступку најзначајнија.

Ако се анализирају послови које обављају извршитељи, односно круг њихових овлашћења (чл. 325 ЗИО), осим оних детективских

[2] Арсен Јаневски, „Dejudicialization of Enforcement Function: Comparative Legal Study“, *Civil Law Forum for South East Europe, Collection of Studies and analyses, Third Regional Conference,* Тирана 2013, 401 409.

[3] Jos Uitdehaag, Eric Vincken, *Civil Enforcement in the Western Balkans*, BERP, Тирана 2011, 258.

(трагање за имовином извршног дужника), могу се издвојити две групе: овлашћења за поступање у комуналним предметима и овлашћења која су везана за спровођење извршења у свим оним предметима у којима је то извршни поверилац захтевао у предлогу за извршење (под условом да се не ради о извршењу одлука у вези са породичним односима и извршењу ради враћања радника на рад где је прописана искључива надлежност суда за спровођење извршења). Пошто се овлашћења извршитеља најснажније манифестују у комуналним предметима и оним предметима где је извршитељ вољом извршног повериоца одређен да спроводи извршење, то је питање судске контроле у овим предметима најинтересантније.

2. СУДСКА КОНТРОЛА ИЗВРШИТЕЉА У ПОСТУПКУ ЗА НАМИРЕЊЕ ПОТРАЖИВАЊА ПО ОСНОВУ КОМУНАЛНИХ И СЛИЧНИХ УСЛУГА

Велики број извршних предмета који се односе на неплаћене комуналне и сличне услуге условио је најважније специфичности овог поступка. Најпре, поступак је концентрисан код извршитеља који је искључиво надлежан за одлучивање о предлогу за извршење и за спровођење извршења.[4] Предлог за извршење на основу веродостојне исправе ради намирења потраживања за извршене комуналне и сличне услуге се подноси извршитељу кога одређује Комора водећи рачуна да се извршитељи одређују равномерно према азбучном реду њиховог уписа у именик извршитеља водећи рачуна да је за одлучивање о предлогу за извршење искључиво надлежан извршитељ на чијем подручју извршни дужник има пребивалиште, боравиште или седиште (чл. 252, ст. 2 ЗИО). О предлогу за извршење одлучује извршитељ закључком (чл. 253, ст. 1 ЗИО). Недозвољен и неуредан предлог извршитељ одбацује закључком (чл. 253, ст. 2 ЗИО), док неоснован предлог одбија, такође у форми закључка (чл. 253, ст. 3 ЗИО). Ако су испуњени сви услови из чл.18 ЗИО, извршитељ ће закључком наложити извршном дужнику да у року од осам дана од дана пријема закључка измири потраживање заједно са одмереним трошковима и одредити извршење ради остваривања тог потраживања (чл. 253, ст. 4 ЗИО).

Против закључка којим се извршном дужнику налаже да измири потраживање и истовремено одређује извршење ради намирења тог потраживања извршни дужник може изјавити приговор из следећих

[4] Решењем Уставног суда IУз 782/2012 донетим 27. фебруара 2014. одбачена је иницијатива за оцену уставности чл. 49 и чл. 251 256 ЗИО. Уставни суд је оценио да прописивањем надлежности извршитеља за одлучивање о предлогу за извршење није прекршен Устав.

разлога: 1) да се веродостојна исправа не односи на извршног дужника; 2) да обавеза из веродостојне исправе није доспела, односно да услов није испуњен; 3) да је обавеза извршена или је на други начин престала; 4) да је потраживање застарело. Тек изјављивањем приговора суд добија прилику да се укључи у поступак.[5] Извршни дужник је дужан да уз приговор приложи исправе којим доказује наводе из приговора (чл. 254, ст. 2 ЗИО). Приговор из ст. 1 не одлаже извршење (чл. 254, ст. 3 ЗИО).

Наведене одредбе ЗИО онемогућавају, тј. знатно отежавају судску контролу поступања извршитеља у комуналним предметима. Прва нелогичност која се одмах уочава јесте да је за одлучивање о предлогу за извршење искључиво надлежан извршитељ на чијем подручју извршни дужник има пребивалиште, боравиште или седиште (чл. 252, ст. 2 ЗИО), док је за одлучивање о приговору надлежно веће суда на чијем подручју се налази седиште извршног повериоца (чл. 256, ст. 1 ЗИО). Приговор се може изјавити само из разлога који су таксативно наведени, при чему извршни дужник треба да уз приговор приложи исправе којима доказује наводе из приговора. Колико је ова норма непримењива може се уочити на примеру застарелости као разлога за изјављивање приговора. Иако се ради о извршењу на основу веродостојне исправе чијем настанку није претходио когницијски (испитни поступак) у којем би се на ауторитативан и несумњив начин утврдило постојање потраживања, приговор не одлаже извршење. Поступак по приговору није јасно дефинисан. Осим што о приговору на закључак који је донео извршитељ на чијем подручју се налази пребивалиште, боравиште или седиште извршног дужника, одлучује веће суда на чијем подручју се налази седиште извршног повериоца, сам поступак одлучивања, односно његово законско уређење, ствара конфузију. Ако извршни дужник или извршни поверилац изјаве приговор, извршитељ ће списе доставити суду уз нацрт одлуке о приговору, у року од пет радних дана од пријема приговора. Ако је нацрт одлуке тако састављен да потпуно одговара решењу које би се имало донети, суд ће на нацрт одлуке о приговору ставити отисак штамбиља којим се предложени нацрт одлуке усваја. Нацрт одлуке са отиском штамбиља има правну снагу решења о извршењу (чл. 256, ст. 2 ЗИО). На даљи ток поступка пред судом сходно се примењују одредбе чл. 48 и 49. овог закона (чл. 256, ст. 3 ЗИО). Спорно је само овлашћење извршитеља да саставља нацрт одлуке која би се имала донети по приговору на његов закључак. То би значило да извршитељ не само одлучује о предлогу за извршење (први степен), већ састављањем нацрта одлуке која би се имала донети по приговору у истом предмету врши овлашћења и другостепе-

[5] Ранко Кеча, *Грађанско процесно право*, Приручник за полагање правосуд ног испита, Службени гласник, Београд 2014, 606.

ног органа. Поставља се питање колико се може очекивати од суда да исцрпно проверава исправност поступања извршитеља у сваком комуналном предмету, имајући у виду њихову бројност.[6]

Наведени аргументи сасвим основано доводе у питање судску контролу законитости и правилности поступања извршитеља у поступку за наплату потраживања по основу комуналних и сличних услуга. Рестриктивно уређено право на изјављивање приговора, ограничавање круга разлога за изјављивање приговора, противречне законске одредбе о надлежности за одлучивање о предлогу за извршење и о приговору против закључка којим је одређено извршење, одступање од општег правила о суспензивности приговора против решења о извршењу на основу веродостојне исправе и на крају нејасан поступак одлучивања о приговору, отежавају проверу квалитета рада извршитеља, а тиме угрожавају права странака и других учесника у поступку.

3. СУДСКА КОНТРОЛА ПОСТУПАЊА ИЗВРШИТЕЉА У ФАЗИ СПРОВОЂЕЊА ИЗВРШЕЊА

Извршење спроводи извршитељ, ако је то затражио извршни поверилац у предлогу за извршење (само је у поступку извршења одлука у вези са породичним односима и враћањем радника на рад прописана искључива надлежност суда за спровођење извршења − чл. 3, ст. 2 ЗИО). Извршни суд је дужан да решењем о извршењу одлучи о предлогу извршног повериоца да извршење спроведе извршитељ (чл. 37, ст. 3 ЗИО). У спровођење извршења се креће након доношења решења о извршењу, али правноснажност решења о извршењу није услов да се приступи спровођењу извршења, осим ако закон то прописује (чл. 68 ЗИО). Спровођење извршења од стране извршитеља се покреће предлогом извршног повериоца (чл. 70, ст. 1 ЗИО). Уз предлог за спровођење извршења извршни поверилац је дужан да приложи решење о извршењу у оригиналу или овереној копији (чл. 70, ст. 2 ЗИО).

Спровођење извршења се састоји у доношењу одлука−закључака и предузимању конкретних радњи. У фази спровођења извршења могуће су незаконитости и неправилности, независно од тога да ли извршење спроводи суд или извршитељ. Зато се поставља питање постојања одговарајућег правног средства којим би се те незаконито-

[6] Само у 2013. години поднето је око 250.000 предлога за извршење ради наплате потраживања за извршене комуналне и сличне услуге. Вид. Jos Uitdehaag *et al, Свеобухватна анализа система извршења у Републици Србији,* GIZ, Београд 2014, 140.

сти и неправилности обеснаживале.[7] У фази спровођења извршења одлуке се доносе у форми закључка. Против закључка правни лек (приговор) није дозвољен, осим ако овим законом није другачије одређено (чл. 39, ст. 7 ЗИО). Од овог правила када је реч о закључцима донетим у фази спровођења извршења не постоји ниједан изузетак.

3.1. Захтев за отклањање неправилности у спровођењу извршења − допуштеност и рок за изјављивање

Као једино правно средство које се може користити у фази спровођења извршења намеће се захтев за отклањање неправилности.[8] Активно легитимисане су странке, али и учесници извршног поступка[9], а захтев се односи на неправилности учињене у току и поводом спровођења извршења (чл.74, ст. 1 ЗИО). Неправилности могу бити учињене како одлукама тако и радњама. То произилази из чл. 74, ст. 5 ЗИО: „Ако нађе да је захтев из става 1 овог члана основан, суд ће решењем утврдити, а ако је то могуће отклонити, односно наложити отклањање неправилности насталих одлукама и радњама судског извршитеља или извршитеља".

У цитираној одредби говори се одлукама и радњама судског извршитеља или извршитеља. Из тога произилази да се овим захтевом могу нападати и одлуке донете у току и поводом спровођења извршења. Ако се против сваке одлуке донете у току и поводом спровођења извршења може изјавити захтев за отклањање неправилности, поставља се питање зашто законодавац у појединим ситуацијама изричито прописује да се против одлуке донете у спровођењу извршења може поднети захтев за отклањање неправилности. То је случај са закључком о предаји непокретности. Против овог закључка може се поднети захтев за отклањање неправилности о којем одлучује суд решењем, у складу са чланом 74 овог закона (чл. 131, ст. 3 ЗИО).

Несумњиво је да потреба за овим правним средством постоји у бројним ситуацијама везаним за спровођење извршења, нпр. код утврђивања вредности непокретности. Одлуку о томе извршитељ,

[7] О значају контроле законитости и правилности поступања у фази спро вођења извршења у немачком праву вид. Hans Brox, Wolf Dieter Walker, *Zwangs vollstreckungsrecht*, Verlag Franz Vahlen, Минхен 2014, 561 564, а за аустријско право вид. Walter H. Rechberger, Paul Oberhammer, *Exekutionsrecht*, Беч 2009, 91 98.

[8] У прилог тумачења да се заправо ради о специфичном приговору вид. Гор дана Станковић, Владимир Боранијашевић, *Извршно процесно право*, Правни фа култет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митрови ци 2012, 154 и Ранка Рачић, *Извршно процесно право*, Правни факултет Бања Лука 2009, 85.

[9] Привредни апелациони суд, *Двадесетпрво саветовање судија привредних судова Републике Србије, Радни материјал,* 130 131, Златибор, 2013.

односно суд, доноси у форми закључка (чл. 118 ЗИО). На првом рочишту за јавно надметање почетна цена износи 60% процењене вредности. Свако извршење продајом непокретности извршног дужника представља мешање у његово право на мирно уживање имовине из чл.1 Протокола I уз Европску Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода (даље у тексту: ЕКЉП). Такво мешање мора да задовољи, између осталог, мора да задовољи и тест пропорционалности.[10] Контрола овог принципа у оквирима домаћег законодавства би једино била могућа путем захтева за отклањање неправилности.

Члан 74. ЗИО не помиње рок у којем се може тражити отклањање неправилности у спровођењу извршења. Када извршење спроводи извршитељ он има рок од пет радних дана да поступи по захтеву. Ако извршитељ не поступи по захтеву из става 1.овог члана у року од пет радних дана, странка или учесник обратиће се надлежном суду (чл. 74, ст. 2 ЗИО).

Једно од основних начела извршног поступка јесте начело хитности. У том смислу је ЗИО прописао рокове за предузимање процесних радњи. Тако чл. 7, ст. 1 ЗИО дефинише рок у којем је суд дужан да одлучи о предлогу за извршење. Уколико се ради о судским роковима, они не могу бити дужи од пет радних дана. Рокови које суд одређује за предузимање одређених радњи не могу бити дужи од пет радних дана, осим ако овим законом није другачије прописано (чл. 7, ст. 2 ЗИО). Последица пропуштања рока било законског било судског јесте наступање преклузије. Странка која није предузела радњу у року који је одређен законом или који је одредио суд, губи право на предузимање те радње (чл. 7, ст. 3 ЗИО).

Не постоји законски рок за подношење захтева за отклањање неправилности. Чак и када ЗИО изричито признаје право на подношење захтева за отклањање неправилности против закључка суда или извршитеља (чл. 131 ЗИО) рок за подношење овог захтева није законом одређен. Не ради се ни о судском року. Суд приликом доношења закључка, односно предузимања радње не даје поуку да се против тог закључка, односно те радње, може поднети захтев за отклањање неправилности и рок унутар кога је то могуће учинити.

Питање рока у којем се може поднети захтев за отклањање неправилности је од изузетног значаја. Оно се одражава на процесноправну позицију странака и учесника у поступку, али је битно и за орган који спроводи извршење, тј. за суд или извршитеља. Непостојање рока за подношење захтева за отклањање неправилности, тј. правна

[10] Rousk против Шведске, пресуда ЕСЉП од 25. јула 2013 (§§ 108 142), European Court of Human Rights, *http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{%22respondent%22:[%22SRB%22],%22*, 18. август 2015.

празнина у том смислу, довела би до тога да се захтев за отклањање неправилности може поднети против сваке радње као и против сваке одлуке донете у спровођењу извршења све док извршење не буде спроведено, невезано за то колико је времена прошло од доношења појединe одлуке или од предузимања појединe радње. То би имало за последицу да се закључак донет у ранијој фази спровођења извршења може нападати захтевом за отклањање неправилности након што се прешло на каснију фазу у спровођењу извршења или још драстичније да се закључак којим је започето спровођење извршења може нападати у завршној фази спровођења извршења.

Када је реч о подношењу захтева за отклањање неправилности против одлука у спровођењу извршења, треба учинити једну напомену. Да се захтев за отклањање неправилности може поднети против одлука донетих у спровођењу извршења закључили смо из чл. 74, ст. 5 ЗИО који говори о томе шта ће суд да уради уколико усвоји захтев за отклањање неправилности. Суд ће, сходно тој одредби да отклони неправилности настале одлукама и радњама судског извршитеља и извршитеља. Одлуке у фази спровођења извршења судски извршитељ не може да доноси. То јасно произилази из законске дефиниције према којој судски извршитељ означава службено лице запослено у суду које по налогу или упутству судије непосредно предузима поједине радње извршења (чл.11, тач. 7 ЗИО). То значи да се захтев за отклањање неправилности може односити на радње судског извршитеља и извршитеља и на одлуке извршног судије и одлуке извршитеља донете у фази спровођења извршења. Када у истој правној ситуацији исти закључак у фази спровођења извршења доноси извршни судија или извршитељ (у зависности од тога ко спроводи извршење), тада право на једнаку правну заштиту захтева да се странкама и учесницима гарантује право на исто правно средство, у овом случају захтев за отклањање неправилности. У супротном последица би била да странка ужива нижи степен заштите у спровођењу извршења када извршење спроводи суд.[11]

3.2. Поступак одлучивања о захтеву за отклањање неправилности

Поступак одлучивања о захтеву за отклањање неправилности зависи од тога да ли извршење спроводи суд или извршитељ. Уколи-

[11] У прилог става да се против закључка извршног судије може изјавити захтев за отклањање неправилности вид. Весна Ракић Водинелић, „Закон о парничном поступку, Закон о извршењу и обезбеђењу, Закон о ванпарничном поступку и утицај њихових процесних одредаба на примену и тумачење неких материјалних закона, са посебном анализом утицаја на примену Закона о привредним друштвима и Закона о ауторским и сродним правима", *Двадесето саветовање судија привредних судова Републике Србије, Радни материјал II*, Златибор 2012, 104. За супротно становиште вид. Небојша Шаркић, Младен Николић, *Коментар Закона о извршењу и обезбеђењу*, Параграф, Београд 2013, 183.

ко извршење спроводи извршитељ захтев се прво њему подноси (чл. 74, ст. 1 ЗИО). Ако извршитељ не поступи по захтеву у року од пет радних дана, странка или учесник у поступку се обраћа надлежном суду. Дакле, када извршитељ сматра да нема основа за усвајање захтева за отклањање неправилности, он неће проследити захтев суду ради доношења одлуке, већ је странка, односно учесник, дужан, да тај захтев поднесе суду, уколико извршитељ у прописаном року није поступио по захтеву за отклањање неправилности. Ипак, мислимо да би извршитељ свој став о томе да нема основа за усвајање захтева за отклањање неправилности требало да формализује доношењем одговарајуће одлуке − закључка којим одбија захтев за отклањање неправилности. У том закључку извршитељ би требало да пружи јасне разлоге због којих сматра да је захтев за отклањање неправилности неоснован. Доношењем одбијајућег закључка стичу се услови да странка или учесник поднесе захтев за отклањање неправилности суду.

Када се захтев за отклањање неправилности поднесе суду, пре доношења одлуке суд би морао да узме у обзир аргументе странке или учесника садржане у самом захтеву, као и аргументе извршитеља наведене у закључку којим се одбија захтев за отклањање неправилности. Извршитељ ће тада бити дужан да надлежном суду достави оригинал списа предмета и спровођење извршења настави на основу копије тих списа.

О захтеву за доношење неправилности суд одлучује решењем. Овде су потребна извесна прецизирања. Када је захтев за отклањање неправилности поднет против радње извршитеља или судског извршитеља, онда о таквом захтеву одлучује извршни судија решењем. О захтеву за отклањање неправилности поднетог против закључка извршитеља одлучује извршни судија решењем. Када је захтев за отклањање неправилности поднет против закључка извршног судије, о њему би требало да одлучује веће троје судија истог суда такође решењем.

3.3. О делотворности захтева за отклањање неправилности као правног средства

За даљи ток извршног поступка од великог значаја је садржина и дејство одлуке суда којом је усвојен захтев за отклањање неправилности. Садржину тог решења налазимо у чл. 74, ст. 5 ЗИО: „Ако нађе да је захтев из става 1 овог члана основан, суд ће решењем утврдити, а ако је то могуће отклонити, односно наложити отклањање неправилности насталих одлукама и радњама судског извршитеља и извршитеља". Из редакције законског текста види се да је тежиште

на утврђивању неправилности. Тек уколико је то могуће суд ће наложити отклањање учињених неправилности.

Поређења ради, наводимо одредбе ЗИП 2004. о овом питању. Странка и учесник могу поднеском тражити од суда да отклони неправилности које је судски извршитељ учинио у спровођењу извршења (чл. 58, ст. 1 ЗИП 2004). Суд ће решењем укинути незаконите и неправилне радње судског извршитеља (чл. 58, ст. 2 ЗИП 2004). Овлашћења суда по одредбама ЗИП 2004. су била постављена снажније: суд је био дужан да укине незаконите и неправилне радње. То и јесте првенствени циљ странке, односно учесника који се користи овим правним средством. Тежи се стављању ван снаге радње или одлуке донете у спровођењу извршења. Тиме се стварају услови за законит наставак извршног поступка који је могућ само елиминисањем незаконитих одлука и радњи. Одлука суда којом је утврђено да је учињена неправилност у спровођењу извршења се може користити у парничном поступку за накнаду штете против Републике Србије (штета потиче од суда или судског извршитеља) или против извршитеља. Тиме се странка односно учесник излаже парничењу како би исходовала накнаду штете због незаконитости и неправилности које су учињене у извршном поступку.

Ово може бити само секундарни циљ, примарни је да се те незаконите радње и одлуке обеснаже, те да поступак буде настављен у складу са законом, јер се тиме спречава да до штете дође. Правна средства у извршном поступку имају за циљ да се почињене незаконитости и неправилности отклањају у самом извршном поступку, а не да се одлажу за стадијум парнице. Овлашћења која суд има приликом доношења одлуке о захтеву за отклањање неправилности нису у складу са наведеним циљевима. [12]

Штавише, тако формулисана овлашћења суда доводе у питање делотворност овог правног средства у смислу члана 13 ЕКЉП. Држава чланица мора да својим националним прописима предвиди и учини доступним правни лек који ће се користити у случају повреде права и слобода признатих одредбама ЕКЉП. Делотворно правно средство у смислу члана 13 ЕКЉП је оно правно средство које је по својим особинама и поступку који се поводом њега води, такво, да омогућује утврђивање повреде права, обустављање даљих радњи које представљају повреду, али и отклањање даљих последица ове повреде. Делотворно правно средство мора да пружи и могућности за обештећење у случају утврђене повреде.[13]

---

[12] Александар Јакшић, *Грађанско процесно право*, Центар за издаваштво и информисање Правног факултета Универзитета у Београду, Београд 2013, 792.

[13] Илић против Србије, пресуда Европског суда за људска права од 9.10.2007 (§§ 61 63), European Court of Human Rights, *http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{%22respondent%22,* 20.октобар 2015.

Ако анализирамо наведене карактеристике делотворног правног средства, захтев за отклањање неправилности је првенствено усмерен на утврђивање повреде, а тек посредно на обустављање даљих радњи које представљају повреду. Што се тиче обештећења, до њега странка и учесник могу доћи само након дуготрајног парничења.

Одсуство делотворности захтева за отклањање неправилности се може сагледати на већ навођеном примеру регулисаном у члану 131 ЗИО, тј. на примеру захтева за отклањање неправилности поднетог против закључка о предаји непокретности. Овај закључак је важна карика у спровођењу извршења на непокретностима, јер након полагања цене у случају продаје непокретности јавним надметањем, односно полагања цене у случају продаје непосредном погодбом суд, односно извршитељ доноси закључак да се непокретност преда купцу и да се у јавну књигу упише право својине у његову корист (чл. 131, ст. 1 ЗИО). Закључком о предаји непокретности купцу суд, односно извршитељ ће одредити да се у јавној књизи бришу уписана права и терети, осим оних који остају на непокретности и после предаје купцу или које је купац преузео (чл. 143 ЗИО). С једне стране, закључком о предаји се налаже укњижба купца, док се с друге стране налаже брисање свих терета који престају продајом непокретности. Могуће је, и у пракси се дешава да се закључак о предаји донесе, а да нису испуњени законски услови, нпр. није поштовано право лица којима се гарантује посебан положај у фази намирења. Свако лице које има право да се намири из продајне цене предмета извршења, ако по реду првенства долази испред извршног повериоца који је предложио извршење, може предложити да се извршење обустави, ако утврђена вредност непокретности не покрива износ његовог потраживања (чл. 204, ст. 1 ЗИО). Предлог за обуставу извршења из става 1 овог члана може се поднети у року од осам дана од дана достављања закључка о продаји. Уколико је непокретност предата, а да одредба чл. 204. ЗИО није поштована, постоји разлог за подношење захтева за отклањање неправилности против закључка о предаји. Може се десити да се закључком о предаји непокретности наложи брисање неког права које не престаје продајом непокретности у извршном поступку. Коначно, свако доношење закључка о предаји непокретности у одсуству испуњености законских услова може бити основ за подношење захтева за отклањање неправилности.

Из формулације чл. 131 ЗИО произилази да чак и када суд нађе да је захтев за отклањање неправилности основан и усвоји га решењем, то неће имати за последицу стављање ван снаге закључка о предаји, већ ће моћи да се користи у парничном поступку по тужби ради накнаде штете против Републике Србије или извршитеља. То знатно слаби домашај овог правног средства које је једино дозвољено у фази спровођења извршења, а тиме и могућности судске контроле поступања извршитеља.

3.4. Неуједначеност судске контроле извршитеља путем захтева за отклањање неправилности

О захтеву за отклањање неправилности одлучује суд решењем (чл. 74, ст. 5 ЗИО), а то значи основни или привредни суд. ЗИО није изричито уредио питање могућег изјављивања правног лека (приговора) против решења којим је одлучено о захтеву за отклањање неправилности. Правни интерес за изјављивање приговора против решења којом је усвојен захтев за отклањање неправилности би могла имати странка, односно учесник у поступку извршења или обезбеђења чија је правна позиција тангирана том одлуком, али и сам извршитељ који се суочава са тужбом за накнаду штете уколико је услед његове одлуке или радње коју је поводом захтева за отклањање неправилности суд укинуо, странка, односно учесник претрпео штетне последице. За изјављивање приговора против решења којим је одбачен или одбијен захтев за отклањање неправилности постојао би правни интерес странке или учесника који је захтев поднео.

У чл.131, ст. 4 ЗИО говори се о праву странака и учесника да поднесу приговор против решења којим је одлучено о захтеву за отклањање неправилности изјављеном против закључка о предаји непокретности. Заправо, не говори се о праву на подношење приговора против одлуке о захтеву за отклањање неправилности, већ о томе да такав приговор не одлаже извршење. Ни у једној другој ситуацији ЗИО се не изјашњава о праву на подношење приговора против решења којим је одлучено о захтеву за отклањање неправилности. Због тога се морамо позвати на опште одредбе ЗИО које прописују да се против решења може изјавити приговор само када је законом прописано да је приговор дозвољен (чл. 39, ст. 2 ЗИО). То би значило да осим ситуације уређене чл.131, ст. 4 ЗИО против решења којим је одлучено о захтеву за отклањање неправилности приговор није дозвољен. [14]

Даља последица тога је немогућност уједначавања правних ставова заузетих у поступку контроле извршитеља у поводу захтева за отклањање неправилности, јер се поступак окончава у основном односно привредном суду, што води у феудализацију судске праксе. Једини инструмент уједначавања судске праксе у спровођењу извршења би могао бити поступак за решавање спорног правног питања, институт уређен одредбама чл.180–185 Закона о парнич-

[14] Према ставу Привредног апелационог суда ускраћивање права на приго вор у наведеној ситуацији представља повреду права на правично суђење (чл. 32 Устава) и права на правни лек (чл. 36 Устава). Вид. Привредни апелациони суд, *Двадесеттреће саветовање судија привредних судова Републике Србије*, Златибор 2015, 161.

ном поступку,[15] а које се сходно примењују у поступку извршења и обезбеђења (чл.10 ЗИО). Иако се пред Врховним касационом судом применом наведеног института поставио велики број спорних питања из области извршења и обезбеђења правна схватања која је заузео Врховни касациони суд у вези са поступком извршења и обезбеђења су малобројна и понекад нису у функцији решавања проблема који се јављају у овој области.[16]

4. У СУСРЕТ НОВОМ ЗАКОНУ О ИЗВРШЕЊУ И ОБЕЗБЕЂЕЊУ

Након нешто више од четири године примене ЗИО, очекује се скоро доношење новог Закона о извршењу и обезбеђењу који, осим незнатног броја одредби, треба да ступи на снагу 1. јула 2016. Наводи се неколико идеја које су определиле Министарство правде да приступи изради новог закона: а) постићи компромис између брзине извршног поступка (пре свега оличене у деловању извршитеља) и уједначавања праксе судова (путем жалбе); б) проширити надлежност извршитеља (да би се задржала и повећала брзина извршног поступка); в) најважније акте извршитеља подвргнути правном леку о коме одлучује суд, чиме се и уједначава пракса извршитеља са подручја истог основног или привредног суда; г) преуредити општи део извршног поступка и учинити га прегледним и систематичним; д) постићи јасна решења која треба да избегну неспоразуме у пракси, ђ) решити питања о којима закон ћути, понекад од 1956,[17] е) казуистички редиговати одредбе, како би се што више добило на правној сигурности.[18]

[15] Закон о парничном поступку ЗПП, *Службени гласник РС,* бр. 72/2011, 49/2013 одлука УС, 74/2013 одлука УС, 55/2014.

[16] Тако је Врховни касациони суд у поступку решавања спорног правног питања 25.9.2102. заузео правно схватање по којем суд задржава надлежност у свим поступцима извршења на основу веродостојне исправе ради намирења потраживања по основу извршених комуналних и сличних услуга, где је предлог за извршење под нет пре 1.6.2012 (почетак рада извршитеља). У образложењу овог правног схватања Врховни касациони суд се, између осталог позвао на повреду члана 13 ЕКЉП, одно сно закључио како би уступање ових предмета извршитељима довело до повреде права на делотворан правни лек. Усвојеним правним схватањем Врховни касациони суд је спречио остварење основног циља ЗИО растерећење судова комуналних предмета, што се предвиђа предлогом новог Закона о извршењу и обезбеђењу. На ведено правно схватање Врховног касационог суда објављено је у *Билтену Коморе извршитеља* бр.1/2015, 79 83.

[17] Не постоји Закон о извршном поступку из 1956. године на који се Ми нистарство правде позива у образложењу Предлога ЗИО. Први Закон о извршном поступку после Другог светског рата је донет 1978. године.

[18] *http://www.parlament.gov.rs/акти/закони у процедури/46.html*, 3.11.2015.

Када је реч о самим извршитељима, предлог новог ЗИО (даље у тексту: Предлог) најпре уводи назив „јавни извршитељи“ који јесте примеренији, ако се има у виду да су извршитељи носиоци јавних овлашћења која им се поверавају решењем Министарства правде о њиховом именовању. Када је реч о њиховим овлашћењима, не дира се у искључиву надлежност извршитеља за одређивање и спровођење извршења у поступку за наплату потраживања за комуналне и сличне услуге. У области спровођења извршења предвиђа се знатно проширење надлежности. Уместо паралелног колосека за спровођење извршења, у којем од слободне воље извршног повериоца зависи да ли ће извршење спровести суд или извршитељ, установљава се искључива надлежност извршитеља за спровођење свих извршења, осим извршења одлука из породичних односа и враћања радника на рад (средства извршења чије спровођење је и по важећем ЗИО у искључивој надлежности суда).

Проширење надлежности извршитеља отвара питање њихове одговорности. На плану дисциплинске одговорности, може се приметити напредак, јер је дисциплински поступак прецизније уређен него у важећем ЗИО.[19] У комуналним предметима надлежност се не мења у односу на постојеће стање, али је систем судске контроле боље уређен, упућивањем на одредбе закона којима се уређује извршење на основу веродостојне исправе. Тиме се отклањају нејасноће у погледу надлежности за одлучивање о приговору, суспензивности приговора и самог поступка одлучивања о приговору.

Када је реч о спровођењу извршења, како се надлежност извршитеља шири на скоро целокупно спровођење извршења, то захтева и снажнији систем контроле. Као једна од идеја водиља при доношењу новог ЗИО се наводи подвргавање најважнијих аката извршитеља судској контроли. Најважнији акт који извршитељ доноси у фази спровођења извршења јесте закључак. Међутим, против закључка ни нови ЗИО не дозвољава изјављивање правног лека. Против закључка нису дозвољени ни приговор, ни жалба. Приговор или жалба који су понети против закључка одбацују се у решењу или закључку којим се окончава извршни поступак (чл. 24, ст. 5 Предлога).

То значи да је захтев за отклањање неправилности у спровођењу извршења једино правно средство контроле њиховог рада. Предлог дефинише у чему се може састојати неправилност у спровођењу извршења. Неправилности могу да се састоје од недоношења одлуке и предузимања или пропуштања радње (чл.148, ст.1 Предлога). Захтев за отклањање неправилности може да се поднесе у року од 15 дана од када је одлука требало да буде донета, или радња предузета, или требало да буде предузета (чл.148, ст. 2 Предлога). Из наведе-

[19] Вид. одредбе чл. 525 544 Предлога.

них одреди следи да се захтев за отклањање неправилности не може поднети против одлуке коју извршитељ доноси у фази спровођења извршења, тј. закључка. Неправилност се по Предлогу не може састојати од доношења незаконите и неправилне одлуке, већ само од недоношења одлуке и предузимања или пропуштања радње. То се види и из одредбе којом се уређује рачунање рока за подношење овог правног средства – рачуна се од дана када је одлука требало да буде донета (а не од дана када је донета, како би морало да стоји када би захтев за спровођење извршења било дозвољено изјавити и против одлуке донете у фази спровођења извршења). Како се закључком налаже предузимање извршних радњи и управља извршним поступком, то значи да ће поступање извршитеља у фази спровођења извршења остати ван судске контроле.

Довољно је само анализирати одредбе Предлога којима се уређује извршење продајом непокретности ради намирења новчаног потраживања, где се све одлуке у фази спровођења извршења доносе у форми закључка. Закључком се утврђује вредност непокретности (чл. 167 Предлога), па извршни дужник нема ниједно правно средство ако је извршитељ утврдио несразмерно ниску вредност непокретности, што ће касније утицати на цену која ће се постићи на јавној продаји. Закључком се одлучује и о предаји непокретности, а наведеним закључком се, између осталог, налаже упис права својине купца. Само против тог закључка се предвиђа могућност изјављивања захтева за отклањање неправилности. Његова делотворност је спорна, јер као и по важећем ЗИО, усвајање захтева за отклањање неправилности може само да буде основ за накнаду штете извршном дужнику, тј. без обзира на учињене незаконитости и неправилности, извршни дужник је изгубио право својине на непокретности (чл.193, ст. 3 Предлога).

Предлог је уредио питање рока за изјављивање захтева за отклањање неправилности, као и питање правног лека против одлуке која је донета о захтеву за отклањање неправилности. Ако о захтеву не буде одлучено у року од пет дана од пријема захтева или захтев буде одбачен или одбијен, дозвољен је приговор (чл.148, ст. 5 Предлога). Дакле право на приговор би по овој одредби имао само подносилац захтев за отклањање неправилности у случају да је захтев одбачен или одбијен или о њему није одлучено у року од пет дана од дана пријема захтева. Остало је неуређено питање да ли право на изјављивање правног лека постоји у случају да захтев за отклањање неправилности буде усвојен и ко би имао активну легитимацију. Имајући у виду одредбу чл. 24, ст. 3 Предлога којом је прописано да се приговор подноси против решења о извршењу на основу веродостојне исправе, против других решења првостепеног суда или јавног извршитеља одређених овим законом, и као при-

говор трећег лица, може се закључити да приговор против решења којим се усваја захтева за отклањање неправилности приговор није дозвољен Одлучивање о захтеву за отклањање неправилности остаје и завршава се у првостепеним судовима (основним и привредним),[20] што ће онемогућити стварање уједначене праксе у фази спровођења извршења.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Питање судске контроле рада извршитеља једно је од најслабије уређених питања у важећем ЗИО. Ако се посматрају две најважније групе надлежности извршитеља, тј. надлежност за поступање у комуналним предметима и надлежност за спровођење извршења могу се сагледати све мањкавости постојећег законског уређења. Комунални предмети су и даље најбројнији у односу на остале предмете извршења, а у тим предметима постоји искључива надлежност извршитеља за одређивање и спровођење извршења. Судска контрола у овим предметима се активира само изјављивањем приговора против закључка извршитеља. Одредбе важећег ЗИО којима се уређује поступање по приговору изјављеном против закључка извршитеља у комуналним предметима су противречне и нејасне, што сужава простор за делотворан и ефикасан судски надзор. Још гора ситуација постоји у фази спровођења извршења. Једино правно средство које странкама и учесницима стоји на располагању јесте захтев за отклањање неправилности. И код овог правног средства показују се недостаци постојећег законског уређења. Није прописан рок за подношење захтева. Поступак и дејства одлуке о захтеву доводе у питање делотворност овог правног средства.

Предложеним новим Законом о извршењу и обезбеђењу се ови недостаци само делимично отклањају. Судска контрола рада извршитеља ће бити побољшана у комуналним предметима, јер је поступак везан за поступак одлучивања о приговору изјављеном против решења о извршењу на основу веродостојне исправе. Када је реч о спровођењу извршења, предложеним новим законским решењима се ниједно кључно питање везано за судску контролу рада извршитеља неће решити.

[20] Против решења донетог по приговору на решење којим је одбачен или одбијен захтев за отклањање неправилности или о њему није одлучено у року од пет дана од дана пријема захтева није дозвољен ни приговор ни жалба. Против решења донетог о приговору против решења дозвољен је приговор само код приговора трећег лица (чл. 110. ст. 2), а жалба само против решења донетог по приговору про тив решења о извршењу на основу веродостојне исправе (чл. 24, ст. 4 Предлога).

Dr. Nikola Bodiroga

Associate Professor
University of Belgrade Faculty of Law

JUDICIAL SUPERVISION OF ENFORCEMENT AGENTS

Summary

The main focus of this paper is the supervision of enforcement agents conducted by enforcement courts. Law on Enforcement and Security recognizes three levels of control of enforcement agents. Certain monitoring powers are delegated to the Ministry of Justice and to Chamber of Enforcement Agents. However, for parties and other participants to enforcement proceedings control of enfocement agents implemented by enforcement courts seems to be the most important one. The strongest powers of enforcement agents are related to the special procedure for collection of claims for utilities and other similar services (exclusive competence of enforcement agents) and for carrying out the enforcement (if enforcement creditor has requested it). When it comes to special procedure for collection of claims for utilities and other similar services objection can be used in order to control legality of decisions rendered by enforcements agents. However, many procedural issues related to the objection procedure remain unsolved. Motion for correction of irregularities is the only legal remedy that can be used when enforcement is being carried out by enforcement agents. This legal remedy cannot be considered an effective one in the sense of Article 13 European Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Liberties. The new proposed Law on Enforcement and Security expected to come into force on July 1, 2016, will delegate the exclusive competence for carrying out the enforcement to enforcement agents (except cases related to family relations and reinstatement), but it will not improve the court supervision of their work.

Key words: *Enforcement Agents. – Court Supervision. – Utility Cases. – Carrying Out the Enforcement. – Motion for Correction of Irregularities.*

УДК 368.029

CERIF: S137

Др Наташа Петровић Томић*

РЕОСИГУРАЊЕ   СУШТИНА, ДОМАШАЈ И ЗНАЧАЈ

Реосигурање   бар када је реч о српском праву   представља институт Права осигурања о коме се недовољно зна. То не треба да чуди будући да је реч о уговору који традиционално није уређен у делу грађанског законика или закона о уговору о осигурању. Дискутабилна су, дакле, сва обележја уговора о реосигурању: почев од дефиниције преко битних елемената до тога како се испољава начело савесности у овој специфичној области пословног промета. Стога је ауторка тако конципирала рад да, најпре, дефинише уговор о реосигурању и објашњава позицију реосигурања у систему осигурања. Наглашено је да се уговор о реосигурању надовезује на уговор о осигурању, чиме се омогућава даљи трансфер ризика. У питању је пословноправни уговор, закључен између стручњака за осигурање; често са међународним обележјем; који у великом броју случајева заслужује квалификатив адхезионог уговора; алеаторан и двострано обавезан уговор; чије се престације извршавају трајно, итд.

Значај реосигурања у систему осигурања рашчлањен је на три компоненте: повећање капацитета тржишта осигурања, гаранција испуњења преузетих обавеза осигуравача и регулаторни учинак на осигурање. Ауторка закључује да је уговор о реосигурању типичан пословноправни уговор, редигован од стране стручњака за (ре)осигурање, који почива на уважавању заједнице интереса осигуравача и реосигуравача. Исти може вршити циљну функцију само ако се обе стране понашају у складу с правилима о управљању ризиком, одговорно и савесно.

Кључне речи: *Уговор о реосигурању.   Изравнање ризика.   Трговачки посао.   Међународни посао.   Нови Закон о осигурању.*

* Ауторка је доценткиња Правног факултета Универзитета у Београду, *nataly@ius.bg.ac.rs*

1. ДЕФИНИЦИЈА РЕОСИГУРАЊА

Модерно реосигурање може се дефинисати као уговор којим се једна страна, реосигуравач, обавезује да другој страни, осигуравачу, плати део износа или чак цео износ који је овај платио или треба да плати осигуранику или осигураницима, а осигуравач се обавезује да реосигуравачу плати одређену премију.[1] Једноставније речено, реосигурање је финансијска трансакција којом се врши пренос ризика са осигуравача на реосигуравача.[2] Ако је у питању тзв. велики ризик у смислу директива ЕУ, реосигуравач и сам може реосигурати део ризика. У том случају говоримо о *реосигурању другог степена или ретроцесији*. Термин реосигурање садржи префикс „ре“, који у српском – као и већини страних језика (енг. *reinsurance*; фран.: *réassurance;* нем.: *Rückversicherung*) – значи поново, још једном и уопште означавања понављање. Стога се реосигурање – не само колоквијално – означава као осигурање осигурања.[3]

Без обзира на разлике између старијих и модерних дефиниција, постоји консензус око кључних обележја посла реосигурања: 1) у питању је уговор, који се закључује поред уговора о осигурању и који се од њега разликује по бројним обележјима. Заједно с уговором о осигурању, уговор о реосигурању представља део скупа уговора, повезаних истом каузом; 2) обавеза реосигуравача да пружи покриће не мора да се односи на целокупну обавезу осигуравача из уговора о осигурању. Такође, реосигуравач не може да пружи ни шире покриће од оног из основног уговора; 3) уговор о реосигурању мора да покрива исти ризик као уговор о осигурању; 4) уговор о осигурању и уговор о реосигурању коегзистирају, с тим да је могуће да је уговор

1 Тако: Ивица Јанковец, *Уговор о реосигурању*, Савремена администрација, Београд 1967, 10; Michael Mendelowitz, „Reinsurance“, The Right Honourable Lord Justice Mance, Ian Goldrein, Robert. Merkin (Eds.), *Insurance Disputes*, Second Edition, LLP, London Hong Kong 2003, 684; Alison Padfield, *Insurance Claims,* Third Edition, Bloomsburry Professional, Kent 2012, 271 280; Jérôme Bonnard, *Droit des assurances*, 4 Édition, LexisNexis, Paris 2012, 74; Hubert Groutel, Fabrice Laduc, Philippe Pierre, Maud Asselain, *Traité du contrat d'assurance terrestre*, LexisNexis, Paris 2008, 24; C. Pfeiffer, *Einführung in die Rückversicherung,* Wiesbaden 1999, 3 15. Прву дефиницију реосигурања дао је *Lord Mansfield* у случају *Delver v. Barnes* (1807). Према њему, реосигурање је уговор врло сличан уговору о осигурању; састоји се у закључењу новог осигурања и издавању нове полисе, а односи се на исте ризике који су и раније осигурани, како би се обештетио осигуравач за претходно преузете ризике. Вид.: Dominic T. Clarke, *Reinsurance Issues in Canada: Aggregation and Follow the Terms*, 3.

2 Aviva Abramowsky, „Reinsurance: The Silent Regulator?“, *College of Law Faculty Scholarship*, 2012, Paper 62, 3 4.

3 Иначе, ово објашњење реосигурања потиче од чувених француских теоре тичара Права осигурања: Picard а и Besson а. Вид.: Robert Carter, Leslie Lucas, Nigel Ralph, *Reinsurance*, 4nd Edition, Reactions Publishing Group, 2000, 5.

о осигурању пуноважан без уговора о реосигурању, док обрнуто не важи.[4]

Што се тиче правне природе реосигурања, већина теоретичара га сматра врстом осигурања. На то упућују и законски прописи. Тако наш Закон о осигурању већ у првим члановима изричито каже да делатност осигурања чине послови осигурања, укључујући и саосигурање, послови реосигурања, послови посредовања у осигурању и послови заступања у осигурању.[5] Ово је несумњиво једино исправно гледиште. Наиме, код уговора о реосигурању налазимо све оне елементе које поседује било који други уговор о осигурању: интерес, ризик и премију.[6] Разлика је само у томе што је на позицији онога ко се осигурава осигуравач, док је реосигуравач на позицији онога ко пружа осигурање.

Али, за разумевање улоге и значаја реосигурања није довољно само рећи да је то један облик осигурања. Неопходно је одредити његово место у систему осигурања. Као прво, реосигурање не треба мешати с било којим поделом осигурања; његово место у систематизацији осигурања је такво да се не може изједначавати с појединачним врстама директног осигурања.[7] Оно заузима потпуно самостално место у систему осигурања, паралелно с директним осигурањем. С тим у вези, реосигурање не треба мешати са саосигурањем. Иако служе истом циљу, дисперзији и изравнању ризика, саосигурање и реосигурање су два потпуно различита института. Саосигурање представља вид сарадње између осигуравача који се договарају о покрићу једног ризика који угрожава исти предмет осигурања.[8] Разлика је у томе што расподелу ризика код саосигурања врши осигураник, док код реосигурања то чини осигуравач.

Постоје три кључне разлике између посла осигурања и посла реосигурања. Прво, уговор о осигурању се закључује с појединцима, компанијама или организацијама које се по правилу не баве осигурањем. У том смислу многи уговори о осигурању имају обе-

4 D. T. Clarke, 4.

5 Закон о осигурању   нови ЗО, *Службени гласник РС*, бр. 139/14, чл. 2. Делатност осигурања била је нешто другачије одређена у још увек важећем Закону о осигурању (стари ЗО), *Службени гласник РС*, бр. 55/04, 70/04, 61/05, 85/05, 101/07 и 107/09, чл. 2.

6 Правила која се примењују за тумачење полиса осигурања, као и општи принципи права осигурања, такође се примењују на реосигурање.

7 Предраг Шулејић, *Право осигурања*, Правни факултет Универзитета у Бео граду, Београд 2005, 514.

8 Детаљније: Зоран Томић, Наташа Петровић Томић, „Нарушавање конкурен ције у осигурању рестриктивним споразумима“, *Право и привреда*, 7 9/2013, 13 51.

лежја потрошачких уговора.[9] Уговор о реосигурању закључује се између две компаније чија делатност је управо осигурање. Овај уговор, дакле, увек има обележја пословноправне трансакције.[10] Друго, предмет осигурања су имовинске или личне вредности изложене ризику или одговорност која може настати услед одређених активности (већ према томе која је врста осигурања у питању). Предмет уговора о осигурању може бити врло различит; данас постоје бројне врсте осигурања.[11] Предмет уговора о реосигурању је уговорна одговорност осигуравача на основу уговора о осигурању, коју је делом или у целини пренео на реосигуравача. Другим речима, предмет овог уговора је увек надокнада финансијског губитка, који за осигуравача настаје исплатом накнаде штете или осигуране суме.[12] Треће, за разлику од уговора о осигурању, сви уговори о реосигурању су одштетног карактера.[13]

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ УГОВОРА О РЕОСИГУРАЊУ

Уговор о реосигурању поседује низ карактеристика које га чине посве специфичним послом. Генерално говорећи, уговор о реосигурању је врло комплексан уговор.[14]

2.1. Међународни уговор

Друштва осигурања имају законску обавезу да у покриће примају само оне ризике који не превазилазе њихов максимални самопридржај.[15] Доследна примена овог правила знатно ограничава капацитет друштава осигурања, чинећи их неспремним за покриће ризика који се у савременом праву осигурања означавају као велики и катастрофални ризици.[16] Тежина неких ризика је таква да један оси-

---

9 Helmut Heisss, General Report, *Insurance Contract Law between Business Law and Consumer Protection,* Helmut Heiss (ed.), DIKE Zurich, St.Gallen 2012, 10.

10 Ово иако директна осигурања за која се купује реосигурање могу бити и потрошачка и непотрошачка. Карактер директног осигурања поводом кога се прибавља реосигурање не утиче на карактер трансакције реосигурања.

11 О врстама животних и неживотних осигурања са становишта нашег права Вид.: стари ЗО, чл. 9 и 10 и нови ЗО, чл. 8, 9 и 10.

12 Из овог разлога је реосигурање суштински најближе имовинским осигура њима.

13 D. T. Clarke, 5.

14 Слободан Јовановић, „Неки аспекти делатности реосигурања и уговора о реосигурању“, *Европска ревија за осигурање*, 3 4/2003, 23.

15 Стари ЗО, чл. 2, ст. 4 у вези са чл. 15; нови ЗО, чл. 6, ст. 3.

16 Појам великих ризика развио се у току двадесетог века, како би се удовољило потребама за осигуравајућом заштитом транспортних и индустријских

гуравач није у стању да их прими у покриће, јер не може да покрије последице настанка осигураног случаја, а да тиме не доведе у питање своју ликвидност и одржавање потребних резерви осигурања. Из прописа о изравнању ризика произлази да су осигуравачи дужни да ризике који прелазе максимални самопридржај реосигурају (или да, у правима где је то дозвољено, преузимају путем саосигурања).

Када је реч о реосигуравачима, њихови финансијски капацитети се разликују. Док реосигуравачи у неразвијеним државама, по правилу, могу да покрију само део националних ризика, реосигуравачи из развијених држава имају много већи финансијски капацитет. Ово је утолико пре случај са реосигуравачима водећих тржишта осигурања, који се удружују у пулове реосигурања. Они стога преузимају и део ризика из неразвијених држава. Тако долази до формирања портфеља реосигурања међународног карактера. Портфељ „великих" реосигуравача, а то се посебно односи на пулове реосигуравача, чине ризици из различитих држава. То омогућава да се последице катастрофалних догађаја распореде на привреде различитих земаља.[17]

2.2. Трговачки уговор

Док се неки уговори о осигурању квалификују као пословноправне трансакције, други су типични потрошачки уговори. За разлику од послова директног осигурања, који могу попримити обележја потрошачког или пословноправног уговора, реосигурање је увек пословноправни уговор.[18] Уговор који закључују друштво за осигурање и друштво за реосигурање је типичан пример уговора који закључују лица исте или сличне економске снаге.

Уговор о реосигурању је типичан трговачки посао. Реосигурање се традиционално сматра делом права осигурања који је ближи трговинском (пословном) праву. За разлику од уговора о осигурању, који се у великом броју случајева закључује са физичким лицем слабијом страном и који се карактерише као потрошачки уговор, то није случај са реосигурањем. Овај уговор закључују осигуравач и реосигуравач. И једна и друга уговорна страна су не само привредни субјекти, већ и стручњаци за осигурање.[19] С тим у вези је и следеће обележје уго-

ризика (Y. Lambert Faivre, L. Leveneur, *Droit des assurances,* Dalloz, 13 édition, Paris 2011, 20, 45). Наше позитивно право до недавно није познавало овај појам, али је он постао позитивноправна категорија након усвајања новог ЗО (чл. 255).

[17] П. Шулејић, 15.

[18] H. Heisss, 10.

[19] „Tandis que l'assureur direct contracte avec des assurés quelconque, le réassu reur traite avec un professionnel de l'assurance". Maurice Picard, André Besson, „Nature et caractère da la réassurance", *Revue Générale des Assurance Terestres*, 1965, 147.

вора о реосигурању. Овај уговор је уговор закључен од стране лица које је високо специјализовано за услугу коју пружа.[20] Реосигурачи се у данашње време специјализују за покриће тачно одређених ризика. Тако се на одређеним тржиштима реосигурања може прибавити реосигурање само за ризик тероризма или за нуклеарне ризике, итд. Други начин специјализације испољава се по распону обавеза које су реосигуравачи спремни да преузму. Такође, неки реосигуравачи су специјализовани само за бављење непропорционалним, факултативним или финансијским реосигурањем.[21] Специјализација реосигуравача повезана је и са стандардизацијом капацитета, услуга и услова пружања услуга.[22] Тако се у реосигурању користи врло специјализована терминологија; овим пословима баве се лица различитих стручних профила, итд.

2.3. Адхезиони уговор

Уговор о реосигурању закључује се према посебним типским клаузулама које доносе реосигуравачи, брокери посредством којих преузимају ризике у реосигурање или њихова удружења. Дакле, уговор о реосигурању закључује се позивом на типске клаузуле, што овај уговор чини адхезионим. Међутим, овде треба правити разлику између типских клаузула, захваљујући чијој примени настаје устаљена пракса реосигурања, и слободе уговорних страна да одређена питања уговорног односа уреде одступањем од садржине типских клаузула.[23]

Ако је уговор закључен позивом на типске клаузуле, постоје два кључна питања: 1) да ли је друга страна, тј. реосигураник упозната са њима на начин како то захтева меродавно право и 2) како се тумаче нејасне одредбе типских клаузула. Код одговора на постављена питања треба поћи од тога да је уговор о реосигурању типичан трговачки посао. То значи да се одговор на постављена питања тражи у општим одредбама облигационог карактера меродавног права.[24] Ако би наше право било меродавно, реосигуравач би морао да упозна реосигураника с типским клаузулама пре закључења уговора. ЗОО полази од тога да општи услови одређени од стране једног уговарача,

[20] Cf. Makaël Hagopian, „Réassurance“, *Revue Générale des Assurances Terestres*, 1/1995, 191.

[21] С. Јовановић, 13.

[22] *Ibid.*

[23] *Ibid*, 17.

[24] За разлику од уговора о реосигурању, за уговор о осигурању који испуњава услове да се квалификује као потрошачки важе посебна правила тумачења из потро шачког законодавства.

било да су садржани у формуларном уговору, било да се на њих уговор позива, допуњују посебне погодбе утврђене међу уговарачима у истом уговору, и по правилу обавезују као и ове.[25] Општи услови морају се објавити на уобичајени начин.[26] Општи услови обавезују уговорну страну ако су јој били познати или морали бити познати у часу закључења уговора.[27] Што се тиче тумачења нејасних одредаба типских уговора, ЗОО уводи правило *contra stipulatorem*. Одредбе типских клаузула, које нису довољно јасне, тумаче се у корист стране која је приступила, тј. реосигураника.

2.4. Алеаторан и двострано обавезан уговор

Као и уговор о директном осигурању, уговор о реосигурању је двострано обавезан и алеаторан. Њиме се осигуравач обавезује на плаћање одређене премије, а реосигуравач на плаћање одређене накнаде ако се ризик обухваћен уговором реализује. Престација једне стране, реосигуравача, зависи од једног неизвесног догађаја – исто као и код уговора о директном осигурању – иако је природа тог неизвесног догађаја нешто другачија у односу на природу неизвесног догађаја код директног осигурања. Пошто је обавеза реосигуравача на исплату накнаде из реосигурања неизвесна, осигуравач не би могао да истакне приговор *exception non adimpleti contractus* и одбије плаћање премије реосигуравачу на темељу тога што није наступио реосигурани случај.

---

25 Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 46/85, 57/89 и *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 31/93, даље: ЗОО, чл. 142, ст. 1, наслов одељка: Општи услови формуларних уговора (наслов преузет из Скице за Законик о облигацијама и уговорима). ЗОО нас тера да се замислимо и поставимо питање у чему је разлика између формуларних (типских) уговора и општих услова осигурања (даље у тексту: ОУО), као и између формуларних и адхезионих угово ра! Оставивиши по страни теоријске расправе по овом питању, сигурно је да су у питању технике закључења уговора, прилагођене потребама модерног промета. И формуларни уговори постају адхезиони ако друга страна нема могућност да захтева да се изврше било какве измене у унаред припремљеном формулару. С друге стране, било да је реч о формуларним или адхезионим уговорима, закључују се позивом на ОУО.

26 ЗОО, чл. 142, ст. 2. Обавезу објављивања треба схватити врло широко: она не значи само оглашавање ОУП. Сваки начин објављивања којим се општи усло ви чине лако доступним заинтересованим лицима значи испуњење ове обавезе! Обавеза објављивања није услов примене општих услова. Она треба да омогући другој страни да се са њима упозна пре закључења уговора. Вид.: Марко Ђурђевић, „Општи услови уговора и заштита потрошача“, *Од caveat emptor до caveat venditor*, Крагујевац 2009, 254.

27 ЗОО, чл. 142, ст. 3.

2.5. Акцесоран и каузалан уговор

Као што смо већ напоменули, пуноважност реосигурања је условљена постојањем пуноважног осигурања. Уговор о реосигурању надовезује се на пуноважно закључени уговор о директном осигурању.[28] Њиме се на реосигуравача преваљује онај део осигураних ризика који превазилази максимални самопридржај. Дакле, ако нема пуноважног уговора о осигурању, уговор о реосигурању аутоматски губи пуноважност. Међутим, акцесорни карактер уговора о реосигурању није у потпуности неспоран. Он несумњиво постоји код факултативног појединачног реосигурања.

Спорни су уговори о реосигурању закључени као оквирни или појединачни. Ако је реч о појединачном уговору, његова садржина је резултат слободе уговарања, тј. обе уговорне стране су учествовале у његовом настанку. Стога се овакав уговор не може сматрати уговором по приступу. С тим у вези, одредбе уговора о реосигурању не би се могле тумачити по специјалним правилима, тј. на штету оне стране која их је саставила (што *de facto* значи у корист слабије стране, која је уговору приступила). Нити постоји слабија страна, нити је исти закључен приступањем. Ако се уговор, ипак, закључује приступањем унапред припремљеном тексту, тај текст најчешће припремају осигуравач и онај реосигуравач који је преузео највеће обавезе у вези с одређеним уговорима о осигурању (тзв. *leading underwriter*). То је од значаја приликом тумачења нејасних одредаба уговора. Дакле, појединачни уговор о реосигурању је акцесоран у односу на уговор о осигурању.

Када је реч о општим уговорима о реосигурању, они се обично закључују и пре закључења уговора о осигурању. Иако се ови уговори фактички реализују тек када дође до преноса ризика са осигуравача на реосигуравача, уговор о реосигурању производи дејство независно од постојања осигурања. У том смислу се за опште уговоре о реосигурању може рећи да нису акцесорни.[29]

Уговор о реосигурању је у одређеној мери каузалан уговор. Како су предмет и основ обавезе реосигуравача прецизно одређени или одредиви већ у моменту закључења уговора, то се за њега везује својство каузалности. Да би ствари биле јасније, указујемо на разлику између одредљивости уговорних обавеза страна. Потпуна каузалност

[28] M. Mendelowitz, 684.

[29] У теорији се прави разлика између оперативне и техничке пуноважности уговора о реосигурању. *Оперативна пуноважност* настаје закључењем уговора о реосигурању и поклапа се са његовим важењем. *Техничка пуноважност* условљена је закључењем уговора о осигурању којим се врши пренос ризика или дела ризика са осигуравача на реосигуравача. С. Јовановић, 18.

постоји само у погледу премије реосигурања. Премија реосигурања је битан елемент уговора и реосигураник је упознат са њеним износом већ у тренутку закључења уговора. Када је реч о обавези реосигуравача на исплату накнаде из реосигурања, ствари су другачије. Ова обавеза је само одредива у оквирима уговора, због чега се за уговор о реосигурању може рећи да је делимично каузалан.[30]

2.6. Уговор са трајним извршењем престација

Попут уговора о осигурању и уговор о реосигурању је уговор са трајним, а не тренутним чинидбама. Реосигуравач је дужан да током периода важења уговора о реосигурању сукцесивно надокнади све штете обухваћене уговором. Из ове карактеристике произлази да отказ уговора делује увек *ex nunc*, тј. нема утицаја на већ извршене чинидбе. Обавезе настале до тренутка отказа реосигуравач је дужан да покрије, а такође има право на премију реосигурања за тај период.

3. ЗАКОНСКИ МЕТОД РЕГУЛИСАЊА РЕОСИГУРАЊА

Област реосигурања се убраја у оне области које по правилу нису законски регулисане у оној мери у којој је то случај са директним осигурањем. У већини упоредноправних законодавстава прописи који се односе на директна осигурања нису примењиви на реосигурање.[31] Оваква ситуација у неким земљама је повезана са чињеницом да држава не спроводи исти степен контроле и надзора над осигуравајућим и реосигуравајућим сектором. Док је сектор осигурања под перманентним надзором овлашћеног субјекта од тренутка оснивања, тј. добијања дозволе за рад до тренутка престанка, тј. одузимања дозволе за рад, друштва за реосигурање изузета су од државне контроле. У нашем праву то није случај. По ЗО, Народна банка Србије издаје и одузима дозволе за рад и друштвима за реосигурање. Осим тога, у нашем праву је изричито законом речено да се у послове осигурања убрајају и послови реосигурања.

Дакле, разлози непримене истих прописа на директно осигурање и реосигурање у нашем праву су следећи: 1) у питању су привредни субјекти исте или сличне економске снаге. Они су приближно

[30] С. Јовановић, 19.

[31] У немачком праву, реосигурање је изузето из поља примене Закона о уго вору о осигурању (пар. 209), а исти је случај и са нашим ЗОО (чл. 899, ст. 2). За раз лику од позитивног права, Преднацрт Грађанског законика садржи одељак посвећен реосигурању (чл. 1247 1252).

исте стручности, довољно познају струку осигурања и у стању су да самостално, тј. без помоћи закона регулишу уговорни однос. Уговор, дакле, не инволвира учешће слабије стране и нема потребе за применом протекционистички настројених норми. Заправо, будући да су у питању стране исте економске снаге прописи који се односе на директно осигурање – а који су највећим делом инспирисани потрошачким законодавством – не могу се примењивати на уговорне односе који су суштински другачији; 2) омогућавање остварења начела слободе уговорања у овој области пословања. Осигуравачима и реосигуравачима много више одговара да на основу уговора уреде сва битна питања односа реосигурања;[32] 3) непостојање судске праксе, која би законодавцу могла послужити као извор сазнања проблема који прате закључење уговора о реосигурању. Највећи број уговора о реосигурању садржи арбитражну клаузулу.[33] То чини скоро немогућим судско решавање у овим стварима и 4) специфичности делатности реосигурања. У основи „немешања" законодаваца у делатност реосигурања је и прилично непознавање суштинских обележја овог правног посла и мањи број уговора који постају извор спорова.

4. ЗАБРАНА САОСИГУРАЊА ИЗНАД МАКСИМАЛНОГ САМОПРИДРЖАЈА

По још увек важећем српском праву, друштва осигурања могу прибегавати саосигурању само до износа максималног самопридржаја. Ако преузимају ризик који прелази максимални самопридржај, то не могу чинити путем саосигурања, већ део ризика морају реосигурати. Нови ЗО садржи нешто измењену норму. У њој стоји да друштво за осигурање не може у саосигурање примати ризике изнад самопридржаја утврђеног у складу са чланом 7 овог закона, осим у случају да се ризик изнад самопридржаја реосигура.[34]

[32] С тим у вези, уговор о реосигурању је уговор максимално добре вере, као и уговор о осигурању. Ове обележје није посебно обрађено у делу који се бави ка рактеристикама уговора, јер ће њему бити посвећен посебан чланак (нап. аут.).

[33] У теорији се истиче да постоји неколико разлога коришћења арбитраже у реосигурању: 1) међународни карактер арбитраже и тешкоће с којима се суочавају стране ако не изаберу меродавно право и надлежан суд, већ се то чини на осно ву правила међународног приватног права; 2) мноштво техничких термина које садрже услови реосигурања, које могу правилно разумети и применити само лица која су са њима упозната. То практично значи само арбитри специјализовани за реосигурање; 3) утицај обичаја и правила струке реосигурања као извора права. Стране преферирају да се њихови спорови из реосигурања решавају на основу при мене обичаја и уопште меког права. Детаљније: Franc Turgné, *L'arbitrage en matière d'Assurance et de Réassurance*, Economica, Paris 2007, 379 386.

[34] Нови ЗО, чл. 6, ст. 3.

Иако се може помислити да нови закон уводи неопходну слободу одлучивања друштава осигурања да ли ће ризике преузимати путем саосигурања или директног осигурања, није тако. Измена је чисто стилска, а не суштинска. Уместо досадашње формулације – којом се изричито забрањује друштвима осигурања да преузимају путем саосигурања ризике који прелази самопридржај – новим законом се допушта саосигурање ризика који прелазе самопридржај, али под условом да се такви ризици реосигурају. Другим речима, саосигурање ризика изнад самопридржаја мора бити праћено реосигурањем код домаћег или страног реосигуравача.

Реч је о ограничењу развоја тржишта осигурања, које се може назвати традиционалним, будући да се преузима из једног закона у други. Ова одредба онемогућава друштва осигурања да самостално и равноправно врше дисперзију ризика путем саосигурања и реосигурања. Саосигурање је вид сарадње између друштава осигурања, којим се на најбољи начин искоришћавају њихови капацитети.[35] У тржишно оријентисаним привредама друштва осигурања самостално и без законског „усмеравања" одлучују да ли и у којој мери ће ризике делити са другим осигуравачима. Критеријуми који утичу на њихову одлуку су првенствено економски!

Оваква норма противна је економској логици делатности осигурања, јер друштвима осигурања не оставља могућност да самостално и у складу с економским критеријумима одлуче о сарадњи с другим друштвима.[36] Ако је интерес једне државе, нарочито оне недовољно развијене, да подстиче развој осигурања и веће учешће домаћих друштава у сектору осигурања, ово није начин да се то постигне. Сматрамо да овакве одредбе морају бити што пре уклоњене из законског текста због њиховог негативног учинка на развој саосигурања.

5. ЗНАЧАЈ РЕОСИГУРАЊА

5.1. Обезбеђење капацитета тржишта осигурања

Реосигурање представља вертикалну расподелу ризика.[37] Познато као осигурање осигурања (фран. *l'assurance de l'assurance*),

[35] Детаљније: Зоран Томић, Наташа Петровић Томић, „Нарушавање конкуренције у осигурању рестриктивним споразумима", *Право и привреда,* 7 9/2013, 13 51.

[36] Вид. Слободан Јовановић, „Вишеструко осигурање, саосигурање и реосигурање у светлу постојећих законских прописа", *Привреда и право осигурања у транзицији,* Удружење за право осигурања, Палић 2004, 222.

[37] Економски гледано, реосигурање служи расподели ризика на глобалном нивоу. Као такво, тржиште реосигурања има значајну улогу у заштити националних

реосигурање омогућава осигуравачу да на темељу премије коју плаћа реосигуравачу део ризика изнад максималног самопридржаја реосигура код домаћег или иностраног реосигуравача. Улога реосигурања, тј. временско и просторно изравнање ризика које се њиме постиже је још значајније од циљева којима служи саосигурање.[38] Закључењем реосигурања врши се даља алокација ризика. Ризик се дели између осигуравача и реосигуравача, а ако је закључена и ретроцесија и између реосигуравача и ретроцесионара. То омогућава осигуравачу да прими у покриће и ризике које иначе не би примио: било да су у питању велики ризици, било да је потенцијална штета неуобичајена.[39] Ограничавањем њихове изложености ризику путем реосигурања, реосигураници стичу могућност да понуде веће лимите покрића од оних које би могли сами понудити тј. без ослонца на реосигурање. Учинак реосигурања на развој конкуренције на тржишту осигурања је такође значајан. Захваљујући реосигурању, мањи осигуравачи повећавају могућност такмичења са великим компанијама и могу понудити својим клијентима различите модалитете покрића.[40]

Посебно се истиче улога реосигурања у вези са покрићем катастрофалних ризика.[41] Средства која су реосигуравачи спремни да издвоје служе, с једне стране, заштити осигураника и жртава ових ризика, а с друге стране, омогућавају опстанак осигуравача и поред одступања од резултата рачуна вероватноће и закона великих бројева.[42] Њихова финансијска равнотежа остаје очувана, што се одражава на целокупну привредну стабилност и непрекинути привредни раст.[43] Зарад могућности реосигурања катастро-

---

привреда од ванредних догађаја и губитака и расподели последица тих догађаја на привреду свих држава.

38 „Реосигурање је изузетно значајна финансијска делатност, која омогућава директном осигуравачу да, расподелом ризика на светском нивоу, повећава капацитет примања у покриће ризика, као и да смањи трошкове тог покрића". Директива 2005/68/CE од 16. новембра 2005.

39 A. Abramowsky, 18 19.

40 *Ibid.*, 20.

41 Улога реосигурања је незамењива у три групе случајева: 1) код природних катастрофа; 2) код осигурања технолошких ризика и 3) код ризика тероризма (детаљније: Y. Lambert Faivre, L. Leveneur, 48 9). Осигуравачи користе реосигурање да се заштите од катастрофалних ризика на два начина. Прво, реосигурање их штити од катастрофалног финансијског губитка који произлази из једног догађаја, попут пожара на постројењима једне компаније која се може квалификовати као велики ризик. Друго, реосигурање штити од повећања броја малих одштетних захтева који произлазе из једног догађаја, попут земљотреса или органских удара, који у исто време наносе штету многим осигураницима. *Ibid.*, 2.

42 D. T. Clarke, 5.

43 Реосигурање је по својој природи посао међународног карактера, који подразумева огроман капитал и који се односи на различите ризике. Детаљније: F. Turgné, *L'arbitrage en matière*, 380.

фалних ризика, реосигуравачи се удружују у пулове реосигурања, специјализоване за тачно одређене активности (нпр. атомски пулови специјализовани за реосигурање атомских ризика, пулови загађења специјализовани за реосигурање ризика загађења животне средине, итд.).[44] Изазови пословања на савременом тржишту осигурања чине да су осигуравачи у исто време чланови пулова саосигурања и пулова реосигурања.[45] Другим речима, то што је један осигуравач члан пула ризика саосигурања не искључује његову потребу да део ризика обухваћеног саосигурањем реосигура код одређеног пула реосигурања.

5.2. Финансијска (гарантна) функција

Средства која се осигуравачима гарантују кроз реосигурање за њих имају вишеструки значај. Осим што знају да могу рачунати на одређена средства у случају настанка догађаја који би могли угрозити њихову ликвидност и солвентност, финансијска функција реосигурања повезана је са смањењем резерви осигурања. Куповином реосигурања осигуравач смањује изложеност одштетним захтевима, што се аутоматски одражава и на смањење обавезних резерви.[46] То отвара врата новим трансакцијама и ширењу понуде осигурања. Осим тога, користи од реосигурања су и: привремено или трајно ослобођење од обавезе плаћања пореза, смањење губитака насталих у вези са курсним разликама, итд.[47] Такође, закључено реосигурање гарантује и одржавање законом прописаног минималног нивоа солвентности.

Нећемо погрешити ако кажемо да реосигурање има значајан дисциплински учинак на осигурање. Реосигуравач је заинтересован за вршење увида у услуге које нуди осигуравач. Остварењем увида у исте реосигуравач утиче на осигуравача да се активира по питању преузетих ризика и да обавезе из закљученог уговора о осигурању испуњава према правилима струке осигурања и уз уважавање начела савесности.

Како је истакнуто у теорији, реосигурање треба да отклони одступања стварних резултата у пословању од претпостављених обрачуна и резултата.[48] Прибављањем реосигурања осигуравач

[44] Y. Lambert Faivre, L. Leveneur, 49.

[45] I. Goldrein, R. Merkin, *Insurance Disputes,* L.L.P., London Hong Kong 2003, 684.

[46] A. Abramowsky, 21.

[47] С. Јовановић (2003), 15.

[48] Manfred Wandt, *Versicherungsrecht*, 5. Auflage, Carl Heymanns Verlag, Köln, 2010, 16 17; Ивица Јанковец, 14.

успева да успостави контролу над својим пословним резултатима. Плаћањем премије реосигурања осигуравач смањује добит коју би остварио у „добрим“ годинама, али се обезбеђује у „лошим“ годинама. Он, дакле, закључењем уговора о реосигурању обезбеђује своју континуирану солвентност.[49] Он може да води пословање без страха од непредвиђених догађаја и одступања у исплати накнада осигураницима. Реосигурање, другим речима, омогућава осигуравачу да стабилно води пословање.[50]

5.3. Регулаторни утицај реосигурања на осигурање

Када се оцењује ефикасност регулативе осигурања обично се као фактор утицаја не помиње природа и доступност реосигурања. Међутим, „осигурање осигурања“ има значајан регулаторни учинак на индустрију осигурања. Иако је примарна функција реосигурања омогућавање осигуравачима да боље искористе капацитете, она се тиме не исцрпљује. Осигуравајуће компаније користе реосигурање да достигну предвидиви степен стабилности у исплатама штета. Међутим, да би могле да рачунају на реосигуравајуће покриће, оне морају да се придржавају одредаба уговора о реосигурању и стандарда струке реосигурања. У страној доктрини се наглашава да је реосигурање економски исплативо само ако су премије реосигурања мање од премија осигурања. Да би премије реосигурања биле мање реосигуравачи морају бити ослобођени дуплирања трансакцијских трошкова изазваних радњама у вези с проценом ризика и ликвидацијом одштетних захтева, а које је осигуравач већ обавио. Дакле, начело савесности и добри пословни обичаји штите реосигуравача и омогућавају му да се ослони на податке до којих је дошао осигуравач.[51]

Посебно значајно средство регулаторног учинка реосигурања на осигурање је начело савесности у реосигурању. Ово начело – чак и да није изричито уговорена његова примена за конкретни уговор – утиче на поступак ликвидације одштетних захтева и уопште држање осигуравача том приликом. Дакле, начело савесности је примарни регулатор односа реосигурања.[52] На овај начин реосигурање утиче на понашање и праксу осигурања.[53]

---

[49] Graydon S. Staring, *The Law of Reinsurance*, Section 1:3, 45.

[50] D. T. Clarke, 5.

[51] A. Abramowsky, 29 30.

[52] Robert H. Jerry, *Understanding Insurance Law*, 3 edition, 2002, 1059.

[53] A. Abramowsky, 2.

6. ЗАКЉУЧАК

Уговор о реосигурању као правна основа трансакције реосигурања представља посве специфичан, комплексан и законски највећим делом неуређен посао. Иако постоје разлике између дефиниција различитих аутора, већ према томе са становишта ког правног система се уговор о реосигурању посматра, следеће карактеристике су неспорне: 1) у питању је уговор, који се закључује поред уговора о осигурању и који се од њега разликује по бројним обележјима. Заједно с уговором о осигурању, уговор о реосигурању представља део скупа уговора, повезаних истом каузом; 2) обавеза реосигуравача да пружи покриће не мора да се односи на целокупну обавезу осигуравача из уговора о осигурању. Али, реосигуравач не може да пружи ни шире покриће од оног из основног уговора; 3) уговор о реосигурању мора да покрива исти ризик као уговор о осигурању; 4) уговор о осигурању и уговор о реосигурању коегзистирају, с тим да је могуће да је уговор о осигурању пуноважан без уговора о реосигурању, док обрнуто не важи.

С обзиром на то да је у питању типично комерцијални правни посао – који закључују стране исте или сличне економске моћи и стручњаци за осигурање – закони им допуштају да права и обавезе из уговора уреде како им одговара. Слобода уговарања – која је у директном осигурању ограничена императивним прописима – код реосигурања и те како постоји. Стога изражавамо зачуђеност покушајем писаца Преднацрта Грађанског законика Србије да у одељак који уређује уговор о осигурању унесу и одредбе о реосигурању. Реосигурање је и те како уређено аутономним изворима, посебно обичајима, добро познатим уговорним странама и прилагођеним њиховим потребама и очекивањима.

Dr. Nataša Petrović Tomić

Assistant Professor
Faculty of Law University of Belgrade

REINSURANCE SUBSTANCE, RANGE AND IMPORTANCE

Summary

Reinsurance – at least in Serbian law – represents one of the institutes of Insurance Law of whom a little is known. It should not be surprising as the contract of reinsurance traditionally is not regulated in

civil codes or laws on contract of insurance. Questionable are all features of the contract of reinsurance: from the definition through the essentialia negotii to the principle of utmost good faith. That is why the paper is structured so that firstly gives definition of contract of reinsurance and explains position of reinsurance in the system of insurance. It is highlighted that the contract of reinsurance builds on the contract of insurance; which enables the further transfer of risk. It is business-to-business contract (B–2-B), concluded between insurance law experts; frequently of international character; mostly contract of adhesion, aleatory and synallagmatic contract, contract with subsequent execution, etc.

The importance of reinsurance in the system of insurance is divided on three components: increase of capacity of insurance market, guarantee of acomplishment of obligations of insurer and regulatory effect on insurance. The author concludes that the contract of reinsurance is a specific business insurance contract, concluded by the insurance law experts and that represents community of interests of reinsurer and reinsured. The mentioned contract may perform its function only if the contracting parties act in a responsible manner, lege artis and respecting the principle of utmost good faith.

Key words: *Contract of Reinsurance. – Rik Equalization. – Business-to-Business Contract. – International Contract. – New Law on Insurance.*

УДК 336.226.3(497.11)

CERIF: S181

Др Милош Милошевић*

ИСПОРУКА ДОБАРА БЕЗ НАКНАДЕ У СИСТЕМУ ПОРЕЗА НА ДОДАТУ ВРЕДНОСТ

Накнада представља један од кумулативно прописаних услова за опорезивање промета добара у систему пореза на додату вредност. У њеном одсуству начелно нема основа за опорезивање, што отвара простор за на станак неопорезоване крајње потрошње случај у којем порески обвезник при набавци добра одбије претходни порез, а потом га сâм користи за потребе крајње потрошње или то омогући другом лицу без накнаде. У предстојећем раду аутор анализира ситуације у којима ће се испоруке добара без накнаде за потребе опорезивања третирати на једнак начин као и када се врше уз накнаду и долази до закључка да је за исправно утврђивање предмета и обу хвата опорезивања од примарног значаја изложеност неопорезованој крајњој потрошњи. Иако је позитивноправно решење у највећој мери усклађено с оним из европског законодавства с ослонцем на јуриспруденцију Европског суда прав де уочена су одступања домаће праксе од комунитарне и дате конкретне пре поруке за њихово отклањање.

Кључне речи: *Порез на додату вредност. Испорука добара без накнаде. Набавна цена. Цена коштања. Непословне сврхе.*

1. УВОД

Порезом на додату вредност (у даљем тексту: *ПДВ*) опорезује се промет добара и услуга који порески обвезник изврши у Републици уз накнаду у оквиру обављања делатности.[1] Накнада, дакле, представља један од кумулативно прописаних услова за постојање

* Аутор је доцент на Правном факултету Универзитета у Београду, *milosevic@ius.bg.ac.rs*

[1] Чл. 3, ст. 1, тач. 1) Закона о порезу на додату вредност ЗПДВ, *Службени гласник РС*, бр. 84/04, 86/04, 61/05, 61/07, 93/12, 108/13, 68/14 и 142/14. Поред тога,

опорезивог промета.[2] У њеном одсуству нема основа за примену чл. 3, ст. 1, тач. 1) ЗПДВ, што отвара простор за настанак неопорезоване крајње потрошње[3] – случај у којем порески обвезник при набавци добра одбије претходни порез, а потом га сâм користи за потребе крајње потрошње или то омогући другом лицу без накнаде.[4] Стога је било неопходно предвидети ситуације у којима ће се бестеретна давања за потребе опорезивања третирати на једнак начин као теретна. Њихов порески третман предмет је анализе у предстојећем раду.

2. ПОРЕСКИ ТРЕТМАН БЕСТЕРЕТНЕ ИСПОРУКЕ

Сходно чл. 4, ст. 4 ЗПДВ са прометом добара уз накнаду изједначава се:

- узимање добара која су део пословне имовине пореског обвезника за личне потребе оснивача, власника, запослених или других лица – сопствена потрошња;
- сваки други промет добара без накнаде.[5]

Узимање добара, односно сваки други промет добара без накнаде сматра се прометом добара уз накнаду под условом да се ПДВ обрачунат у претходној фази промета на та добра или њихове саставне делове може одбити у потпуности или сразмерно, независно од тога да ли је остварено право на одбитак претходног пореза.[6]

у складу са чл. 3, ст. 1, тач. 2) ЗПДВ предмет опорезивања ПДВ је и увоз добара у Републику.

[2] Упор. Дејан Поповић, Стеван Алексић; *Примена Закона о порезу на додату вредност*, Cekos in, Београд 2006, 5. Наведени услов присутан је и у одредби чл. 8, ст. 2 ЗПДВ, који за потребе утврђивања да ли се неко лице може сматрати обвезни ком ПДВ дефинише појам делатности као „трајну активност (...) *у циљу остваривања прихода*". Према Европском суду правде, лице које трајно све услуге пружа без на кнаде не може сматрати пореским обвезником, ECJ, Case 89/81 (*Staatssecretaris van Financiën v Hong Kong Trade Development Council*) [1982] ECR 1277.

[3] Што је, пак, супротно квалификацији ПДВ као пореза на потрошњу из чл. 1 ЗПДВ и чл. 1(2) Директиве 2006/112/EC (Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of the value added tax, OJ L 347 of 11 December 2006).

[4] Неопорезивање у овом случају омогућило би евазију и било супротно на челу једнакости у опорезивању.

[5] Исто важи и за исказани расход (кало, растур, квар и лом) изнад количине утврђене актом који доноси Влада Републике Србије у складу са чл. 4, ст. 4, тач. 3) ЗПДВ. Опширно о томе, вид. „Порески третман исказивања расхода кало, растур, квар и лом", *ПДВ часопис за примену прописа о порезу на додату вредност и ак цизама* 8/2014, 1 32.

[6] Чл. 4, ст. 5 ЗПДВ.

2.1. Сопствена потрошња

Сопствена потрошња постојаће када се добра која су део пословне имовине пореског обвезника узимају у непословне сврхе, тј. за личне потребе оснивача, власника, запослених или других лица.[7] Реч је о ситуацији у којој је обвезник при набавци добра имао производни расход, који је накнадно прерастао у потрошни, услед чега обвезник преузима улогу крајњег потрошача.[8] Небитно је, при томе, да ли се ради о узимању добра за сопствене потребе тог обвезника, које нису повезане са његовом пословном делатношћу, или се, пак, ради о узимању добра за личне потребе других лица.

Опорезив промет добара је „узимање" – дакле, радња у којој активну улогу има порески обвезник – предузетник, односно одговорно лице у пореском обвезнику – правном лицу, који део пословне имовине пореског обвезника „преусмерава" на сопствену потрошњу, потрошњу својих запослених или других лица.[9] Правилник о промету добара и услуга без накнаде у чл. 2, ст. 3 експлицитно наводи да се сопственом потрошњом не сматра узимање добара која су део пословне имовине пореског обвезника за пословне сврхе тог пореског обвезника. Овако конципирана одредба ствара одређене недоумице. Уколико се њоме настојало указати на ситуацију у којој долази до потрошње добра у пословне сврхе самог (тог) пореског обвезника,[10] онда је примереније било уместо речи „узимање" употребити реч

[7] Сопственом потрошњом сматра се и мањак добара, осим мањка који се може правдати вишом силом или на други прописан начин (елементарна непогода, крађа, саобраћајни удес и др.), утврђен на основу акта надлежног органа, односно организације, чл. 2, ст. 1 и 2 Правилника о утврђивању шта се сматра узимањем и употребом добара, другим прометом добара и пружањем услуга, без накнаде, о утврђивању уобичајених количина пословних узорака, рекламним материјалом и другим поклонима мање вредности Правилник о промету добара и услуга без на кнаде, *Службени гласник РС*, бр. 118/2012.

[8] На то указују одредбе чл. 4, ст. 4, тач. 1 ЗПДВ и чл. 2, ст. 1 Правилника о промету добара и услуга без накнаде речима: „узимање добара која су део пословне имовине пореског обвезника". Исто се може наслутити и из самог израза „сопствена потрошња".

[9] Д. Поповић, С. Алексић 2006, 30.

[10] Реч је о ситуацији у којој, примера ради, порески обвезник узима про изводе за чишћење из властите продавнице ради чишћења својих просторија, вид. *ibid.* Испоручилац и прималац добра сједињени су у једном истом лицу, тј. пореском обвезнику, Гордана Илић Попов, *Закон о порезу на додату вредност у Србији, Ко ментар закона и подзаконских аката,* Пословни зборник, Београд 2005, 35. На овак ву интерпретацију одредбе чл. 2, ст. 3 Правилника о промету добара и услуга без накнаде наилазимо у мишљењу Министарства финансија бр. 401 00 2194/2013 04 од 7. марта 2014. које каже: „Када обвезник ПДВ набави добра лекове за употребу у ветерини за сврху лечења сопствених животиња, при чему се та добра користе у оквиру ветеринарске услуге коју овом обвезнику ПДВ пружа други обвезник ПДВ, реч је о узимању добара за сопствене пословне сврхе од стране обвезника ПДВ

„коришћење" у смислу чл. 28, ст. 1 ЗПДВ, што, у крајњем резултату, чини саму одредбу чл. 2, ст. 3 Правилника о промету добара и услуга без накнаде излишном.[11] Одредба, пак, има смисла ако се њоме настојало недвосмислено оградити од ситуације из чл. 2, ст. 1 Правилника о промету добара и услуга без накнаде, указујући на различит порески третман у зависности од тога да ли се узимање добара врши у пословне или непословне сврхе пореског обвезника,[12] при чему је, уједно, направљена и јасна дистинкција у односу на случај у којем долази до поклањања добара у пословне сврхе, а којем пажњу посвећујемо у даљем тексту.

2.2. Сваки други промет добара без накнаде

У складу са чл. 3 Правилника о промету добара и услуга без накнаде под „сваким другим прометом добара без накнаде" у смислу чл. 4, ст. 4, тач. 2) ЗПДВ сматра се поклањање добара, осим поклањања пословних узорака у уобичајеним количинама за ту намену, рекламног материјала и других поклона мање вредности,[13] при

примаоца услуге, што значи да у овом случају обвезник ПДВ примаалац услуге не врши промет добара".

[11] Реч о уобичајеној ситуацији у којој обвезник набављена добра користи за потребе вршења промета у смислу чл. 28, ст. 1 ЗПДВ.

[12] На овакво размишљање упућује и чињеница да претходни Правилник о утврђивању шта се сматра узимањем и употребом добара која су део пословне имо вине пореског обвезника, пружањем услуга и сваким другим прометом без накнаде и о утврђивању уобичајених количина пословних узорака и поклона мање вредно сти, *Службени гласник РС*, бр. 114/2004, није садржао одредбу аналогну одредби чл. 2, ст. 3 Правилника о промету добара и услуга без накнаде, већ је у чл. 2, ст. 2 про писивао да се сопственом потрошњом сматра свако узимање добара која су део по словне имовине пореског обвезника у *непословне сврхе*. Сада се до истог закључка управо долази када се одредба чл. 2, ст. 1 тумачи у вези с одредбом чл. 2, ст. 3 Правилника о промету добара и услуга без накнаде. Истовремено, одредба чл. 4, ст. 4 ЗПДВ није се мењала.

[13] У чл. 6 9 Правилника о промету добара и услуга без накнаде ближе је уређено шта се сматра уобичајеном количином пословних узорака, рекламним материјалом и поклоном мање вредности. Будући да су наведени појмови на јасан начин дефинисани поменутим одредбама, нема потребе за њиховим бли жим разматрањем у раду. На овом месту указаћемо искључиво на недореченост по питању шта се подразумева под *повременим* давањем поклона. У вези с тим примереније је хрватско решење према којем се поклон изузима од опорезивања ако не прелази цензус од 160 куна, при чему се поклон истом лицу може давати највише једанпут у три месеца. Исто је немачко решење 40 евра/истом лицу/годишње; Ве лике Британије 50 фунти/истом лицу/у периоду од 12 месеци; Аустрије 40 евра/ истом лицу/годишње и Француске 60 евра/истом лицу/годишње, вид. *http://www.ibfd.org*, 5. јун 2015. године. Напомињемо да је ранији Правилник о промету добара и услуга без накнаде у чл. 8, ст. 3 регулисао ово питање. За тумачење ових појмова у контексту европског законодавства, вид. ECJ, Case C 581/08 (*EMI Group Ltd v The Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs*) [2010] ECR I 8607.

чему укупна вредност рекламног материјала и других поклона мање вредности не може бити већа од 0,25% укупног промета пореског обвезника у том пореском периоду.[14] „Поклањање добара" подразумева да добра напуштају пословну имовину пореског обвезника, те није реч о потрошњи у *сопствене* пословне сврхе. Но, не ради се ни о поклону учињеном у непословне сврхе, тј. о сопственој потрошњи.

Можемо закључити да ЗПДВ и Правилник о промету добара и услуга без накнаде праве разлику између три ситуације:

- узимање добара у непословне сврхе пореског обвезника (сопствена потрошња), независно од тога да ли се ради преношењу добра из пословне у приватну имовину тог обвезника или о поклањању добра другим лицима за њихове личне потребе, што је опорезиво с позивом на чл. 4, ст. 4, тач. 1) ЗПДВ;
- узимање добара у сопствене пословне сврхе пореског обвезника, што, у одсуству промета, не подлеже опорезивању и
- поклањање добара у пословне сврхе пореског обвезника, што је опорезиво сходно чл. 4, ст. 4, тач. 2) ЗПДВ, уколико се не ради о пословним узорцима, рекламном материјалу и другим поклонима мање вредности у смислу чл. 6, ст. 1, тач. 3) и 4) ЗПДВ, у вези са чл. 6–10 Правилника о промету добара и услуга без накнаде.

Директива 2006/112/ЕС у чл. 16 на једнак начин регулише прву и трећу ситуацију, док друга остаје покривена стандардним правилима о праву на одбитак претходног пореза и није посебно предвиђена.

2.3. Одбитак ПДВ који је обрачунат у претходној фази промета

Раније смо навели да је за опорезивање с позивом на чл. 4, ст. 4 ЗПДВ неопходно да се ПДВ, који је обрачунат у претходној фази промета на та добра или њихове саставне делове, може одбити у потпуности или сразмерно, независно од тога да ли је остварено право на одбитак претходног пореза. На тај начин се отклања ефекат одбитка претходног пореза и спречава неопорезована крајња потрошња.

Битно је, дакле, постојање права на одбитак у складу са чл. 28–30 ЗПДВ. Фактичко вршење тог права је ирелевантно.[15]

[14] Укупним прометом сматра се промет добара и услуга са и без права на одбитак претходног пореза, извршен на територији Републике Србије и у иностранству, осим промета опреме и објеката за вршење делатности, без ПДВ, чл. 10 Правилника о промету добара и услуга без накнаде.

[15] На први поглед, није сасвим јасно због чега се опорезивање спроводи независно од стварног вршења права на одбитак претходног пореза. Наиме, уколико

Случајеви сопствене потрошње и узимања добара у сопствене пословне сврхе пореског обвезника с аспекта права на одбитак претходног пореза, по правилу, неће бити спорни. Са друге стране, код поклањања добара у пословне сврхе пореског обвезника поставља се питање постојања права на одбитак имајући у виду да се сходно одредбама чл. 6, ст. 1, тач. 3) и 4) ЗПДВ бесплатно давање пословних узорака, рекламног материјала и других поклона мање вредности сматра неопорезивим прометом. Начелно важи да се ПДВ, који генеришу набавке намењене вршењу неопорезивог промета, не може одбити услед неиспуњености услова из чл. 28, ст. 1 ЗПДВ. Међутим, када се овакав промет врши у циљу обављања промета из чл. 28, ст. 1, тач. 1)–3) ЗПДВ, треба дозволити одбитак претходног пореза.[16] Управо се о оваквом случају може радити када обвезник ПДВ, примера ради, у сврху рекламе и пропаганде производног програма, постојећим или будућим купцима бесплатно даје добра која се сматрају рекламним материјалом[17] или када добра набавља у циљу њиховог поклањања пословним партнерима.[18]

На овом месту треба размотрити још једну дилему. Из дикције чл. 4, ст. 5 ЗПДВ произлази да до опорезивања с позивом на чл. 4, ст. 4 ЗПДВ неће доћи уколико се ПДВ, који *је обрачунат* у претходној

обвезник при набавци није одбио претходни порез (иако је имао то право) неће доћи до неопорезоване крајње потрошње. Излишно је посезати за анулирањем ефекта одбитка претходног пореза који иницијално није вршен. Штавише, на овај начин долази до дуплог опорезивања и колизије са начелом фискалне неутралности ПДВ. Са друге стране, уколико се примена пореза услови стварним вршењем права на од битак, опорезивању би могла измаћи маржа обвезника који врши промет добара без накнаде, а који оптира за невршење одбитка. Због тога решење српског законодавца сматрамо исправним имајући у виду да се дупло опорезивање може елиминисати накнадним вршењем одбитка, и то у року од пет година од истека године у којој је обвезник стекао то право, чл. 28, ст. 6 ЗПДВ. Наводимо и да Директива 2006/112/ЕЗ у чл. 16 не инсистира на стварном вршењу права на одбитак. Довољно је да се ПДВ на добра могао у потпуности или делимично одбити (*was wholly or partly deductible*).

[16] Ad van Doesum, Gert Jan van Norden, „The Right To Deduct under EU VAT“, *International VAT Monitor* 4/2011, 328 329. Када обвезник набавља услуге како би извршио неопорезиви пренос целокупног или дела имовине (у смислу чл. 6, ст. 1, тач. 1 ЗПДВ) начелно се може установити непосредна веза између насталог трошка и обвезникове делатности (у оквиру које врши промет сходно чл. 28, ст. 1, тач. 1 3 ЗПДВ). И када је настали трошак поводом преноса у непосредној вези са недвос мислено утврђеним делом његове делатности (у оквиру које врши промет сходно чл. 28, ст. 1, тач. 1 3 ЗПДВ), обвезник може одбити претходни порез по основу изврше них набавки, ECJ, Case C 408/98 (*Abbey National plc and Commissioners of Customs and Excise*) [2001] ECR I 1361.

[17] Нпр. рекламне брошуре, мишљење Министарства финансија бр. 413 00 00340/2013 04 од 21. октобра 2013.

[18] Мишљење Министарства финансија бр. 430 06 00018/2012 04 од 20. фе бруара 2012.

фази промета, *није могао* одбити у потпуности или сразмерно.[19] Значи ли то да ће порески третман бити другачији када обвезник, додуше, *није могао* одбити ПДВ, али из разлога што му исти у претходној фази промета *није ни био обрачунат*?[20] Из мишљења Министарства финансија закључујемо да је одговор на постављено питање потврдан.[21] Иако наочиглед у складу са словом Закона, овакав приступ у супротности је са јуриспруденцијом Европског суда правде и фундаменталним начелом фискалне неутралности ПДВ, те га је пожељно изменити.

У случају C-415/98[22] Европски суд правде је *inter alia* разматрао питање да ли је оправдано опорезовати промет возила, које је део пословне имовине обвезника, али у односу на које обвезник приликом набавке није могао одбити претходни порез, будући да је возило купљено од физичког лица које није обвезник. Суд не спори да је даљи промет добра опорезив с позивом на чл. 2(1) Директиве 77/388/EEC,[23] који одговара чл. 2(1)(a) и (c) Директиве 2006/112/EC и чл. 3, ст. 1, тач. 1) ЗПДВ. Истовремено, Суд истиче да опорезивање у оваквој ситуацији води дуплом опорезивању, које је супротно начелу фискалне неутралности, а које је, пак, својствено заједничком

19 Дакле, када обвезник није могао одбити *обрачунати* улазни ПДВ због тога што не испуњава услове из чл. 28, ст. 1 ЗПДВ или му је такво право *ex lege* ускраћено с позивом на чл. 29, ст. 1 ЗПДВ.

20 Такав ће случај постојати када се добра набављају од обвезника који ПДВ не обрачунава с позивом на чл. 25, ст. 2, тач. 3а и 3б ЗПДВ, од лица које није обвез ник ПДВ (нпр. крајњег потрошача или малог пореског обвезника) или када је реч о добрима купљеним пре 1. јануара 2005.

21 У мишљењу бр. 413 00 54/2013 04 од 22. априла 2014. Министарство финансија каже: „На промет без накнаде добара по основу чије набавке је обвез ник ПДВ имао право да ПДВ обрачунат у претходној фази промета, односно ПДВ плаћен приликом увоза, одбије као претходни порез у потпуности или сразмерно (независно од тога да ли је остварено право на одбитак претходног пореза), обвезник ПДВ је дужан да обрачуна ПДВ и да обрачунати ПДВ плати у складу са Законом. *Такође, обавеза обрачунавања ПДВ постоји и код промета без накнаде добара за која обвезнику ПДВ у претходној фази промета није био обрачунат ПДВ, имајући у виду да у том случају обвезник ПДВ није ни могао да има право на одбитак прет ходног пореза приликом стицања предметних добара*“. Мишљења смо, међутим, да и при постојећим околностима не сме доћи до опорезивања у складу са чл. 4, ст. 4 ЗПДВ када је реч о добрима за која је у претходној фази промета постојала обавеза плаћања пореза у складу са законом којим се уређују порези на имовину с обзи ром да је њихов редован промет ослобођен по основу чл. 25, ст. 2, тач. 3б ЗПДВ, упор. Ben Terra, Julie Kajus, *A Guide to the European VAT Directives, Introduction to European VAT 2013*, Volume 1, IBFD, Amsterdam 2013, 451.

22 ECJ, Case C 415/98 (*Laszlo Bakcsi v Finanzamt Fürstenfeldbruck*) [2001] ECR I 1831.

23 *Council Directive 77/388/EEC of 17 May 1977 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to turnover taxes Common system of value added tax: uniform basis of assessment*, OJ L 145 of 13 June 1977.

систему ПДВ. На крају се веома вешто залаже за заштиту овог начела у законским оквирима и каже да обвезник може пре продаје извршити трансфер возила у приватну имовину и на тај начин избећи опорезивање трансакције, коју сада врши у приватном капацитету. Будући да обвезник, у контексту одредбе чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC, који одговара чл. 16 Директиве 2006/112/EC и чл. 4, ст. 4 и 5 ЗПДВ, није могао одбити ПДВ при набавци половног возила од физичког лица (јер му исти том приликом није ни обрачунат), не може доћи ни до опорезивања при узимању добара по том основу. Оваква интерпретација је у складу са циљем чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC, који треба да обезбеди једнак порески третман обвезника у односу на обичног потрошача на тај начин што ће онемогућити неопорезовану крајњу потрошњу.[24] То овде није случај, с обзиром да је добро раније подвргнуто ПДВ.[25]

2.4. „Саставни делови" у пракси Европског суда правде

У случајевима C-322/99 и C-323/99[26] Суд је пружио ближе смернице за утврђивање појма „саставних делова" за потребе опорезивања сходно чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC и отклонио одређене недоумице по питању њиховог пореског третмана. У оба случаја радило се о преносу возила набављеног од лица које није обвезник ПДВ из пословне у приватну имовину обвезника – сопственој потрошњи. Током употребе возила за пословне сврхе обвезници би набављали добра и услуге и том приликом користили припадајуће право на одбитак претходног пореза.

Што се тиче исправне интерпретације појма „саставни делови" неопходно је да је обвезнику извршена испорука добара, тј. телесних ствари; која се по уградњи у иницијално добро не могу надаље третирати као његови одвојиви и независни елементи; која су довела до трајног увећања вредности иницијалног добра и која у тренутку преноса у приватну имовину нису у потпуности потрошена (искоришћена).[27] Испоруке добара превасходно вршене у циљу редовног одржавања иницијалног добра не могу се оквалификовати као његови „саставни делови". Исто важи и за услуге пружене обвезнику.[28]

24 У истом смислу вид. и ECJ, Case C 20/91 (*Pieter de Jong and Staatssecretaris van Financiën*) [1992] ECR I 2847, пар. 15.

25 ECJ, Case C 415/98, пар. 41 47.

26 ECJ, Joined Cases C 322/99 C 323/99 (*Hans Georg Fischer v Finanzamt Burgdorf and Klaus Brandenstein v Finanzamt Düsseldorf Mettmann*) [2001] ECR I 4049.

27 *Ibid.*, пар. 58 70.

28 Уколико извршени промет има и елемената испоруке добара и пружања услуга неопходно је утврдити претежну економску намену извршеног промета. У

Што се пореског третмана тиче, Суд инсистира на разликовању иницијалног добра од његових саставних делова при чему је небитно да ли су саставни делови присутни у иницијалном добру у тренутку набавке истог или су накнадно инкорпорисани. *Ratio legis* чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC налаже да одбитак претходног пореза обрачунатог на саставне делове не повлачи по аутоматизму опорезивање иницијалног добра при преносу у приватну имовину.[29] Примена чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC излишна је у односу на добро које је оптерећено порезом у некој од ранијих фаза прометног циклуса. Штавише, она је супротна начелу фискалне неутралности ПДВ јер води дуплом опорезивању. Стога, једино саставне делове треба опорезовати.[30]

3. КОЛИЗИЈА СА НАЧЕЛОМ ФИСКАЛНЕ НЕУТРАЛНОСТИ ПДВ КОД ПОКЛОНА У ПОСЛОВНЕ СВРХЕ

Мишљења смо да је опорезивање поклона учињеног у пословне сврхе у супротности са начелом фискалне неутралности ПДВ,[31] с обзиром да обвезник сноси трошак ПДВ поводом насталог производног расхода.[32] Поједини аутори оправдање за овакав приступ темеље на квалификацији ПДВ као пореза на потрошњу, те опорезивање одобравају само када је реч о добрима која поклонопримац користи

том циљу треба узети у обзир све околности под којима се трансакција врши, те уколико је испорука добара само једна компонента трансакције у оквиру које доминира пружање услуга, радиће се о промету услуга, вид. ECJ, Case C 231/94 (*Faaborg Gelting Linien A/S v Finanzamt Flensburg*) [1996] ECR I 2395, пар. 12 и 14. У случају C 322/99 предузети су опсежни аутолимарски радови док је у случају C 323/99 поред трошкова редовног одржавања дошло до уградње одређених делова који у тренутку преноса возила у приватну имовину нису били у потпуности амортизовани.

29 Ово је уједно и одговор Суда на став грчке владе која наводи да случај у којем је вредност иницијалног добра порасла као последица накнадних набавки у односу на које се претходни порез могао одбити треба посматрати као да се на са̂мо то добро претходни порез могао сразмерно одбити, те њега и опорезовати, вид. ECJ, Joined Cases C 322/99 C 323/99, пар. 41 и 51 57.

30 *Ibid.*, пар. 72 78. У односу на услужне радове на иницијалном добру и испоруке добара која се не могу сматрати саставним деловима, а чија вредност није у потпуности утрошена у моменту преноса иницијалног добра у приватну имовину врши се исправка одбитка претходног пореза, вид. пар. 88 95.

31 Упор. Axel Leonard (у: Johann Bunjes, Reinhold Geist (Begr.), *Umsatzsteuergesetz, Kommentar*), Verlag C.H. Beck, München 2005, 158.

32 ПДВ треба да погоди потрошне, а не производне расходе, B. Terra, J. Kajus, 285. Можемо повући паралелу са ситуацијом из чл. 176 Директиве 2006/112/EC, односно чл. 29 ЗПДВ, где је начело фискалне неутралности ПДВ свесно игнорисано ускраћивањем права на одбитак претходног пореза при набавци „осетљивих" добара, чију је стварну употребу тешко надзирати, упор. Liam Ebrill *et al.*, *The modern VAT*, International Monetary Fund, Washington, D.C. 2001, 17.

или би могао користити као крајњи потрошач,[33] чиме се треба руководити и при тумачењу релевантних прописа. Тако, примера ради, испоруке огласних брошура, продајних каталога и сл. без накнаде не треба подвргнути опорезивању јер нису подложни крајњој потрошњи на страни поклонопримца.[34]

И у пракси Европског суда правде посвећеној опорезивању поклона учињених у пословне сврхе обвезника можемо запазити да се Суд није освртао на проблем колизије. У случају C-48/97 он констатује да из дикције члана 5(6) Директиве 77/388/EEC недвосмислено произлази да се опорезивање спроводи и када је поклон дат у пословне сврхе, осим ако је реч о узорцима или поклонима мање вредности.[35] У раније поменутом случају C-581/08[36] Европски суд правде каже да други део одредбе чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC, посвећен пореском третману поклона датих у пословне сврхе, представља изузетак у односу на опште правило, прокламовано у првом делу одредбе, а које је имплементирано у циљу онемогућавања ситуација у којима би крајња потрошња остала неопорезована. Стога га треба уско тумачити како се не би дезавуисао циљ општег правила, те и појмове „пословног узорка“ и „поклона мање вредности“ сагледавати у наведеном циљу, уз вођење рачуна о сврси њиховог изопштавања из обухвата опорезивања. [37]

Очигледно да Суд чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC у целости посматра кроз призму затварања простора за неопорезовану крајњу потрошњу сматрајући, у основи, ирелевантним да ли се поклон врши

---

[33] Klaus Tipke, *Die Steuerrechtsordnung*, Band II, Verlag Dr. Otto Schmidt, Köln 2003, 994. Wolfram Reiß (у: Klaus Tipke, Joachim Lang, *Steuerrecht*), Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln 2002, 608. За разлику од случаја „сопствене потрошње“ где об везник дела као крајњи потрошач, независно од тога да ли добро сâм употребљава у непословне сврхе или га у истом циљу поклања другоме, овде се искључиво по клонопримцу омогућава да добро користи као крајњи потрошач.

[34] Richtlinie des BMF vom 13.7.2005, 09 4501/58 IV/9/00, тач. 3.2.5.4. Су протно, Министарство финансија у мишљењу наведеном у фн. 17, према којем и бесплатне испоруке рекламних брошура треба опорезовати уколико њихова укупна вредност у пореском периоду премашује 0,25% укупног промета пореског обвезни ка у том пореском периоду. Но, у одбрану оваквог става треба напоменути да је он у складу са важећим чл. 10 Правилника о промету добара и услуга без накнаде, чију исправност треба преиспитати.

[35] ECJ, Case C 48/97 (*Kuwait Petroleum (GB) Ltd and Commissioners of Customs & Excise*) [1999] ECR I 2323, пар. 22 23. У прилог оваквој интерпретацији наводимо да чл. 5(3)(а), у вези са тач. 6, прилог А Директиве 67/228/EEC (*Second Council Directive 67/228/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes Structure and procedures for application of the common system of value added tax, OJ 71 of 14 April 1967*) уопште не прави дистинкцију на релацији пословне непословне сврхе.

[36] Вид. горе, фн. 13.

[37] ECJ, Case C 581/08, пар. 17 20, 40, 42 и 44.

у непословне или пословне сврхе. Изузимањем од опорезивања пословних узорака и поклона мање вредности обвезнику се пружа могућност да реализује своје пословне циљеве у складу са начелом фискалне неутралности ПДВ. Уколико, пак, то није оствариво (нпр. јер је вредност поклона виша од утврђеног цензуса)[38] обвезник се и у постојећим законским оквирима може заштитити од опорезивања продајом уз „симболичну накнаду" или споредном „продајом" за јединствену накнаду која се плаћа поводом главне испоруке.[39]

4. ПОРЕСКА ОСНОВИЦА

Основицом код промета добара без накнаде сматра се набавна цена, односно цена коштања тих или сличних добара, у моменту промета, без ПДВ.[40] У случају да добро има саставне делове у смислу чл. 4, ст. 5 ЗПДВ, мишљења смо да односну цену треба засебно утврђивати.[41] Под набавном ценом треба подразумевати цену по којој се такво добро може поново набавити у тренутку давања

[38] Треба рећи да се појединачна тржишна вредност поклона мање вредности, која не сме прећи нето износ од 2.000 динара, није мењала од 2005. године, услед чега се поклон мале вредности (око 25 евра по средњем курсу НБС на дан 1.1.2005. године) свео на поклон готово занемарљиве вредности (око 16,6 евра по средњем курсу НБС на дан 7. мај 2015) чиме је сужен простор за фискално неутрално пословање обвезника у оквиру чл. 4, ст. 4 и 5 ЗПДВ.

[39] Тако је у случају C 48/97 обвезник настојао да оспори примену чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC на испоруке добара које су вршене лојалним купцима у замену за ваучере на које се право стицало куповином одређене количине промовисаног производа. Обвезник наводи да су те испоруке вршене у циљу повећања промета, тј. у пословне сврхе, те да већ из тог разлога нема места опорезивању. Штавише, спорне испоруке вршиле су се уз накнаду која представља неодређени део накнаде плаћене при набавци промовисаног производа. Другим речима, обвезник је настојао да накнадну испоруку прикаже као споредну уз испоруку промовисаног производа и тако избегне плаћање пореза по основу чл. чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC. „Када обвезник ПДВ који се бави продајом робе путем поште и интернета, у току спровођења акције организоване у сврху побољшања продаје, уз промет два производа поклања трећи производ, при чему је за промет сва три производа утврђена јединствена накнада, сматра се да је извршен јединствен промет добара, за који обвезник има обавезу обрачунавања ПДВ на основицу коју чини износ накнаде коју прима или треба да прими од примаоца добара или трећег лица за предметни промет, без ПДВ", мишљење Министарства финансија бр. 413 00 421/2012 04 од 5. фебруара 2013.

[40] Чл. 18, ст. 1 и 3 ЗПДВ. На исти начин пореска основица дефинисана је у чл. 74 Директиве 2006/112/EC.

[41] Подсећамо да Европски суд правде инсистира на сепаратном пореском третману добра и његових саставних делова. Уколико је искључиво пренос потоњих опорезив с позивом на чл. 5(6) Директиве 77/388/EEC набавна цена, односно цена коштања добра у тренутку преноса ирелевантна је за потребе опорезивања, пар. 84 пресуде у случајевима C 322/99 и C 323/99.

без накнаде, која не садржи ПДВ. Уколико је предмет поклона половно добро које је обвезник користио у својој делатности, пореску основицу чиниће цена по којој се такво добро у таквом стању може набавити у тренутку поклањања. Ако се добро не налази у промету као половно, набавна цена се може утврдити проценом његове вредности која би се могла постићи када би се продавало, уз издвајање припадајућег ПДВ.[42] Код поклањања добара која немају вредност неће постојати обавеза обрачунавања и плаћања ПДВ.[43] У одсуству набавне цене пореску основицу чини цена коштања, тј. збир трошкова које је порески обвезник имао при производњи добра, без ПДВ. *Summa summarum* пореска основица-цена представља израз (преостале) вредности добара у тренутку преноса.[44]

5. ЗАКЉУЧАК

Ratio legis одредби чл. 4, ст. 4 и 5 ЗПДВ је да спрече појаву неопорезоване крајње потрошње и од примарног је значаја за исправно утврђивање предмета и обухвата опорезивања. Стога је наведене одредбе неопходно тумачити пре свега с ослонцем на телеолошки приступ. У исправност оваквог закључка уверила нас је пракса Европског суда правде предочена у овом раду. Одсуство опасности од неопорезоване крајње потрошње чини опорезивање с позивом на чл. 4, ст. 4 и 5 ЗПДВ излишним. Такав ће случај постојати уколико је обвезнику вршена ослобођена испорука добара без права на одбитак претходног пореза или је немогућност вршења одбитка последица прекида ланца опорезивих испорука. Такође, мишљења смо да када се у пословне сврхе поклањају добра која су по својим карактеристикама подобна да задовоље искључиво интерес поклонодавца – попут рекламних брошура – тешко можемо говорити о крајњој потрошњи на страни поклонопримца. На овом месту видимо и једино помена вредно суштинско одступање позитивноправног пореског третмана испоруке добара без накнаде од комунитарне регулативе. Усклађивањем у овом сегменту учинили бисмо још један корак у правцу усаглашавања српског законодавства са европским и постојећи систем додатно уподобили фундаменталном начелу фискалне неутралности ПДВ.

[42] Стеван Алексић, „Порез на додату вредност Републике Србије", *Правни и рачуноводствени аспекти пореског саветовања* (ур. Гордана Илић Попов), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2012, 299.

[43] Мишљење Министарства финансија бр. 413 00 03762/2010 04 од 11. јануара 2011.

[44] Упор. ECJ, Joined Cases C 322/99 C 323/99, пар. 80.

У циљу заштите правне сигурности предлажемо прецизно одређивање шта се подразумева под повременим давањем поклона мање вредности, те сходну измену одредбе чл. 9 Правилника о промету добара и услуга без накнаде.

Dr. Miloš Milošević

Assistant Professor
University of Belgrade, Faculty of Law

SUPPLY OF GOODS FREE OF CHARGE IN VALUE ADDED TAX SYSTEM

Summary

Consideration represents one of the cumulatively prescribed conditions for the taxation of supplies of goods in value added tax system. In the absence of consideration there is in general no basis for taxation, which makes room for untaxed final consumption – the case in which a taxpayer deducts input VAT on purchased good that is subsequently used for his own or another person's final consumption free of charge. In this paper, the author analyzes the situations in which, for taxation purposes, the supplies of goods free of charge will be treated equally as supplies for consideration and, relying on the jurisprudence of the European Court of Justice, notes the deviations of the domestic practice from the communautaire one, while providing concrete recommendations for their elimination.

Key words: *Value Added Tax. – Supply of Goods Free of Charge. – Purchase Price. – Cost Price. –Non-business Purposes.*

УДК 347.921(497.11)"12/14"

CERIF: S110; H220

Др Андреја Катанчевић*

ДА ЛИ СУ САСИ ИМАЛИ ПРИВИЛЕГИЈЕ У МЕШОВИТИМ СПОРОВИМА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ?

Према сведочењима савременика, средњовековни српски краљеви дугују своје богатство и моћ бројним рудницима метала који су постојали у њиховој држави. Вађење руде метала у Србији се везује за долазак Саса, рудара немач ког порекла. Саси су у средњовековној Европи били народ рударских стручњака, који је радио у рудницима далеко ван своје постојбине Саксоније. Они су се том уносном привредном делатношћу бавили и у Чешкој, Угарској (у данашњој Словачкој и у Ердељу), Босни, али и у Србији. Њихов долазак се традиционално везује за владавину краља Стефана Уроша I (1234 1276).

Иако нису сачувани извори који би то директно потврдили, сматра се да су римокатолицима Сасима приликом доласка у православну Србију морале бити дате одређене привилегије, као што су самоуправа, слобода вероисповедања, рударске концесије. Међу тим привилегијама се често наводе и судске, а посебно право Саса на мешовити суд или мешовиту пороту у спору са припадницима друге етничке скупине.

Рад покушава да преиспита ову последњу тезу кроз историјски метод и језичко, системско и историјско тумачење извора, пре свих повеља српских краљева издатих Дубровнику, Душановог законика и Законика о рудницима де спота Стефана Лазаревића.

Кључне речи: *Саси. Средњовековно српско право. Порота. Средњовековно судство. Душанов законик.*

* Аутор је доцент Правног факултета Универзитета у Београду, *andreja katancevic@gmail.com.*

1. УВОД

„...поче краљ Стефан настојати да повећа своје приходе и царине. У ту сврху посла у Немачку људе да му доведу Немце веште у копању злата, сребра и других ковина. И тако, благодарећи многим рудницима које му ови отворише, порасте веома његово благо и постаде врло богат. Ово нису умели његови претходници, па су живели припросто, не бринући се за сакупљање блага и стицање новца.“[1]

Ове речи потичу од Мавра Орбинија, из његове књиге „Краљевство Словена“ (у оригиналу „*Il regno degli Slavi*“), објављене 1601. године. Представљају једини извор о томе да је краљ Стефан (Урош I) *позвао* Сасе рударе да дођу у Србију. Иако се Саси срећу у изворима на територији Србије почевши од времена његове владавине[2], не постоји ни један други извор који би потврдио да их је овај краљ позвао.

Иако у изворима нема изричитог помена да су Саси у средњовековној Србији имали одређене привилегије, у литератури се често тврди да су оне постојале. Верује се да су међу осталим привилегијама биле и судске. Те наводне судске привилегије су биле двојаке. Прво, Саси су наводно имали посебно аутономно судство.[3] Друго, они су, како неки писци тврде, имали право слично Дубровчанима, да им у споровима са лицима која нису припадала њиховој етничкој групи суди мешовити суд или мешовита порота пред српским судом.[4] У случају мешовитог суда један судија би био Сас, а други би припадао

[1] Мавро Орбини, *Краљевство Словена* (прев. Здравко Шундрица), Београд 1968, 93. У оригиналу овај одломак гласи: *„...cominciò Rè Stefano attendere all'aumento delle sue rendite, & gabelle. Onde mandò in Alemagna à levare alcuni Tedeschi, periti à cavare di terra oro, argento, & altri metalli. Et così con molte cave, che da detti fece fare accrebbe molto il suo tesoro, & divenne ricchissimo . La qual cosa non seppero fare li suoi predecessori, che vivevano simplicemente, nè si curavano di raccorre i tesori, et ammassare i denari.“ https://archive.org/stream/ilregnodeglislav00orbi#page/252/mode/2up*, 9. април 2015.

[2] М. Динић, *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни I део*, Београд 1955, 1 2.

[3] Сима Ћирковић, „Саси“, *Лексикон српског средњег века* (ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић), Београд 1999, 649.

[4] Зоран Мирковић, *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века (доктор ска расправа)*, Београд 2002, 175 176; Биљана Марковић, „Закон о рудницима де спота Стефана Лазаревића“, *Споменик одељења друштвених наука* 24/1985, 30 31; С. Ћирковић (1999), 649; Ђорђе Бубало, *Душанов законик*, Београд 2010, 195, 208; Александар Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 277 278; А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 209, фн. 2; Константин Јиречек, Јован Радонић, *Историја Срба* 2, Београд 1988, 126 и 142; Ружа Ћук, „Долазак Саса и успон Брскова“, *Старо српско рударство*, Београд Нови Сад 2002, 22; Срђан Шаркић, „Може ли се говорити о

етничкој групи друге странке у спору. У случају пороте, по половина поротника би била из етничке групе сваке од странака.

Иако се често заступа, оваква слика саских судских привилегија није несумњива. Наиме, не постоји нити један једини извор који недвосмислено потврђује овакву привилегију, а до закључака о њеном постојању се дошло тумачењем по аналогији неких одредаба Душановог законика и владарских повеља издатих Дубровнику. То тумачење би могло бити спорно. Рад ће покушати да анализира ове и друге расположиве изворе и да још једном провери тврдњу о постојању саске привилегије на паритетни састав суда и пороте.

Бројна отворена питања у науци у вези са судством, уређењем градова и рударске производње неће бити обрађивана јер је обим рада неподесан за то. Из истих разлога ни Саско аутономно судство неће бити посебно разматрано на овом месту.

2. ПОВЕЉЕ ИЗДАТЕ ДУБРОВНИКУ

Повеље српских владара издате Дубровнику су вредан извор за проучавање српске средњовековне историје. Оне су незамењиве када се ради о проучавању српског средњовековног судства. Повеље сведоче о постојању мешовитог суда за спорове између Дубровчана и Срба, а касније о постојању мешовите пороте у тим случајевима.[5] У неким од повеља се посебно наглашава да Дубровчани имају иста права у случају спора са Србима као и у случају спора са Сасима.

Прва у низу тих повеља је повеља краља Стефана Дечанског (1321–1331). У њој се каже:

II. **Да имь нѣ оудаве оу комь годѣ дльгоу, лише соудомь да се ништоу, да ѥ ѥдьнь Срьблинь а дроуги Доубровьчанинь.**

III. **Ако боуде пра сь Сасиномь, да боуде ѥдьнь Сасинь а дроуги Доубровьчанинь, прѣдь теми да се расправлаю.**[6]

заштити животне средине у средњовековној Србији?“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2014, 48.

[5] О овој теми више у новијој литератури вид. З. Мирковић, 188 215.

[6] Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 160. Повељу је Новаковић приписивао краљу Милутину и датирао је у годину 1302. *Ibid.*. Ћирковић је доказао да је реч о повељи Милутиновог сина, Стефана Дечанског. С. Ћирковић, „Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског Дубровчанима из 1321. године“, *Стари српски архив*, 5/2006, 45 47. Нина Кршљанин, *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика (докторска дисертација)*, Београд 2013, 402, фн. 1483.

У повељи цара Душана Дубровнику од 20. септембра 1349. се помиње право Дубровчана, који се називају Латини, на паритетни састав пороте у случају спора са Србима, али не и у случају спора са Сасима:

И кьди прии Латининь Срьбина, да да Латининь Срьбиноу половиноу Латинь а половиноу Срьбль сведоке; такожде и Срьбинь када прии Латинина, да моу даѥ сведоке половиноу Срьбль а половиноу Латинь по закноу, како соу имали оу родителꙗ и оу прародителꙗ царства ми, светаго кралꙗ.[7]

Исту формулацију садржи и повеља цара Уроша Дубровнику од 25. априла 1357. године.

Саси се у ове две царске повеље чак и не спомињу.

Како се мора рачунати с тим да је у време цара Душана било Саса у Србији[8], па свакако и с могућношћу спора између Саса и Дубровчана, мора се претпоставити да су се под „Србима“ овде подразумевали и Саси.

Повеља кнеза Лазара издата Дубровчанима 9. јануара 1387. године има нешто измењену формулацију у односу на повељу Стефана Дечанског:

II. **И ако се оучини коꙗ пра мегоу Доубровчани и Срьбли, да се постави половина соуди доубровьчкихь, а половина Срьбль, да се прѣдь ними прѣ.**

III. **И да ѥ порота Доубровчанниноу негова дроужина Доубровчане, кои соу ондези, или кои се нагоу Доубровчане оу наиближнемь местоу.**

IV. **Ако ли оузьхоте обоои сведочбоу, кои се прѣ, да поставе половиноу Доубровчань а половиноу Срьбль; а одь онехьзи сведокь да нѥ вольнь побеки ниѥднь.**

V. **Ако ли оузимаю коѭ проу Саси зь Доубровчани, такогерѣ да се соуде како и Срьбле: половина Сась соудин а половина Доубровчань.**

VI. **И да не позива Срьбинь Доубровчанина на соудь никамо тькмо прѣдь онези соудие. Такогерѣ и Сасинь да се прѣ прѣдь онемизи соудиꙗми. и да се не моуче прѣдь господство ми ни прѣдь кефалию.**[9]

Ова формулација се прво понавља у повељи коју је Вук Бранковић издао једанаест дана после кнеза Лазара, а затим у повељама српских владара све до краја постојања српске средњовековне државе[10] и то:

---

[7] С. Новаковић (1912), 170.

[8] Упор. М. Динић, 5.

[9] С. Новаковић (1912), 200 201; Александар Младеновић, *Повеље кнеза Ла зара*, Београд 2003, 49.

[10] Овако касни помен Саса Динић објашњава на следећи начи: „Ако су сви рудари пред крај Средњег века код нас називани уопште „Сасима“ не би се мог ло тврдити да су они сви без разлике уживали посебан правни положај који по менути уговори Сасима дају још у XV столећу. Очигледно, ту се ради о једној ужој

– повељи деспота Стефана Лазаревића од 2. децембра 1405;[11]
– повељи Гргура, Ђурђа, Маре и Лазара Бранковића од 29. децембра 1405;[12]
– повељама деспота Ђурђа Бранковића од 27. децембра 1428. и 17. септембра 1445.[13]

Из повеља се недвосмислено види само то да право на мешовити суд или пороту имају Дубровчани и то без обзира на то да ли се суде са Србима или са Сасима. Повеље не могу сведочити о таквом праву Саса у спору са Србима, јер се таква привилегија у њима не помиње.[14] Наравно адресати су били Дубровчани, а не Саси, па би било разумљиво што се у повељама Дубровчанима не помињу саске

категорији људи која се још правно могла сматрати Сасима.“ М. Динић, 20. „Да се у последњем српско дубровачком уговору налазе одредбе о Сасима по којима би могло изгледати да они још увек чине значајну групу становништва могла су утицати три разлога: Прво, што је реч Сас током времена добила шире значење него што је првобитно имала. Друго, што су нека места задржала уређење које су добила са доласком Саса. Треће, најзад, што се уговор од 1445. године ослања на раније уговоре када су Саси стварно чинили засебну етничку и правну категорију становништва у Србији. И овде су се поновиле механички, као што често бива, раније одредбе, без обзира на то што оне нису више потпуно одговарале правом стању по нашим рударским местима (...)“. М. Динић, 21. Затим о одредбама о Сасима у каснијим повељама Дубровнику Динић каже: „У пракси одредбе о мешовитом суду између Дубровчана и Саса сводиле су се уствари на расправљање спорова у местима са наслеђеним саским уређењем, где су Дубровчани и пургари заједнички доносили пресуду. Ако би се узело да *curia purgarorum* односно *Sclauorum* у тим местима није овде у питању, онда не видимо на кога би се онај став о Сасима иначе могао примењивати. Морало би се претпоставити да су Саси још увек чинили једну компактну значајну посебну етничку групу која је мимо градских власти решавала своје спорове са Дубровчанима. Такве групе, као што смо видели, више није било, а нема ни трага у изворима о томе да су Дубровчани своје сукобе са становницима рударских места расправљали другде сем са локалним властима.“ М. Динић, 21.

11 С. Новаковић (1912), 218 221.

12 *Ibid.*, 221 225.

13 *Ibid.*, 231 236.

14 Супротно Б. Марковић, 30. Ауторка чак каже: „Специфичан положај Саса може се несумњиво утврдити према документима у којима се одређује судска надлежност за спорове Саса са Србима и Дубровчанима“, а затим као доказ наводи горе цитирани део повеље Стефана Дечанског (наводи је као повељу краља Милутина). Као што се из самог цитираног извора може утврдити, нити се у њему помиње регулисање спора између Срба и Саса, нити се то може „несумњиво утврдити“ на основу ове, али ни било које друге сачуване повеље српског владара издате Дубровнику. Донекле исто мишљење као и Б. Марковић заступа и С. Ћирковић: „Из владарских повеља од времена краља Милутина види се да су Саси у споровима са домаћим људима и са далматинским трговцима, пре свега Дубровчанима, имали посебан мешовити суд састављен од једнаког броја представника сваке стране.“ С. Ћирковић (1999), 649.

привилегије. Тим пре ове повеље не могу послужити као сведочанство о саским привилегијама.

3. ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Душанов законик је неколико чланова посветио пороти. Тако се у њему одређује њен састав и број поротника:

151. **Повелѣнїе царьско: Ѡт сьда напрѣдь да ѥсть порота и за много и за мало. За велико дѣло да оу •к҃д• поротци, а за поманї дльгь да соу •в҃ї• поротьцѝ, а за мало дѣло •ѕ҃• поротьць. И тизи поротци да несоу волни никога оумирити, развѣ да ѡправе или пакы да ѡкриве. И да ѥст всака порота оу црькви и попь оу ризах да их закльне. И оу поротѣ камо се векыи кльноу и кога векыи ѡправе, тїизи да соу вѣровани.**

152. **Како ѥсть быль законь оу дѣда царева, оу Светаго кралꙗ, да соу велїимь властеломь велїи властеле поротци, а срѣднїимь людемь противоу ихь дроужина, а себрьдиꙗ мь нихь дроужина да соу поротци. И да нѣсть оу поротѣ родима ни пизматара.**

153. **Иновѣрцемь и трьговцемь поротьци половина Србьль а половина них дроужине, по Законоу Светаго кралꙗ.**[15]

Последњи наведени члан (153) Душановог законика даје основа за закључак да су и Саси, као иноверци, имали право да у пороти имају половину својих сународника. Међутим, овај члан оставља места за додатна тумачења. Наиме, први услов да неко има права на паритетну пороту је да је он иноверац, а други да је трговац. Питање је да ли су ови услови постављени алтернативно или кумулативно.

Ако би се претпоставило да су услови постављени алтернативно[16], тада би сваком иноверцу сваки припадник његове вероисповести могао да буде поротник. Тако би римокатолицима Дубровчанима поротници могли бити не само Дубровчани, већ и римокатолици Саси, грађани приморских комуна, плаћеници у српској војсци или други римокатолици који би се нашли на територији земље. То би довело до супротног решења у односу на оно које је било установљено повељом законодавца (цара Душана) издатом Дубровнику (да су поротници Дубровчана само Дубровчани). С друге стране, прихватањем алтернативног односа услова би дошло до тога да су трговцима било које вероисповести поротници могли бити трговци било које вероисповести. То би довело до тога да би дубровачким трговцима порот-

[15] Ђ. Бубало, 107. Осим наведених, пороти је посвећен и члан 154 Душано вог законика, али он неће бити цитиран због тога што није од значаја за тему рада.

[16] Јиречек тврди да су се под овом формулацијом подразумевале „стране занатлије и трговци". К. Јиречек, Ј. Радонић, 142. Међутим, није јасно како је дошао да закључка да се члан односи и на занатлије.

ници могли бити и српски трговци што би још више било насупрот дубровачких привилегија издатих од стране српских владара. Могло би се тврдити да алтернативно постављање ових услова не би било у складу са оним што је познато из других извора.

Уколико би се прихватило решење кумулације услова, онда би трговцима иноверцима поротници могли бити трговци иноверци[17], али уз додатно ограничење: „по закону Светог краља“. То би значило да у Душанов законик улази управо она привилегија која се помиње у повељама које им је он издао. Како Саси јесу иноверци, али нису трговци, то се на њих ова одредба Душановог законика не би односила.

Додатни проблем се отвара јединим чланом Душановог законика у коме се помињу Саси. Он гласи:

123. **О трьговѣхъ: Што соу коудѣ посекли Саси горѣ до сїегазїи събора, тоузїи землю да си имаю. Ако соу комоу властѣлиноу без правды оузели землю, да се соудѣ съ нимь властѣле Закономь Светаго кралıа. А ѡт сьда напрѣда Сасинь да нѣ сѣче; а што сече, ѡногазїи да не тежи, ни людїи да не сагıа, тькмо да стои поуста, да расте гора. Никто да не забрани Сасиноу горѣ; колико ѥсть трѣбе трьгоу толикозїи да сѣче.**

Иако се на овом месту не каже да Саси имају право на половину пороте својих сународника, овај члан оставља места за таква тумачења.[18] Наиме, како се овде помиње „Закон Светог краља“, на који се Душанов законик позива на месту на коме уређује састав пороте, може се извести закључак да се и овде цитирање односи на састав пороте.[19] Осим тога, ако би се члан 153. тумачио у смислу да се свим иноверцима даје право на паритетну пороту, онда би се могао извести закључак да се овде Сасима гарантује право на половину пороте у споровима око земље.[20]

---

17 Слично и С. Новаковић, *Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354*, Београд 1898, 238; Н. Кршљанин, 400 фн. 1472; Александар Ђорђевић, „Старо српско право у судском поступку Душановог законика“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 43/2003, 334. У овој одредби Душановог законика се не помињу изричито Дубровчани, јер се она примењивала и на друге трговце римокатолике, као нпр. на Которане. З. Мирковић, 147; А. Соловјев (1980), 298.

18 Ове спорове је вероватно решавао или владалац лично, или суд на владао чевом двору или државни суд.

19 З. Мирковић, 176; С. Новаковић (1898), 220; А. Соловјев (1980), 277 278; К. Јиречек, Ј. Радонић, 126; А. Соловјев (1928), 209, фн. 2 (На овом месту Соловјев каже да се ради о „суђењу са повлашћеним иностранцима“, али не наводи да се ради о примени члана 153 Душановог законика.);С. Ћирковић, „Завршна разматрања: Ру дарство у привреди земље“, *Старо српско рударство*, Београд Нови Сад 2002, 210; С. Шаркић (2014), 48.

20 „За разлику од текста повеље, који Србима противставља само Латине, а тек повеље краља Милутина, која је засебно издвајала Дубровчане и Сасе, Зако

Међутим, члан 123 дозвољава и неколико другачијих тумачења.

Прво, треба приметити да се „Закон Светог краља“ (Милутина) у Душановом законику помиње на укупно три места: у члановима 123, 152 и 153. У члановима 152 и 153 се на овај „Закон“[21] изричито упућује у материји састава пороте. У члану 123 се нигде не помиње састав пороте, чак ни сама порота. Могуће је да је „Закон Светог краља“ могао садржавати и друге норме, а не само оне о саставу пороте. На пример, могле су се поред процесних, наћи и материјалне норме, које би могле уређивати права странака у ситуацији коју помиње члан 123. Изостанак помена пороте само у члану 123 би могао бити додатни аргумент да се овде не упућује на норму о пороти.

Друго, „Закон Светог краља“ о пороти из чланова 152 и 153, не мора бити идентичан акт „Закону Светог краља“ из члана 123. Могуће је не само да је реч о нормама различите садржине или природе, већ и о два различита акта.

Треће, чак и да се у члану 123 ради о „Закону Светог краља“ о пороти, то не мора да значи да се ту упућује на норму из члана 153 (чији би се услови тумачили шире и алтернативно). Могуће је да се ради о упућивању на норму из члана 152. То би значило да члан 123 не жели да каже да би у случају спора између властелина православног Србина и римокатолика Саса, половина пороте морала бити сачињена од Срба, а половина од Саса, већ да би половина пороте морала бити оформљена од људи који по друштвеном статусу одговарају властелину, а друга половина од лица који деле друштвени статус Саса (**„велїимь властеломь велїи властеле пороτ́ци, а срѣднїимь людемь противоу ихь дроужина, а себрьдиіамь нихь дроужина да соу пороτ́ци.**“).[22] Овако је члан 123 тумачио Јиречек. [23]

Тако се може закључити да Душанов законик не пружа или никаквог или јако слабог основа за тезу да су Саси у споровима са Србима имали право на половину судија (или поротника).

ник говори сасвим апстрактно о „иноверцима“, што је за тадашње време сасвим прихватљив термин који је требало да означи странце са којима је Србија имала трговачких послова.“ Н. Кршљанин, 409 фн. 1508. Слично Ђ. Бубало, 208.

[21] О различитим значењима речи „закон“ вид. С. Шаркић, „Закон“, *Лексикон српског средњег века* (ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић), Београд 1999, 205 206; С. Шаркић, *Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима (од XII до XVIII века)*, Нови Сад 1994.

[22] Новаковић овде види упућивање на одредбе Душановог законика о поро ти, али не наводи да ли се ту ради о упућивању на члан 153 или на члан 152. С. Новаковић (1898), 220.

[23] К. Јиречек, Ј. Радонић, 127 фн. 49.

4. ЗАКОНИК О РУДНИЦИМА ДЕСПОТА СТЕФАНА

Законик о рудницима Деспота Стефана је вероватно најважнији извор сазнања о уређењу градова у унутрашњости српске средњовековне државе. Он садржи неколико чланова који су посвећени суђењу, а који би могли да послуже као извор од значаја за тему рада:

IV Ѡ сȣдѣ воеводѣ и кнезȣ

Воевода и кнезь да соу волни соудити што е вредно, а҃· литрȣ а што е за башине и за ине големе работе да иде кнезь с протопопωм кон воеводѣ и с поургари и добри люди кои се находѣ оу мѣсту да соудѣ сьворѕно:~

V Црьковніи соудь:~

Што е соудь црьковніи протопопа да сьзове поповѣ да соудѣ по законоу право за тои да не има нитко ниеднога посла:~

VI Ѡ колѕскем законȣ и рȣпнем

Што соуть колѕскы соудови за оуглєвье за рȣдȣ, за сміача за оупкапаре, и за чистилѕце за конюхе за фȣрове за грȣнте ть є соудѕ цариничѕки не има нитко за тои ни едѕнь посѕль и тко е колѕски работникь да не идѣ на соудь (20) ни да моу е прѣстаноути оу недѣлю· како да се работа господска не ȣпраздни. А што е рȣпни соудь· да соуде цариници и оурбарари што соу мале работе и дробни соудовы· а што е за дѣлове и за ине големе работе· да идоу цариници и оурѕбарари да имь соуде сьворно по законоу·[24]

У овим члановима се огледа састав и надлежност појединих судова у Новом Брду. Колективни суд већа пургара[25] је преузет из саског обичајног права, али је модификован. Наиме у Новом Брду заједно са пургарима у судској колегији учествују и војвода и кнез, али и протопоп. На тај начин се подједнака заступљеност различитих вероисповести у судском већу нарушава. Наиме, пургари, војвода и кнез су могли бити како православци тако и римокатолици и у том погледу не постоји никаквог ограничења нити захтева за паритетом. С друге стране, православни протопоп Новог Брда је увек био не само члан, већ и великодостојник православне цркве. Као члан јерархије православне цркве, он је био члан већа које је судило и спорове између православних Срба и Саса римокатолика. То би могао бити доказ да паритета у саставу судских већа није било.[26]

---

[24] Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана*, Београд 1962, 52.

[25] О томе ко су били пургари у српској науци је досад најисцрпније писао Динић. М. Динић, 14, 94.

[26] Нешто је другачија ситуација у Сребреници. Тамо пургари 1423. године суде заједно са војводом и кнезом, али без протопопа. М. Динић, 15. Међутим, како су обе парничне странке словенског имена (*Pribcus Cheganich, Dobroscus Dabisiui Latinice*), баш како и војвода (Милош) и кнез (Јакета Радулиновић), не може се

Законик о рудницима ни на једном месту не помиње пороту. Могуће је да је порота била већ довољно уређена Душановим законом, па да та материја није захтевала додатно уређење или промену.

Законик о рудницима такође нигде не спомиње ни термин „Сас“, иако су чак у уводу Законика поменута саска лична имена.[27] То би могло да значи да за законодовца Саси нису представљали категорију лица са посебним правним статусом, па тако ни категорију лица која има право на половину чланова колективног суда или пороте својих сународника у случају спора са Србином.

5. ОСТАЛИ ИЗВОРИ

Остали извори који би могли користи приликом разматрања питања права Саса на паритетни састав судова и пороте су документа сачувана у Дубровнику. Михаило Динић је у свом двотомном раду „За историју рударства у средњовековној Србији и Босни“, дао доста детаљан преглед ових докумената и на основу њих извео драгоцене закључке. Он одговара на питања ко су Саси, одакле су дошли, где су деловали, како, када и зашто су нестали са историјске сцене. За тему рада је од посебног значаја Динићев приказ уређења средњовековних градова у унутрашњости Србије.[28]

Динић доста подробно разматра изворе о судским споровима у рударским местима средњовековне Србије. Притом, он нигде не наводи изворе који говоре о привилегијама Саса у случају њиховог спора са Србима. Штавише, он у својој двотомној монографији нигде не спомиње нити такве спорове, нити, што је посебно важно, привилегију Саса на паритетни састав суда или пороте у случају спора са Србима. Разумљиво је што он то не чини, јер се његова истраживања базирају на дубровачким изворима, за које није ни очекивано да помињу суђења између Срба и Саса.

Десанка Ковачевић – Којић у својој монографији „Средњовјековна Сребреница XIV-XV вијек“[29] истражује историју овог рударског средишта, између осталог и у време док је оно било у саставу Деспотовине. Иако Сребреницу изучава из много аспекта, па и из

тврдити да је неко од њих био Сас, па се ни ова пресуда не може узимати као реле вантан извор у разматрању саских привилегија.

[27] Н. Радојчић, 37 38.

[28] М. Динић, 14 18.

[29] Десанка Ковачевић Којић, *Средњовјековна Сребреница XIV XV вијек*, Београд 2010.

угла правног уређења града[30], Ковачевић – Којић такође не помиње саску привилегију на паритетну пороту или суд, баш као и Динић пре ње.[31]

6. ЗАКЉУЧАК

У сачуваним изворима српског средњег века се не нигде изричито не спомиње право Саса на паритетни састав пороте или суда у случају спора са Србима.

Повеље издате Дубровнику не разматрају могућност спора између Срба и Саса и не уређују га. То је и разумљиво с обзиром на то да су њихови адресати Дубровчани, а не Саси.

Душанов законик прописује паритетни састав пороте у случају спора између Србина и неког ко је „трговац и иноверац". Под овом дефиницијом се нужно не подразумевају Саси. Члан 123 истог акта који предвиђа решавање спорова између Саса и властеле по „Закону Светога краља", такође не може да послужи као неспорни доказ паритетног састава пороте у споровима Срба и Саса.

Законик о рудницима деспота Стефана, иако не спомиње Сасе уређује начин суђења у Новом Брду. Овај најзначајнији споменик српског средњовековног рударског права пре би се могао употребити као доказ да наведених привилегија није било, него за супротно тврђење.

С обзиром на стање у изворима, не може се поуздано закључити нити то да је поменутих привилегија било, нити да их није било. Једини поуздани закључак од значаја за науку би био тај да ни за једно од поменутих решења нема довољно доказа, те да се треба уздржати од „несумњивих" ставова до открића нових извора.

[30] *Ibid.*, 123 129.

[31] Тарановски такође не помиње овакву судску привилегију Саса, иако под робно изучава суђење у средњовековној Србији. Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањићкој држави* 3 4, Београд 1935, 129 221.

Dr. Andreja Katančević

Assistant Professor
University of Belgrade Faculty of Law

JUDICIAL PRIVILEGIES OF SAXONS IN MIXED DISPUTES IN MEDIEVAL SERBIA

Summary

Based on the contemporary testimonies, wealth of the Serbian medieval kings was significantly increased by exploitation of number of precious metal mines that existed in their realm. Beginnings of the mine exploitation in medieval Serbia are related to the settlements of Saxon miners. Saxons were mining experts in medieval Europe who worked in distant mines far away from their homeland Saxony. They worked in this profitable mining business not only in Serbia, but also in Bohemia, Hungary (Transylvania and modern Slovakia) and Bosnia. The settlement of Saxons in Serbia occurred in time of the reign of King Stefan Uros I (1234–1276).

Although without preserved sources which could directly support this thesis, Serbian historiography advocates that certain privileges were granted to the Roman Catholic Saxons at the time of their migration in orthodox Serbia. It appears that these privileges included self-government, freedom of religion, and mining concessions. Also judicial privileges are often mentioned in historiography especially the right of Saxons to one half of the members of their ethnicity in judicial collegium and jury in the case of a dispute with member of another ethic group.

This paper attempts to test the thesis related to composition of mixed courts and juries by applying historical method, and linguistic, systemic and historical interpretation of the sources such as King's Charters issued to Dubrovnik, Dusan's Code and Despot Stefan's Mining Code.

Key words: *Saxons. – Medieval Serbian law. – Jury. – Medieval judiciary. – Dusan's Code.*

.

УДК 94:347.962(497.11)”18”

CERIF: S130; H240

Др Маша Кулаузов[*]

НЕОЗАКОЊЕНИ ПРОЈЕКТ ИЗМЕНА И ДОПУНА ЗАКОНИКА О ГРАЂАНСКОМ СУДСКОМ ПОСТУПКУ САЧИЊЕН 1872. ГОДИНЕ

Аутор у раду врши историјскоправну анализу пројекта измена и допуна Законика о грађанском судском поступку сачињеног 1872. године. Оригинални текст нацрта није сачуван, али је његову садржину могуће у извесној мери реконструисати на основу доступних извора извештаја комисије Државног савета и судова који су нацрт прегледали. С обзиром на то да су саветници и судије сматрали да је боље у потпуности прерадити цео Законик него усвајати појединачне измене и допуне, пројект је наишао на лош пријем у стручној јавности. Стога никад није ступио на снагу. Ипак, нацрт је значајан јер је представљао повод да судови, кроз критику пројектованих решења, изнесу своје ставове о проблемима које у пракси ствара примена појединих законских одредаба, и о онима који би могли настати уколико се усвоје предложене измене. У том смислу реакције правосудних органа на законски пројект су драгоцен извор за упознавање са судском праксом о неким питањима парничног процесног права.

Кључне речи: *Измене и допуне Законика о грађанском судском поступку. Законски нацрт. Грађански судски поступак. Саветска Комисија. Окружни судови.*

1. ФОРМИРАЊЕ САВЕТСКЕ КОМИСИЈЕ ЗАДУЖЕНЕ ЗА ПРЕГЛЕДАЊЕ НАЦРТА

Пројект измена и допуна Законика о грађанском судском поступку израдио је министар правде Стојан Вељковић[1] 1872. године

[*] Ауторка је доценткиња Правног факултета Универзитета у Новом Саду, *mkulauzov@pf.uns.ac.rs*

[1] Стојан Вељковић (1830 1925) правник и политичар, докторирао је право у Хајделбергу. Од 1856. до 1864. предавао је Римско и Кривично право на Београд

с циљем да олакша рад судовима. Наиме, пре него што је приступио изради нацрта, министар је затражио од судова да му доставе своја запажања о проблемима у вези с применом појединих одредаба Законика из 1865. године. Њихови одговори послужили су му као полазна основа за рад на пројекту.[2] Нацрт је 9. септембра 1872. предат Државном савету на изјашњење, који је решењем бр. 518 од 13. септембра именовао стручну Комисију са задатком да што пре размотри документ. Хитно поступање налагала је околност да је скупштина, којој је министар намеравао да поднесе нацрт на усвајање, била сазвана за 24. септембар. Комисија је врло савесно приступила свом задатку и у кратком року (свега девет дана) свестрано размотрила пројект. Критички се осврнувши на пројект у целини и поједине његове одредбе, Комисија је апеловала на аутора нацрта да га не подноси скупштини на усвајање, већ да се он у потпуности преради и изда нови Законик.[3] У складу са чл. 31 Закона о пословном реду у Државном савету, она је по свршеном претресу позвала ресорног министра на стручне консултације како би одговорио на изнете примедбе.[4] Како је Вељковић писмом од 21. септембра[5] известио првопотписаног члана одбора[6] да због послова није у могућности да дође на заједничку седницу и да стручно тело само свој задатак сврши, Комисија је 22. септембра доставила свој извештај Државном савету.[7]

ском лицеју када је због својих либералних уверења премештен у судску струку. Године 1865. именован је за судију, а касније и за председника Касационог суда (1897 1901). Налазио се на челу Министарства правде у два наврата, први пут 1871 1873. када је донео законе о пороти и старатељству и други пут 1879/80. када је учествовао у доношењу закона о уређењу аграрних односа у новоослобођеним пределима. Аутор је *Објашњења трговачког законика за Књажество Србију* (1866) које је годинама важило као главно дело из области српског трговачког права. Детаљније вид. одредницу Стојан Вељковић (С. Јовановић), *Народна енциклопедија српско хрватско словеначка* (пр. С. Станојевић), књ. I, Сремски Карловци Нови Сад 2000, 336.

[2] Деветнаести састанак скупштине одржан 18. октобра 1872. у Крагујевцу, Протоколи седница Народне скупштине за 1872. годину, Архив Србије АС, фонд *Народна скупштина* НС, 1872, листови л. 272 273. Како годишњи извештаји о раду које је министар Вељковић подносио Народној скупштини нису сачувани у архивској грађи фондова *Народна скупштина* и *Министарство правде* Архива Србије, нисмо упознати са ближим разлозима којима се министар руководио при ликом формулисања појединих одредби пројекта.

[3] Комисија Државном савету 22. септембра 1872, АС, фонд *Министарство правде* МП, 1872, бр. 6, л. 1 2.

[4] Закон о пословном реду у Државном савету од 5. октобра 1870, објављен уз Устав за Краљевину Србију, Београд 1900, 128 129.

[5] Писмо министра правде стручном одбору од 21. септембра није сачувано.

[6] Потписи на крају извештаја недостају јер је документ само фрагментарно сачуван, тако да је немогуће утврдити састав саветске Комисије.

[7] Комисија Државном савету 22. септембра 1872. године, АС, МП, 1872, бр. 6, л. 5.

У погледу начелних, општих примедаба на пројект, Комисија је негативно оценила и што се законски текст враћа на нека стара решења која су, као ствар одуговлачења укинута, попут тога да се апелата или жалба даје противној странци на одговор.[8] Поједине одредбе одбор је сматрао сувишним, неупутним или нецелисходним, као што је норма да се на протокол саслушања потписују само председник и деловођа а не и странке које су присуствовале претресу.[9] Овај параграф је Комисија критиковала јер, иако је суђење јавно и усмено, ипак Апелациони суд суди само на основу аката и, како не саслушава парничне странке на релевантне околности, боље би се упознао са њиховим ставом о спорној ствари уколико би се потписивале на белешку. Наиме, сама чињеница да би странка понекад одбила да потпише записник сведочила би о томе да она оспорава чињенично стање изнето у писмену, што би олакшало вишем суду да стекне увид у њен став с обзиром на то да не долази у непосредни контакт с парничарима. После ове конкретне примедбе Комисија је констатовала да треба одбацити пројект и израдити нов Законик, у целини прерађен, јер би овакве појединачне измене и допуне само унеле велику забуну код судова. Пре него што је прешао на анализу појединачних пројектованих решења, одбор је истакао „да не треба поплавити земљу законима и не гледати да ли су они преко нужни, и учесталим и нагомиланим променама законоизвршиоце па и грађане само збунити“.[10]

Упркос неповољном мишљењу Комисије о нацрту, министар га је поднео Скупштини на усвајање, али је на 19. седници Скупштине држаној 18. октобра 1872. у Крагујевцу већином гласова решено да се расправа о законском пројекту одложи за идућу годину.[11] По

[8] Више о поступку по редовним правним средствима вид. монографију Маше Кулаузов, *Поступак пред Апелационим и Касационим судом по Законику о грађанском судском поступку из 1865. године*, Центар за издавачку делатност Прав ног факултета у Новом Саду (у штампи).

[9] Првим парничним процесним закоником је било предвиђено да странке потписују протокол саслушања. Вид. чл. 42 Законика о судејском поступку у парни цама грађанским за Књажество Србију   Законик из 1853. год., Београд 1853, 8 9.

[10] Комисија Државном савету 22. септембра 1872, АС, МП, 1872, бр. 6, л. 1 2.

[11] Вељковић се приликом свог обраћања Скупштини противио одлагању рас праве о пројекту за идућу, 1873. годину. Наиме, на скупштинској седници од 18. окто бра 1872. посланик Милан Ковановић је затражио да се расправа о Вељковићевом предлогу остави за наредну годину имајући у виду обим пројекта и жељу посланика да се скупштина што пре распусти. Образлажући своје мишљење да нема потребе да се нацрт оставља за идућу годину, министар је истакао да би се расправа о њему брзо завршила, с обзиром на то да нацрт није садржао ништа ново што нашим су довима није било познато. Вељковић је истакао да су постојале само две ствари које су нове, једна је да се против пресуда општинског суда може изјавити жалба пред седнику окружног суда, а друга је менично суђење, што је скупштина пре неколико година тражила. На крају се скупштинска већина изјаснила за одлагање претреса

окончању скупштинских заседања министар је 28. октобра упутио пројект судовима на изјашњење. Он је предлог измена и допуна у грађанском поступку послао свим судовима са молбом да га пажљиво размотре и да му своје евентуалне примедбе пошаљу по председнику до краја марта идуће године.[12]

2. ПРИМЕДБЕ ИЗНЕТЕ НА РАЧУН НАЦРТА ОД СТРАНЕ КОМИСИЈЕ И СУДОВА

Оригиналан текст нацрта није сачуван, али се његова садржина може у одређеној мери реконструисати на основу извештаја Савета и одговора које су поједини судови упутили министру Вељковићу. У погледу начелних примедаба на нацрт, председник Чачанског окружног суда се придружио мишљењу саветске Комисије да пројект треба у потпуности прерадити и издати нови законик, уз исту аргументацију да честе измене и допуне прописа стварају забуну и отежавају њихову примену у пракси.[13] Судије Ужичког окружног суда критиковале су стилске формулације у нацрту оценивши језик као исувише научан и тежак. По њиховом мишљењу, потребно га је поједноставити како би био разумљивији обичном читаоцу.[14] И судија Неготинског окружног суда Симо Симић придружио се критикама колега из Ужица изнетих на рачун језика и стила нацрта уз напомену да језик кодификације треба прилагодити народном говору и савременој науци о језику. У противном, постојање више речи сличног значења у непрецизном законском тексту отвара пут адвокатским злоупотребама.[15] Од свих судова који су доставили одговоре министру правде једино је председник Смедеревског окружног суда изнео позитиван општи утисак о законском пројекту уз образложење да ће он у знатној мери допринети попуњавању празнина у постојећем законодавству. То се нарочито односило на менично суђење и поступак за оглашавање „лица за с'ума сишавше и распикуће", где ће, по оцени судије, предложене измене и допуне омогућити једнообразно поступање.[16]

пројекта за идућу годину, али нацрт 1873. године није изношен пред законодавно тело. Протоколи седница Народне скупштине за 1872. годину, АС, НС, 1872, л. 272 273.

[12] Претпис министра правде свим судовима од 28. октобра 1872, АС, МП, 1872, бр. 4, л. 12.

[13] Приметбе од 2. априла 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 35.

[14] Примјетбе Ужичког окружног суда од 12. фебруара 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 27.

[15] Мишљење о предложеним изменама и допунама у поступку судском за грађанске парнице од 1865, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 30.

[16] Примедбе Смедеревског окружног суда од 29. марта 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 10.

Остали судови који су одговорили на писмо министра Вељковића нису се осврталі на нацрт у целини, већ су изнели примедбе на поједина пројектована решења. Некада су те примедбе биле крајње сумарне и на основу њих је било немогуће утврдити садржину оригиналног текста, а некада су коментатори пре него што би изнели своју замерку наводили интегрални текст одредбе, што је у знатној мери олакшавало реконструкцију садржине појединих чланова.

У погледу решења пројектованог у чл. 15 према којем се против пресуда и решења општинских судова могла изјавити жалба првостепеном суду, саветска Комисија начелно није имала ништа против.[17] Установљавање инстанционе контроле општинских одлука од стране функционално надлежног вишег суда свакако би допринело јачању начела законитости, јер сваки орган који је свестан да је његов рад подвргнут стручном надзору савесније и одговорније врши своју дужност.[18] Тим пре би овакво решење било оправдано ако се има у виду да су и чл. 14 Привременог устројенија примирителних судова и чл. 29 Устројенија обштина предвиђали да је против пресуде примирителног суда дозвољена жалба окружном суду.[19] Међутим, иако је поменути предлог теоријски утемељен, питање је колико би овакво решење било практично, имајући на уму да је зими саобраћај био прекинут између општина и окружних вароши, а како у општинама нису постојале поште, било је немогуће створити кореспонденцију између општинских и окружних власти. Комисија је упозоравала на

---

[17] У првобитној верзији чл. 15 Законика о поступку судском у грађанским парницама за Књажество Србију Законик из 1865. године, Београд 1865, 5, против пресуда општинских судова била је дозвољена само жалба полицијским властима: „и то: у окружној вароши, окружном началничеству, у вароши Београду, управитељству исте вароши, а у другим местима, дотичним среским началницима".

[18] Предлог да се на пресуду општинског суда може изјавити жалба прво степеном суду први пут је изнет на скупштинској седници одржаној 5. октобра 1872. Наиме, посланици Мил. Стојић, Д. Цанковић, А. Пантић, Јевр. Војиновић и Бошковић су сматрали да би на тај начин било потпуније зајемчено начело законитости и смањена могућност да незаконите и неправичне пресуде остану на снази. О овом питању развила се жустра расправа у којој је већина посланика заузела став да чл. 15 Законика из 1865. године не би требало мењати, јер би предложена измена проузроковала преоптерећеност судова, велике трошкове и губитак времена за парничне странке, и практичне тешкоће због значајне удаљености општина од окружних вароши. Протоколи седница Народне скупштине за 1872. годину, АС, НС, 1872, л. 107 109.

[19] Вид. Привремено устројеније примирителних судова од 17. јуна 1839, *Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажеству Србском*, бр. 1/1840 и Устројеније обштина од 13. јула 1839, *Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажеству Србском*, бр. 1/1840 који гласи: „Што се тиче примирителни судова у овом устројенију обштина напоменути, они се упућују на привремено устројеније исти судова од Попечитељства Правосудија под 17. јуна 1839. издано, где су њихов круг дејателности, њихов састав и дужности обширније, ради тачног набљудавања, које се и овде налаже, изложени".

ове околности нарочито ако би се задржала формулација чл. 11 према којој је општински суд могао задржати од пута путника туженог за неки дуг.[20] На крају, уколико би се ипак остало при предложеној измени, Комисија је сматрала да би било целисходније ставити разматрање пресуда у надлежност председника, а не целог окружног суда.[21] Судије Смедеревског окружног суда категорички су одбациле поменуту допуну уз аргументацију да би, с обзиром на удаљеност општина и окружних вароши, лоше саобраћајне везе и бројност пресуда општинских судова, ова измена само код странака проузроковала „велике трошкове и дангубу".[22] Ужички окружни суд се придружио примедбама Смедеревског суда наводећи да би пројектовано решење изложило странке великом трошку а суд затрпало додатним пословима. Уместо тога он је предложио да општински одбор именује на годину дана петорицу својих чланова који би решавали по жалбама са надлежношћу да пресуду преиначе и одбаце. Против њихових одлука не би било дозвољено улагати даља правна средства, с обзиром да би оне одмах биле извршне.[23] Од свих судова, једино је Алексиначки безрезервно прихватио предложену допуну уз образложење да би се помоћу оваквог решења стало на пут бројним злоупотребама.[24]

Године 1876. је основна законска одредба модификована у том смислу да је дозвољена жалба општинском одбору против пресуда општинских судова у споровима преко 20 динара.[25] На овај начин није уведена вишестепеност суђења, али је ипак предвиђена контрола општинских одлука донетих у првом степену по узору на предлог Смедеревског окружног суда из 1873. године. Разматрање пресуда општинских судова од стране стварно надлежног вишег суда предвиђено је законском изменом из 1882. године. Наиме, против пресуда општинских судова донетих у споровима вредности преко 20 динара дозвољено је улагање жалбе првостепеном суду, у којем би о правном леку одлучивао председник суда или један судија кога он за то одреди.[26]

---

20 Законик из 1865. године.

21 Комисија Државном савету 22. септембра 1872, АС, МП, 1872, бр. 6, л. 2 3.

22 Примедбе Смедеревског окружног суда од 29. марта 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 10.

23 Примјетбе Ужичког окружног суда, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 13 14.

24 Примедбе Алексиначког окружног суда од 2. фебруара 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 2.

25 Измене и допуне у Закону о поступку судском у грађанским парницама од 17. јануара 1876, *Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији*, бр. 18/1876.

26 Замена од 28. јуна 1882. која није објављена у *Зборнику закона и уредаба* већ је интегрисана у текст Законика из 1865. године.

У погледу питања која се тичу првостепеног суда, у одговорима на министров допис размотрена је и материја надлежности првостепених судова. Надлежност првостепеног суда да суди у одређеном предмету процењивала би се према вредности спора, суми коју је тужилац тражио, а не оној која му је досуђена. При томе је релевантно последње тражење тужиоца.[27] Алексиначки окружни суд је, међутим, у својим примедбама изнетим на законски нацрт критиковао овакво решење садржано у члану 27 пројекта (којим се не мења основна законска одредба)[28] јер је тужилац врло често опредељивао вишу вредност него што тражбина има само да би суд примио тужбу. Како би се спречио овај вид злоупотреба суд је сматрао да треба обавезати тужиоца да вештачком оценом или заклетвом докаже да вредност спорне ствари заиста износи преко 250 гроша пореских, рачунајући да један дукат вреди 28 гроша пореских.[29]

Уколико је објективност и непристрасност судије доведена у питање услед постојања једног од таксативно наведених разлога у чл. 52 процесног закона, судија би био изузет од суђења. Разлози и поступак изузећа регулисани су у чл. 52–56 законика и судски органи нису имали примедаба на основне одредбе поменутих чланова.[30] Једино је председник Чачанског окружног суда указао на празнину у регулисању наведене материје јер је у нацрту остало отворено питање шта у случају да је поднет захтев за изузеће председника окружног суда. Судија је изнео мишљење да би у том случају о основаности захтева требало да одлучује Касациони суд а не судије окружног суда, јер се једино тако могла обезбедити независност у одлучивању. Наиме, окружне судије су подређене свом председнику и, уколико би оне биле надлежне да одлучују о изузећу свог старешине, неизоставно би се дешавало да у страху од његове мржње и освете не размотре објективно захтев за изузеће.[31] Остале судије које су размотриле законски пројект нису се изјасниле о овом питању и оно није регулисано ни каснијим изменама и допунама кодификације грађанског поступка.

[27] Живојин М. Перић, Драгољуб Аранђеловић, *Грађански судски поступак, први део: о суђењу, прва књига: о устројству судова и њиховој надлежности*, Геца Кон, Београд 1920, 150.

[28] Законик из 1865. године. И по раније важећем процесном законодавству надлежност првостепеног суда одређивала се према вредности предмета спора коју опредељује тужилац у тужби. Вид. чл. 16 Законика из 1853. године и чл. 17 Законика о поступку судејском у грађанским парницама за Књажество Србију Законик из 1860. године, Београд 1860.

[29] Примедбе Алексиначког окружног суда од 2. фебруара 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 2 3.

[30] Законик о поступку судском у грађанским парницама са свима изменама и допунама Законик из 1865. године са изменама и допунама, Крф 1917.

[31] Приметбе од 2. априла 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 35 36.

Законске одредбе о заступању парничара допуњене су у пројекту могућношћу предвиђеном у чл. 89а да странка може именовати више пуномоћника. Наиме, свака парнично способна странка могла је овластити друго лице – пуномоћника, да у њено име и за њен рачун врши и прима парничне радње. Пројектом је прописано да се у улози пуномоћника може наћи и више лица. Председник Чачанског окружног суда се у свом одговору министру правде оштро успротивио пројектованом решењу карактеришући га као нецелисходно, јер би по његовом мишљењу постојање више уговорних заступника проузроковало бројне неприлике и незгоде. Тако би се, рецимо, могло десити да један пуномоћник нуди или дозвољава противнику заклетву док је други не допушта већ тражи да докаже своје наводе на други начин, што би свакако створило велику забуну код судије. Зато је он сматрао да ову допуну треба у целости одбацити.[32]

Члан Апелационог суда Сава Христић није одбацио *a priori* могућност да странка има више пуномоћника, али под условом да се створе механизми који ће предупредити конфликте међу њима. Тако је судија предлагао да само један заступник буде овлашћен да говори на усменој расправи, с тим што уколико други пуномоћник примети да је овај пропустио да наведе нешто што би користило њиховом властодавцу има право да допуни његово излагање. Уколико се парница одвијала писмено, сваки акт би потписивали сви заступници. Ако би, пак, један од заступника морао одсуствовати из места где се водила парница, пре рочишта би се састали сви пуномоћници и забележили главне наводе који ће се изнети у одбрани њиховог властодавца и о томе сачинили писмено. Тај акт потписали би сви пуномоћници у онолико примерака колико њих има, и он би послужио као оријентир како да конципира одбрану заступнику овлашћеном да говори на јавној расправи.[33]

Средства за отклањање потенцијалних неслагања међу заступницима какве је предвиђао судија Христић су неопходна ако се узме у обзир да су сви пуномоћници самостални у свом раду и да све њихове парничне радње производе правно дејство. У случају колизије између њихових парничних радњи могу настати велике неприлике и збрка код судова уколико нису предвиђени критеријуми по којима се процењује ком парничном акту ће бити дата предност, као што је, на пример, узимање у обзир последње предузете процесне радње, или оне за коју је странка одредила да је важећа.

У нацрту је предвиђена допуна чл. 96 у том смислу да је тужилац могао у једној тужби против истог туженог истаћи више захтева

[32] Приметбе од 2. априла 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 36.

[33] Примедбе долепотписаног на измене и допуне Судског Грађ. поступка, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 31.

који нису повезани истим чињеничним и правним основом. Судије Ужичког, Чачанског и Београдског окружног суда су се залагале да остане стара редакција чл. 96[34] јер кумулација више хетерогених захтева може значајно искомпликовати парницу, нарочито доказни поступак уколико је за доказивање сваког појединог захтева потребно изводити различите доказе.[35] Наиме, процесни циљ кумулације састоји се у томе да се једном пресудом реши више истоврсних захтева у циљу веће економичности и ефикасности поступка. Међутим, када захтеви потичу из разних основа за сваки од њих се мора спровести посебан доказни поступак, што неминовно води раздвајању захтева и одлучивању о сваком од њих посебном пресудом.

У законском пројекту је параграф 172 задржан у изворном облику, али су судије Ужичког окружног суда сматрале да је потребно изменити формулацију одредбе овог члана. Предложено је да, после речи: „Ако не дође ни један парничар" наставак: „нити до дана рочишта писмено захте, да се и без његовог присуства суди" буде замењен са: „или који од њих и дође суду а неће да се суди". У продужетку члан би остао неизмењен: „... суд ће оставити акта у архиву, а тужитеља осудити да плати сведоцима, који би дошли, рочиште и таксе судске". Окружне судије су сматрале да је основну одредбу ради прецизности законског текста неопходно допунити и другим ставом у којем би било предвиђено да, уколико је предмет архивиран а тужилац одлучи да настави поступак није неопходно да подноси нову тужбу и излаже се непотребном трошку, већ ће се процес наставити на оном месту где је прекинут. По мишљењу Ужичког суда стилизација пројектованог решења по којој је могуће суђење у одсуству странака уколико писмено на то пристану је неодржива, ако се жели сачувати усменост суђења на којој Законик из 1865. године инсистира. Поврх тога, предмет није могуће у довољној мери расправити без присуства странака које би своје тврдње усмено образложиле и допуниле.[36] Ни по раније важећем парничном законодавству није било дозвољено суђење у одсуству странака, већ би се у том случају предмет архивирао док тужилац не би затражио да се парница настави (чл. 52).[37] Насупрот судијама окружног суда, саветска Комисија сматрала је да је у циљу економичности поступка потребно дозволити суђење без

[34] Према којој једном тужбом не може бити обухваћено више захтева који не проистичу из истог основа, или имају исти основ али се доказују различитим до казима. Законик из 1865. године са изменама и допунама.

[35] Примјетбе Ужичког окружног суда од 12. фебруара 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 14 15; Приметбе од 2. априла 1873. године, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 36; При медбе Београдског окружног суда од 31. марта 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 42.

[36] Примједбе Ужичког окружног суда од 12. фебруара 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 16 17.

[37] Законик из 1853. године.

присуства странака ако је поднета сва потребна документација да се ствар озбиљно и свестрано размотри. Подношењем тужбе и одговора на тужбу реализовано је начело контрадикторности поступка и нема разлога да се поступак прекида уколико странке нису у могућности да присуствују расправи. То би само допринело одуговлачењу спора а странке изложило непотребним трошковима.[38] У пракси примене Законика се, по свему судећи, став који је заузела Комисија показао практичнијим јер је за све време важења кодификације задржана основна одредба чл. 172 према којој је дозвољено суђење у одсуству странака на основу њихове писмене сагласности.[39]

По тада важећем процесном законодавству, странке су биле овлашћене да предлажу извођење доказа до закључења главне расправе.[40] Уколико једна страна затражи допуну доказног поступка и суд закаже рочиште на којем се друга страна не појави, расправа се одлаже (чл. 302а). Судије Ужичког суда су критиковале пројектовано решење као неправично по молиоца јер отвара простор за бројне злоупотребе. Наиме, окружне судије су сматрале да, у циљу избегавања опструкције поступка, доказе треба извести и у одсуству друге стране. Ако би она доказала да није била уредно позвана, суд би ценио вредност изведеног доказа, и, уколико би установио да он није од виталног значаја за пресуђене ствари не би га узео у обзир.[41] Председник Чачанског окружног суда је, пак, прихватио одредбу законског предлога и заузео став да се доказни поступак не може спроводити у одсуству једне парничне странке. Он је само сматрао да је неопходно допунити предложену одредбу на тај начин да се молилац обавеже да унапред депонује износ потребан за покриће трошкова извођења доказа. Уколико то не учини, да му се молба одбаци решењем против којег није допуштена жалба (чл. 302б). Судије Алексиначког окружног суда су у свом одговору исто стале на становиште да се извиђај не може вршити у одсуству једне стране као што гласи и министров предлог. Они су га допунили само у том правцу да, приликом позивања на рочиште, не би требало противној страни саопштити да се ради о допуни доказног поступка како она не би осујетила извођење доказа.[42]

У нацрту је задржана основна одредба чл. 361 по којој би тужилац без законског заступника који не живи у округу где се води парница био дужан да именује лице у месту суда задужено за пријем

38 Комисија Државном савету 22. септембра 1872, АС, МП, 1872, бр. 6, л. 3.

39 Законик из 1865. године са изменама и допунама.

40 Вид. чл. 159, 164 167 Законика из 1865. године са изменама и допунама.

41 Примјетбе Ужичког окружног суда, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 19 20.

42 Примедбе Алексиначког окружног суда од 2. фебруара 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 4.

писмена. У противном, сматрало би се да је достава извршена истицањем акта на огласној табли судског дома.[43] Како је достављање изузетно важна парнична радња, и од момента достављања наступају бројне процесноправне последице попут, у првом реду, почетка тока рокова за изјављивање жалбе, судије Ужичког суда су сматрале да је у случају када странка има пребивалиште ван места суда неопходна достава преко надлежне власти.[44] У противном, често би се десило да странка не буде обавештена о току парнице док пресуда не постане извршна, јер није имала кога да овласти да у њено име прима акте. Пројектовано решење свакако није било у интересу правичности, а и било је непотребно имајући у виду величину наше земље, где достава путем надлежних органа није сувише компликована.[45]

У погледу потраживања чија је реализација доведена у питање и чије се обезбеђење тражи, нацрт је предвидео допуну чл. 377 по којој се постојање обавезе, поред исправа и сведока, могло доказивати и трговачким књигама,[46] што је било предвиђено и раније важећим парничним законодавством.[47] Уредне трговачке књиге су посебна врста исправа и самим тим веродостојан доказ, али Ужички суд је сматрао да њихову употребу треба дозволити само у међусобним односима трговаца. У противном, не би се могло избећи тзв. каишарење, појава да варошке и сеоске дућанџије уписују у трговачке књиге сељацима штошта на рачун и касније по том основу стављају забране на имање и извлаче велику корист.[48] Судија Неготинског суда Симо Симић у свом одговору оштро је критиковао предложену допуну уз аргументацију да подстиче каишарлук, и иначе распрострањен у нашем народу, и предлагао је да се у целости одбаци. Он је сматрао да би широка употреба трговачких књига отворила простор за бројне злоупотребе и спречила живљи полет трговине и радиности. Свој став он је образложио речима: „Код нас као и свукуда налазило се и биће увек људи, којима је што но веле трн у оку предузимљивост сиромашних појединаца, који су кадри да својом вредноћом доскачу оскудици и да се тако надмећу са пуним касама својих противника т. ј. да се нађу у таком одношају, где им се интереси сукобе. Према томе није чудо, ако они једва чекају прилике да их сатаре...овом из-

---

43 Законик из 1865. године са изменама и допунама.

44 Обавезна лична достава била је прописана и ранијим парничним законо давством. Достављање посредством надлежног среског начелника (Законик из 1853. године), односно надлежне полицијске власти (Законик из 1860. године) сматрало се уредним када надлежни орган пошаље суду уверење о пријему писмена од стране адресата. Вид. чл. 694 Законика из 1853. године и чл. 86 Законика из 1860.

45 Примјетбе Ужичког окружног суда, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 21 22.

46 Законик из 1865. године са изменама и допунама.

47 Вид. чл. 335 Законика из 1853. године и чл. 123 Законика из 1860.

48 Примјетбе Ужичког окружног суда, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 21 22.

меном дреше им се руке сасвим“.[49] Предложена измена чл. 377 није усвојена ни у каснијим озакоњеним предлозима, али се потраживање трговаца према нетрговцима по одредбама чл. 14–16 Трговачког законика могло доказивати трговачким књигама, додуше само у року од годину дана од уписа.[50]

Каишарлук као раширену појаву у нашем народу енергично је осуђивао и Алексиначки суд говорећи о судским таксама. Судије су апеловале на власти да што пре овој аномалији стану на пут, јер је опште познато „да имућни људи врше државне послове без таксе, на рачун сиротиње, те држави пропада такса и закон се изиграва“. Зато је било неопходно чл. 513 допунити на следећи начин: „Такса за обезбеђење свакога рода, наплаћиваће се од потражиоца. Обвеза дужникова у томе смотрењу овде се неће узимати у призрење. Трошкове парничне Суд ће одређивати, без обзира на обвезу туженога у томе смотрењу“ (чл. 513б).[51]

У погледу ванредног правног средства поновљења парнице, Ужички суд је сматрао да је у извесној мери било потребно изменити формулацију чл. 431 тако да гласи: „Суд ће захтијевање о поновљењу парнице дати противној страни и уједно одредити рочиште и пошто учини ислеђење решиће има ли или нема места поновљењу“. Окружни суд је мислио да је ова допуна неопходна ради бржег извиђења, јер би се у противном спор бесконачно одуговлачио. Начелна примедба на главу о ванредном правном леку се односила на празнину у случају да је парничар зауставио извршење пресуде јер је добио поновљење, али је одбијао да преда тужбу за главну ствар. Та ситуација остала је изван законске регулативе, а како је водила значајном одуговлачењу поступка, Суд је сматрао да је у овом случају требало прописати рок од 15 дана за достављање тужбе.[52] Уколико је предата уз тражење поновљења, нужно је било предвидети да суд по наступању извршности решења о поновљењу одреди рочиште за суђење (допуна чл. 431). Ради веће прецизности, судије су мислиле да би требало деци-

---

[49] Мишљење о предложеним допунама и изменама у поступку судском за грађанске парнице од 1865. године, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 29 30.

[50] Гојко Никетић, *Трговачки законик и стецишни поступак Краљевине Србије протумачен одлукама опште седнице и одељења Касационог суда*, Трговина Маричића и Јанковића, Београд 1914, 15 16.

[51] Примедбе од 2. фебруара 1873. године, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 8.

[52] Раније важећим парничним законодавством није био прописан рок за достављање тужбе, али јесте осмодневни рок за поновитеља да страни која је до била спор све на шта је у пресуди осуђен надлежно обезбеди. Уколико он то не би учинио у року од осам дана од дана достављања судског решења о обезбеђењу при ступало би се извршењу пресуде. (Вид. чл. 668 Законика из 1853. године и чл. 278 Законика из 1860).

дирано прописати у чл. 444а да против пресуде изабраног суда није дозвољено улагање захтева за понављање парнице.[53]

У извршном поступку нацртом је максимално скраћен рок за извршење пресуде или решења на свега три дана (допуна чл. 464).[54] Ужички суд је сматрао овако кратак рок нереалним да се спроведе извршење ради намирења повериочевог потраживања продајом и покретних ствари, а камоли непокретности, које се могу налазити и у различитим окрузима. Окружни суд је стојао на становишту да је законски рок од шест недеља за покретности и три месеца за непокретне ствари (чл. 464)[55] свакако потребно скратити, али не на три дана већ на 15 дана за покретне ствари и шест недеља за некретнине.[56] Овако радикално скраћење рока у министровом предлогу резултат је велике неефикасности извршних органа, услед чега се на извршење чекало колико и на пресуђење ствари. Указујући на ову аномалију извршног поступка судија Неготинског суда Симо Симић је предложио да се чл. 464 допуни у следећем смислу: „Извршилац, коме је поднета пресуда или решење одговара за штету, ако одмах не предузме попис дужниковог имања".[57]

Како поменута допуна није усвојена, а неажурност полицијских чиновника због чије се индоленције на извршење чекало и по неколико година није исправљена, и у литератури је предлагано прописивање новчаних казни за извршне органе који одуговлаче поступак и на тај начин врше опструкцију правде. Наиме, оваква спорост у поступању проузроковала је за странку огромну материјалну штету и отежавала привредни саобраћај, и зато је и међу правним теоретичарима било

53 Примјетбе Ужичког окружног суда, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 23.

54 Првим парничним законом предвиђен је петнаестодневни рок за извршење пресуде (чл. 619 Законика из 1853. године), док је кодификацијом из 1860. године установљен рок од осам дана за продају покретних ствари и шест недеља за продају непокретности (чл. 246 и 250 Законика из 1860. године).

55 Законик из 1865. године са изменама и допунама. Наш знаменити профе сор Грађанског права Живојин М. Перић је сматрао да је у Законику недовољно прецизно одређено шта се подразумева под извршењем судске одлуке. По његовом мишљењу, одлука је извршена ако су дужникова добра у преклузивним роковима из ложена продаји, али није неопходно да је и поверилац примио свој новац. Ово стога што се могла изјавити жалба на продају, а и уколико она изостане, било је потребно у суду распоредити новац што свакако није спадало у ингеренцију извршне власти. Због тога је било потребно прецизирати да је полицијска власт дужна да у про писаним роковима спроведе радње за које је она надлежна, како се не би сматрала одговорном и за пропусте и кашњење других власти. Детаљније вид. Ж. М. Перић, Д. Аранђеловић, *Грађански судски поступак*, *други део: о извршењу одлука судских*, прва књига, Геца Кон, Београд 1912, 226.

56 Примјетбе Ужичког окружног суда, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 23.

57 Мишљење о предложеним допунама и изменама у поступку судском за грађанске парнице од 1865. године, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 30.

предлога да, на иницијативу заинтересованог лица, суд, по кратком извиђају, новчано казни полицијског чиновника који занемарује своју дужност.[58]

Пројектом је предвиђена допуна чл. 466 која говори о прекиду извршног поступка до окончања оставинске расправе, у случају да по наступању извршности пресуде дужник умре (чл. 466г). Државни саветници су сматрали да власт ипак треба да се упусти у попис ствари осим ако наследници дуг исплате, јер се у противном могло десити да покојникове ствари пропадну док наследници не изјаве да ли ће платити дуг или не.[59]

Извршни поступак се покреће кад дужник не испуни добровољно своју обавезу у париционом року, јер је то довољан показатељ да ће он покушати да осујети реализацију повериочевог потраживања. Међутим, и пре него што се стекну услови за покретање извршног поступка могу наступити индиције које указују на то да ће дужник покушати да осујети спровођење извршења. У тим ситуацијама се предузимају превентивне мере да би се заштитило повериочево потраживање, које спадају у поступак обезбеђења. Међу њима је и попис дужникових покретних ствари предвиђен у чл. 405 Законика,[60] чиме поверилац стиче заложно право на пописаној имовини. Пописане ствари би се предавале на чување старатељу чему се Алексиначки суд противио наводећи да је изношење дужникових ствари из куће наочиглед комшија непотребна морална казна за дужника и укућане.[61] Наиме, окружни суд је сматрао да нико неће уништити своје ствари, а дужник их није смео ни отуђити јер је за то прописана казна, те стога не постоји разлог да оне не остану у његовом поседу. Овако се законодавац показивао неоправдано суровим што је свакако противно напретку.[62] Насупрот овом становишту у литератури је било присутно мишљење да именовање старатеља представља уобичајену

[58] Андра Ђорђевић, *Теорија грађанског судског поступка с погледом на Законик о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију* (пр. Д. Аранђеловић), књига II, Геца Кон, Београд 1923, 174.

[59] Комисија Државном савету 22. септембра 1872, АС, МП, 1872, бр. 6, л. 4.

[60] Законик из 1865. године са изменама и допунама.

[61] Именовање старатеља представљало је новину у односу на раније важеће парнично законодавство. Док је Закоником из 1853. године било прописано да поверилац има право да узапти дужникове покретне ствари које се налазе у његовој државини и неодвојиве плодове с његових добара ради обезбеђења свог потраживања (вид. чл. 550 Законика из 1853. године), Закоником из 1860. године је било предвиђено компромисно решење. Наиме, када власт одобри запт живе стоке, необраног плода или прихода од непокретног добра, саслушаће повериоца и дужника и поверити узапћена добра на старање оном за кога процени да ће боље извршити ту дужност (вид. чл. 192 Законика из 1860. године).

[62] Примедбе од 2. фебруара 1873, АС, МП, 1873, бр. 4, л. 5.

процедуру установљену са циљем да се спрече евентуална оштећења која би дужник проузроковао имовини, а чије би последице сносио поверилац.[63] Формулација члана 405 остала је непромењена за све време важења Законика.

3. ЗАКЉУЧАК

Доступни извори о законском нацрту – извештај саветске Комисије и одговори окружних судова пружају потпуне информације о садржини одредаба које се односе на поједине аспекте поступања код општинских судова, надлежности првостепених судова, изузећа судија, заступања парничара, тужбе, достављања судских одлука, средстава обезбеђења, поновљења парница, извршења пресуда, судских такси. Наравно, како је реч о пројекту измена и допуна а не целовитом нацрту, реконструисани су поједини чланови а не читава поглавља, јер је велики број законских параграфа у нацрту задржан у изворном облику. Занимљиви су и утисци коментатора о члановима Законика из 1865. године који нацртом нису промењени, али су саветници и судије сматрали да их треба другачије формулисати. Одговори на предложене измене, али и самоиницијативни предлози Комисије и судова да се поједини чланови коригују представљају драгоцен извор за упознавање са неусклађеностима теорије и праксе, односно проблемима који настају у примени појединих одредаба, и који се, захваљујући тим сазнањима могу лакше отклонити.

С друге стране, државни саветници и судије нису били доследни у коментарисању пројектованих решења, те су често само наводили у ком правцу треба допунити законски члан без цитирања интегралног текста основне одредбе. Неретко се дешавало да, уколико се критика ограничавала на спољну страну текста, аутори помену само реч коју би требало променити како би одредба била језички и стилски лепше формулисана. Поменуте празнине у одговорима није могуће попунити без проналажења изворника, јер наведени коментари не остављају довољно простора за реконструкцију садржине основног текста.

[63] Ж. М. Перић, Д. Аранђеловић (1912), 27 28.

Dr. Maša Kulauzov

Assistant Professor
University of Novi Sad Faculty of Law

UNENACTED AMENDMENTS TO A CIVIL PROCEDURE CODE PREPARED IN 1872

Summary

Unenacted amendments to a Civil Procedure Code are subject of this paper. Draft consisting of changes and supplements of Civil Procedure Code was prepared by minister of justice and renown Serbian jurist Stojan Veljković in 1872. Veljković consigned his draft to State Council. Thereafter the Council established the Commission to revise the draft on September 13th 1872. The author also sent the draft to courts for consideration on October 28th 1872. Original text of the draft has not been found. Therefore, one is imposed to reconstruct it by relaying upon available sources, i.e. remarks offered by the Commission and courts.

The Commission and courts made numerous alterations in the original text of the draft. They also passed a multitude of remarks on contents and style of the draft's articles. Consequently, their conclusion was that an entirely new draft should be written, and Veljković's project was definitely rejected. Notwithstanding the rejection, the draft provides valuable material regarding problems in application of Civil Procedure Code of 1865, as they were pointed out in Commission's and court's remarks.

Key words: *Amendments to the Civil Procedure Code. – Draft. – Civil procedure. – Council's Commission. – Courts.*

УДК 271.222-64”16”; 271.2-788:929 Дамаскин Хиландарац; 271.2-788-87-74(495.631)”16”

CERIF: S110; H230

Др Владислав Пузовић[*]

СУЂЕЊЕ ДАМАСКИНУ ХИЛАНДАРЦУ НА СВЕТОЈ ГОРИ И МЕЂУПРАВОСЛАВНИ ОДНОСИ СРЕДИНОМ XVII ВЕКА

У раду се анализира утицај судског процеса против водећег српског духовника на Светој гори Дамаскина Хиландарца на међуправославне односе средином XVII века. Грчки светогорски старци судили су Дамаскину због његовог поштовања руског дониконовског обреда, чија је главна карактеристика била двопрсто крсно знаменовање. О овом процесу, у оквиру кога су спаљиване руске богословске књиге, а руски дониконовски обред проглашен јеретичким, детаљно је известио познати руски дипломата Арсеније Суханов, у свом спису „Прения с греками о вере“. Светогорски судски процес био је повод оштрог спора између Суханова и чланова делегације јерусалимског патријарха Пајсија, у Трговишту 1650. године. Основу спора представљала је обредна различитост између Грка и Руса. Пошто је, у међувремену, дошло до прогрчке промене курса у погледу обредног питања у Москви, у време патријарха Никона, „случај Дамаскина Србина“ постао је део аргументације старообредничке опозиције.

У другом делу рада разматра се позиција Српске цркве у односу на светогорски судски процес и на „руско обредно питање“. Посебна пажња посвећена је ставовима водећих српских архијереја тог времена   патријарха Гаврила I (Рајића) и митрополита кратовског Михаила. Ови архијереји су признали законитост Никонових обредних реформи и на тај начин индиректно одбацили гледиште које је заступао Дамаскин Хиландарац. Дамаскинов случај био је својеврстан весник промена у међуправославним односима тог доба, нарочито у односима између Московске Русије и грчког Истока.

Кључне речи: *Дамаскин Хиландарац. Судски процес. Света гора. Српска црква. Међуправославни односи.*

[*] Аутор је доцент Православног богословског факултета Универзитета у Београду, *vpuzovic@bfspc.bg.ac.rs*

1. УВОД

Светогорски сабор, који је одржан средином XVII века, и на којем је суђено српском светогорском духовнику Дамаскину Хиландарцу због оданости руском дониконовском обреду,[1] представљао је важан и индикативан догађај у међуправославним односима тог времена. Овај драматични догађај на Светој гори указивао је на наступајуће промене у међуправославним односима, посебно на релацији Московска Русија – грчки Исток, које ће свој пуни замах достићи у време управе Руском црквом патријарха Никона (1652–1658). Рефлексије светогорског спора осетиле су се на православним просторима од Балкана, преко Влашке и Молдавије, до Кијева и Москве.

У првом делу рада биће представљени и анализирани доступни извори везани за суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој гори. На основу њихове анализе могуће је указати на степен заоштрености међуправославних односа средином XVII века, у чијем се центру налазило „руско обредно питање“, као и на улогу појединих истакнутих грчких и руских архијереја у вези с овим питањем. У другом делу рада пажња ће бити посвећена рефлексијама „Дамаскиновог случаја“ и „руског обредног питања“ на српским просторима. На основу доступних извора само је делимично могуће указати на реакцију у српским црквеним круговима на суђење Дамаскину Хиландарцу, као и на позицију Српске цркве у вези с руском обредном реформом, спроведеном у време патријарха Никона.

[1] Под руским „дониконовским“ или „старим обредом“ подразумева се обредна пракса у Московској Русији до времена патријарха Никона (1652 1658), различита у односу на обредну праксу грчких источних патријаршија. Највидљивији симбол „староруског“ обредног типа било је двопрсто крсно знаменовање. Поред овога, карактеристике руског „старог обреда“ биле су везане за практиковање сугубог појања алилуја и чињење великих метанија на богослужењима, служење Свете литургије на седам просфора, начин писања имена Исус (с једним словом „и“), поштовање осмокраког Крста, коришћење речи „истинитог“ у члану Символа вере о Духу светом, крсни ход по сунцу и друго. У условима израженог обредног схватања православне вере у Московској Русији, овим питањима се приступало у „догматском кључу“, односно поштовање обреда имало је силу доказа правоверности. Желећи да руску обредну праксу уједначи с праксом грчких источних патријаршија, патријарх Никон је извршио реформу „староруског обреда“, чији је највидљивији знак било укидање двопрстог и увођење тропрстог крсног знаменовања. Ово је изазвало отпор руских ревнитељских кругова, из кога је настао старообреднички раскол, који траје до данас. Потребно је имати на уму да је у руској богословској и историјској науци дуго расправљано о „древности“ „староруског обреда“, односно о томе да ли је исти успостављен у доба Светог кнеза Владимира или у каснијем периоду „отуђења“ од грчког Истока (XV XVI век). О „руском обредном питању“ у XVII веку, детаљније вид. А. В. Карташов, *Очерки по истории Русской Церкви, т. II,* Наука, Москва 1991, 133 и даље.

2. СУЂЕЊЕ ДАМАСКИНУ ХИЛАНДАРЦУ И ЊЕГОВЕ РЕФЛЕКСИЈЕ НА МЕЂУПРАВОСЛАВНЕ ОДНОСЕ

У једном хиландарском запису, који је у XIX веку открио руски слависта Виктор И. Григорович, дате су основне информације о суђењу Дамаскину Хиландарцу на Светој гори. Ту се наводи да су грчки светогорски старци спалили „книги московскиє" у Кареји, и да су бацили у тамницу духовника Дамаскина, попа Романа и њиховог ученика Захарија. Све се то дешавало, како се каже у запису „каде бис(т) сапренїє о крьщенїю ва Светеи Гори". Запис се завршава следећим речима: „Ѡле беда отъ лоукаваго рода грьческаго! Месеца маиа ·к҃и· велїе безчестїе сатворише васем Серблем и Блгаром."[2] Овај догађај, који је потресао Свету гору и православни свет, досадашња истраживања[3] су сместила у 1648. или 1649. годину.[4]

Доступни извори указују на то да је Дамаскин био водећа личност словенског дела светогорске заједнице. О томе сведочи предго-

---

[2] Виктор И. Григорович, *Очерк путешествия по Европейской Турции*, Типография Лаврова, Москва 1877, 82 83; Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи, I,* Српска академија наука и уметности Народна библиотека Србије, Београд 1982, 366 367.

[3] Личности Дамаскина Хиландарца и процесу који је против њега вођен на Светој гори, у српској науци посвећена је релативно мала пажња. Први који се детаљније посветио овом питању био је прота Стева Димитријевић. У оквиру рада *Односаји пећких патријараха са Русијом у XVII веку*, он је, на основу грађе из руских архива и дотадашњих истраживања у руској историографији, указао на значај овог догађаја, у контексту ширих словенско грчких црквених односа тог периода. Детаљније вид. Стеван Димитријевић, „Односаји пећких патријараха са Русијом у XVII веку", *Глас Српске краљевске академије (Глас СКА)* LVIII/1900, 276 281. У наредних скоро 90 година, Дамаскину Хиландарцу су посвећивани краћи одељци у неколико радова, у оквиру којих је дотицано и питање везано за судски процес вођен против њега. Вид. *Antologija stare srpske književnosti (XI XVIII veka)* (ur. Đorđe. Sp. Radojčić), Nolit, Beograd 1960, 363; Ђ. Сп. Радојчић, „Јужнословенско руске културне везе до почетка 18. veka*", Зборник Матице српске за књижевност и језик* 2/1965, 292 293; Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд 1980, 259 260. Рад Ђорђа Трифуновића *Дамаскин Хиландарец (к вопросу о греко славянских отношениях на Афоне в XVII веке)*, објављен 1987. године у Лењинграду, био је од фундаменталног значаја за истраживање овог питања, систематизујући дотадашња сазнања и указујући на његове кључне аспекте у контексту међуправославних односа на Светој гори. Вид. Джордже Трифунович, „Дамаскин Хиландарец (к вопросу о греко славянских отношениях на Афоне в XVII веке)"*, Исследования по древней и новой литературе* (отв. ред Л. А. Дмитриев), Наука, Ленинград 1987, 316 319. Најпотпунији рад, у српској науци, о Дамаскину Хиландарцу објавила је Мирјана Бошков 1997. године, вид. Мирјана Бошков, „О Дамаскину Хиландарцу и руским књигама у његовом животу и раду", *Зборник Матице српске за славистику (ЗМСС)* 52/1997, 69 85. У њему су систематизована и реинтерпретирана кључна дотадашња истраживања о Дамаскину, дати најпотпунији биографски подаци и указано на значај његових духовних и књижевних веза са Московском Русијом.

[4] М. Бошков (1997), 71.

вор *Цветног триода*, штампаног у Трговишту 1649. године. У њему се влашка кнегиња Јелена Басараба обраћа српском духовнику Дамаскину Хиландарцу следећим речима: „Єлена Бжїимъ промышленїем и благодатїю Вьладычица всеѧ земла Ѹгровлахїи заплонийскоа и проч: чстѣйшемѹ и преппообвнѣйшемѹ въ Їеромонасех ѡ Хрстѣ ѿцѹ Дамаскинѹ въсеѧ Стоименныѧ горы афонскїа преизащнемѹ исповдѣникѹ и въсѣмъ сѹщим ѿ сщенна гѡ съвъкѹпленїа сръбскаго дл҃ъжный поклонъ ѿавает приносит оубо вына извѣстныѧ нѣкогда, и довол҃наа ѡкрѹженїа бл҃городное и мѹжественное прошенїе.“[5] О Дамаскиновој учености говори његова делатност у хиландарском скрипторијуму. Набрајајући писаре тог скрипторијума, Димитрије Богдановић наводи „духовника Дамаскина“, који је 1633. године преписао *Шестоднев Јована Златоуста* (рукопис Chil 188).[6] Дамаскин је имао круг својих ученика, о чему, између осталог, сведочи наведени хиландарски запис, који је открио Григорович.[7] Истражујући рукописну грађу, Мирјана Бошков је установила да је Дамаскин монашки постриг примио у Студеници и да је из овог манастира стигао на Свету гору, најпре у Велику лавру, а потом у Хиландар. Из Хиландара је наставио да одржава везе са Студеницом.[8] Посебно су, међутим, биле значајне његове везе с Московском Русијом, због чега је и дошао под удар грчких светогорских стараца.

Најдетељније сачувано сведочанство о суђењу Дамаскину Хиландарцу налази се у спису *Прения с греками о вере*, јеромонаха Арсенија Суханова, важног дипломате Московске Русије средине XVII века, градитеља и сабрата Богојављенског манастира, кремаљског метоха Сергије-Тројицке лавре, а доцније келијара саме Лавре. Суханов је, као искусан дипломата и добар зналац грчког језика, 1649. године послат из Москве на Исток да се подробније

5 Јанко Радовановић, „Руске и румунске штампане књиге XVII века у библиотеци манастира Хиландара“*, Археографски прилози* 2/1980, 37. Сабирајући и реинтерпретирајући досадашња сазнања о Дамаскину, Мирјана Бошков недвосмислено указује на то да су Дамаскин коме се обраћа кнегиња Јелена и онај коме у том периоду суде због московских књига, иста личност, М. Бошков (1997), 69 70.

6 Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара,* Српска академија наука и уметности Народна библиотека Србије, Београд 1978, 24. Мирјана Бошков је, касније, поменути рукопис идентификовала као *Палеју с тумачењима*, вид. М. Бошков (1997), 79. Детаљну студију о овом рукопису, вид. М. Бошков, „Палеја са тумачењима у српској књижевној баштини (прилог проучавању Chil 188)“, *Осам векова Хиландара: историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* (ур. Војислав Кораћ), Српска академија наука и уметности, Београд 2000, 403 416.

7 Изгледа да је најближи Дамаскинов следбеник био даскал Захарије, који се као Дамаскинов ученик, помиње и у једном запису у рукописном *Тактикону*, који је српски патријарх Максим Скопљанац купио од њега на Светој гори и приложио Пећком манастиру, вид. Љ. Стојановић*,* 407.

8 М. Бошков (1997), 72 74.

упозна са светим местима и грчком богослужбеном праксом.[9] Путовао је у склопу делегације јерусалимског патријарха Пајсија, која се враћала из Московске Русије, где је прикупљала материјалну помоћ. Од априла до јуна 1650. године, у Трговишту, где је јерусалимски патријарх имао свој манастир, Суханов је водио оштру полемику са члановима јерусалимске делегације (укључујући и самог патријарха) о верским питањима, коју је забележио у документу под насловом *Прения с греками о вере*.[10]

Један део поменутог документа посвећен је Светогорском сабору на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу. На самом почетку списа, Арсеније Суханов сведочи да је путујући ка Трговишту, где се налазио јерусалимски патријарх Пајсије, ноћио у једном српском манастиру у молдавском месту Васлуи. Манастир је, по Сухановљевом сведочењу, био метох светогорског манастира Зограф. Ту је, седећи за трпезом, од српских монаха чуо за догађај на Светој гори, који га је врло заинтересовао и о којем ће касније расправљати с патријархом Пајсијем и његовим клирицима. Српски монаси су му говорили о искусном и угледном српском светогорском духовнику Дамаскину, који је живео у скиту и који је „держал книги московския у себя и крестился крестнымъ знамѣнием по московску“.[11] Сазнавши за то, грчки светогорски старци су организовали сабор на коме су испитивали Дамаскинову правоверност. Основно питање се односило на начин знаменовања Часним крстом. Дамаскин је одговарао у складу са садржајем московских штампаних књига, првенствено *Кирилове књиге*, у којој су се налазила сведочанства блаженог Теодорита кирског, Мелетија антиохијског и Максима Грка у корист двопрстог крсног знаменовања. Грчки старци су, због тога, московске књиге прогласили јеретичким. Када је Дамаскин казао да постоје и српске рукописне књиге у којима се о двопрстом крсном знаменовању говори као и у московским, онда су Грци затражили да их упореде. Дамаскин је донео неименовани српски рукопис стар 130 година, који се, по наведеном питању, „слово в слово“ слагао са спорним московским штампаним књигама.[12] Потом су грчки старци били спремни

9 Арсеније Суханов је, пре мисије на грчком Истоку, био у дипломатској мисији у Грузији (1637 1640). Детаљније о грузијској мисији Суханова вид. Сергей. А. Белокуров, *Арсений Суханов, I (биография)*, Университетская типография, Москва 1891, 115 155. Највише пажње у биографском делу студије о Суханову, Белокуров је посветио његовим путовањима на грчки Исток, вид. *Ibid.*, 165 421.

10 Спис *Прения с греками о вере* представљао је део Сухановљевог извештаја о почетној фази путовања на грчки Исток, када је боравио у Малорусији, Молдавији и Влашкој (1649 1650). Овај спис предао је, по доласку у Москву 1650. године, у Посољски приказ, *Ibid.*, 69.

11 „Пренія съ греками о вѣрѣ“, С. А. Белокуров, *Арсений Суханов, II (сочинения), выпуск I,* Университетская типография, Москва 1894, 26.

12 *Ibid.*, 26 27.

да у огањ, поред „јеретичких" књига, баце и самог Дамаскина. Под таквим притиском морао је да обећа да се више неће тако крстити нити ће друге томе учити. Потом је уследило спаљивање три руске штампане књиге (*Кирилова књига, Многосложни свитак* и *Псалтир с последовањем*) и поменутог непознатог српског рукописа.[13]

О озбиљности проблема казују даља Сухановљева сведочења о овом догађају. Светогорски антимосковски сабор постао је једна од тема његових дискусија с окружењем јерусалимског патријарха Пајсија. У Трговишту су се појавила још двојица сведока суђења Дамаскину. То су били охридски архиепископ Данило и светогорски старац Амфилохије. О улози охридског архиепископа у суђењу Дамаскину Хиландарцу Арсеније Суханов је сазнао од даскала Григорија Руса, који је службовао у Трговишту, код тамошњег митрополита Стефана. По Григоријевом казивању Данило охридски је о догађају на Светој гори говорио митрополиту Стефану. Из Даниловог сведочанства издвајају се три нова детаља у односу на сведочанство српских монаха из Васлуија. Прво, да је старац Дамаскин приликом суђења изјавио да се он крсти онако како је записано у московским књигама и да „мы де сербы и болгары с Москвою чтемъ однѣ книгі".[14] Друго, да је спаљивање московских књига одобрио лично Данило охридски.[15] Треће, да је старац Дамаскин, после суђења, предат у руке турских власти.[16] Сва три детаља указују на сложеност проблема који је потресао светогорску монашку заједницу.

Поменуто сведочење охридског архиепископа изазвало је реакцију јерусалимског патријарха Пајсија. Чињеница да су по благослову једног грчког архијереја спаљене „государевы книги во Афонской горе" могла је да има негативне последице на даљи доток материјалне помоћи која је стизала из Москве источним патријаршијама. Због тога је јерусалимски патријарх желео да додатно испита веродостојност поменутих информација. Додатни извор информација био је грчки светогорски старац Амфилохије, сведок суђења Дамаскину, који се обрео у Трговишту. Амфилохије сликовито описује сам ток суђења Дамаскину Хиландарцу. Велики број светогораца, који се окупио због овог случаја, поставио је Дамаскина на средину цркве, док су поред њега биле инкриминисане московске књиге. Светогорски старци, обукавши епитрахиље, викали су на Дамаскина оптужујући га за јерес, зато што „крестится не по гречески", и претећи му да ће бити спаљен заједно с књигама. Дамаскин је дуго одбијао да књиге баци у огањ, да би на крају, ипак, уз сузе, то учинио „убояся и сам того ж

13 *Ibid.,* 27.

14 *Ibid.,* 54.

15 *Ibid.,* 55.

16 *Ibid.,* 54.

огня". У присуству турских власти спаљене су три московске књиге и „иных де не помню каковы". Потом је Дамаскину запрећено да се не крсти као што је до тада чинио, након чега је предат Турцима, који су га дуго држали у оковима, пустивши га тек после великог откупа. На крају сведочења, Амфилохије даје неколико важних исказа о самом Дамаскину и угледу који је уживао у светогорским словенским монашким круговима. Његову посебност истиче речима да таквог старца није било на целој Светој гори. Он је био „муж де духовен и грамоте учон" и „тот старец от многихъ почитаем". На крају даје и кратак Дамаскинов физички опис, наводећи да је имао дугу браду „до самой землі, якож у Макария Великого".[17]

Сведочење старца Амфилохија изазвало је пометњу у окружењу патријарха Пајсија, која је појачана најавом Суханова да би цео случај могао да дође до руског цара Алексија Михаиловича што би имало негативне последице на реализовање даље руске помоћи Истоку. Патријарх је одржао саветовање са својим богословима и решио да позове охридског архиепископа. Данило охридски је, пред патријархом, навео да је на Светој гори спаљена само српска рукописна књига, а не московске штампане књиге. На инсистирање Арсенија Суханова, дошло је до суочења Данила охридског и старца Амфилохија, који је и даље тврдио да су спаљене и московске књиге. Данило охридски је остао при томе да њему није познато да су спаљене московске књиге. Читава расправа се завршава ефектно по Суханова. Критикујући спаљивање московских књига на Светој гори, за чију православност гаранцију представља московски цар, он указује на јеретичка места у грчким књигама штампаним у Венецији, апосторфирајући додатак *filioque*,[18] у једној од њих.[19]

Из детаљног описа догађаја на Светој гори види се нарочита заинтересованост Арсенија Суханова за случај српског светогорског духовника Дамаскина. Арсеније овом догађају посвећује почетак списа и касније му се враћа, износећи све подробније податке о њему. Истраживач односа између Русије и православног Истока Николај Каптерев изнео је мишљење да је управо суђење српском духовнику на Светој гори, због московских штампаних књига, био непосредан повод за Сухановљеву оштру расправу са Јерусалимљанима у Трговишту.[20]

[17] *Ibid.,* 56 58.

[18] *Filioque* додатак у тексту Символа вере Римокатоличке цркве, једнострано унет од стране римског папе Бенедикта VIII, 1014. године, који изражава римокато лички учење о исхођењу Светог духа, не само од Бога оца (како учи Православна црква), већ и од Бога сина.

[19] „Пренія съ греками о вѣрѣ", С. А. Белокуров (1894), 59 61.

[20] Николай Каптерев, *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях*, Типография Л. Т Снегирева, Москва 1885, 337.

Расправа о питањима вере, у коју се Суханов упустио с јерусалимским патријархом Пајсијем и његовим пратиоцима и у оквиру које је истакнуто место заузео Светогорски сабор на којем је суђено српском духовнику Дамаскину Хиландарцу, имала је сложену историјско-богословску позадину. Крај 40-их и почетак 50-их година XVII века, време у којем се одиграло суђење на Светој гори и расправа у Трговишту, представљало је преломни период у међуправославним односима, посебно између Московске Русије и грчког Истока. Два века после догађаја који су удаљили Московску Русију од грчког Истока (Флорентинска унија, пад Цариграда), и који су у њој створили мисао о Москви као трећем Риму у којем је једино сачувана неповређена православна вера, отворено је, у пуној мери, питање везано за исправност руског типа благочешћа. Отварању овог питања допринео је цар Алексеј Михаилович, који је одмах по ступању на трон (1645) окупио кружок ревнитеља благочешћа, на челу са својим духовником Стефаном Вонифатјевом.[21] Активности овог кружока одлучујуће су допринеле заокрету Московске Русије од благочешћа по обрасцу Стоглава[22] ка благочешћу по обрасцу источних патријаршија. Први јасан сигнал овог заокрета представљало је штампање у Москви 1648. године *Књиге о вери*,[23] која је инсистирањем на неприкосновеном ауторитету грчког Истока у питањима вере из темеља подрила дотадашња руска схватања. Руски тип благочешћа, освећен одлукама Стоглава, чија је својеврсна лозинка била везана за двопрсто крсно знаменовање, био је доведен у питање. Ово је изазвало реакцију, која ће касније у време Никонових реформи довести до старообредничког раскола.

---

[21] Московски кружок ревнитеља благочешћа, поред цара и његовог духовника, окупио је низ личности из црквеног и државног живота, које је окупљао заједнички мотив везан за неопходност подизања нивоа црквеног живота у Московској Русији. У кружок су ушли архимандрит московског Ново Спаског манастира Никон (потоњи патријарх), бојари Ртишчев и Морозов. Блиски кружоку, у почетној фази, били су престонички протопопови Иван Неронов, Авакум и Лазар, који ће касније постати вође старообредничког раскола. Основна идеја цара Алексеја састојала се у уподобљавању руског црквеног поретка поретку грчких источних патријаршија. Иза овога се крила идеја о Москви као панправославној престоници. Детаљније о кружоку и идејама које су га покретале, вид. Н. Каптерев, *Патриарх Никон и царь Алексей Михайлович, I,* Типография Свято Троцкой Сергиевой Лавры, Сергиев Посад 1909, 31 80.

[22] Стоглав Сабор одржан у Москви 1551. године, у време цара Ивана IV Грозног и митрополита московског Макарија. Одлуке Стоглава представљале су потврду православности руског „старог обреда“. О Стоглаву вид. А. В. Карташов, *Очерки по истории Русской Церкви, т. I,* Наука, Москва 1991, 433 442.

[23] *Књига о вери* представљала је дело компилативног карактера, које је саставио игуман кијевског Михајловског манастира Натанаил. Материјал сабран у њој био је малоруског порекла (позајмљено је, између осталог, 10 глава из *Палинодије* Захарије Копистенског), превасходно антиунијатског карактера и био је прожет идејом о духовном руковођењу православних од стране источних патријаршија. Детаљније вид. А. В. Карташов (1991b), 116 118.

Биограф Арсенија Суханова, Сергије Белокуров у његовом спису *Прения с греками о вере* види директан одговор староруске струје на изазов упућен од стране Вонифатијевог кружока, у виду *Књиге о вери*.[24] На наметање грчког ауторитета у питањима вере, одговорено је његовим потпуним одрицањем. У четири расправе између Суханова и Јерусалимљана, описане у *Прениях*, отворена су бројна питања историјског, канонског и литургичког карактера, у којима је долазило до оштрог размимоилажења између руске и грчке стране. Суханов је с јерусалимском делегацијом расправљао о начину крсног знаменовања (двопрсто или тропрсто), о начину савршавања Свете тајне крштења (погружавањем или обливањем), о исправности московских штампаних богослужбених књига, о примању у православну веру неправославних хришћана (крштавати или не), о ауторитету грчких источних патријаршија. Учесници у дијалогу су се међусобно оптуживали за напуштање отачког Предања и за јеретичка учења. Расправа је била показатељ напетих руско-грчких духовних односа у навечерје никоновског богослужбено-обредног заокрета, о чему сведоче њена форма и карактер, који подсећају на средњовековне антилатинске полемичке трактате.[25] У *Прениях* се јасно очитовао судар два супротстављена духовна концепта, чији су браниоци били спремни да иду до краја и да другу страну оптуже, чак, и за јерес.[26]

Имајући на уму овакву историјско–богословску позадину сведочанства о суђењу Дамаскину Хиландарцу, изнетог у *Прениях*, враћамо се поменутом догађају и његовим последицама на међуправославне односе. Српском светогорском духовнику суђено је због оданости московском дониконовском типу обреда, оличеном у двопрстом крсном знаменовању. Московске књиге које су спаљене приликом суђења Дамаскину представљале су књиге „јосифовске печати“, односно богословска дела штампана у Москви током управе патријарха Јосифа (1642–1652). Оне су представљале врхунац апологије богослужбене и обредне праксе установљене одлукама Стоглава (1551). Управо због тога су старообредници, касније, у патријарху Јосифу видели последњег православног патријарха Свете Русије, уочи „Никоновог одступништва“. Ове књиге су представљале главну богословску литературу српског светогорског духовника Дамаскина, због чега је он

[24] С. А. Белокуров (1891), 242 243.

[25] Оштрина Сухановљевих антигрчких ставова у *Прениях*, дуго је утицала на руске истраживаче да у овом документу виде старообреднички фалсификат, подметнут у јеку раскола. На тај начин довођена је у сумњу и валидност сведочења о Светогорском сабору, на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу. Тек су истраживања С. М. Соловјева, Е. Е. Голубинског и нарочито С. А. Белокурова одагнала ове сумње, непобитно утврдивши оригиналну припадност овог списа Арсенију Суханову. Вид. С. А. Белокуров (1891), 19 26.

[26] Детаљну анализу „пренија“ између Суханова и Јерусалимљана, вид. А. В. Карташев (1991b), 125 131.

дошао под удар грчких стараца. Светогорски сабор је руску дониконовску обредну праксу осудио као јеретичку. Спаљивање московских богословских књига на Светој гори и осуда Дамаскина и његових следбеника, сведочили су о дубокој подељености светогорске монашке заједнице средином XVII века. Истовремено, овај догађај, као и брзина ширења вести о њему,[27] указивао је и на потенцијалну озбиљну кризу на свеправославном нивоу.

Питање везано за учешће појединих источних архијереја у овом светогорском спору читавом случају даје нову димензију. Каква је била улога цариградског патријарха у овом догађају тешко је закључити на основу доступних словенских извора. Чињеница је да га Суханов не помиње, иако је настојао да прикупи што више информација о целом случају. Тек сто године после ових збивања (средином XVIII века), у једном антирасколничком руском спису (*Питиримова пращица*), помиње се улога цариградског патријарха Партенија у овом случају. По том спису, грчки светогорски монаси су одмах по сазнању да су на Атос приспеле московске богословске књиге обавестили о томе патријарха Партенија, који је одмах наредио одржавање Сабора, на коме је суђено Дамаскину.[28] Из овог сведочења произилази да је цео процес против Дамаскина био вођен по благослову цариградског патријарха и да је московски дониконовски тип благочешћа осуђен са његовим одобрењем. Проблем представља чињеница што је ова информација изнета у спису насталом сто година касније, чији је основни циљ био да се истакне неправославност „старог обреда“, који је, и пре осуде на Великом московском сабору 1666/1667, био, наводно, осуђен од цариградског патријарха.

За разлику од нејасноћа везаних за улогу цариградског патријарха, много је јаснија улога другог архијереја с Балкана – охридског архиепископа Данила. О Данилу охридском у историографији постоје

27 Вест о догађају на Светој гори брзо се проширила православним светом. Прве вести су стигле на просторе Молдавије, Влашке и Малорусије, почетком 1650. године. Белокуров је у московском Архиву Министарства иностраних дела открио документ у којем се налази извештај руског монаха Пахомија, сабрата московског Чудовог манастира, који је дао у пограничном месту Путиваљ, у фебруару 1650. године. Овај извештај представља прво сачувано сведочанство о суђењу Дамаски ну Хиландарцу. Уз оштру антигрчку реторику, Пахомије извештава о насиљу над српским духовником (Пахомије га помиње као Теодора) на Светој гори, због ода ности московском обреду. Ту информацију је поновио у Кијеву, монасима Кијево братског манастира, вид. С. А. Белокуров (1891), 199 200. Арсеније Суханов је тврдио да се о том случају увелико расправљало међу монасима у Васлуију и Трго вишту, вид. „Пренія съ греками о вѣрѣ“, С. А. Белокуров (1894), 55. Суханов је пре нео и сведочанство охридског архиепископа Данила о томе да су Светогорци одмах после суђења Дамаскину упутили посланицу трговиштанском митрополиту Стефа ну, у коме су изнели богословске аргументе у корист тропрстог крсног знаменовања. Ову посланицу Суханов је у целини пренео у *Прениями*, вид. *Ibid.,* 69 82.

28 С. А. Белокуров (1891), 203.

врло оскудни подаци.[29] Из сведочења Арсенија Суханова закључује се да је он имао битну улогу у поменутом догађају на Светој гори. Читав процес суђења Дамаскину Хиландарцу вођен је по благослову овог архијереја. Осуда московског обреда као јеретичког учињена је уз сагласност охридског архиепископа, без обзира на његове накнадне противречне изјаве даване у Трговишту.

У расправе, вођене у Молдавији и Влашкој поводом збивања на Светој гори, били су укључени многи архијереји са грчког Истока. Неки од њих имали су важну улогу у наступајућим никоновским реформама. Јерусалимски патријарх Пајсије имао је битну улогу у обнови ауторитета источних патријаршија у Москви.[30] Иако је сам био противник руског дониконовског типа благочешћа, он је осудио поступак Светогораца, видевши у спаљивању московских књига на Светој гори опасност за тек обновљени грчки утицај у Москви. О овом питању су расправљали чланови јерусалимске делегације, од којих су неки, попут митрополита Навпакта и Арте Гаврила Власија[31] и Пајсија Лигарида, потоњег митрополита гаског,[32] касније имали важну улогу у руским црквеним питањима.

О томе какви су били одјеци суђења Дамаскину Хиландарцу у Москви, постоје само фрагментарни показатељи. Несумњиво је да су вести о спаљивању московских богословских књига на Светој гори морале да изазову реакцију. Тињајући сукоб између „старо-

[29] Бугарски историчар Сњегаров у својој *Историји Охридске архиепископије* наводи само податак везан за његов боравак у Трговишту и учешће у расправи у вези са суђењем Дамаскину Хиландарцу. Он истиче могућност да је Данило у време расправе вођене у Влашкој већ био смењен с архиепископског положаја, вид. Иван Снегаров, *История на Охридската архиепископия патриаршия: отъ падането и подъ турците до нейното унищожение (1394 1767),* Македонски наученъ инсти тутъ, София 1931, 197 198. Такође, за разлику од Каптерева који је недвосмислено тврдио да је Данило био Грк, упор. Н. Каптерев (1885), 434, Сњегаров износи сумњу у његово грчко порекло, упор. И. Снегаров, 282 283.

[30] Пајсије јерусалимски је подстакао процес уједначавања руског обреда са чином источних патријаршија, својим ставовима изношеним представницима царе вог кружока ревнитеља благочешћа, током посете Москви крајем 40 их година XVII века. Он је одлучујуће допринео заокрету архимандрита московског Ново Спаског манастира Никона (потоњег патријарха), од ревнитеља „старог обреда“ ка ревнитељу чина источних патријаршија. Детаљније вид. Павел Ф. Николаевский, „Из истории сношений России с Востоком в половине XVII столетия“, *Христианское чтение* 1 2/1882, 253 259; Н. Каптерев (1909), 65 69.

[31] Митрополит Гаврило је убрзо после расправе са Арсенијем Сухановом у Трговишту, послат од стране патријарха Пајсија у Москву, ради подршке реформи руског обреда. Каптерев сматра да је његов задатак био да пружи богословске одго воре на очекивану реакцију „старообредничке струје“, Н. Каптерев (1909), 67 69.

[32] Пајсије Лигарид је током обрачуна цара и бољарске партије са патријархом Никоном, 60 их година, преузео улогу главног тужиоца против Никона. Детаљније вид. Борис В. Кричевский, *Власть патриарха Никона основания и специфика реа лизации*, Книжный дом, Санкт Петербург 2013, 324 355.

верске партије", окупљене око патријарха Јосифа и реформистички настројеног Вонифатјевовог ревнитељског кружока, подржаног царском влашћу, додатно је заоштрен појавом *Прений* Арсенија Суханова, у којима је донето сведочанство о догађају на Светој гори. Индикативно је то да за овакав антигрчки извештај Суханов није похваљен, већ сасвим супротно. Њему је у Посољском приказу уручена опомена због недипломатичности и дате су му инструкције које су му забраниле даље изношење таквих ставова.[33] У томе, вероватно, треба тражити разлоге због којих Суханов, у својим наредним извештајима с Истока, више није помињао Дамаскинов случај.

Превага „реформиста" у Москви допринела је да се „легенда о Дамаскину Србину" пребаци у корпус аргумената старообредничке струје.[34] За званичну Цркву у Русији „Дамаскинов случај" био је само још једна потврда исправности учињених богослужбених и обредних реформи. На Великом московском сабору 1666/1667. године, на којем су Никонове реформе коначно потврђене, а „стари обред" анатемисан, управо у наведеном контексту, поменуто је суђење на Светој гори.[35]

3. СРПСКА ЦРКВА И СУЂЕЊЕ ДАМАСКИНУ ХИЛАНДАРЦУ

Суђење Дамаскину Хиландарцу и осуда двопрстог крсног знаменовања отвара питања везана за реакцију Српске цркве на овај догађај, као и за њену позицију у вези с руским обредним реформама из средине XVII века. Оскудни извори онемогућавају давање целовитог одговора на ова питања. Да ли је обредна пракса Дамаскина и његовог кружока била изолован случај међу Србима? У којој мери је била раширена на српским просторима? Може се претпоставити да је руски дониконовски обредни тип био у одређеној мери заступљен

[33] А. В. Карташев (1991b), 131.

[34] На Дамаскинов случај позвао се један од блиских сарадника протопопа Авакума, вође старообредничког раскола, Никита Добрињин, вид. Г. Трифунович (1987), 318. На литературу у којој се анализира рецепција „Дамаскиновог случаја" у старообредничкој средини, упућује М. Бошков, вид. М. Бошков (1997), 76.

[35] „Деяния собора 1667 года", *Московские соборы 1660, 1666 и 1667 годов собрание документов эпохи: т. II (Собор 1667 г.)* (сост. Тарас Г. Сидаш), Квадри виум, С. Петербург 2014, 179. Као основа саборског документа, у којем се помиње суђење Дамаскину Хиландарцу, послужио је богословски трактат Дионисија Грка, игумана светогорског Иверског манастира, у којем се експлицитно каже да су при ликом суђења Дамаскину московске књиге биле анатемисане и спаљене, „Сочинение иверского архимандрита грека Дионисия", *Московские соборы 1660, 1666 и 1667 го дов собрание документов эпохи: т. I (Соборы 1660 и 1666 гг.)* (сост. Т. Г. Сидаш), Квадривиум, С. Петербург 2014, 318. У саборском документу, у којем је поменуто суђење Дамаскину, изостављен је део који говори о проклињању и спаљивању мо сковских књига.

међу српским монасима на Светој гори и у оним српским монашким круговима који су чвршће били повезани са Светом гором. На овакав закључак нас наводи, поред Дамаскинове делатности на Светој гори и реакције српских монаха из зографског метоха у Молдавији, описане у сведочанству Арсенија Суханова, и једно сведочанство настало пола века после поменутих збивања. Ради се о *Казивању о српској земљи* јерођакона Симеона, сабрата, тада српског, светогорског манастира Светог Павла, које је објавио и превео на савремени српски језик Ђорђе Трифуновић.[36]

Боравећи у Москви 1703. године, Симеон је саставио кратку и језгровиту забелешку о црквеним и политичким приликама на Балкану. У њој је дао опис политичког положаја и црквене организације православних балканских народа: Срба, Грка, Бугара и Влаха. Он даје важно сведочанство о рецепцији Никонових обредних реформи на Балкану: „Код нас и код Бугара говоре и служе према штампаним московским књигама, но старе штампане код нас више воле, јер је нова штампа безвредна."[37] Трифуновић аргументовано закључује да се употребљени придев „безвредан" не односи на естетски изглед никоновских богослужбених књига, већ на њихов унутрашњи садржај.[38] У којој мери се овакво Симеоново сведочење о рецепцији Никонових реформи односило на Србе и Бугаре у целини, а у којој мери на српску светогорску монашку заједницу из које је долазио, тешко је закључити. Оно је, међутим, додатно појачано једним читавим одељком *Казивања*, посвећеним Дамаскину Хиландарцу, који, због важности, доносимо у целини: „Код нас је још оних који дуго памте како је на Атоској Гори живео старац, премудри и врли филозоф. Брада му је била до ногу, књиге је он [читао] московске старе штампане и крстио се како је у њима штампано. Тиме је он читаву Атоску земљу узбунио, а власти грчке саставши се, окривиле су га."[39] У наставку следи сведочење о моштима светитеља, од којих је неке познавао сам Симеон, и које творе „чудеса...до данас".[40] Из Симеоновог *Казивања* је јасно да је Дамаскин, пола века после осуде, и даље имао поштоваоце на Светој гори. Помињање светитељских моштију, непосредно после казивања о суђењу Дамаскину, може бити посматрано у поменутом контексту.

Поред Симеоновог *Казивања*, постоји још један показатељ, који сведочи о уздржаној српској реакцији на реформе никоновског

[36] Ђ. Трифуновић, *Огледи и преводи: XIV XVII век,* Друштво Источник, Београд 1995, 137 141.

[37] *Ibid.*, 140 141.

[38] *Ibid.*, 137 138.

[39] *Ibid.,* 141.

[40] *Ibid.*

типа, којима се противио Дамаскинов кружок. Он је везан за појаву руских богословских текстова старообредничког типа код Срба, у периоду током спровођења Никонових реформи и после њих.[41] Један од њих је био *Сказање о знамењу крста* Максима Грка, који је био често коришћен од старообредничких вођа у спору са званичном Црквом у Русији. У овом спису Максима Грка излаже се апологија двопрстог крсног знаменовања. Српскословенски превод овог списа (тачније, његовог извода у коме се говори о крсном знаменовању) појавио се највероватније током 60-их година XVII века,[42] у време најжешћих спорова у Русији и, највероватније, у време непосредно после Дамаскиновог упокојења.[43]

Сва наведена сведочанства, међутим, још увек не дају потпуну слику о позицији Српске цркве у вези с руском обредном реформом из средине XVII века, и о њеном месту у новонасталим међуправославним односима. Да ли је и у којој мери Дамаскинов случај, који је проузроковао буру од Свете горе до Кијева и Москве, изазвао реакције у Српској цркви? Није позната реакција било ког српског архијереја на одлуке Светогорског сабора против Дамаскина. Зна се, међутим, да је Дамаскин, после осуде, одржавао контакт с некима од њих.

Дамаскин је био активан и после осуде, боравећи у хиландарском скиту Свете тројице на Спасовој води. У контексту његових контаката са српским архијерејима, од изузетне је важности његова посланица, коју је из скита Свете тројице, у септембру 1653. године, упутио кратовском митрополиту Михаилу, који се тада налазио у Москви.[44] Дамаскинова посланица била је одговор на Михаилову посланицу, послату у августу исте године, у којој је кратовски митрополит детаљно обавестио Дамаскина о свом пријему у Москви, као и о богатој милостињи коју је примио од цара Алексеја Михаиловича. Дамаскин је због тога изразио велику радост, узносећи молитве за

41 Питање везано за појаву руских богословских текстова старообредничког типа код Срба, после Никонових реформи у Русији, јесте тема која још чека детаљно истраживање.

42 Ђ. Трифуновић, „Слово Максима Грка у старом српском преводу“, *Слово и культура, т. I* (ред. Татьяна А. Агапкина), Российская академия наук Институт славяноведения, Москва 1998, 299.

43 О времену упокојења Дамаскина Хиландарца, детаљније вид. М. Бошков (1997), 71 72.

44 Посланицу Дамаскина Хиландарца митрополиту кратовском Михаилу објавио је Стева Димитријевић, вид. С. Димитријевић, „Прилози расправи „Одно шаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX“, *Споменик СКА* XXXVIII/1900, 62 63. О кратовском митрополиту Михаилу, детаљније вид. Ти хомир Р. Ђорђевић, „Михаило, кратовски митрополит“, *Братство* XIX/1925, 168 173.

здравље „пресвѣтлаго и великаго кн҃за и цр҃а Алекѯія“, који је исказао велику милост према српским молиоцима.[45] Он је замолио Михаила да ову посланицу преда самом руском цару.[46]

Дамаскин у посланици Михаилу кратовском даје кратко, али важно сведочанство о приликама на Светој гори и о свом тренутном положају, које гласи: „По сихъ аще имаши желаніе увѣдѣти о нашему грѣшънству Бг҃у хотещу и мл҃твами того рождшее обрѣтаемо се еще въ живих прѣходеще окаанную и маловрѣменую и плачевную сію жизнь, дондеже одами послѣдны длъгъ искушенія же и напасти и хуленія за знаменіе ч(е)стнаго крста на въсакъ дн҃ь непрѣстан'на, якоже и сам добрѣ вѣси, а во иномъ воля г(о)сп(о)дня да есть.“[47] На основу овог сведочења је очигледно да се притисак на Дамаскина, почетком 50-их година XVII века додатно појачао, што је могло да има везе с ојачавањем грчких позиција у Москви повезаних с Никоновим успоном у хијерархијској лествици. Дамаскин јасно каже да је изложен прогону због крсног знаменовања, и да је Михаило кратовски о томе добро упознат „якоже и сам добрѣ вѣси“.[48] Управо последње речи имају велику важност. Митрополит кратовски Михаило, по Дамаскиновим речима, био је детаљно упознат са дешавањима на Светој гори.[49] Њему се српски светогорски духовник обраћа као некоме ко саосећа са невољом у којој се нашао. Да ли и са његовим ставом о крсном знаменовању? Чињеница да је митрополит Михаило, годину дана касније (1654), ставио свој потпис на

[45] С. Димитријевић (1900b), 62.

[46] *Ibid.,* 63.

[47] *Ibid.,* 62.

[48] *Ibid.*

[49] Једно раније Михаилово сведочанство може да нам укаже на то у којој мери је кратовски митрополит могао бити упознат са светогорским догађањима. У молби, коју је по доласку у Москву крајем 1651. године, упутио цару Алексеју Михаиловичу, митрополит Михаило наводи да је, убрзо после смрти патријарха Пајсија (Јањевца), и своје хиротоније од стране новог патријарха Гаврила (Рајића), био приморан да због турског притиска напусти своју катедру и склони се на Свету гору, одакле је потом стигао у Москву, С. Димитријевић, „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека“, *Споменик СКА* LIII/1922, 281. Патријарх Пајсије (Јањевац) се упокојио крајем 1647. године, док је нови патријарх Гаврило (Рајић) ступио на трон српских патријараха почетком 1648. године. Епископ Сава (Вуковић) наводи да је Михаило хиротонисан за кратовског митрополита крајем 1648. године, а да је већ 1649. године био на Светој гори, Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро Унирекс, Београд Подгорица 1996, 326. То значи да је митрополит Михаило могао боравити на Светој гори од 1649. до 1651. године, односно да је тамо био у време када је одржан светогорски сабор на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу, или непосредно после тог догађаја. Сама преписка с Дамаскином (1653) сведочи о томе да је Михаило, током боравка на Светој Гори, био у непосредном контакту са њим.

одлуке, првог у низу, Никонових реформних сабора у Москви,[50] још увек не даје јасан одговор на то питање. Главна одлука овог сабора била је да се отпочне са радикалном реформом руских богослужбених књига по грчком обрасцу. Московски сабор (1654) није се директно бавио питањем обредних реформи. Карташов је приметио да је Никон вешто избегао расправу о обреду, ограничивши се на реформу богослужбених књига, јер је осећао да у тој, почетној фази, нема довољну подршку за радикалне потезе у вези са двопрстим крсним знаменовањем или сугубом алилуја.[51] Занимљиво је да је Михаило, убрзо после московског сабора (1654), отишао из Москве за Свету земљу. На том путу задржао се пуне две године на Светој гори.[52] Да ли се срео с Дамаскином и да ли су разговарали о одлукама московског сабора? Одговор на ова питања остаје непознат до, евентуалног, проналаска нових извора.

Делатност српског патријарха Гаврила I (Рајића) (1648–1655/6), чија је управа Српском црквом омеђена догађајима везаним за руску обредну реформу, од изузетне је важности за нашу тему. Врло је вероватно да је суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој гори одржано током првих година Гаврилове управе Српском црквом. Последње године његове управе обележене су његовим учешћем у Никоновим реформама у Москви.

Није познато да ли су патријарх Гаврило и Дамаскин Хиландарац били у контакту. Познато је, међутим, да су се њихови ставови у вези с крсним знаменовањем, питањем због којег је суђено Дамаскину, разликовали. Патријарх Гаврило је боравио у Москви од 1654. до 1656. године, у време интензивирања Никонових реформских напора.[53] У штампаној *Скрижаљи* патријарха Никона стоји следећи потпис српског патријарха: „Гаврїл божїею милостїю архїепїскопъ пеккскій и патрїархъ сербскіи вышереченная тако исповѣдаю, и тако свидѣтелствую, и тако держꙋ, и аще кто не вѣрꙋетъ и вышереченная не держитъ да бꙋдетъ проклятъ, того ради рꙋкꙋ приложихъ."[54] Ради се о потпису којим је патријарх Гаврило потврдио анатемисање двопрстог крсног знаменовања, које је изрекао антиохијски патријарх Макарије, у Недељу Православља 1656. године, у кремаљском

[50] „Деяния собора 1654 года", *Скрижаль, акты соборов 1654, 1655, 1656 годов* (сост. Т. Г. Сидаш), Свое издательство, С. Петербург 2013, 256.

[51] А. В. Карташев (1991b), 154 155.

[52] С. Димитријевић (1900a), 254.

[53] О делатности патријарха Гаврила у Москви, детаљније вид. С. Димитријевић (1900a), 233 270; Далибор Петровић, „Однос руске духовне и свјетовне власти према пећком патријарху Гаврилу Рајићу", *Теолошки погледи* 3/2011, 69 83.

[54] Љ. Стојановић, 378.

Успенском сабору.[55] Поред антиохијског и српског патријарха, поменуту анатему су потписали и митрополити никејски Григорије и сучавски Гедеон.[56] Било је то прво јавно анатемисање двопрстог крсног знаменовања у Московској Русији, које је директно доведено у везу с „јерменском јересју". То је, касније, послужило као основа за анатемисање „старог обреда" на московском сабору одржаном, исте, 1656. године.

Непуну деценију после осуде српског духовника Дамаскина Хиландарца на Светој гори, због двопрстог крсног знаменовања, и само три године после његове жалбе Михаилу кратовском о прогонима које због тога трпи, српски патријарх је у Москви осудио двопрсто крсно знаменовање као јеретичко.[57] Тешко је поверовати да би патријарх Гаврило тако нешто учинио да је у Српској цркви владао обичај двопрстог крсног знаменовања. Са друге стране, потпуно одсуство извора о, евентуалној, побуни Срба „старообредника" због наметања „новог обреда", указује на то да је код српског народа владао већински обичај тропрстог крсног знаменовања.[58]

4. ЗАКЉУЧАК

Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој гори представља важан и занимљив део у склапању мозаика о међуправославним односима и месту Српске цркве у њима, средином XVII века. У прекомпоновању међуправославних односа, првенствено на релацији

[55] Анатема, коју је том приликом изрекао антиохијски патријарх, гласи: „Предание прияхом с начала веры от святых апостолов, и святых отец, и святых седми соборов, творити знамение честнаго креста, с треми первыми персты десныя руки, и кто от християн православных нетворит крест тако, по преданию восточныя церкве, еже držа с начала веры даже до днесь, есть еретик, и подражатель арме нов. И сего ради имамы его отлучена от Отца, Сына и Святаго Духа, и проклята: и за извещение истинны подписах своею рукою. Макарий милостию Божиею, патри арх великаго Божия града Антиохии и всего Востока.", „Деяния собора 1656 года", *Скрижаль, акты соборов 1654, 1655, 1656 годов* (сост. Т. Г. Сидаш), С. Петербург 2013, 283 284.

[56] *Ibid.*, 284.

[57] У овом случају је од другостепеног значаја питање да ли је у том момен ту патријарх Гаврило већ био замењен на трону српских патријараха, патријархом Максимом Скопљанцем.

[58] Питање обреда, с богословске и канонске тачке гледишта, подразуме ва могућност постојања различитих традиција, укорењених у Предању везаном за одређене области или народе. Са те тачке гледишта „обредно питање" нема „рас колнички капацитет" у себи. Међутим, црквена историја је више пута показала да „обредно питање", упркос предањској богословској и канонској тачки гледишта, и те како има „расколнички потенцијал" у себи. Случај Никонових реформи је најбољи пример тога. У овом случају обредно питање уздигнуто је на ранг догмата Цркве.

Московска Русија – грчки Исток, овај догађај био је увод у наступајуће промене. Процес вођен против Дамаскина личио је на касније процесе вођене у Московској Русији против старообредника. Дамаскинови погледи на обред, по свој прилици, у српској средини били су ограничени на мањи број следбеника, углавном на Светој гори. Српски архијереји тог времена, често се налазећу у Москви у потрази за милостињом или „вечним житељством", уклапали су се у захтеве актуелног духовног правца својих домаћина, за које је интересовање за „Дамаскинов случај" престало с почетком реформисања „старог обреда".

Dr. Vladislav Puzović

Assistant Professor
University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology

THE TRIAL OF DAMASKIN OF CHILANDAR ON MOUNT ATHOS AND INTER ORTHODOX RELATIONS IN THE MID XVIITH CENTURY

Sumarry

The paper analyses the influence of the trial against a leading Serbian spiritual elder on Mount Athos, Damaskin of Chilandar, on the inter-Orthodox relations in the mid-17th century. Greek Athonite elders tried Damaskin for his practicing of the Russian pre-Nicone rite, whose main characteristic was making the sign of the Cross with two fingers. The details of this trial, in which Russian theological books were burnt and the Russian pre-Nicone rite was pronounced a heresy, was reported by a Russian diplomat Arseny Sukhanov in his writing *Прения с греками о вере*. The Athonite trial led to the serious dispute between Sukhanov and the members of the delegation of Paisios, the Patriarch of Jerusalem, in Trgovište, in 1650. The basis of the dispute were the differences between Greek and Russian rites. In the meantime, as the certain pro-Greek changes were introduced regarding the ritual issue in Moscow, at the time of the Patriarch Nicon, „the case of Damaskin the Serb" became a part of the arguments of the Old Believers opposition.

The second part of the paper deals with the position of the Serbian Church regarding the Athonite trial and „the Russian ritual issue". The author pays special attention to the attitudes of the leading Serbian hierarchs of the time – Patriarch Gavrilo I (Rajić) and Metropolitan of Kratovo Mihail. These hierarchs admitted the legitimacy of Nicon's ritual

reforms, thus indirectly rejecting the standpoint of Damaskin of Chilandar. Damaskin's case announced the changes in the inter-Orthodox relations of the time, particularly in the relations between Muscovite Russia and the Greek East.

Key words: *Damaskin of Chilandar. – Trial. – Mount Athos. – Serbian Church. – Inter–Orthodox relations.*

УДК 378.6:34(497.11)"1944/1945"

CERIF: H250; H260

Др Драган Д. Пантић*

ОБНОВА РАДА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ НЕПОСРЕДНО ПОСЛЕ ЗАВРШЕТКА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Правни факултет у Београду је између два светска рата био угледна ви сокошколска установа. Окупацијом земље прекинут је његов рад, а зграда је за поседнута од стране окупационе војске. У раду су приказани напори и тешкоће које су пратиле обнову рада Правног факултета у Београду након ослобођења. Припреме за обнову рада су започете одмах по ослобођењу града октобра месе ца 1944. године. При том је требало решити бројне тешкоће попут смештаја, наставног кадра, недостатка уџбеника, итд. Великим пожртвовањем настав ног и ваннаставног особља створени су услови да Правни факултет у Београду поново отвори врата студентима већ почетком новембра месеца 1945. године.

Кључне речи: *Правни факултет у Београду. Комисија за обнову Универзите та. Суд части.*

1. УВОД

Правни факултет у Београду је почетак Другог светског рата дочекао као угледна високошколска институција, која је по реномеу била у рангу с најугледнијим европским високим школама. Професори који су између два светска рата на њему предавали били су људи огромног знања и угледа, који су били радо виђени гости на свим светским научним скуповима. Окупацијом земље прекинут је рад Правног факултета у Београду, а зграда је запоседнута од стране немачке војске која је у њој остала читаво време трајања рата.

Непосредно након ослобођења октобра месеца 1944. године започет је рад на обнови Универзитета. Тим поводом, формирана

* Аутор је адвокат у Великом Градишту, *daliborka972@gmail.com*

је Комисија за обнову Универзитета којој је био поверен задатак да створи услове који ће омогућити да факултети почну с радом.

Тешкоће с којима се суочио Правни факултет биле су велике. Зграда је у већој мери била руинирана током боравка немачке, а затим и ослободилачке војске. Наставни кадар био је ускраћен за многа значајна имена, јер су од стране окупатора за време рата стрељани угледни професори Ђорђе Тасић и Михаило Илић, а од стране нове власти након ослобођења професор Илија Пржић. Осим њих, нова власт је одстранила као неподобне многе угледне професоре (Александар Соловјев, Тома Живановић, Божидар С. Марковић, итд.) Такође, и неки од преузетих наставника били су ангажовани на другим државничким пословима у иностранству, тако да се нису могли посветити наставном процесу. Када се томе дода израда нових наставних планова у журби прелазног периода и недостатак уџбеника, постаје јасно са каквим се проблемима суочавао Правни факултет у Београду који је, упркос свему поменутом, чинио велике напоре да створи услове за почетак прве школске године након ослобођења.

2. КОМИСИЈА ЗА ОБНОВУ УНИВЕРЗИТЕТА И ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

Већ првих дана након ослобођења Београда отпочело се с припремама за обнову рада Универзитета. Главни народноослободилачки одбор Србије донео је одлуку 1. новембра 1944. којом је одредио Комисију за обнову Универзитета која је имала задатак да сагледа постојеће стање на Универзитету, води послове Универзитета и предузима све мере за обнову Универзитета.[1] Истог дана Главни народноослободилачки одбор Србије донео је одлуку којом је суспендовао са дужности све дотадашње универзитетске власти, и то: ректора, проректора, административног директора, све декане, продекане и чланове универзитетских управних тела. Пријем истог акта је 3. новембра 1944. својеручним потписом потврдио дотадашњи декан Правног факултета др Рељa Поповић.[2]

На основу одлуке Главног народноослободилачког одбора Србије од 1. новембра 1944. Комисија за универзитетске послове је на својој седници од 3. новембра 1944. године одредила др Јована

[1] Комисију су сачињавали: др Синиша Станковић, др Борислав Стевановић, др Васо Чубриловић, др Сретен Шљивић, др Баја Бајић, др Јеврем Недељковић, др Јован Ђорђевић, др Стеван Ђелинео, др Петар Колендић, др Александар Леко и др Младен Јосиповић. Архив Србије, Фонд Г 200, Ректорат Београдског Универзитета, Комисија за обнову, фасцикла I, бр. 905/45.

[2] Архив Србије, Фонд Г 205, Правни факултет, Општа архива, година 1944/1945, фасцикла XIX.

Ђорђевића да води све послове који спадају у делокруг декана тог факултета.[3]

Комисија је одлуком од 8. новембра 1944. за административне послове у Ректорату одредила професоре Правног факултета у Београду др Николу Стјепановића, који је имао надлежност вођења општих послова Секретаријата и администрације Универзитета, и др Борислава Благојевића, који је био задужен за послове Универзитетских задужбина, фондова и добара.[4] Комисија је на седници од 13. децембра 1944. одлучила да дужност секретара Универзитета врши др Миливоје Марковић, доцент Правног факултета.[5]

С циљем организовања и окупљања преосталог особља Универзитета Комисија се већ 10. новембра 1944. обратила писаним актом бр. 13 Деканату Правног факултета са захтевом да се доставе спискови целокупног наставног, помоћног наставног, административног, техничког и служитељског особља које се по ослобођењу јавило на дужност. Посебно су захтевани спискови за лица која су била на дужности на дан ослобођења па су се и сада јавила на дужност, за лица која су се јавила на дужност а која су у времену од 6. априла 1941. па до дана ослобођења по било ком основу била удаљена с Универзитета, за наставнике Правног факултета у Суботици који су се после ослобођења јавили на дужност Правном факултету у Београду. Коначно, захтевано је да се тачно наведе која су лица била у активној служби на Универзитету на дан ослобођења, а која се до тада нису јавила на дужност, као и да се наведе разлог нејављања ако је познат.[6]

Како је у току била обнова земље после ослобођења, где су била ангажована сва физички способна лица, то је Комисија за обнову упућивала молбе Команди града и Народноослободилачком одбору да се ослободе радне обавезе лица која су потребна за обнову рада на Универзитету. Комисија је тражила од Правног факултета дописом бр. 204/44 да достави списак особља које је неопходно за несметани рад на овом факултету, те је Правни факултет актом бр. 803 од 19. децембра 1944. доставио списак особља на коме се налазило 20 лица, од чега 10 наставника и асистената.[7] Нарочито се

[3] *Ibid.*, Архив Србије, бр. 686/44. Одлука је достављена Правном факултету у Београду дописом Комисије за универзитетске послове под ознаком „службено“ од 4. новембра 1944.

[4] *Id.* Одлука је достављена Правном факултету у Београду дописом Комисије под бројем 8 од 9. новембра 1944.

[5] *Id.* Одлука је достављена Правном факултету у Београду дописом Комисије под бројем 208 од 14. децембра 1944.

[6] *Id.*, Архив Србије, бр. 691/44.

[7] Жујовић Милан, Беговић Мехмед, Владисављевић Милан, Марковић Миливоје, Недељковић Бранислав, Божовић Светислав, Денковић Драгаш, Таховић

јануара месеца 1945. године ангажовало Повереништво просвете код Команде града за професора Борислава Благојевића, како не би био мобилисан, те се тражило да буде ослобођен војне дужности имајући у виду да је обављао важне дужности на Универзитету и у Повереништву просвете.[8]

3. СУД ЧАСТИ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА И ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

Комисија за обнову Универзитета имала је задатак да утврди какво је било држање за време окупације наставног и помоћног наставног особља. У те сврхе је формиран Суд части на општем скупу целокупног наставног и помоћног наставног особља који је одржан 15. децембра 1944. Суд је радио на основу начела правде и НОП-а, а у духу праксе и преседана аутономије Београдског универзитета. Имао је задатак да утврди који су наставници сарађивали с окупатором у току рата и тиме се огрешили о наставничку част.[9]

Суд части је актом бр. 2/44 захтевао да се свим наставницима и сарадницима уручи позив како би се изјаснили о свом раду и деловању у току рата. Позиви су наставницима и асистентима Правног факултета уручени преко секретаријата факултета.[10]

Суд части је утврдио да се 36 наставника Београдског универзитета огрешило о дужност и част наставничког позива. Од тога четворица су били професори Правног факултета. Одлука Суда части да се наставници удаље с Универзитета објављена је у листу *Борба* од 22. маја 1945. у виду саопштења Комитета за обнову. Професор римског права Реља Поповић, који је био и декан Правног факултета од

Јанко, Стојчевић Драгомир и Јанковић Драгослав. Архив Србије, Фонд Г 205, фас цикла XIX, бр. 803/44.

8 Архив Србије, Министарство просвете НРС, фасцикла 154, бр. 269.

9 Момчило Митровић, „Рад комисије за обнову Београдског универзитета“, *Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији*, Београд 1983, 181.

10 Позиви су уручени редовним професорима: Аћимовић Миодрагу, Живано вић Томи, Митровић Велизару, Тодоровић Милану, Поповић Рељи, Соловјев Алек сандру, Жујовић Милану, Ловчевић Јовану, Стефановић Јовану, Троицки Сергију и Ивић Алекси. Ванредним професорима: Беговић Мехмеду, Марковић Божидару, Мирковић Ђорђу, Владисављевић Милану, Лазаревић Адаму, Ђорђевић Јовану, Стјепановић Николи, Благојевић Бориславу и Савић Јовану. Доцентима: Васиљевић Тихомиру, Марковић Миливоју, Јевтић Душану, Недељковић Браниславу, Дуканац Љубомиру, Лукић Радомиру, хонорарном професору Алексејев Николи и асистен тима Божовић Светиславу, Симић Милораду, Таховић Јанку, Денковић Драгашу, Спасојевић Драгошу, Стојчевић Драгомиру и Јанковић Драгославу. Архив Србије, Фонд Г 205, фасцикла XIX, бр. 804/44.

августа 1943. године до ослобођења, кажњен је удаљењем с Универзитета, односно пензионисањем с правом на пензијске принадлежности као чиновник друге положајне групе првог степена. Ванредни професор Адам Лазаревић, удаљен је с Универзитета и отпуштен из државне службе без права на принадлежности.[11] Одлуком Суда части су отпуштени из државне службе без права на принадлежности и хонорарни професори Правног факултета руског порекла Сергије Трегубов и Никола Крајински зато што су одбегли у Немачку.

4. СМЕШТАЈНИ ПРОБЛЕМИ

Зграда Правног факултета завршена је и усељена у октобру месецу 1940, тако да се настава у последњој школској години пред избијање Другог светског рата 1940/41. године одржавала у новим просторијама.

Након априлског слома старе Југославије 1941. године и окупације од стране Немачке, зграда Факултета била је запоседнута од стране немачке војске која је у њој остала све до ослобођења Београда 1944. године. Једино је на Факултету остала Библиотека која се отежано могла користити.

Комисија која је после ослобођења одређена да утврди степен оштећења на згради и намештају је у свом извештају проценила да је предратна вредност зграде на дан 31. децембра 1941. износила 18.000.000 динара а намештаја 3.000.000 динара, те да је дошло до оштећења намештаја 40%, углавном клупа, столова, столица и инструмената, а зграде 5%, односно да је процењена штета на намештају и инструментима 1.000.000 динара, а на згради 900.000 динара, те да би се обнова и поправка могла извршити у току 1946/47. године.[12]

Након ослобођења Београда 20. октобра 1944. у зграду Факултета се уселила најпре совјетска ослободилачка војска и боравила до 5. новембра 1944. године, а затим и јединице НОР-а, који су зграду користиле као касарну. То је још више допринело да се додатно погорша лоше стање просторија које су већ биле руиниране и оштећене

[11] Професор Адам Лазаревић је с Универзитета удаљен на основу пресуде Суда части од 3. априла 1945. У пресуди се наводи да је Суд части нашао да се професор Лазаревић огрешио о част и углед Београдског универзитета. Професору Лазаревићу је највише замерено што је у окупаторовом листу *Српски народ* објавио политички чланак „Темељи нове Србије" који излази из оквира његове уже струке, као и што је био члан оцењивачког одбора у истом листу за конкурс на тему „О сељачкој задружној организацији нове Српске државе". Суд је био убеђења да проф. Лазаревић на то није могао бити приморан. Вид. Момчило Митровић, *Изгубљене илузије*, Београд 1997, 135 136.

[12] Архив Србије, Фонд Г 205, фасцикла XIX.

боравком немачке војске у њима. Да је војска НОР-а која је смештена у згради Факултета додатно наносила штету згради и намештају говори и писмени акт в. д. декана упућеног Комисији за обнову Универзитета у коме их обавештава да је зграда у бедном стању, оштећене су инсталације централног грејања и канализације, намештај је делом разнет, а војници оштећују намештај и цепају дрва по подовима, услед чега је дошло до оштећења подова у већини просторија, а у недостатку дрва и угља за огрев користе и сам преостали намештај.[13]

Како су се у земљи још водиле борбе постојала је могућност да зграда Правног факултета буде коришћена за војне потребе. Представници Народноослободилачке војске долазили су 12. новембра 1944. у зграду Правног факултета и прегледали је са намером да је заузму и претворе у војну болницу, али до тога није дошло интервенцијом декана Јована Ђорђевића код Комисије за обнову Универзитета.[14]

Комисија за обнову Универзитета је својим актом бр. 207 од 14. децембра 1944. упућеном деканату Правног факултета тражила да се достави извештај о томе шта је неопходно да Факултет отпочне свој рад и када се најраније могу стећи услови за почетак његовог рада. У одговору бр. 806 од 19. децембра 1944. в. д. декана Правног факултета, проф. Јован Ђорђевић, навео је да је неопходно да се претходно поправи канализација која је делимично оштећена, клупе за учионице које су већим делом разлупане, а известан број је сасвим уништен, неколико професорских кабинета, столови и столице, као и да се оспособе за рад барем четири семинара, две учионице и једна већа сала. Факултет би најраније могао да отпочне с радом месец дана од изласка Народноослободилачке војске из зграде, која се тада налазила у њој.[15]

У току рата многе факултетске зграде биле су оштећене и неупотребљиве, те се након ослобођења на многим факултетима јавила тешкоћа око обезбеђивања адекватних просторија за одржавање наставе. Због тога је Правни факултет морао да уступи део својих просторија за потребе других факултета.[16]

У првој школској години након ослобођења Правни факултет није могао да користи у потпуности просторије у својој згради, већ само десно крило приземља, лево крило првог спрата и просторије на другом спрату. Распоред просторија је одређен тек након свеча-

---

[13] *Ibid.*, бр. 16/45.

[14] *Id.*, бр. 697/44.

[15] Архив Србије, Фонд Г 205, фасцикла XIX, бр. 806/44.

[16] Ректорат је својим актом бр. 3542 од 24. октобра 1945. тражио да се за потребе Филозофског факултета односно за смештај Географског института, Педа гошког института и других уступи десно крило првог спрата с два семинара, слу шаоницом, амфитеатаром и свим кабинетима, као и просторије у приземљу, и то: слушаоница, два кабинета и још две просторије поред слушаонице. Архив Србије Фонд Г 205, фасцикла XIX, бр. 974/45.

ног отварања Факултета одлуком Деканата од 6. новембра 1945. У приземљу десно на располагању су била два семинара[17] са шест кабинета[18]. На првом спрату на левом крилу на располагању је било једанаест просторија, и то: просторија за администрацију часописа *Архив за правне и друштвене науке*[19] и два семинара[20] са осам кабинета.[21] На другом спрату је на располагању било четрнаест просторија, од чега три семинара[22] и 11 кабинета.[23] Занимљиво је да су своје предратне кабинете задржали др Ђорђе Мирковић, др Милан Бартош, др Мехмед Беговић, др Михаило Константиновић, др Милан Жујовић, др Јован Ловчевић и др Љубомир Дуканац. Од наставника који су тада били у радном односу на Правном факултету кабинети једино нису додељени др Велизару Митровићу и др Радомиру Живковићу, који нису ступили на дужност на почетку школске године, те се додељивање кабинета њима и наставницима који буду касније постављени имало извршити накнадно. Секретаријат факултета се обавезао да ће све додељене просторије довести у ред и извршити расподелу расположивог намештаја.[24]

Осим наведених просторија Правни факултет је у својој згради користио и просторије на првом спрату десно где је смештен деканат и секретаријат Факултета, као и амфитеатре и слушаонице у којима су се одржавала предавања. Зграда је имала у сутерену просторије предвиђене за смештај службеника и помоћног особља. После поновног усељења у зграду, у сутерену је смештено седам службеника с породицама.[25]

[17] *Id.*, бр.217, за Библиотеку и Институт за међународно јавно право и бр. 223 Инситут за међународно јавно право и кривично право.

[18] *Id.*, бр. 213 др Милан Владисављевић; бр. 214 др Миодраг Аћимовић; бр. 215 др Никола Стјепановић; бр. 216 др Милош Радојковић; бр. 220 др Душан Јевтић; бр. 225. Сретен Вукосављевић и Светислав Божовић.

[19] *Id.*, бр. 324.

[20] *Id.*, бр. 328. за Јавно право и Социологију и бр. 333. за приватно и упоред но право.

[21] *Id.*, бр. 325. др Душан Пантелић; бр. 330. др Никола Алексејев; бр. 336. др Ђорђе Мирковић; бр. 337. др Јован Ђорђевић; бр. 338. др Милан Бартош; бр. 339. др Мехмед Беговић; бр. 340. др Миливоје Марковић; бр. 341. др Јанко Таховић.

[22] *Id.*, бр. 404. за историјску групу предмета и Институт за историју права и бр. 422. и 426. за које није наведена намена

[23] *Id.*, бр. 406 др Бранислав Недељковић; бр. 408. др Михаило Константиновић; бр. 409. Драгомир Стојчевић; бр. 411. др Милан Жујовић; бр. 412. др Јован Ловчевић; бр. 414. др Борислав Благојевић; бр. 415. др Радомир Лукић; бр. 416. др Душан Дохчевић; бр. 418. др Љубомир Дуканац; бр. 419. др Јован Савић; бр. 423. др Драгољуб Јовановић и др Радивој Увалић.

[24] *Id.*, бр. 1106/45.

[25] *Id.*, секретар факултета Драгољуб Баралић; домаћин зграде Недељко Ста нић, бравар; ложач и три служитеља. Укупно 15 одраслих и петоро деце. Сви они су користили по собу, кухињу и шпајз, док су вешерница и купатило били заједнички.

5. НАСТАВНИЦИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА

Пред почетак Другог светског рата у летњем семестру школске 1940/41. године на Правном факултету у Београду радило је десет редовних професора,[26] девет ванредних професора[27], седам доцента[28], шест хонорарних професора[29], два хонорарна наставника[30] и седам асистената.[31]

На Правном факултету у Суботици пред окупацију радило је четири редовна професора,[32] шест ванредних професора,[33] пет доцента,[34] два хонорарна професора[35] и један хонорарни наставник.[36]

Одмах након ослобођења позвани су јавном објавом сви наставници Правног факултета у Београду и Правног факултета у Суботици да се јаве на дужност. Ректорат Универзитета је актом бр. 13/44 тражио од Правног факултета у Београду да достави спискове лица која су се јавила после ослобођења на дужност, како је поменуто. При том је требало посебно доставити списак лица која су била на дужности на Правном факултету у Београду на дан ослобођења, списак лица која су за време окупације била удаљена с Универзитета и списак наставника Правног факултета у Суботици који су се после ослобођења јавили на дужност.[37]

Једино је секретар факултета Драгољуб Баралић имао нешто комфорније смештајне услове јер је користио две собе, кухињу и подрум, а имао је и засебно купатило. Архив Србије, Фонд Г 205, фасцикла XX.

[26] Тома Живановић, Велизар Митровић, Милан Тодоровић, Ђорђе Тасић, Рељa Поповић, Михаило Илић, Александар Соловјев, Милан Жујовић, Милан Бар тош и Јован Ловчевић.

[27] Илија Пржић, Мехмед Беговић, Милош Радојковић, Божидар С. Марковић, Ђорђе Мирковић, Милан Владисављевић, Адам Лазаревић, Слободан Драшковић и Јован Ђорђевић.

[28] Тихомир Васиљевић, Миливоје Марковић, Бранислав Недељковић, Љубомир Дуканац, Радомир Живковић, Радомир Лукић и Душан Јевтић.

[29] Михаило Константиновић (тада министар правде), Милован Миловановић, Константин Смирнов, Сергије Трегубов, Никола Крајински, Никола Алексејев.

[30] Миодраг Буњић и Сретен Вукосављевић.

[31] Светислав Божовић, Милорад Симић, Јанко Таховић, Драгаш Денковић, Драгош Спасојевић, Драгомир Стојчевић и Драгослав Јанковић.

[32] Миодраг Аћимовић, Алекса Ивић, Сергије Трицки и Иво Милић.

[33] Јован Савић, Ђура Поповић, Душан Пантелић, Владислав Брајковић, Бо рислав Благојевић и Никола Стјепановић.

[34] Стеван Живадиновић, Душан Дохчевић, Страхиња Суботић, Радивој Ува лић и Миодраг Туцаковић.

[35] Струве Петар и Григорије Демченко.

[36] Стеван Пејовић.

[37] Из достављених спискова Правног факултета може се утврдити да су се од предратних наставника и асистената Правног факултета у Београду јавили на

Министарство просвете Србије, његово персонално одељење, од пријављених кандидата је својом одлуком V бр. 7597/45 од 26. јуна 1945. преузело на Правни факултет редовне професоре: Миодрага Аћимовића, Велизара Митровића, Михаила Константиновића, Милана Жујовића, Јована Ловчевића, Милана Бартоша; ванредне професоре: Јована Савића, Милана Владисављевића, Мехмеда Беговића, Ђорђа Мирковића, Борислава Благојевића, Николу Стјепановића и Јована Ђорђевића; доценте: Душана Јевтића, Миливоја Марковића, Бранислава Недељковића, Љубомира Дуканца, Радомира Лукића, Душана Дохчевића, Радивоја Увалића; хонорарне професоре Драгољуба Јовановића и Николу Алексејева и хонорарног наставника Сретена Вукосављевића.[38] Нешто касније су преузети и ванредни професори Милош Радојковић и Душан Пантелић, као и доцент Радомир Живковић, који су се најдуже налазили у заробљеништву. Већина непреузетих наставника је пензионисана, а поједини од њих су тражили објашњење за такву одлуку.[39]

Имајући у виду наведени списак јасно је да су неке катедре остале без наставног кадра. На пример, на катедри за историју права није било наставника.[40] Проблем је био и с наставницима на кривичноправним наукама. Предратни наставник кривично судског поступка, доцент Тихомир Васиљевић, стављен је на располагање без права на принадлежности, а својеврсно изненађење представља и непредузимање професора Томе Живановића, светски цењеног

дужност: Милан Тодоровић, Рења Поповић, Александар Соловјев, Адам Лазаревић, Душан Јевтић, Јанко Таховић, Драгомир Стојчевић (били на дужности на дан ослобођења), Тома Живановић, Милан Жујовић, Јован Ловчевић, Мехмед Беговић, Божидар С. Марковић, Ђорђе Мирковић, Милан Владисављевић, Јован Ђорђевић, Миливоје Марковић, Бранислав Недељковић,. Љубомир Дуканац, Радомир Лукић, Никола Алексејев, Светислав Божовић, Милорад Симић, Драгаш Денковић, Драгош Спасојевић и Драгослав Јанковић (за време окупације удаљени с Универзитета). Са Правног факултета у Суботици на дужност су се јавили наставници Алекса Ивић, Сергије Троицки, Борислав Благојевић, Никола Стјепановић, Миодраг Аћимовић и Јован Савић. На дужност су се јавила и лица која раније нису радила на Правном факултету у Београду и Суботици, а који су за време окупације били постављени за наставнике на Правном факултета у Београду, углавном раније наставници Економско комерцијалне високе школе: Милан Јовић, Милисав Лутовац, Леонид Лучић, Симеон Гаћеша, Тихомир Марковић, Радивоје Ђисаловић, Љубиша Протић и Здравко Здравковић. Архив Србије, Фонд Г 205, Правни факултет, Општа архива, фасцикла XVIII, бр.690 691/44.

[38] Архив Србије, Фонд Г 205, Општа архива, фасцикла XVIII, бр. 1634/45.

[39] Професор Сергије Троицки је упутио два дописа Комисији за обнову Уни верзитета, 12. јула 1945. и 16. јула 1945, тражећи објашњење због чега није преузет и износећи детаљно своју предратну и ратну биографију.

[40] Професори народне и упоредне историје Александар Соловјев и Григорије Демченко су пензионисани, а од предратних наставника римског права ниједан није преузет, јер је Рења Поповић осуђен од Суда части и пензионисан, Иво Милић је прешао на Правни факулет у Загребу, а Константин Смирнов је умро у току рата.

стручњака и теоретичара за кривично право. Ово нарочито имајући у виду да се у току рата Тома Живановић није компромитовао и није радио на Универзитету, а по ослобођењу је учествовао у свим активностима факултета до саме одлуке о непредузимању. Да се на њега озбиљно рачунало при обнови рада Правног факултета говори и чињеница да је непосредно пре одлуке о непреузимању, на захтев Деканата Правног факултета бр. 541 од 17. маја 1945. проф. Живановић доставио извештај о потребним средствима за опремање Криминалистичког института, где је требовао укупно 55 апарата и десет књига.[41] Проблем је био и с наставником за грађански судски поступак, јер је др Адам Лазаревић удаљен одлуком Суда части, а др Иво Милић, који је тај предмет предавао у Суботици заједно с римским правом, прешао на Правни факултет у Загребу.

Такође, приликом распореда наставника по предметима морало је доћи до даљих изнуђених решења. Тако је предратни доцент за грађанско право др Бранислав Недељковић преузео извођење наставе из Опште и Националне историје, а наставу из првог дела Римског права (историјски део, статусно, породично, стварно, наследно и кривично право) дотадашњи асистент Драгомир Стојчевић, док је други део Римског права (Грађански поступак и Облигационо право) предавао професор грађанског права др Борислав Благојевић. Грађански судски поступак је преузео доцент др Миливоје Марковић, који је пре рата предавао Породично и Облигационо право. Предметни наставник Међународног приватног права професор др Милан Бартош је већи део године био службено одсутан због државничких послова у иностранству, тако да је наставу из овог предмета углавном изводио професор др Борислав Благојевић.

Први изабрани декан Правног факултета у Београду након ослобођења био је професор Милан Бартош. Комисија за обнову Универзитета је на основу Уредбе о универзитетским властима и особљу Универзитета у Београду организовала избор ректора, проректора и декана свих факултета за школску 1945/46. годину. Избор је обављен на скупу универзитетских професора и доцената дана 28. августа 1945. Три дана касније 31. августа 1945, Министарство просвете Србије је потврдило такав избор.[42] Истом приликом је дотадашњи в. д. декана проф. Јован Ђорђевић изабран за продекана, али је већи

[41] Тачан разлог непреузимања није познат. Једна од претпоставки је да се у току рата професор Живановић преселио у стан колеге који је отишао у емиграцију, пошто је његов стан уништен у бомбардовању, Љубица Кандић, *Историја Правног факултета у Београду 1941 1945*, Београд 2005, 278. Могући разлог непреузимања може бити и чињеница да је у поменутом извештају свих десет књига које је тре бовао било на немачком језику, што је од стране нове револуционарне власти могло бити погрешно протумачено.

[42] Архив Србије, Фонд Ректорат Београдског univeризитета, Комисија за об нову univeризитета, фасцикла разно, бр. 2696/45.

део школске 1945/46. године обављао послове из надлежности декана због одсутности проф. Милана Бартоша.

6. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ ЗА ШКОЛСКУ 1945/46. ГОДИНУ

Факултетски савет Правног факултета је на седници од 6. октобра 1945. на захтев Ректората Универзитета бр. 3310/45, одредио комисију за израду плана и програма за предстојећи рад на Факултету на редовним и докторским студијама и специјалним институтима. У састав комисије су ушли: др М. Радојковић, др Б. Благојевић, др Д. Јевтић, др М. Марковић, др Б. Недељковић, др Р. Лукић, др Р. Увалић и др Ј. Таховић. Комисија је убрзо сачинила реферат о наставном плану који је на Седници факултетског савета од 8. октобра 1945. изложио др Б. Недељковић.

У усвојеном плану и програму за школску 1945/46. годину, који је достављен Ректорату, наведено је да је Правни факултет извршио ревизију старог програма наставе на тај начин што је неке застареле и непотребне предмете избацио и уместо њих увео нове предмете. Тако је из наставног плана избачено Црквено право, а уведени су неки нови предмети. Из правне историје је проширен програм предавања утолико што су уместо – пре рата једног предмета – Народна и упоредна историја права (предавао Александар Соловјев), сада уведена два предмета: Општа историја права и Историја српске државе. Проширено је и проучавање политичких наука утолико што су од предратног предмета Уставно право и теорија о држави настала два предмета – Наука о држави, која је проучавала теорију о држави, и Уставно право, које је као наука истог проучавало наш уставни систем и уставне системе демократских држава. Као нов политички предмет уведена је Историја политичких теорија. Из међународног права су проширене студије на тај начин што је уведен као самосталан предмет Дипломатска историја. Из економских предмета су остали Статистика и Наука о финансијама, а уведен је нови предмет Политичка економија I и II, уместо ранијих предмета Народне економије и Економске политике. Као нови предмет уведена је и Привредна историја. Из кривичноправних наука проширен је програм утолико што је као обавезан предмет уведена Криминологија. У оквиру грађанског права је у програм основних студија пребачено Радно право, које је пре рата било само у програму докторског курса. Из програма предмета Грађанског права III избачено је Задружно право, а остали су Породично и Наследно право. Уведен је нови предмет Савремено право словенских народа чији програм је обухватио: савремена начела кривичног права, уставну и административну организацију и грађанско право тада нама најближих народа,

нарочито Совјетског Савеза. Ради разумевања политичке стварности уведен је предмет Историја народноослободилачке борбе, који је био предвиђен да представља претходни и неопходни колоквијум за прелазак студената на остале испите.

Распоред предмета је извршен тако да су се на почетку студија изучавали предмети опште културе и општих правних дисциплина, а на крају студија већа пажња је посвећена упоредном праву, међународним студијама и систематици предмета. Према годинама распоред предмета је изгледао овако:

прва година: *Енциклопедија права* (136 часова годишње, од чега 36 часова семинара), *Општа историја права* (136 часова годишње, од чега 34 часова семинара), *Римско право* (102 часа годишње), *Политичка економија I* (136 часова годишње, од чега 68 часова семинара), *Привредна историја* (68 часова годишње), *Општа социологија* (102 часа годишње), *Историја НОБ-а* (34 часа годишње) и *Општа философија* (102 часа годишње).

друга година: *Грађанско право I део – Општи део и стварно право* (170 часова годишње, од чега 34 часова семинара), *Историја српске државе* (102 часа годишње, од чега 34 часова семинара), *Политичка економија II* (204 часова годишње, од чега 68 часова семинара), *Статистика* (102 часа годишње), *Уставно право ДФЈ* (170 часова годишње, од чега 68 часова семинара), *Кривично право* (204 часова годишње, од чега 68 часова семинара) и *Кривични судски поступак* (102 часа годишње).

трећа година: *Административно право I* (102 часа годишње), *Наука о држави* (68 часова годишње), *Историја политичких доктрина* (102 часа годишње), *Грађанско право II – Облигационо право* (204 часа годишње, од чега 68 часова семинара), *Криминална социологија и психологија* (136 часова годишње, од чега 68 часова семинара), *Судска медицина* (68 часова годишње), *Наука о финансијама и финансијско право* (150 часова годишње, од чега 68 часова семинара), *Дипломатска историја* (68 часова годишње) и *Право о радним односима* (68 часова годишње).

четврта година: *Грађанско право III – Породично и Наследно право* (204 часова годишње, од чега 68 часова семинара), *Грађански парнички поступак* (102 часа годишње), *Административно право II* (102 часа годишње, од чега 34 часова семинара), *Међународно приватно право* (68 часова годишње), *Философија права* (68 часова годишње), *Међународно јавно право* (136 часова годишње, од чега 34 часова семинара), *Привредно право* (158 часова годишње, од чега 34 часова семинара) и *Савремено право словенских народа* (134 часова годишње).[43]

[43] Архив Србије, Фонд Г 205, Фасцикла XVIII, Правни факултет Ректорату Универзитета бр. 893 од 9. октобра 1945.

Овакав програм и план наставе је након достављања Ректорату доживео само незнатне измене, које су биле претежно терминолошког карактера.[44] Најзначајнија измена је била да је Административно право остао један предмет који се предавао на трећој години.[45]

На Правном факултету у Београду је након ослобођења обновљен и рад на докторским курсевима, при чему су постојале следеће групе докторских курсева: Историјско-правна група, Приватноправна група, Кривично-правна група, Јавноправна група и Економско-финансијска група. Осим тога, на Правном факултету се одвијала и настава на специјалним институтима, и то: Криминалистичком институту, Институту за међународне студије, Институту за социологију и статистику, Институту за упоредно право, Институту за економију и Институту за историју права.[46]

7. УЏБЕНИЦИ

Настава у школској 1945/46. години је отпочела с великим проблемима због недостатка уџбеника. Углавном су се испити припремали према белешкама с предавања и уз коришћење неких предратних уџбеника који су одговарали новом наставном плану и програму. Због недостатка уџбеника и потребе за њиховим издавањем за текућу школску годину формиран је у новембру месецу 1945. године Одбор за издавање уџбеника. Одлуком Савета факултета професору Бориславу Благојевићу је поверен посао да у току школске 1945/46. године заједно са студентским делегатима ради на припреми издавања уџбеника и скрипата наставника Правног факултета.[47]

[44] Предмет Упоредна историја права је добио назив *Општа историја права*. Увод у филозофију је добио назив *Основи филозофије*. Национална историја права је добила назив *Историја српске државе*. Криминална социологија и психологија добила је назив *Криминалистика*. Судска медицина је са треће пребачена на четврту годину под називом *Судска медицина и психијатрија*. Историја политичких доктри на добила је назив *Историја политичких теорија*, а Филозофија права је добила назив *Општа теорија права*.

[45] Административно право из два дела се изучавало од 1948. до 1953. године (Административно право I је предавао др Никола Стјепановић, а Административно право II хонорарни наставник Славољуб Поповић).

[46] Архив Србије, Фонд Г 205, Фасцикла XVIII.

[47] Из извештаја који је професор Благојевић упутио Савету факултета 26. децембра 1945, може се видети да је првобитно постојао план да се уџбеници за прву годину штампају у 1000 примерака, за другу годину у највише 500 примера ка, а предавања из треће и четврте године у по 200 примерака. Са објављивањем би се започело одмах по отпочињању наставе те би студенти на сваких 15 до 20 дана добијали поједине делове предавања из сваког предмета, што би им омогућило да редовно прате наставу и редовно спремају испите, тако да би крајем маја ме

Проблем недостатка уџбеника је уочен на читавом Универзитету,[48] те се из писмених изјашњења наставника може видети следеће стање у вези с уџбеницима:

прва година: *Енциклопедија права*: наставник у звању доцента др Радомир Лукић нема свој уџбеник, а могао би спремити рукопис с предавања до маја месеца 1946. године. Постоји неколико уџбеника који се могу привремено користити, али који нису потпуни; *Општа историја права*: наставник доцент др Бранислав Недељковић нема уџбеник, а препоручује Енгелсово дело *Порекло породице*, *приватне својине и државе*. Као допуна може послужити предратни уџбеник професора др Александра Соловјева *Историја словенских права*. Планира да за овај предмет преведе совјетске уџбенике. *Римско право*: предају др Драгомир Стојчевић, I део и др Борислав Благојевић II део. Спремају за објављивање до краја школске године материјал који предају. *Политичка економија I*: предају доцент др Љубомир Дуканац који има штампан уџбеник *Увод у народну економију* (две свеске) али је распродат. Има припремљен рукопис за штампу под насловом „Новац и кредит" који представља већи део његових предавања. Доцент др Радивој Увалић нема уџбеник, а пише рукопис у току предавања који ће обухватити читав програм предавања. Хонорарни професор др Драгољуб Јовановић има предратне уџбенике *Аграрна политика* и *Социјална политика I део*. Са другим наставницима на предмету спрема заједнички уџбеник. Доцент др Душан Дохчевић није доставио извештај. *Привредна историја*: наставник др Милан Жујовић није доставио тражене податке; *Општа социологија*: нема наставника; *Историја народноослободилачке борбе*: нема наставника;[49] *Основи филозофије*: нема наставника;

сеца 1945. године били штампани сви уџбеници у целости, те би студенти могли да спреме испите за јунски испитни рок. Такав план није реализован јер Ректорат Универзитета није одобрио наставни план који је доставио Правни факултет, иако је школска година увелико почела, а постојале су назнаке да достављени план неће бити у целини одобрен, те се због тога није ни реализовало штампање предавања у деловима, како је било планирано. Архив Србије, Фонд Г 205, Општа архива, фас цикла XVIII, бр. 4377/45.

[48] Ректорат је упутио акт бр. 4205/45 од 24. децембра 1945. Деканату Прав ног факултета у коме је тражено да се одговори на следећа питања: 1) који настав ници имају штампане уџбенике и како уџбеник носи наслов, 2) који наставнци имају литографисане уџбеника и за које предмете, 3) за које предмете уопште нема уџбеника, 4) који наставници имају спремљене рукописе уџбеника за штампу, 5) уколико немају спремљене до којег рока би могли да спреме рукописе за штампу, 6) да ли могу одмах ставити рукописе студентима на располагање као „скрипта", 7) да ли имају у изгледу какав страни уџбеник који би се могао превести и за које време. Наставници су замољени да на претходна питања одговоре писмено до 26. децембра 1945.

[49] Касније је, у току 1946. године, изабран у звању хонорарног наставника др Леон Гершковић који је за потребе овог предмета издао збирку докумената и материјала о развоју народне власти.

друга година: *Грађанско право I део*: наставник др Душан Пантелић спрема рукопис из Општег дела Грађанског права (око 160 страна) и Стварног права (око 150 страна). Од предратних уџбеника могу се користити за општи део: И. Ћепулић, *Систем опћег приватног права* (Загреб 1925) и Ч. Марковић, *Грађанско право*, *књига 1* (Београд 1928), а за Стварно право: *Табаци* по предавањима професора др Милана Бартоша; *Историја српске државе*: наставник др Бранислав Недељковић намерава да изда скраћена предавања. Од предратних уџбеника може се користити део његове објављене дисертације *Историја баштинске својине* и дело Феодора Тарановског *Историја српског права у Немањићкој држави*; *Политичка економија II део*: подаци као за I део; *Статистика*: наставник др Јован Савић спрема рукопис који ће бити готов до краја школске године; *Уставно право*: наставник др Јован Ђорђевић спрема рукопис „скрипта" који ће бити завршен до краја школске године; *Кривично право*: наставник др Миодраг Аћимовић због болести није доставио извештај; *Кривични судски поступак*: нема наставника у зимском семестру;[50]

трећа година: *Административно право*: наставник др Никола Стјепановић има уџбеник *Основи административног права* из 1940. године који не може потпуно да задовољи потребе наставе; *Наука о држави*: наставник др Милан Владисављевић нема уџбеник а спрема рукопис који ће бити готов до маја месеца 1946. године; *Историја политичких теорија*: хонорарни наставник др Никола Алексејев, спрема први део рукописа за штампу до краја године; *Грађанско право II*: наставник др Михаило Константиновић спрема рукопис за уџбеник који ће бити готов до краја школске године. Од предратних уџбеника за општи део може се користити: Д. Аранђеловић, *Основи облигационог права* из 1936. године, а за посебни део: Б. Благојевић, *Посебни део облигационог права* из 1939. године; *Криминологија*: наставник др Јанко Таховић припрема скрипта која би се могла користити за јунски испитни рок 1946. године. Од предратних уџбеника може се користити: М. Чубински, *Криминална политика*; *Наука о финансијама*: наставник др Јован Ловчевић има предратне литографисане табаке израђене по његовим предавањима, а спрема за штампање предавања која држи; *Дипломатска историја*: наставник др Милош Радојковић припрема рукопис који ће бити готов, и то две трећине у мају 1946. године, а целокупан до септембра 1946. године; *Право о радним односима*: наставник др Радомир Живковић, службено одсутан;

---

[50] У летњем семестру наставу је држао др Миодраг Аћимовић који је објавио своја предавања под насловом *Кривични судски поступак. Предавања у школској 1945/46. години* где се на крају уџбеника наводи да су предавања одржана од 15. фебруара до 29. маја 1946.

четврта година: *Грађански парнични поступак*: наставник др Миливоје Марковић спрема рукопис који ће бити готов до краја фебруара месеца 1946. године. Од предратних уџбеника могу се користити уџбеници Б. Благојевића *Начела приватног процесног права* и *Систем извршног поступка*, Д. Аранђеловића *Грађанско процесно право I, II и III*, С. Цуље *Грађанско процесно право I и II*, и Х. Верка *Југословенско грађанско парнично право I и II*; *Грађанско право III*: за *Наследно право* наставник др Борислав Благојевић има литографисани уџбеник из 1940. године, а рукопис за уџбеник ће бити спреман за штампање до фебруара месеца 1946. године. За *Породично право* наставник др Мехмед Беговић спрема скрипта за део предмета о брачном праву који ће штампати након усвајања Закона о обавезном грађанском браку; *Судска медицина и психијатрија*: наставник др Душан Јевтић, из Психијатрије даје студентима откуцане на машини изводе предавања које слушаоци умножавају. За судску медицину може се користити уџбеник Милована Миловановића који ће бити проширен и ускоро изаћи из штампе; *Међународно приватно право*: наставник др Милан Бартош је на службеном путу. За овај предмет Борислав Благојевић има спреман рукопис *Наука о југословенском држављанству* од осам штампаних табака, а до краја априла 1946. године ће припремити и део *Сукоб закона* од 10 штампаних табака; *Општа теорија права*: наставник др Радомир Лукић предлаже да се за овај предмет преведе совјетски уџбеник *Опште учење о држави и праву* који треба прилагодити и допунити; *Међународно јавно право*: наставник др Милош Радојковић спрема рукопис о *Новој организацији Уједињених нација* који ће у облику скрипти бити спреман до краја септембра месеца 1946. године. Од предратних уџбеника могу се користити: М. Новаковић, *Основи међународнога јавнога права I и II* и Луј ле Фир *Међународно јавно право*; *Привредно право*: наставник др Ђорђе Мирковић ће у року од два месеца завршити други део својих предавања „О трговачким пословима“, а постоје предратни литографисани табаци предавања од др Велизара Митровића; *Савремено право словенских народа*: нема наставника ни уџбеника за овај предмет.

Из наведених извештаја наставника може се запазити да је већина њих најавила да ће имати спремне уџбеника за штампање до краја школске године. Међутим, до реализације таквих планова није дошло у потпуности, тако да је само један број наставника имао спреман материјал за штампање предавања из школске 1945/46. године. Посао око издавања уџбеника је поверен Одбору за објављивање уџбеника који су сачињавали делегати студената и наставника. Савет факултета је одлуком од 1. фебруара 1946. одредио да од наставника у Одбору за издавање уџбеника, поред проф. Благојевића, буду још Радомир Лукић и Драгомир Стојчевић.

У издању Одбора за објављивање предавања штампана су следећа предавања одржана школске 1945/46. године: Д. Стојчевић, *Римско право I део*; Б. Благојевић, *Римско право II део* (објављен у два издања у току 1946.); С. Ф. Кечекјан, *Општа историја државе и права I део* (превео Б. Недељковић, објављен у два издања у току 1946); Р. Увалић, *Материјал за изучавање Политичке економије I део;* Голунски-Строгович, *Теорија државе и права* (превод Б. Недељковић, објављен у два издања у току 1946), Л. Гершковић, *Документи о развоју народне власти*; Ј. Ђорђевић, *Упутство за студирање уставног (државног) права*; Ј. Ловчевић, *Наука о финансијама*; Ј. Таховић, *Криминологија*; М. Аћимовић, *Кривични судски поступак* (објављен у два издања у току 1946); М. Марковић, *Теорија грађанског парничног поступка*; Б. Благојевић, *Међународно приватно право – Држављанство. С нарочитим обзиром на право ФНРЈ*; М. Беговић, *Брачно право*; Б. Благојевић, *Наследно право*.

У првим годинама након ослобођења нарочито је запажена активност проф. Борислава Благојевића око издавања уџбеника, јер је исти професор поред три уџбеника издатих у 1946. години и наредне 1947. године објавио уџбенике из Облигационог права (*Грађанскоправни облигациони уговори*), Привредног права (*Правни положај и правни послови државних привредних предузећа*), Међународног приватног права (*Увод – општи део сукоба закона*), и учествовао је у припреми и објављивању материјала за изучавање Стварног права и Радног права.

8. ПОЧЕТАК НАСТАВЕ

Првобитно је било планирано да настава на Правном факултету отпочне 1. априла 1944. Тим поводом је Комисија за обнову Универзитета дописом бр. 544 од 19. марта 1945. обавестила Деканат Правног факултета да је од Повереништва просвете – Одељење за науку, културу и уметност, добила одлуку бр. 772/45 у којој се наводи да редовна настава на Правном факултету у Београду треба да отпочне 1. априла 1945.[51] Ипак, до отпочињања наставе 1. априла 1945. није дошло из објективних разлога, већ је почетак одложен за јесен исте године.

Почетком септембра месеца 1945. године Министарство просвете – Одељење за науку, културу и уметност, актом бр. 3105/45 захтевало је од Ректората Универзитета у Београду да путем штампе позове сва лица која желе да студирају у школској 1945/46. години да се одмах пријаве секретаријатима својих факултета, те да се на основу пријава сачине спискови и доставе Министарству до 15. септем-

[51] Архив Србије, Фонд Г 205, фасцикла XVIII, бр. 68/45.

бра 1945. Ректорат је издао саопштење за штампу у коме се позивају лица која желе да студирају у школској 1945/46. години да се пријаве секретаријатима факултета до 14. септембра 1945, и наложио деканату Правног факултета да сачини преглед примљених пријава и достави Ректорату истог дана до 20 часова.[52]

Према извештају Министарства просвете Србије бр. 3241 од 17. септембра 1945, које је упућено Министарству просвете ДФЈ, за студирање на Правном факултету у Београду се пријавило 705 нових и 1.419 старих, укупно 2.124 студената.[53] Овај број уписаних студената није био коначан, већ је омогућено да се студенти и накнадно уписују у току семестра, тако да је коначан број студената који су у зимском семестру студирали износио 3.414 од чега 1.732 нових и 1.682 старих студената. Од тог броја највише је било државних службеника 1.867, земљорадника 552, занатлија и ситних трговаца 420 итд.[54]

На седници факултетског Савета од 29. октобра 1945. године, као једна тачка дневног реда био је почетак рада Факултета, организација наставе и испита и утврђивање распореда часова. Факултетски савет је донео одлуку да се обележи почетак рада свечаном академијом која је заказана за суботу 3. новембра 1945. у амфитеатру V. Формирана је комисија за организацију свечане академије коју су сачињавали (од наставног особља) Драгомир Стојчевић и Драгослав Јанковић и представник Акционог одбора студената Илић Велимир. Комисија је имала задатак да уреди салу, планира распоред места и пошаље позивнице гостима. Између осталих позвани били су представници свих судова на територији града Београда и представници војних команди.[55] Штампа је известила јавност о почетку рада Правног факултета.[56] Настава за старе студенте је започела у данима након свечаног отварања факултета, а за нове студенте од наредног месеца.

9. ЗАКЉУЧАК

У времену између два светска рата Правни факултет у Београду је представљао научну и просветну институција чији је углед далеко

52 *Ibid.*, бр. 780/45.

53 Архив Југославије, Фонд 313 Министарство просвете ФНРЈ, Високо образовање, 6 30.

54 *Ibid.*, 6 158

55 Архив Србије, Фонд Г 205, Правни факултет, Општа архива, фасцикла XIX.

56 „Правни факултет је отпочео рад“, лист *Политика*, бр. 12130 од 4. нвембра 1945, 5; „Свечана академија поводом отварања Правног факултета“, лист *Борба*, бр. 268 од 5. новембра 1945 године, 3.

превазилазио границе тадашње државе. Окупацијом земље 1941. године његов рад био је привремено прекинут. Након ослобођења приступило се обнови рада Универзитета. С тим циљем је формирана Комисија за обнову Универзитета која је имала све надлежности у вези са спровођења припрема за почетак наставе на факултетима.

Бројни су проблеми са којима се суочио Правни факултет у Београду у првим годинама након ослобођења. Наставни кадар био је значајно ослабљен у односу на предратни период, и још додатно редукован од стране нове власти. Зграда факултета била је руинирана током боравка немачке војске за време рата у њој, а након рата совјетске и народноослободилачке војске.

Наставни планови и програми прилагођавани су владајућој политичкој идеологији и наставним програмима источних земаља, нарочито Совјетског Савеза.

Значајни проблем представљао је недостатак уџбеника, те су прве школске године након ослобођења 1945/46. године студенти спремали испите на основу белешки са предавања, као и коришћењем неких предратних уџбеника који су одговарали новом наставном плану.

И поред свих проблема Правни факултет у Београду је несебичним залагањем наставног и ваннаставног особља успео да створи услове за почетак рада и отворио врата студентима почетком новембра 1945. године. Тиме је отворено ново поглавље у историји ове угледне високошколске установе.

Dr. Dragan D. Pantić

Attorney, Veliko Gradište

REVIVAL OF THE FACULTY OF LAW IN BELGRADE IMMEDIATELY AFTER THE END OF THE SECOND WORLD WAR

Summary

The Faculty of Law in Belgrade was a reputable institution of higher education between the two world wars. The occupation of the country disrupted its work and the building was seized by the occupation troops. This paper presents the strenuous exertions and difficulties following the revival efforts of the Faculty of Law in Belgrade after the liberation. The preparations designed to revive the work of the Faculty began im-

mediately after the liberation of the city in October 1944. Furthermore, numerous problems had to be solved such as accommodation, teaching staff, lack of textbooks, etc. The great self-sacrifice of the teaching staff and non-teaching personnel created conditions that enabled the Faculty of Law in Belgrade to re-open the doors to the students by the beginning of November 1945.

Key words: *Faculty of Law in Belgrade. – Commission for the Reconstruction of the University. – Court of Honour.*

УДК 343.97:343.238; 343.543

CERIF: S160

Наталија Лукић, мастер*

ЕМПИРИЈСКА АНАЛИЗА РЕЦИДИВИЗМА СЕКСУАЛНИХ ПРЕСТУПНИКА

У раду је емпиријски утврђивана повезаност између рецидивизма сексуалних преступника и одређених статичких фактора. Подаци за истраживање прикупљени су из личних листова 82 осуђена лица која издржавају (односно која су издржала) казну затвора за одређена кривична дела против полне слободе у Казнено поправном заводу у Сремској Митровици. У истраживању су потврђене неке од полазних хипотеза. Утврђено је да постоји статистички значајна веза између млађег узраста у тренутку извршења првог кривичног дела против полне слободе и сексуалног рецидивизма. Поред тога, установили смо да веће могућности за ову врсту поврата постоје ако су недозвољене полне радње прво учињено кривично дело против полне слободе. Утврдили смо и да сексуални повратници углавном врше исту врсту кривичних дела против полне слободе и та повезаност је статистички значајна. Такође, када рецидивирају сексуални преступници по правилу бирају жртве приближног узраста, тако да се може направити подела између оних који сексуално злостављају малолетна лица и оних преступника чије су жртве одрасли. Са друге стране, рано започињање криминалне каријере није повезано с каснијим специјалним повратом. Установили смо и да економски положај, брачни статус као и ранија осуђиваност (осим за кривична дела против полне слободе) не утичу на сексуални рецидивизам.

Кључне речи: *Рецидивизам. Сексуални преступници. Статички фактори. Истраживање.*

1. УВОД

Према постојећим сазнањима у криминологији поврат је код сексуалних преступника мање заступљен него код учинилаца дру-

* Ауторка је асистент Правног факултета Универзитета у Београду, *natalija.lukic@ius.bg.ac.rs*

гих кривичних дела.[1] Осим тога, сексуални преступници по правилу нису специјални повратници, односно они чине разноврсна кривична дела, а не само она уперена против полне слободе.[2] Но, иако је утврђено да је стопа рецидивизма код ових преступника нижа него код осталих категорија учинилаца, не може се са сигурношћу рећи да ли је наведено последица смањених могућности да се рецидивира, примењеног третмана или тамне бројке криминалитета.[3]

Сазнања о етиологији рецидивизма сексуалних преступника имају улогу на плану специјалне превенције кроз одређивање третмана, али би заједно с феноменолошким карактеристикама криминалних каријера ових преступника морала имати утицаја и на плану генералне превенције кроз креирање одговарајућих законских решења. С тим у вези, потребно је истаћи да су законодавци у неким правним системима и усвојили специфичне правне механизме којима се покушава постићи смањење стопе поврата.[4] Наш законодавац је следио овакав приступ недавним увођењем посебних мера за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима.[5] Поред наведеног, од великог је значаја и виктимолошки аспект кривичних дела против полне слободе имајући на уму бројне негативне последице које ова дела остављају на жртве.[6]

---

[1] R. Karl Hanson, „Who Is Dangerous and When Are They Safe? Risk Assessment With Sexual Offenders", *Protecting Society From Sexually Dangerous Offenders* (eds. Bruce J. Winick, John Q. LaFond), USA 2003, 64. У литератури се наводи да процена рецидивизма ове категорије преступника зависи на првом месту од дефиниције по врата од које се у истраживању полази, а друго од времена у коме ће се сексуални преступници пратити како би се утврдило да ли су поново учинили кривично дело против полне слободе. Док је према резулатима појединих студија поврат код сексу алних преступника заступљен у око 13% случајева, подаци истраживања код којих је период посматрања био дужи од 20 година показују да је тај проценат знатно виши и да износи око 60%. Наведено према: Hans Joachim Schneider, „Rückfallprognose bei Sexualstraftätern", *Internationales Handbuch der Kriminologie, Band 2, Besondere Probleme der Kriminologie* (Hrsg. Hans Joachim Schneider), Berlin 2009, 909 946.

[2] Denise Lievore, *Recidivism of Sexual Assault Offenders: Rates, Risk Factors and Treatment Efficacy*, Australia 2004, 29.

[3] Karen Gelb, *Recidivism of Sex Offenders*, Melbourne 2007, 21.

[4] Karen J. Terry, Alissa R. Ackerman, „A Brief History of Major Sex Offender Laws", *Sex Offender Laws, Failed Policies, New Directions* (ed. Richard G. Wright), USA 2009, 75.

[5] Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, *Службени гласник РС*, бр. 32/13. О кри тици законског решења вид. детаљније у: Ђорђе Игњатовић, „Нормативно уређење извршења ванзаводских кривичних санкција у Србији", *Crimen*, 2/2013, 144 175.

[6] Више о томе у: Ђорђе Игњатовић, Биљана Симеуновић Патић, *Виктимо логија*, Београд 2011, 56 59.

2. ЕТИОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА РЕЦИДИВИЗМА СЕКСУАЛНИХ ПРЕСТУПНИКА

Иако је приметно да бројне криминолошке студије које за предмет анализе имају поврат сексуалних преступника одликује методолошка неуједначеност (различите величине узорака, различито дефинисање појма „рецидивизам", разлике у трајању проспективних лонгитудиналних студија, разлике у погледу структуре узорка које се односе на учиниоце или кривична дела која се подводе под сексуалне деликте и слично) што свакако утиче и на добијене резултате, постоји одређена сагласност у погледу фактора за које се сматра да узрокују рецидивизам сексуалних преступника.[7]

Фактори су разврстани према томе да ли су релевантни за предвиђање специјалног или генералног поврата ове категорије преступника. Прва група фактора дели се у три категорије:

- Статички фактори обухватају социодемографске одлике учиниоца и ранију осуђиваност која укључује карактеристике кривичног дела и жртве;
- Стабилни динамички фактори обухватају психопатску личност и склоност ка девијантном сексуалном понашању;
- Акутни динамички фактори обухватају негативна емоционална стања, слабу способност самоконтроле и слабу социјалну подршку.[8]

Статичке факторе рецидивизма лакше је утврдити у поређењу с динамичким, али је њихов недостатак што се неки од њих (на пример ранија осуђиваност) могу користити као предиктор поврата уопште, а не само сексуалног рецидивизма. Динамички фактори, с друге стране, отклањају наведени недостатак, али их је због променљивог карактера теже утврдити и веће су могућности да буду погрешно процењени.[9] Једна метаанализа која је обухватила спроведене студије из шест држава показала је да највећи ризик за специјални поврат сексуалних преступника представљају статички и стабилни динамички фактори.[10] На сличне закључке у погледу одлучујућих фактора сексуалног рецидивизма указују и други аутори.[11]

---

[7] Mario J. Scalora, Calvin Garbin, „A Multivariate Analysis of Sex Offender Recidivism", *Internatinal Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47/2003, 309 323.

[8] D. Lievore, 39 40.

[9] *Ibid*, 40.

[10] R. Karl Hanson, Monique T. Bussiere, „Predicting Relapse: A Meta Analysis of Sexual Offender Recidivism Studies", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2/1998, 348 362.

[11] M. J. Scalora, C. Garbin, 310 311. За узроке сексуалног рецидивизма код адолесцената вид.: Julie Carpentier, Jean Proulx, „Correlates of Recidivism Among

Када су у питању узроци генералног поврата код сексуалних преступника, они се у принципу не разликују у поређењу с другим категоријама учинилаца кривичних дела. Генерални повратници су углавном млађи и неожењени мушкарци, често незапослени, са психопатским или неким другим психолошким поремећајем, при чему је присутан и проблем са зависношћу од алкохола или опојних дрога.[12] Имајући на уму да резултати емпиријских студија показују да сексуални преступници по правилу нису специјални повратници, већ да врше разноврсна кривична дела, не би их требало сматрати неком засебном категоријом учинилаца.[13] За разумевање сексуалног рецидивизма свакако треба узети у обзир факторе за које се сматра да имају највећег утицаја на поновно вршење ових кривичних дела, али не треба занемарити и чиниоце који се генерално доводе у везу с повратом.[14] У овом раду биће анализиран утицај који на сексуални рецидивизам имају одређени статички фактори, због чега ће у наставку они бити детаљније представљени.

2.1. Узраст у тренутку извршења првог кривичног дела

У литератури се наводе различити подаци у погледу узраста у тренутку извршења првог кривичног дела. Неке студије показују да више од 50% испитаника прво кривично дело против полне слободе учини пре 18. године, док друге потврђују да тај период наступа знатно касније – око 30. године.[15] Када се ради о учиниоцима који прво кривично дело против полне слободе чине у периоду адолесценције, не постоји јединствен став по питању да ли је то фактор којим се поуздано може предвидети сексуални рецидивизам. Бројне проспективне студије у којима су ови учиниоци праћени 10 година после извршења првог кривичног дела против полне слобо-

Adolescents Who Have Sexually Offended“, *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 4/2011, 434 455.

[12] Edward Zamble, Vernon L. Quinsey, *The Criminal Recidivism Process*, Cambridge 1997, 33 36.

[13] K. Gelb, 31.

[14] У једном истраживању спроведеном у Шведској утврђено је да на специјални поврат сексуалних преступника утиче ранија осуђиваност за кривична дела против полне слободе, слабе социјалне вештине, жртва мушког пола или већи број жртава код сексуалног деликта. Са друге стране, на генерални поврат ових пре ступника значајно утичу рано неконформистичко понашање, осуђиваност у млађем узрасту, психопатија и коришћење принуде код извршења кривичног дела против полне слободе. Више о томе у: Niklas Langström, Martin Grann, „Risk for Criminal Recidivism Among Young Sex Offenders“, *Journal of Interpersonal Violence*, 8/2000, 855 871.

[15] Ian A. Nisbet, Peter H. Wilson, Stephen W. Smallbone, „A Prospective Longitu dinal Study of Sexual Recidivism Among Adolescent Sex Offenders“, *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 3/2004, 223 234.

де, показале су да је проценат специјалног поврата био низак.[16] Са друге стране, осуђени учиниоци кривичних дела против полне слободе наводе да су у одраслом добу извршили прво дело ове врсте што није у складу с податком о великом броју малолетних учинилаца сексуалних кривичних дела. Једно од објашњења може бити везано за блаже реаговање органа формалне социјалне контроле на малолетнички криминалитет у поређењу с одраслим преступницима. Друго објашњење указује на евентуално постојање две различите категорије учинилаца. Прву групу би чинила малолетна лица која рано почињу своје криминалне каријере, али кривична дела врше само у периоду адолесценције и ређе рецидивирају, док би другу категорију чинили преступници који започињу вршење кривичних дела против полне слободе у каснијим годинама. Таквим схватањем могли би се објаснити резултати емпиријских истраживања који показују да постоје оквирно два узраста у којима се највише врше кривична дела против полне слободе – око 17. и око 30. године.[17] Када се ради о врстама кривичних дела против полне слободе, за силоватеље се наводи да су у просеку нешто млађи у поређењу с учиниоцима који сексуално злостављају децу.[18]

Поред узраста у тренутку извршења првог кривичног дела против полне слободе, у литератури се разматра и утицај који на сексуални рецидивизам има рано започињање криминалне каријере. За сексуалне преступнике је карактеристично рано започињање вршења кривичних дела (и пре 16. године).[19] Почетак криминалне каријере по резултатима спроведених истраживања представља значајан индикатор каснијег криминалног понашања. Рани почеци криминалних

---

[16] *Ibid*, 224. О утицају млађег узраста учинилаца у тренутку извршења првог кривичног дела против полне слободе и каснијег сексуалног рецидивизма вид. и: Andreas Hill *et al.*, „Criminal Recidivism in Sexual Homicide Perpetrators“, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 1/2008, 5 20; J. Carpentier, J. Proulx, 439. Упор.: Martin Rettenberger *et al.*, „Sexual Offender Recidivism Among a Population Based Prison Sample“, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 4/2015, 424 444.

[17] K. Gelb, 17. Вид. и: Julie Carpentier, Benoit Leclerc, Jean Proulx, „Behavior Juvenile Sexual Offenders: Correlates of Onset, Variety, and Desistance of Criminal Behavior“, *Criminal Justice and Behavior*, 38/2011, 854 873.

[18] По резултатима једног истраживања око 75% осуђених силоватеља има мање од 30 година, док је око 75% осуђених учинилаца (мушкараца) због сексуалног злостављања деце старије од тог узраста. Наведено према: Curt R. Bartol, Anne M. Bartol, *Criminal Behavior, A Psychological Approach*, UK 2014, 476. Аутори Смолбоун и Вортли (Smallbone, Wortley) наводе да је просечан узраст лица које први пут ступа у сексуални контакт с дететом 32, 4 године. Студија коју су спровели показује да је свега 10, 6% испитаника одговорило да је први контакт био између 17. и 20. године, а 6% да је први пут сексуално злостављало дете после 50. године. Наведено према: K. Gelb, 16.

[19] D. Lievore, 43.

активности доводе се у везу с већом учесталошћу кривичних дела, а по правилу узрокују и дуже трајање криминалне каријере као и вршење тежих кривичних дела.[20]

2.2. Социоекономски статус

У литератури се наводи да је лош социоекономски статус сексуалних преступника повезан с рецидивизмом.[21] Већина ових учинилаца има нижи ниво образовања (при чему многи напуштају школу пре 16. године), обавља повремене послове или је незапослена. Према неким ставовима вршење кривичних дела објашњава се постојањем озлојеђености и непријатељских ставова које генерише статусна неједнакост.[22] Но, поједини аутори доводе у питање утицај ових фактора, а посебно незапосленост, јер сматрају да се не може поуздано утврдити да ли лош социоекономски статус утиче на појачано реаговање органа формалне социјалне контроле или је заиста у вези с рецидивизмом сексуалних преступника.[23] Међу теоријским објашњењима поврата ове категорије преступника наводи се и теорија социјалне дезорганизације по којој криминалитет представља резултат деловања услова који дезинтегришу локалну заједницу и слабе дејство друштвених норми. Творци теорије Шоу и Мекеј (Shaw и McKey) истичу да „заједнице са највишим стопама криминалитета настањују они сегменти популације чија је позиција најнеповољнија у погледу дистрибуције економских, друштвених и културних вредности. Иако је у тим заједницама доминантна традиција конвенционална, постоји повезаност са системом криминалних вредности“.[24] Поједини аутори су, супротно ставовима твораца ове теорије, анализирали незапосленост као засебан фактор, а не као индикатор социјалне дезорганизације, како би утврдили његов стварни утицај на рецидивизам. Истраживање је показало

[20] Тако се на пример наводи да код преступника који криминалну активност почињу између 10. и 13. године криминална каријера у просеку траје око 12 година, док је знатно краћа (2,33 године) код лица која прво дело врше у узрасту између 21. и 30. године. Нав. према: Alex R. Piquero, David Farrington, Alfred Blumstein, *Key issues in Criminal Career Research* Cambridge 2006, 82. До сличних закључака дошли су и други аутори више у: Alex R. Piquero, Robert Brame, Donald Lynam, „Studying Criminal Career Length Through Early Adulthood Among Serious Offenders“, *Crime and Delinquency*, 50/2004, 412 435.

[21] D. Lievore, 42 43; M. J. Scalora, C. Garbin, 310; Larry Baron, Murray A. Straus, „Four theories of Rape: A Macrosociological Analysis“, *Social Problems*, 5/1987, 472.

[22] L. Baron, M. A. Straus, 483.

[23] D. Lievore, 43.

[24] Clifford Shaw, Henry McKey, „Малолетничка делинквенција и градска подручја“, *Теорије у криминологији* (ур. Ђорђе Игњатовић), Београд 2009, 244 248.

да постоји директан утицај незапослености на поврат сексуалних преступника.[25]

2.3. Брачни статус

Слично као и код социоекономског статуса, и за брачни статус се наводи да има утицаја на рецидивизам сексуалних преступника иако ова веза није потврђена у свим истраживањима.[26] Сексуални рецидивисти су у великом броју случајева неожењени или разведени. Брачни статус се у истраживањима посматра као један од елемената социјалне дезорганизације заједно с показатељима као што су миграције, културна хетерогеност, породична дезорганизација. У таквим емпиријским студијама потврђена је повезаност социјалне дезорганизације и сексуалног рецидивизма, а самим тим и утицаја брачног статуса на поврат сексуалних преступника.[27] Са друге стране, нека истраживања потврђују значај овог фактора невезано од деловања других показатеља социјалне дезорганизације.[28] На значај брачног статуса и незапослености као фактора који има утицај на криминално понашање указују Сампсон и Лауб (Sampson, Laub), тврдећи да на континуитет криминалног понашања утичу не само понашања у раном узрасту, већ и друштвене везе у одраслом добу, при чему су стабилност посла и привржeност брачном другу инверзно повезани с нивоом криминалитета.[29]

2.4. Ранија осуђиваност

Један од веома важних показатеља рецидивизма сексуалних преступника јесте ранија осуђиваност. Ризик је већи уколико је учинилац претходно био осуђен за неко дело против полне слободе,[30] али се у литератури могу пронаћи и резултати истраживања који показују да сексуални повратници имају већи број ранијих осуда за одређена имовинска дела у поређењу с онима који су учинили само једно кривично дело против полне слободе.[31] То не значи да су сви

[25] L. Baron, M.A. Straus, 477.

[26] R. K. Hanson, M. T. Bussiere, 348 362; M. J. Scalora, C. Garbin, 310.

[27] L. Baron, M.A. Straus, 480.

[28] M. J. Scalora, C. Garbin, 318.

[29] Robert Sampson, John Laub, „Злочин и девијантност на животном путу: значај социјалних веза у одраслом добу", *Теорије у криминологији* (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2009, 453 459. Вид. и: Arjan A. J. Blokland, Paul Nieuwbeerta, „Life Course Criminology", *International Handbook of Criminology* (eds. Shlomo G. Shoham, Paul Knepper, Martin Kett), USA 2010, 75 76.

[30] K. Gelb, 23.

[31] M. J. Scalora, C. Garbin, 318.

учиниоци кривичних дела против полне слободе истовремено и повратници. Различите студије показују да се број преступника који у својој криминалној каријери имају само једно кривично дело против полне слободе креће између 40–70%, док је занемарљив удео оних који изврше диспропорционално велики број ових кривичних дела. Ипак, у процењивању поврата код сексуалних преступника требало би узети у обзир тамну бројку криминалитета за коју се наводи да је посебно заступљена код кривичних дела против полне слободе.[32] Сексуални преступници нису специјални повратници, већ по правилу врше разноврсна кривична дела, а често у њиховим криминалним каријерама преовладавају имовинска кривична дела.[33] Ипак, приметно је да ова категорија преступника када рецидивира по правилу врши исту врсту кривичних дела против полне слободе, бира жртве истог узраста и пола.[34] Такође, сексуални преступници који употребе принуду приликом извршења првог кривичног дела против полне слободе по правилу касније не одступају од таквог начина извршења.[35] У поређењу с другим категоријама преступника, специјални поврат је најмање заступљен управо код сексуалних преступника.[36]

3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА И ХИПОТЕЗЕ

Циљ спровођења овог истраживања је утврђивање, колико је то на основу величине узорка могуће, постојања и јачине повезаности између одређених статичких фактора и сексуалног рецидивизма. Интересовале су нас и одређене карактеристике поврата и то пре свега питање да ли се сексуални рецидивисти специјализују у вршењу кривичних дела против полне слободе. Спроведена студија је ретроспективног карактера, јер су подаци о криминалним каријерама прикупљени за период пре последњег извршеног кривичног дела против полне слободе. У раду смо пошли од следећих хипотеза:

1. рецидивизам сексуалних преступника значајно је повезан с узрастом, односно с раним започињањем криминалне каријере, а посебно с раним вршењем кривичних дела против полне слободе;

[32] H. Göppinger, *Kriminologie*, München 2008, 511; Freda Adler, Gerhard O. W. Mueller, William S. Laufer, *Criminology*, USA 2010, 236.

[33] D. Lievore, 49. Упор.: Brita Kyvsgaard, *The Criminal Career, The Danish Longitudinal Study*, Cambridge, 2004, 159.

[34] D. Lievore, 49.

[35] Stefan Harrendorf, *Rückfälligkeit und kriminelle Karrieren von Gewalttätern*, Göttingen 2007, 280.

[36] K. Gelb, 24.

2. сексуални повратници су у највећем броју случајева неожењени / разведени и незапослени;
3. на рецидивизам ове категорије преступника утиче ранија осуђиваност;[37]
4. криминалне каријере сексуалних повратника у великом броју случајева започињу извршењем неког кривичног дела против полне слободе, а повратници по правилу врше исту врсту сексуалних дела и бирају жртве сличног узраста.

4. МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

У истраживању су коришћени подаци прикупљени о осуђеницима из Казнено-поправног завода у Сремској Митровици. Узорак је састављен од 82 лица која су рођена у периоду између 1968. и 1977. године. Година рођења је узета као критеријум одабира осуђеника за кривична дела против полне слободе како би њихове криминалне каријере могле бити праћене приближно једнак број година. Наиме, према резултатима спроведених истраживања криминалне каријере код највећег броја учинилаца не трају дуго – по једној студији око 40% каријера трајало је мање од две године, док је каријеру дужу од 20 година имало само 9% лица. Највећи број криминално активних лица престаје с вршењем дела између 25. и 30. године, док они који и после наведеног периода наставе с криминалним понашањем престају да врше кривична дела у раним четрдесетим годинама.[38] Иако би било најадекватније истраживати групу осуђеника који су рођени исте године, таква могућност била је искључена због малог броја ове категорије преступника у поређењу с остатком затвореничке популације. Узорак истраживања чине лица која се тренутно налазе у заводу због извршења кривичног дела против полне слободе или су отпуштена из завода у последњих пет година после издржане затворске казне за поменута дела.

Подаци су прикупљени из личних листова осуђеника (година рођења; брачни статус – неожењени, ожењени, разведени, ванбрачна заједница; податак о запослењу – запослени, незапослени и повремени послови). Време извршења кривичног дела против полне слободе узето је из пресуде због прецизно описаног чињеничног стања. Са друге стране, подаци о поврату односе се на годину у којој је донета пресуда (у највећем броју случајева пресуде за претходна кривична дела нису садржане у личним листовима осуђеника), што се

[37] Овде је била искључена могућност анализе раније осуде за неко кривично дело против полне слободе, јер су сви такви учиниоци у узорку истовремено и ре цидивисти.

[38] A. R. Piquero, D. Farrington, A. Blumstein, 185 195.

најчешће не поклапа с годином у којој је кривично дело извршено.[39] Подаци о жртвама укључују њихов пол и узраст (дете, малолетник и одрасла особа). Што се тиче кривичних дела, узорак чине подаци о затвореницима који су осуђени (односно отпуштени са издржавања казне) за следећа кривична дела: чл. 103–106, 108, 110 (Кривични закон РС који је важио до ступања на снагу Кривичног законика) и чл. 178–182. Кривичног законика. Кривична дела која су учињена пре неког од ових дела против полне слободе разврстана су у пет следећих категорија: имовинска, насилна, кривична дела против полне слободе (обухватају напред наведене чланове), кривична дела у вези с опојним дрогама и остала кривична дела. У категорију имовинских кривичних дела уврштена су и кривична дела против привреде. Проширивање групе имовинских кривичних дела на наведени начин није битно утицало на резултате истраживања с обзиром на релативно мали број повратника који су у својој укупној криминалној активности били осуђивани за кривична дела у области привредног пословања. Супротно од криминолошких класификација, разбојништво и разбојничка крађа сврстани су, у складу с кривично правним одредбама, у имовинска кривична дела. У групу насилних дела уврштена су, поред кривичних дела против живота и тела, и насилничко понашање као и насиље у породици. Подаци о рецидивизму разврстани су у две групе – рецидивиста (најмање два кривична дела против полне слободе) и нерецидивиста (једно кривично дело против полне слободе). Дакле, друга категорија не искључује генерални поврат осуђеника.

Подаци су обрађени у програму SPSS. У испитавању постављених хипотеза коришћени су χ^2 тест као и модел логистичке регресије.

5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Дескриптивни подаци

Од укупног броја осуђеника 35,4% (29 лица) улази у категорију сексуалних рецидивиста. Највећих број ових повратника има у својој криминалној каријери два кривична дела против полне слободе (21 лице), затим три (седам лица), док је само један осуђеник учинио девет кривичних дела силовања. Од оних који нису сексуално рецидивирали, 41,5% (22 лица) осуђеника учинило је само једно кривично дело против полне слободе које је уједно било и једино кривично дело у њиховим криминалним каријерама. Остали преступници су генерални повратници од којих је 15,1% учинило још једно

[39] Просечно трајање кривичног поступка у Србији је између једне и две го дине. Вид.: Ђорђе Игњатовић, *Криминологија*, Београд 2006, 368.

кривично дело, 11,3% још два кривична дела, а 32,1% осуђеника је поред једног кривичног дела против полне слободе учинило још три или више кривичних дела. Укупан број учињених кривичних дела осуђеника из узорка је 291, док је укупан број кривичних дела против полне слободе 125. Од тога, најучесталије је кривично дело силовања (72%),[40] затим кривична дела код којих се радња састоји у извршењу обљубе без употребе силе или квалификоване претње као код силовања (16,8%) и на крају кривично недозвољених полних радњи (11,2%).

5.2. Провера хипотеза

5.2.2. *Узраст осуђеника у тренутку извршења првог кривичног дела против полне слободе и сексуални рецидивизам; узраст у тренутку започињања криминалне каријере и сексуални рецидивизам*

Код провере ове хипотезе користили смо модел логистичке регресије, јер је узраст континуирана варијабла. Код χ^2 теста бисмо морали да поделимо осуђенике по узрасним категоријама што у неким случајевима не би било адекватно због малог броја испитаника.

Табела 1. Логистичка регресија у погледу односа између узраста и рецидивизма

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
								Lower	Upper
Step 1[a]	Узраст/прво дело	.030	.053	.314	1	.575	1.030	.929	1.143
	Узраст/прво дело п.п.с.	.109	.053	4.249	1	.039	1.115	1.005	1.237
	Constant	3.278	1.329	6.081	1	.014	.038		

p 0.039; p 0.575[41]

[40] Овде је укључено и кривично дело из чл. 110 Кривичног закона РС (противприродни блуд), јер је његова радња извршења сада подведена под опис кривичног дела силовања из чл. 178 КЗ. Што се тиче кривичног дела из чл. 106 Кривичног закона РС (обљуба или противприродни блуд с лицем које није навршило четрнаест година), случајеви у којима је дело учињено уз употребу силе или претње да ће се непосредно напасти на живот оштећеног или њему блиског лица третирани су као кривично дело силовања.

[41] Обе независне варијабле су засебно анализиране у моделу логистичке регресије, при чему је потврђено да постоји статистички значајна веза између узраста код првог кривичног дела против полне слободе и сексуалног рецидивизма.

Показало се да је узраст у тренутку извршења првог кривичног дела против полне слободе *статистички значајан*, односно да је млађи узраст у тренутку извршења ових дела повезан с већом могућношћу да се учини ново кривично дело против полне слободе (у моделу је вредност 0 додељена позитивном одговору на сексуални рецидивизам, а 1 негативном одговору). Овим резултатом је потврђена хипотеза по којој млађи узраст у тренутку извршења првог дела против полне слободе повећава могућност специјалног поврата. Са друге стране, узраст у тренутку извршења првог кривичног дела није статистички значајан, одакле произлази да рано започињање криминалне каријере није повезано с већом могућношћу да лице постане сексуални рецидивиста. Без обзира на непостојање статистички значајне везе, апсолутни бројеви показују да је 62,5% осуђеника који су криминалну каријеру почели у малолетничком узрасту сексуално рецидивирало, близу три четвртине (74,7%) осуђеника који су прво дело учинили у двадесетим годинама је такође сексуално рецидивирало, а у најмањој мери је то био случај са осуђеницима који су прво кривично дело учинили у тридесетим годинама (20,8%).

5.2.2. Запосленост и сексуални рецидивизам; брачни статус и сексуални рецидивизам

Показало се да једина статистички значајна веза постоји у односу запослености и сексуалног рецидивизма (табела 2), али супротно у односу на полазну хипотезу резултати показују да се запосленост доводи у везу с већом могућношћу сексуалног рецидивизма. Овакав резултат може се разумети ако се узме у обзир да је 67,9% незапослених учинило само једно кривично дело против полне слободе, док је тај проценат и већи код оних који су обављали повремене послове (88,9%). Дакле, резултат је последица великог броја преступника у узорку који су учинили само једно кривично дело против полне слободе.

Табела 2. Вредности (f и %) запослености и сексуалног рецидивизма

			Сексуални рецидивизам		
			да	не	укупно
Запосленост у време последњег кривичног дела против полне слободе	запослени	f	11	8	19
		%	57.9%	42.1%	100.0%
	незапослени	f	17	36	53
		%	32.1%	67.9%	100.0%

	повремени послови	f	1	8	9
		%	11.1%	88.9%	100.0%
укупно		f	29	52	81
		%	35.8%	64.2%	100.0%

χ^2 6.742, c 0.277, p 0.034

По добијеним резултатима произлази да брачни статус не утиче на сексуални рецидивизам (табела 3), односно веза између ове две варијабле није статистички значајна. Подаци у апсолутним бројевима с друге стране показују да у узорку има највише неожењених (42,7%), потом оних који живе у ванбрачној заједници (19,5%), док је исти број оних преступника који су у браку или разведени (по 18,3%).

Табела 3. Вредности (f и %) брачног статуса и сексуалног рецидивизма

			Сексуални рецидивизам		
			да	не	Укупно
Б. статус у време последњег кривичног дела против полне слободе	неожењен	f	11	24	35
		%	31.4%	68.6%	100.0%
	у браку	f	5	10	15
		%	33.3%	66.7%	100.0%
	разведен	f	7	8	15
		%	46.7%	53.3%	100.0%
	ванбрачна заједница	f	6	10	16
		%	37.5%	62.5%	100.0%
Укупно		f	29	52	81
		%	35.8%	64.2%	100.0%

χ^2 1.121, c 0.117, p 0.772

5.2.3. Ранија осуђиваност и сексуални рецидивизам

Под ранијом осуђиваношћу подразумевали смо кривична дела извршена пре првог кривичног дела против полне слободе. Као што је већ поменуто, ретроспективност студије не омогућава анализирање утицаја претходне осуђиваности за неко кривично дело против полне слободе на сексуални рецидивизам, јер су сви такви учиниоци у узорку истовремено и рецидивисти. Резултати показују да између

раније осуђиваности за било које кривично дело (осим за она против полне слободе) и сексуалног рецидивизма не постоји статистички значајна веза. Подаци у апсолутним бројевима показују да је 46,3% преступника било осуђено пре извршења првог кривичног дела против полне слободе. У највећем броју случајева (29,3%) лица су претходно била осуђена за имовинска кривична дела.

Табела 4. Вредности (f и %) раније осуђиваности и сексуалног рецидивизма

			Сексуални рецидивизам		Укупно
			да	не	
Да ли је осуђен пре првог кривичног дела против полне слободе	да	f	11	27	38
		%	28.9%	71.1%	100.0%
	не	f	18	26	44
		%	40.9%	59.1%	100.0%
Укупно		f	29	53	82
		%	35.4%	64.6%	100.0%

χ^2 1.276, c 0.124, p 0.259

Утврђивали смо и да ли врста првог кривичног дела утиче на сексуални рецидивизам. Анализа је показала да не постоји статистички значајна веза између врсте првог учињеног кривичног дела и сексуалног рецидивизма (табела 5). Показало се да је, на пример, приближно исти удео сексуалних рецидивиста који су започели криминалну каријеру неким кривичним делом против полне слободе (39,5%) или неким кривичним делом против имовине (37,5%).

Табела 5. Вредности (f и %) врсте првог кривичног дела
и сексуалног рецидивизма

			Сексуални рецидивизам		Укупно
			да	не	
Врста првог учињеног кривичног дела	имовинско	f	9	15	24
		%	37.5%	62.5%	100.0%
	насилно	F	0	8	8
		%	.0%	100.0%	100.0%
	сексуално	F	17	26	43
		%	39.5%	60.5%	100.0%

	остала	F	2	4	6
		%	33.3%	66.7%	100.0%
Укупно		f	28	53	81
		%	34.6%	65.4%	100.0%

χ^2 4.791, c 0.236, p 0.188

Са друге стране, испитивањем је утврђено да постоји *статистички значајна веза* између врсте првог кривичног дела против полне слободе и сексуалног рецидивизма. Наиме, ако је прво кривично дело против полне слободе силовање мања је могућност да дође до сексуалног рецидивизма у односу на ситуацију када је у питању кривично дело недозвољених полних радњи, а у мањем проценту и обљуба без употребе принуде. Овакав резултат може се објаснити прво чињеницом да је у узорку велики број лица (73,3%) учинило само једно кривично дело у својој криминалној каријери и то је било силовање. Друго, кривично дело недозвољених полних радњи је лакше кривично дело с обзиром на запрећену казну (у 66,7% случајева је за ово дело изречена казна затвора у трајању до две године), због чега учинилац има више времена на слободи да рецидивира. Овакав закључак у складу је ставовима у литератури у којој се наводи да је ризик за сексуални рецидивизам знатно већи ако је пре учињеног тежег кривичног дела против полне слободе претходила осуда за неко лакше кривично дело из исте групе.[42]

Табела 6. Вредности (f и %) врсте првог кривичног дела против полне слободе и сексуалног рецидивизма

			Сексуални рецидивизам		Укупно
			да	не	
Врста првог сексуалног дела	силовање	f	16	44	60
		%	26.7%	73.3%	100.0%
	обљуба	f	7	6	13
		%	53.8%	46.2%	100.0%
	недозвољене полне радње	f	6	3	9
		%	66.7%	33.3%	100.0%
Укупно		f	29	53	82
		%	35.4%	64.6%	100.0%

χ^2 7.786, c 0.294, p 0.020

42 D. Lievore, 48.

Табела 7. Логистичка регресија утицај независних варијабли
на сексуални рецидивизам

								95% C.I.for EXP(B)	
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower	Upper
Step 1[a]	Узраст код првог к.дела п.п.с.	.194	.064	9.262	1	.002*	1.214	1.071	1.375
	Запослење			4.987	2	.083			
	Запослени	3.210	1.451	4.892	1	.027*	.040	.002	.694
	Незапослени	2.267	1.326	2.925	1	.087	.104	.008	1.392
	Прво дело п.п.с.			7.781	2	.020			
	Силовање	2.271	.923	6.063	1	.014*	9.694	1.589	59.121
	Обљуба	.737	1.093	.455	1	.500	2.090	.245	17.799
	Брачни статус			1.721	3	.632			
	Неожењени	.676	.800	.714	1	.398	1.967	.410	9.440
	Ожењени	.817	.994	.675	1	.411	2.263	.322	15.886
	Разведени	-.155	.974	.025	1	.873	.856	.127	5.772
	Ранија осуда	-.545	.676	.651	1	.420	.580	.154	2.180
	Узраст код првог дела	-.149	.116	1.655	1	.198	.862	.687	1.081
	Constant	2.433	5.251	.215	1	.643	11.391		

У табели бр. 7 представљен је модел логистичке регресије који показује утицај свих напред разматраних фактора на сексуални рецидивизам. Означене су вредности које су статистички значајне. Као и код резултата χ^2 теста, показало се да постоји статистички значајна веза између узраста у тренутку извршења првог кривичног дела против полне слободе и сексуалног рецидивизма, као и између врсте првог кривичног дела против полне слободе и сексуалног рецидивизма. Запосленост, супротно полазној претпоставци, утиче на повећану могућност сексуалног рецидивизма, што се може објаснити бројем осуђеника који у својим криминалним каријерама имају само једно кривично дело а при томе су незапослени.

5.2.4. Одлике криминалних каријера

Разматрано је и питање да ли постоји својеврсна специјализација у вршењу кривичних дела против полне слободе. Прво је тестирана

веза између врсте првог и другог сексуалног кривичног дела, а затим је анализирано и да ли осуђеници бирају жртве истог узраста (дете / малолетник односно одрасла особа).

Анализа првог и другог учињеног кривичног дела против полне слободе показала је да ови учиниоци углавном не одступају од прве врсте недозвољеног сексуалног понашања. Испитивани су само преступници из узорка који су сексуални рецидивисти. Подаци из табеле показују да учиниоци који су извршили силовање касније опет врше исто дело, а ситуација је слична када се ради о лицима која врше обљубу (без употребе принуде) или недозвољене полне радње. Утврђено је да између врсте првог и другог кривичног дела против полне слободе *постоји статистички значајна веза*.[43]

Табела 8. Вредности (f и %) врсте првог и другог кривичног дела против полне слободе

			Друго дело		
			силовање	обљуба и н. п. радње	Укупно
Прво дело	силовање	f	16	0	16
		%	100.0%	.0%	100.0%
	обљуба и недозвољене полне радње	f	3	10	13
		%	23.1%	76.9%	100.0%
Укупно		f	19	10	29
		%	65.5%	34.5%	100.0%

χ^2 18.785, c 0.627, p 0.000

До сличних закључака дошли смо у анализи узраста жртве (дете и малолетник / одрасла особа) код првог и другог кривичног дела против полне слободе. Показало се да највећи број рецидивиста бира жртву истог узраста као код првог кривичног дела против полне слободе и да је ова веза *статистички значајна*.[44] Ова повезаност има већи значај у односу на вршење истих кривичних дела против полне слободе, јер подаци из узорка показују да су жртве кривичних дела

[43] У анализи су у исту категорију сврстане обљуба и недозвољене полне радње због малог броја учиниоца недозвољених полних радњи. Но, извршена је и анализа у којој су све три врсте дела одвојено разматране и такође је утврђено да постоји статистички значајна веза.

[44] У анализи су у исту категорију сврстана деца и малолетници због малог броја малолетника (свега у три случајева су били жртве). Ипак, спроведена је и анализа у којој су све три категорије жртава засебно разматране и такође је утврђено да постоји статистички значајна веза.

чија се радња састоји у обљуби у скоро свим случајевима малолетна лица. Обрнут је случај код силовања (у око 65% случајева жртве су одрасла лица), док се недозвољене полне радње врше у подједнакој мери према обе категорије жртава.

Табела 9. Вредности (f и %) узраста жртве код првог и другог кривичног дела против полне слободе

			Друго дело		
			дете и малолетник	одрасла особа	Укупно
Прво дело	дете и малолетник	f	12	1	13
		%	92.3%	7.7%	100.0%
	одрасла особа	f	1	12	13
		%	7.7%	92.3%	100.0%
Укупно		f	13	13	26
		%	50.0%	50.0%	100.0%

χ^2 18.615, c 0.646, p 0.000

6. ЗАКЉУЧАК

Испитивањем утицаја одређених статистичких фактора на рецидивизам сексуалних преступника потврђене су неке од полазних хипотеза у овом раду. Утврђено је да постоји статистички значајна веза између узраста у тренутку извршења првог кривичног дела против полне слободе и сексуалног рецидивизма, чиме је потврђена прва хипотеза. Уколико учинилац у ранијем узрасту започне вршење ове врсте кривичних дела већа је могућност да касније постане специјални повратник, односно да учини ново кривично дело против полне слободе. Истраживање показује да је код преступника који у тридесетим годинама врше прво кривично дело ове врсте специјални поврат мање заступљен (у узорку је 78,6% ових преступника учинило само једно кривично дело против полне слободе). Без даљих истраживања, која би пратила криминалне каријере у дужем периоду, не може се поуздано рећи да ова категорија преступника не рецидивира у каснијем животном добу, иако би према ставовима у литератури требало узети да од четрдесетих година долази до смањења криминалних активности. Анализирајући како почетак криминалне каријере утиче на сексуални рецидивизам, установили смо да не постоји статистички значајна веза између узраста код извршења првог кривичног дела и каснијег поврата.

Хипотезе о утицају запослености и брачног статуса на рецидивизам сексуалних преступника нису потврђене. Иако је утврђено да постоји статистички значајна веза између запослености и поврата, закључено је да је такав резултат последица чињенице да је узорак састављен од великог броја учинилаца који су незапослени, а при томе нису учинили више од једног кривичног дела против полне слободе. Што се тиче брачног статуса, показало се да нема утицаја на сексуални рецидивизам околност да ли је учинилац ожењен, разведен или неожењен. Како је у литератури наведено да је споран утицај овог статичког фактора, закључци истраживања могу се прикључити оној групи истраживања која нису пронашла значајну статистичку везу између ових варијабли.

Испитивано је и да ли ранија осуђиваност (осим за кривична дела против полне слободе) има утицаја на сексуални рецидивизам и закључено да у том погледу не постоји статистички значајна веза. Подаци у апсолутним бројевима показују да је 46,3% преступника било осуђено пре извршења првог кривичног дела против полне слободе. У највећем броју случајева (29,3%) лица су претходно извршила имовинска кривична дела. Анализа је такође показала да не постоји статистички значајна веза између врсте првог учињеног кривичног дела и сексуалног рецидивизма. Са друге стране, врста првог кривичног дела против полне слободе има утицаја на каснији специјални поврат. Наиме, уколико су недозвољене полне радње прво учињено кривично дело, веће су могућности да до рецидивизма дође, што се може објаснити и чињеницом да је ово кривично дело запрећено блажом казном у поређењу са силовањем или различитим облицима обљубе без употребе принуде, због чега учинилац има више времена да после издржане затворске казне учини ново кривично дело против полне слободе.

Утврђено је да сексуални повратници по правилу врше исту врсту кривичних дела против полне слободе и та повезаност је статистички значајна. Такође, када рецидивирају сексуални преступници по правилу бирају жртве приближног узраста, тако да се може направити подела између оних који сексуално злостављају децу или малолетнике и оних чије су жртве одрасла лица.

Напослетку, дескриптивни подаци показују да је међу анализираним сексуалним преступницима већина оних који су учинили само једно кривично дело против полне слободе. Сексуални преступници најчешће јесу повратници, али њихове криминалне каријере одликује извршење разноврсних кривичних дела, а кривично дело против полне слободе је само једно у низу. Међу онима који јесу сексуални повратници, занемарљив је број учинилаца који врше велики број кривичних дела против полне слободе.

Утврђивање постојања и јачине утицаја који статички фактор остварују на сексуални рецидивизам било је ограничено доступношћу података које смо могли пронаћи у личним листовима осуђеника, што би требало узети у обзир у будућим истраживањима. Пажњу би требало обратити и на тамну бројку криминалитета, која је нарочито присутна код кривичних дела против полне слободе, због чега је могуће да је у узорку било још повратника чија су ранија сексуална дела остала неоткривена. Такође, било би корисно спровести и проспективне студије због могућности утврђивања утицаја раније осуђиваности за кривично дело против полне слободе на сексуални рецидивизам. Ради добијања комплетније слике о етиологији рецидивизма сексуалних преступника, било би препоручљиво да будућа испитивања, поред увећања узорка, узму у обзир још неке статичке факторе за које се наводи да имају утицаја на поврат.

Natalija Lukić, LLM

Lecturer
University of Belgrade, Faculty of Law

EMPIRICAL ANALYSIS OF SEXUAL RECIDIVISM

Summary

The paper empirically examines relation of some static factors to recidivism among sexual offenders. The research sample consists of data gathered from personal files of 82 convicted persons who are either currently in the prison in Sremska Mitrovica or who have already served their sentences. Some of the hypotheses of the research have been confirmed. Firstly, a link between age at initial offending against sexual freedom and sexual recidivism is found to be statistically significant. Moreover, sexual recidivism is associated with the type of first criminal offense against sexual freedom – there are greater chances for recidivism if the first crime is less serious (prohibited sexual acts). Lastly, sexual offenders generally commit the same type of crimes against sexual freedom and this link is statistically significant. It is possible to make a clear distinction between two groups of recidivists – those who choose to victimize children and juveniles and those whose victims are adults. On the other hand, early onset of criminal career is not found to be statistically important. The same is concluded for marital and socio-economic status as well as for the history of rule violation (except sex crimes).

Key words: *Recidivism. – Sex Offenders. – Static Factors. – Research.*

ПРИЛОЗИ

УДК 015(497.11)”1868/1944”

CERIF: H250; H260

Др Борјанка Трајковић*

Др Светлана Мирчов**

СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА: КЊИГЕ 1868 1944. И СРПСКИ КЊИЖЕВНИЦИ СВРШЕНИ ПРАВНИЦИ

Народна библиотека Србије је, након вишедеценијског, преданог рада њених врсних стручњака, 2009. године окончала најзначајнији национални пројекат, Српску ретроспективну библиографију књига за период 1868 1944. Пошто је објављено свих 20 томова ове Библиографије сагледавамо у потпуности њен значај као историјског сведочанства духовног стваралаштва нашег народа у распону од скоро једног века, али и њену многоструку употребљивост. Она је извориште података за реконструкцију наших писаних трагова, нашег трајања и постојања, драгоцено и најпоузданије упориште за културноисторијска и научна истраживања. Српска национална библиографија је базично полазиште и путоказ за израду завичајних, персоналних, тематских и других специјалних библиографија. Намера нам је да се овим радом истакне значај овог капиталног дела, његов допринос откривању и темељном сагледавању наших друштвених, политичких, научних и књижевних вредности и да се истовремено прикаже једна од бројних могућности њене употребе. За припаднике правне професије биће занимљив и користан приказ литерарног рада њихових негдашњих колега који су као делатници на књижевном пољу уписали своје књиге у овај национални регистар. Од изузетно великог броја правника литерата, овде су одабрани само они који су оставили неизбрисив траг у књижевном и културном животу ондашње Србије.

Кључне речи: *Српска библиографија: књиге 1868 1944. Значај националног пројекта. Писци правници. Књижевни рад.*

* Ауторка је ванредни професор Педагошког факултета у Сомбору Универзитета у Новом Саду, *trajkovic.bor@sbb.rs*

** Ауторка је управница Библиотеке Правног факултета у Београду, *mircov@ius.bg.ac.rs*

1. УВОД

Ретроспективна библиографија, постигнућа и стваралачких домета народа и личности, пружа самопоуздање нацији и појединцу. Такав систематичан попис писане баштине су већ многи, развијенији народи и културе, одавно сачинили. А нама је он данас више него икада потребан, јер је наша свест о сопственим вредностима, о нашем свеукупном доприносу светској научној и културној баштини – пољуљана. Такав свеобухватни и непристрасни духовни поучник, сачињен само на основу историјских факата и сачуваних писаних трагова, добро прочитан и вреднован, допринео би националном препороду и јасној свести где цивилизацијским и културним наслеђем припадамо.

Идеално замишљена српска ретроспективна библиографија обухвата свеукупну српску писану реч, почев од првих рукописних књига, преко петовековне, богате штампарске продукције до модерних дигиталних и електронских форми. Настојање да се региструју и библиографски представе све српске књиге и периодика одавно је у нас присутно, и у њему се истичу најумнији људи Србије, попут Павла Јосифа Шафарика, Лукијана Мушицког и агилног Стојана Новаковића који је већ у својој двадесет и шестој години публиковао чувену *Библијографију за новију књижевност: 1741–1867* (Београд 1868). Но, тек у другој половини 20. века, под окриљем националне библиотеке, систематично се прибирају сви српски писани духовни трагови. Најважнији сегмент овог рада је ретроспективна библиографија књига за период 1868–1944. и српска ретроспективна библиографија периодике за период 1768–2005. Капитални и свакако најзначајнији национални библиографски сабирник, о коме ће овде и бити речи, јесте *Српска библиографија: књиге 1868–1944*.

2. РАД НА НАЦИОНАЛНОЈ БИБЛИОГРАФИЈИ

Рад на ретроспективној библиографији у Срба, као што смо већ напоменули, био је на својим почецима плод самосталних прегнућа и тек у освит двадесетог века, 1904. године, почиње колективан и институционализован рад на овом пољу. По доласку Јована Н. Томића за челног човека Народне библиотеке у Београду, под окриљем ове установе, професор Павле Поповић са сарадницима, младим стручњацима Николом Антулом, Урошем Џонићем, Миодрагом Ибровцем, Јеленом Скерлић и другима, прикупља грађу за период 1868–1905, али су ратови који су уследили трајно прекинули овој покушај. Тако се све до 1954. повремено израђују само

текуће библиографије, да би тада, коначно, био започет рад о чијим плодовима данас говоримо. Након вишедеценијског преданог рада врсних библиографских зналаца, 1989. године публикован је први том *Српске библиографије: књиге 1868–1944*, а последњи 20. том је угледао светлост дана 2008, док је 2011. штампана прва књига *Српске библиографије: периодика 1768–2005,* све у издању Народне библиотеке Србије. Паралелно с овим радом тече и израда годишњих текућих библиографија новообјављених публикација, као и проналажење и пописивање допуна, односно публикација које су накнадно откривене.

Капитално библиографско издање *Српске библиографије: књиге 1868–1944.* која је пописала 100.854 књиге, извор је првога реда и најпоузданије сведочанство о писаном, духовном и стваралачком континуитету нашег народа у распону од скоро једног века. Она се наслања и наставља Новаковићеву библиографију, са 1868. као првом годином, годином која је прекретница за целокупну српску писану реч, јер означава почетак нове српске књижевности уз примену вуковског правописа, а завршава се 1944. годином када се Други светски рат приближио свом крају. Обухваћени период је, можда, најзначајнији у нашој друштвеној, политичкој и културној историји, и истовремено богат по броју публикованих књига и њиховој разноврсности. Библиографија је рађена искључиво *de visu*, односно с књигом у руци, а критеријум по коме је израђена одређује да обухвати све књиге штампане и издате на данашњој територији СР Србије, без обзира на језик и националну припадност аутора, затим књиге штампане ван Србије на српском језику и књиге аутора српскога порекла штампане ван територије СР Србије, без обзира на којем језику су објављене.

Стручњаци и сарадници Народне библиотеке Србије радили су на Библиографији мукотрпно и континуирано од 1954. године, а личности чијим је изванредним трудом, знањем и умећем стварана ретроспективна библиографија јесу бројни, еминентни научници и стручњаци. Руководиоци Библиографског одељења Народне библиотеке Србије, од његовог оснивања до данас јесу: Милен Николић, Ксенија Лазић, Димитрије Вученов, Миодраг Живанов, Борјанка Трајковић и Здравка Радуловић. Са њима су радили, раме уз раме, и стручњаци овог одељења Јелена Јелић, Радисав Цајић, Лазар Чурчић, Душанка Милић, Силвија Ђурић, Вера Црљић, Ратко Марковић, Бојана Јевтић, Сузана Симић, Милица Црнојевић и многи други. Изванредно је велики број и спољних сарадника, библиотекара, библиографа, библиофила и других врсних познавалаца књиге и књижевне историје, од којих помињем само неке из наше струке: Јеремија Митровић, Љубица Ђорђевић, Вера Бранковић-Сечански,

Душица Гутеша, Вера Михаиловић, Небојша Лазаревић, Богољуб Ћирковић, Жарко Протић.

Критеријуми по којима је *Библиографија* рађена, као и временски распон од 77 година, налагали су да се истраживање спроведе у великом броју библиотека. Прегледани су фондови 115 библиотека, од тога у Србији 81, у Хрватској 7, у Босни и Херцеговини 3, Македонији 1 и Словенији 1 и у иностранству 19 (Чешка 3, Словачка 1, Бугарска 2, Грчка 1, Румунија 4, Мађарска 2, Аустрија 3, Италија 1, Пољска 1, Русија 1, Швајцарска 1 и Француска 1 – само делимично). Тако су наши вредни библиографи радили у библиотекама у Бечу, Софији, Пловдиву, Прагу, Братислави, Паризу, Варшави, Трсту, Санкт Петербургу, Цириху, Сент Андреји, Будимпешти, Букурешту, као и Светој гори, великим библиотекама у свим републикама бивше Југославије, као и бројним приватним колекцијама. Још више задивљује податак да је прегледано преко десет милиона каталошких листића и библиографских јединица у штампаним изворима, да би резултат био корпус од преко 100.000 пописаних књига до сада публиковане грађе.

Почетком 1988. године је конституисан Уређивачки одбор *Српске библиографије: књиге 1868–1944.* с академиком Радованом Самарџићем као првим председником и члановима: Драганом Трифуновићем, Мирославом Пантићем, Славком Леовцем, Војиславом Максимовићем, Бошком Петровићем, Јованом Деретићем, Александром Пејовићем, Божидаром Ковачеком, Вукосавом Бргуљан, касније и Десанком Стаматовић, Златом Бојовић, Миодрагом Матицким, Александром Вранеш, Гојком Тешићем, Добрилом Аранитовићем, Миром Вуксановићем, Бранимиром Живојиновићем, који је био и језички консултант за немачки језик. Утврђене су биле смернице и редослед томова за штампање, када је предвиђен додатни том с допунама, а на седници од 18. маја 2012, имајући у виду данашњу позицију Србије као самосталне државе, подржао је проширивање критеријума за допуне *Библиографије.*

Вредност *Српске ретроспективне библиографије књига* заснива се и на изузетно прецизном и потпуном библиографском опису који предвиђа унос великог броја релевантних података, од којих се неки по другим стандрадима за опис публикација не бележе, као и на чињеници да је сваки библиографски запис рађен *са књигом у руци*, па су сви унети подаци веома поуздани. Темељан и свестран стручни рад, по речима самих аутора, огледа се и у разрешењу шифара, иницијала, непотпуних имена, псеудонима и анонима; затим у утврђивању назива издавача и године издања за многе публикације на којима то није назначено, као и у проналажењу и бележењу на-

слова оригинала за највећи број преведених дела.[1] Библиотекарима ће још помоћи да ваљано каталогизирају публикације, нарочито при утврђивању ауторства или националне припадности аутора, датирању, идентификацији дефектних публикација и сл. Непроцењив је значај и корист коју пружају и ваљани регистри у чију је израду, такође, уложен немали труд. Сваки публиковани том *Библиографије* прате ауторски и предметни регистар, а она је и својеврстан централни каталог истражених библиотека, јер бројчаним сиглама на крају сваке јединице наведене су библиотеке које ту књигу похрањују у фонду. Ускоро се очекује објављивање кумулативног ауторског и предметног регистра, као и регистар наслова, регистар по УДК, регистар шифара, хронолошки, издавача по местима, штампара по местима, регистар по језицима, регистар превода, као и преглед колекција. Они ће, када буду објављени, допринети употребној вредности *Библиографије* и олакшати њено претраживање.

Миодраг Живанов, главни редактор и личност која је свој радни век посветила изради ове *Библиографије,* изванредно садржајан и информативни текст предговора закључује сажетом оценом: „Капитално дело наше културе, *Српска библиографија* је уједно и део опште културе јер, иако својеврсно огледало стваралаштва српскога народа и народности СР Србије, она открива и меру удела иностраних стваралаца у нашој, односно наших стваралаца у општој култури човечанства“.[2]

3. ПРАВНИЦИ-КЊИЖЕВНИЦИ У СРПСКОЈ БИБЛИОГРАФИЈИ

Иако су централна тема нашег рада они српски књижевници – свршени правници о чијим литерарним прегнућима сведочи *Српска библиографија: књиге 1868–1944.* треба истаћи да су њеним корпусом обједињена и сва стручна и научна дела српске стваралачке интелигенције, па тако и наших знаменитих правника. Стога је она непроцењив извор података за упознавање њиховог научног и стручног опуса, сабирник имена и дела правних мислилаца, тумача и делатника, од великана правне науке попут Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Живојина Перића, Михаила Константиновића, Илије Пржића, Косте Куманудија, Живана Спасојевића, Глигорија–Гиге Гершића, Михаила Илића, Теодора Тарановског, Александра Соловјева, до свих којима је право било позив, попут судија и адвоката.

[1] Миодраг Живанов, „Предговор“, *Српска библиографија: књиге 1868 1944. Књ. 1*, Народна библиотека Србије, Београд 1990, XXI.

[2] *Ibid.*

Издвојићемо само једну личност, историчара и теоретичара права др Гојка Никетића који има 43 јединице у *Библиографији*. Издвајамо га с разлогом – три његове књиге у наслову носе реч *библиографија.* Никетићева *Правна библиографија чланака и књига у српској књижевности до краја 1905. године*, коју је 1907. године издао *Архив за правне и друштвене науке у Београду*, први је озбиљан покушај израде српске правне библиографије у нас. Библиографија садржи укупно 2760 јединица, 2040 чланака и 720 књига. Најстарија пописана књига објављена је 1805. године у Будиму: „Књига о должности подаников к њихову монарху“. Пошто даје развој правне науке у распону од једног столећа, Никетићева *Библиографија* није само драгоцен правни приручник, већ је и својеврсна слика настанка и развоја српског права.[3]

Међу делатницима на књижевном пољу који су уписали своје књиге у национални библиографски регистар, знатан је број оних који су по професији били правници. Има и они који су студирали, али нису завршили попут песника Бранка Радичевића, студирао у Бечу и након три године напустио, Ђуре Даничића, студирао права – напустио, Бранимира Ћосића, који је кратко студирао права, Александара Вуча, који уписује Правни факултет на Сорбони, после повлачења преко Албаније. Међутим, знатан је број свршених правника који су заслужено стекли књижевну славу захваљујући свом литерарном раду.

Издвајамо имена најзначајнијих књижевника, правника по струци: Јоаким Вујић (завршио право у Пожуну), Јован Стерија Поповић (у Кежмароку у Словачкој), Лукијан Мушицки (право и филозофија у Пешти), Ђорђе Поповић Даничар (у Бечу), Јован Јовановић Змај (студирао у Пешти, Прагу, Бечу), Ђорђе Марковић Кодер (у Пешти), Лаза Костић (студије и докторат у Пешти), Светозар Милетић (Евангелистички лицеј у Пожуну, Пешта), Јован Хаџић (у Пешти), Коста Трифковић (у Пожуну, Дебрецину и Кошицама), Михаило Полит Десанчић (прву годину права у Паризу, завршио у Бечу), Вељко Петровић (у Будимпешти), Борисав Станковић (у Београду), Милан Ракић (у Паризу), Јован Дучић (у Женеви), Бранислав Нушић (у Београду), Милутин Ускоковић (студије у Београду, докторат у Женеви), Растко Петровић (у Паризу), Лаза Лазаревић (у Београду), Драгомир Драгиша Васић (у Београду).

Отац српског позоришта, оснивач Књажевско-српског театра, Јоаким Вујић (1772–1847), Србин родом из Баје, аутор је преко четрде-

[3] Светлана Мирчов, Борјанка Трајковић, „Гојко Никетић као библиограф: поводом 11. свеске *Српске библиографије: књиге 1868 1944*“, *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића: зборник радова са научног скупа* (ур. Алек сандра Вранеш), Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, Инђија 1996, 135 139.

сет различитих дела. Поред драма, опробао се и у другим књижевним родовима. Под његовом одредницом у *Српској библиографији: књиге 1868–1944.* региструју се подаци за две књиге путописне прозе под насловом „Путешествије по Србији“. Ово двотомно дело штампано је 1901 (прва књига) и 1902. године (друга књига), у издању Српске књижевне задруге. Прво издање Вујићевог путописа било је далеке 1828. године у Будиму.

Јована Стерију Поповића (1806–1856) књижевна историја је уписала као оснивача српске драме и ставила у ред наших најбољих комедиографа. Треба истаћи да је Стерија многоструко задужио и српску науку, културу, просвету и образовање. Био је професор Лицеја у Крагујевцу; начелник Министарства просвете (1842–1848); реформатор српског средњошколског образовања (1844. донео је закон „Устројеније јавног училишног наставленија“); био је покретач и један од оснивача Друштва српске словесности и заложио се за оснивање Академије наука; иницијатор за оснивање Народне библиотеке и Народног музеја; оснивач првог београдског театра Позоришта на Ђумруку, који је 1841. отворен његовом трагедијом *Смрт Стефана Дечанског*, а његовом иницијативом донета је Уредба о заштити старина, што се сматра првим актом о заштити споменика културе. У 13. свесци *Библиографије* налази се Стеријина лична библиографија књига, са 59 наслова[4] његових најпознатијих дела која улазе у антологију српске драмске књижевности. Стеријино објективно, оштро, критичко око маркирало је и исмејало изопачене карактере и нарави ондашњег српског друштва. Набројаћемо најпознатије Стеријине драме, као што су: *Женидба и удадба*, *Зла жена*, *Лажа и паралажа*, *Покондирена тиква*, *Родољупци* и *Тврдица* – сатиричне комедије и данас актуелне, неизбежан су део репертоара савремене српске позоришне сцене.

Аутентични баштиник стеријевског хумора и комедије ситуације и нарави био је Бранислав Нушић (1864–1938). Зачетник реторике у Срба, новинар и дипломата, члан Српске краљевске академије, до данас је остао највећи српски комедиограф. Од оштрице његовог пера стрепеле су династије, министри и министарке, лиферанти, практиканти и „еманциповане“ београдске фрајлице. Обимну Нушићеву библиографију књига, која броји 181 јединицу, прецизно је под његовом одредницом регистровала *Српска библиографија: књиге 1868–1944.*[5] О његовом комедиографском раду књижевна критика је већ изрекла свој суд.

---

[4] *Српска библиографија: књиге 1868 1944. Књ. 13*, Народна библиотека Србије, Београд 1996, 255 261.

[5] *Српска библиографија: књиге 1868 1944. Књ. 12*, Народна библиотека Ср бије, Београд 1995, 99 114.

Нушић је био и врстан приповедач и сведок историје, а то је најбоље исказао у двотомном мемоарском роману *Деветсто петнаеста: трагедија једног народа* (прво издање: Сплит 1924, последње издање: Лесковац 2014), који је посветио свом погинулом сину. И сам учесник у Великом рату, Нушић је доживео личну трагедију, погибију сина јединца Страхиње Бана Нушића. Правник, резервни потпоручник, водник у 9. пешадијском пуку, Страхиња је тешко рањен у борби с Немцима код Братинца близу Пожаревца и убрзо умро између 30. септембра и 1. октобра 1915. Био је један од 1300 каплара. „У јесен 1915. године пише вереници да му је нека старица прорекла да ће доћи до тада најстрашније битке са Немцима на Градишту и да ће у њој победити Срби. *Ако буде било суђено да ја паднем у тој прореченој бици, нека те не буде жао. Пао сам за оно што сам волео, за Отаџбину, мислећи на оно што сам волео, на тебе.* Пао је, неколико дана касније“. [6]

Српска врховна команда донела је тешку одлуку да се ђаци свих школа у Србији, који су доспели за војску као и они који су били одложили служење војске до свршетка школовања, позову на одслужење војног рока и припреме се за старешине у рату који је већ беснео највећом жестином. Тако је 31.августа 1914. оформљен чувени Скопски ђачки батаљон, познат као „Батаљон 1300 каплара“. Ова школска омладина из више генерација, закључно с најмлађом генерацијом 1893. године, нашла се у Скопљу 13. септембра (31.августа) 1914. Било је 1600 ђака. Обука регрута у Скопљу трајала је два месеца, унапређени су у чин каплара и послати на фронт. Младићи су тада добили легендарни назив „1.300 каплара“. „Ни корака назад!“ – била је и остала лозинка која је Скопски ђачки батаљон пратила током целог рата. Победе на Церу и Колубари пронеле су широм света славу пркосне Србије. Од 15. децембра 1914. на њеној територији више није било ниједног аустроугарског војника, осим заробљеника. Младих поднаредника је само у Колубарској бици пало више од 400. У одбрани од Немаца 1915. били су наредници, а у одступању преко Албаније и на Солунском фронту већином потпоручници. До краја рата изгинуло их је две трећине.[7]

На двадесетогодишњицу погибије сина Страхиње, Нушић је био у Скопљу и присуствовао откривању споменика палим ђацима-ратницима, 17. новембра 1935. године. Тада је одржао легендарни говор посвећен оној многобројној српској младежи која је својим костима обележила пут српске војске до Албаније, Грчке и натраг у Отаџбину. Овај догађај овековечио је у споменици „Скопски ђачки

[6] Тадија Пејовић, Моје успомене и доживљаји 1892 1919, *http://www.elab.rs/cane/T%20Pejovic Moje%20uspomene/T Pejovic knjiga1.pdf,* 5. јануара 2015.

[7] *Ibid.*

батаљон 1914" ратник и писац, уредник Споменице Станислав Винавер (Београд 1941).

У 9. тому *Српска библиографија: књиге 1868–1944.* региструје 27 библиографских јединица[8] под одредницом Лаза Костић (1841–1910). Овај доктор права,[9] најпознатији као песник, био је свестрани и талентовани делатник, који је оставио и дела из естетике, филозофије, књижевне критике, драмске и преводилачке књижевности. У књижевности се јавио у јеку романтизма, али је својим литерарним радом најавио појаву *модерне*, те се с правом сматра њеном претечом. Костићева песма *Santa Maria della Salute* у избору књижевне критике, проглашена је најбољом песмом 20. века. Ова најлепша српска љубавна кајанка сведочи о његовој неоствареној, фаталној љубави према Ленки Дунђерској. *Библиографија* региструје и све три Костићеве драме, колико је и написао – *Максим Црнојевић* (објављена 1868), *Пера Сегединац* (1882) и *Ускокова љубав* или Гордана (1890). Оспораван, критикован и непризнат за живота, Лаза Костић је у новијој српској књижевној историји и критици добио заслужено место.

Два српска приповедача налазе се у свакој српској читанци: Лаза Лазаревић и Борисав Станковић. За само четрдесет година живота Лаза Лазаревић (1851–1891) у српски поменик знаменитих личности уписао се као заслужник на пољу медицине и књижевности. Лазаревић је са шеснаест година уписао Правни факултет Велике школе. Пре него што је завршио права, 15. јануара 1871. изабран је да као државни питомац студира медицину у Берлину. Студије прекида за време Српско-турског рата 1876–1877. у којем учествује као лекарски помоћник и бива одликован сребрном медаљом за ревносну службу. Вративши се у Берлин завршава студије медицине 8. марта 1879. По повратку у Београд постављен је за лекара Београдског округа, а 1881. године постао је први лекар Опште државне болнице у Београду. Сматра се оснивачем геронтологије и психијатрије код нас, и по њему је „Специјална болница за психијатријске болести др Лаза Лазаревић„ у Београду добила име. Иако је написао свега девет приповедака, Српска краљевска академија, због заслуга на књижевном пољу, изабрала га је за члана 1888. године. Наредне године постао је лични лекар краља Милана Обреновића и добио чин санитетског потпуковника.

Иако изразити припадник српске реалистичке прозе, Лазаревић дубље и сложеније анализира унутрашњи свет својих ликова, те

8 *Српска библиографија: књиге 1868 1944. Књ. 9*, Народна библиотека Србије, Београд 1993, 115 118.

9 Лаза Костић је докторирао на Правно политичком факултету Краљевског универзитета у Пешти 1866. године са темом: *These e scientiis juridicis et politicis*, која је преведена на српски тек 2011. године.

се сматра творцем српске психолошке приповетке. Приповетке је објављивао у часописима, тако да у 9. тому *Српске библиографије: књиге 1868–1944.* од 51 библиографске јединице под одредницом *Лаза К. Лазаревић,*[10] објављена је за његова живота само једна књига. Реч је о збирци под насловом *Шест приповедака*, у издању самог аутора, штампаној у Краљевско-српској државној штампарији 1886. године.

Још један српски књижевник-правник, део је наше приповедачке антологије – Борисав Станковић (1876–1927). Најпознатији Врањанац по завршетку Правног факултета – економски одсек Велике школе у Београду, ради у Државној штампарији, Министарству просвете, касније Иностраних дела и Министарству финансија. Занимљив животни пут Станковића прати по избијању Првог светског рата. Велики рат га затиче на раду у Министарству просвете и црквених дела, те је 1915. године, приликом повлачења, као референт црквеног одељења одређен да службено прати вод који преноси мошти Стефана Првовенчаног из Студенице према Пећи. У Пећи напушта војску која је кренула преко Албаније, одлази у Подгорицу, затим Цетиње, па се преко Босне враћа у окупирани Београд. Захваљујући предратном познанству с Костом Херманом, некадашњим уредником сарајевске „Наде“, а током рата замеником шефа војног Гувернемана за окупирану Србију, поштеђен је интернације. Од децембра 1916. до марта 1918. године сарађивао је с окупационим *Београдским новинама*, што му послератна српска интелигенција никада није опростила. [11] Иако је и Исидора Секулић рат провела у окупираној Србији, објављујући текстове у истим *Београдским новинама*, Станковић је после рата био највише анатемисан. Вероватно су разлози његове сарадње са *Београдским новинама* били брига за породицу и лоше материјално стање, али и несналажење у ратним условима. Тек, књига *Под окупацијом*, коју је Станковић намеравао да објави за живота, штампана је после његове смрти 1929. године.

У 40 библиографских јединица 17. тома *Српске библиографије: књиге 1868–1944.* смештена је предратна библиографија Боре Станковића.[12] Издвајамо његова најзначајнија дела: роман *Нечисту крв* (прво издање 1910. године), *Коштану: Комад из врањског живота у четири чина с певањем* (прво издање 1902), *Стари дани: Приповетке и слике Борисава Станковића* (прво издање 1902) и збирку приповедака *Божји људи* (прво издање 1902).

[10] *Ibid.*, 293 298.

[11] Олга Красић Марјановић, *Српска књижевност и Велики рат: галерија Атријума Библиотеке града Београда 22. мај 9. јун 2014. године*, Библиотека града Београда: Београдска штампа, Београд 2014, 12 13.

[12] *Српска библиографија: књиге 1868 1944. Књ. 17*, Народна библиотека Србије, Београд 2005, 83 86.

Уклетој ратној генерацији припада и Милутин Ускоковић (1884–1915), један од најзнаменитијих прозаиста српске *модерне* на почетку 20. века, и репрезент „београдског стила“. Београдски гимназист и женевски докторанд права, 1910. године одбранио је дисертацију из међународног права.[13] Југословенски оријентисан, Ускоковић се залагао за балканску конфедерацију и зближавање јужнословенских народа. Његови идеали изневерени су у Балканским ратовима, нарочито 1913. године, када је избио српско-бугарски сукоб. Ново разочарање донео је бугарски напад на Србију 1915. и пресецање одступнице српској војсци, што је довело до албанске голготе. У повлачењу према Нишу из Скопља, где је радио у конзулату, у тренутку малодушности и депресије, извршио је самоубиство скоком у набујалу Топлицу, 15. октобра 1915. У опроштајном писму је написао да не може да поднесе пропаст отаџбине. За живота је објавио збирку цртица *Под животом* (1905), књигу песама у прози *Vitae fragmenta: Књига за уморне људе* (1908), збирку приповедака *Кад руже цветају* (1912), као и два романа: *Дошљаци* (1910) и *Чедомир Илић* (1914). Овај невелики књижевни опус регистровала је у 19. свесци *Српска библиографија: књиге 1868–1944*.

У историји српске књижевности два песника стоје једнако вреднована и призната: Јован Дучић (1871–1943) и Милан Ракић (1876–1938).

Рођени Требињац, сарајевски и сомборски препарандиста, студент женевског Филозофско-социолошког факултета и свршени правник, публициста, песник, писац, академик, дипломата од каријере – Јован Дучић је личност бурне биографије. У дипломатску службу је ступио 1910. године, када је постављен за аташеа у посланству у Цариграду, а исте године прелази на исти положај у Софију. Од 1912. до 1927. службује као секретар, аташе, а потом као отправник послова у посланствима у Риму, Атини, Мадриду и Каиру (1926–1927), као и делегат у Женеви у Друштву народа. Постављен је за посланика у Будимпешти 1931. године, а од 1933. до 1941. прво је посланик у Риму, потом у Букурешту, (где је 1937. године постављен за првог југословенског дипломату у рангу амбасадора у Букурешту). До распада Краљевине Југославије посланик је у Мадриду. По избијању рата отишао у Америку у град Гери (Индијана) где је и умро 1943. године. Његови посмртни остаци пренесени су исте године у порту српског манастира Светог Саве у Либертивилу. Последња Дучићева жеља да га сахране у његовом родном Требињу испуњена је 22. октобра 2000. Захваљујући љубавној авантури с богатом мађарском племкињом добио је на поклон вилу у центру Будимпеште у којој се и данас налази српска амбасада.

[13] Милутин Ускоковић је докторирао са темом: *Les traites dф Union en Droit international*.

У поезији је изградио сопствени, особени стил настао под утицајем француских парнасоваца и симболиста. Његова поезија блешти сликовитошћу и мелодичним ритмом. Прву збирку песама објавио је у Мостару 1901. у издању мостарске Зоре, затим другу у Београду 1908. у издању Српске књижевне задруге. *Царске сонете* објавио је 1930. године, а *Благо цара Радована: књига о судбини* у сопственом издању штампао је 1932. Путопис *Градови и химере* објавила је Српска књижевна задруга у 42. колу, годину дана пре избијања Другог светског рата. У трећој свесци *Српске библиографије: књиге 1868–1944.* под његовом одредницом има 22 библиографска записа.

Рођени београђанин, Милан Ракић и са очеве и са мајчине стране припада интелектуалној елити ондашње Србије. Његов отац био је Димитрије Мита Ракић, министар финансија 1888. године, а мајка Ана је кћерка академика Милана Ђ. Милићевића. Сестра Љубица је била удата за Милана Грола, а Ракић је био ожењен Милицом, кћерком Љубомира Ковачевића. Правни факултет је завршио у Паризу. По повратку са студија започиње дипломатску каријеру. Службовао је у Српском конзулату у Приштини, Скопљу, Солуну и Скадру. У време Првог светског рата био је саветник посланства у Букурешту 1915. и Стокхолму 1917. године, а крајем рата у Копенхагену. Од 1921. био је посланик у Софији, а од 1927. у Риму. До смрти је радио у дипломатској служби, као посланик Краљевине Југославије у иностранству.

Поред Алексе Шантића и Јована Дучића, Ракић је трећи велики српски песник данашњице. И он је песничку вештину учио на француским узорима, али их није подражавао, већ је остао националан и индивидуалан. Обновио је нашу родољубиву поезију, у једанаестерац увео свечан и отмен, беседнички тон. Његово је родољубље отмено и племенито, прожето дискретношћу и смеровима модерног мислиоца. У својој поезији он опева православне и народне светиње – Јефимију, Симониду, Газиместан. Милан Ракић у својој родољубивој поезији изражава потпуно нов однос према отаџбини. Његове песме представљају синтезу косовског страдања и великих задатака који очекују њега и његову генерацију. Из циклуса песама *На Косову* посебно се истиче песма *На Газиместану* у којој Ракић исказује смирено своја патриотска осећања. Учествовао је као добровољац четника Војводе Вука у Првом балканском рату и у Кумановској бици 1912. када је Шумадијска дивизија освојила Газиместан. Прошавши кроз Приштину јединица четника добровољаца војводе Вука упутила се ка Грачаници. Ушавши у порту, скинули су капе и постројили се. Из реда је изашао четник-добровољац, дипломата и песник, Милан Ракић и изговорио своју песму *На Газиместану*.

Ракић је рано престао да пише, његов је поетски опус невелик, само шездесетак песама. Али треба нагласити да известан број

његових песама улазе у ред антологијских. Као и Дучић, и Ракић је био члан Српске краљевске академије. Иако Ракић у 15. свесци *Српске библиографије: књиге 1868–1944.* има само пет библиографских јединица, његова родољубива и љубавна поезија ушла је у све антологије, а Ракићеве песме се и данас говоре наизуст.

Наш избор књижевника-правника чије радове региструје Српска ретроспективна библиографија, завршавамо контроверзним Драгомиром Драгишом Васићем (1885–1945). Српски и југословенски политичар, академик, адвокат, приповедач, романсијер, есејиста и новинар, Васић је писац ретког дара и антологијских дела, попут збирке приповедака *Утуљена кандила* с предговором Слободана Јовановића и романа *Црвене магле*. Оба дела су објављена исте, 1922. године. Завршио је права у Београду, а усавршавао се у Француској. Учествовао је у балканским ратовима као резервни пешадијски официр, потом је био борац и у Првом светском рату, прошавши Колубарску битку, повлачење преко Албаније, Крф, Солунски фронт.

Као припадник Републиканске странке уређивао је независни дневни лист *Прогрес* који је окупљао ондашње најзначајније модерне ствараоце, од Ујевића, Манојловића, Винавера, Кракова, до младог Растка Петровића. Његови политички уводници често су цензурисани и били повод за забрањивање листа. Био је близак пријатељ Мирослава Крлеже (коме је био и кум) и сарадник у његовом часопису *Књижевна република*, а од краја двадесетих је члан редакције левичарског часописа *Нова литература* (НОЛИТ) који су покренули браћа Павле и Ото Бихаљи. Од средине тридесетих година, као један од водећих људи Српског културног клуба, Васић се све више и жешће окреће националним темама и разилази са својим дотадашњим пријатељима. Почетком рата приступио је четничком покрету (Југословенска војска у отаџбини), и, после Драже Михаиловића, постао друга личност по важности и утицају, уређивао је два листа и био главни равногорски идеолог.[14] Отворио је Светосавски конгрес у селу Ба, близу Љига у другој половини јануара 1944. године. Око смрти Драгише Васића постоје недоумице. Према биографији објављеној на сајту САНУ његова смрт у Новој Градишки, априла 1945. обавијена је велом тајне, док у ауторском каталогу Матице српске као место смрти наводи се Јасеновац?, Хрватска?, април 1945. Како год било, чињеница је да је заједно са групом истакнутих четничких вођа крајем априла 1945. напустио Дражу Михаиловића, због неслагања око наставка ратовања. Рехабилитован је од стране Окружног суда у Београду 15. децембра 2009.

[14] Драгиша Васић, Изгубљен у црвеним маглама, *http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:487879 Dragisa Vasic Izgubljen u crvenim maglama*, 5. мај 2015.

У 19. тому *Српске библиографије: књиге 1868–1944.* под његовом одредницом регистровано је тринаест библиографских јединица.[15] Објавио је четири збирки приповедака, поред поменуте збирке *Утуљена кандила* (1922) и *Витло и друге приче* (1924), *Приповетке* (1929) и *Пад са грађевине* (1932); две књиге о друштвено-политичким приликама у Србији пред Балканске ратове и Велики рат, и капитално дело *Деветсто трећа: (Мајски преврат*) (1925). Како у поднаслову књиге стоји „Прилози за историју Србије период од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907“, реч је о убиству краља Александра Обреновића и Драге Машин. Бавио се и публицистиком, о чему сведоче три књиге *Карактер и менталитет једног поколења* (1919), *Утисци из Русије* (1928) и *Два месеца у југословенском Сибиру* (1927).

4. ЗАКЉУЧАК

Овај рад је потврда да бити библиотекар представља велику животну привилегију, а бити библиограф још већу, јер бављење овим послом значи откривање оних вредних информација које су деценијама биле сакривене од очију јавности. Као својеврсна српска библиотека, *Српска библиографија: књиге 1868–1944.* капитално је издање од посебног националног интереса. Она је потврда постојања, трајања и утицаја коју је писана реч једног народа оставила за помен будућим генерацијама. Каква год тешка времена била, библиографија је, како нас је учио умни Стојан Новаковић још давне 1908. године, у само предвечерје Великог рата – враћање оном најпоузданијем путу изласка из свих невоља – стрпљивом културном раду.

О значају ове врсте библиографског посла најбоље сведоче речи дугогодишњег председника Уређивачког одбора *Српске ретроспективне библиографије књига,* академика Мирослава Пантића:

„Књиге те врсте раде се за вечност, и у употреби и од дејства остају оне трајно. Нису то књиге намењене лаком и брзом читању, ни читању из уживања, мада уживања, и сваковрсних и многих, оне могу пружити ипак, свима који се науче да се њима служе. То су књиге сталних и многоструких загледања и консултација, и у њима се помоћ, и обавештења, и ослонци траже у приликама безбројним и разним, и непрекидно понављаним“.

[15] *Српска библиографија: књиге 1868 1944. Књ. 19*, Народна библиотека Србије, Београд 2007, 175 176.

Dr. Borjanka Trajković

Associate Professor
University of Novi Sad, Faculty of Education, Sombor

Dr. Svetlana Mirčov

Head Librarian
University of Belgrade, Faculty of Law

SERBIAN BIBLIOGRAPHY BOOKS 1868 1944 AND SERBIAN WRITERS GRADIATED LAWYERS

Summary

Serbian bibliography: books 1868–1944 is the source of data for the reconstruction of our written records, our life and existence, valuable and reliable stronghold for Cultural and scientific research. Serbian national bibliography is the basic starting point and guide for the preparation of native, personnel, and other special thematic bibliography. Our intention is that in this study emphasize the importance of this major work, his contribution to the discovery of social, political, literary and scientific milestones to us today signposts. Among the persons active in the field of literature who enrolled their books in the national register, a considerable number of those who were lawyers by profession. Particular attention will be devoted to writers who have been trained as lawyers, and have left an indelible mark in the literary and cultural life of the then Serbia.

Key words: *Serbian Bibliography: Books 1868–1944. – The Importance of National Projects. – Writers-lawyers. – Literary Work.*

УДК 378.147::34(4)

CERIF: S110 и S114; S142

Милорад Дебељачки, мастер*

УЛОГА ПРАВОСУДНЕ АКАДЕМИЈЕ У ИЗБОРУ СУДИЈА И ЈАВНИХ ТУЖИЛАЦА У ДРЖАВАМА У ОКРУЖЕЊУ

Од првог јануара 2010. почела је с радом Правосудна академија, чиме је заокружен процес креирања савременог система образовања судија и тужилаца. Правосудна академија је основана с циљем обезбеђења професионалног, независног, непристрасног и ефикасног обављања судијске и тужилачке функције и ефикасног обављања послова судског и тужилачког особља. Њена основна функција јесте обука носилаца правосудних функција, која може бити почетна и континуирана. Анализа постојећег стања указала је на постојање потребе за даљим унапређењем рада Правосудне академије. Ради остварења тога циља сачињена је ова упоредноправна анализа која даје приказ уређења положаја и улоге Правосудне академије у околним државама у поступку именовања на судијске и јавнотужилачке функције. Упоредноправни приказ може указати на позитивноправна решења која могу служити као путоказ или пример даљег унапређења Правосудне академије у Републици Србији.

Кључне речи: *Правосудна академија. Обуке. Именовање. Органи. Испити.*

1. УВОД

Правосудна академија, у земљама у којима постоји, представља установу за образовање и обуку кандидата за судијску и јавнотужилачку функцију који се први пут бирају на те функције, као и за стално образовање судија и јавних тужилаца који су већ изабрани, ради унапређења њиховог знања у погледу новина у законодавству али и других правних и ванправних области. Академија по-

* Аутор је консултант за Правосудну академију на пројекту *Multi Donor Trust Fund for Justice Sector Support in Serbia* у Министарству правде Републике Србије, *miloraddebeljacki@mts.rs.*

ред улоге у образовању, представља, у већини земаља које су у овом чланку обрађене, услов за ступање на судијску и јавнотужилачку функцију чиме се ствара претпоставка да кандидати који заврше обуку намењену за обављање судијске и јавнотужилачке функције буду и изабрани на функције за које су посебно припремљени. У прилог томе, Европска повеља о Закону за судије одређује да се законом, путем одговарајуће обуке на терет државе, обезбеђује припрема изабраних кандидата за ефикасно обављање судијских дужности, као и да је неопходно осигурати одговарајући квалитет образовних програма и организације која их спроводи, у светлу захтева слободоумности, стручности и независности, који су везани за обављање судијске дужности. Повеља такође прописује да судијама закон зајемчује одржавање и усавршавање њихових знања, техничких, као и друштвених и културних, која су им потребна за обављање њихових дужности, путем редовног приступа обуци коју држава плаћа и чију организацију обезбеђује.

Правосудна академија у Републици Србији почела је с радом 1. јануара 2010, по ступању на снагу Закона о Правосудној академији 24. децембра 2009, завршетком трансформације Правосудног центра, који је у периоду од 2002. до 2009. године спроводио програме сталне обуке судија и јавних тужилаца. Правосудна академија се налази у процесу трансформације, која подразумева јачање њених људских и капацитета у погледу програма и опреме, а по чијем окончању би представљала један од најзначајнијих стубова правосудног система. Имајући у виду текући процес реформе и унапређења српске Правосудне академије, овај рад би представљао скроман допринос том процесу, истичући моделе обука судија, јавних тужилаца, припадника других правосудних и повезаних професија, у земљама које су по историјском и културолошком развоју сличне нашој земљи.

2. МАЂАРСКА

Стручна обука судија у Мађарској обавља се преко Правосудне академије, а за јавне тужиоце преко Центра за обуку јавних тужилаца.[1] Избор на места у правосуђу састоји се из неколико фаза а кандидати за позицију судије треба да испуњавају следеће услове: да буду мађарски држављани с правом гласа, да прођу кроз позитивну безбедносну проверу, да су дипломирани правници, да имају положен професионални испит и др.[2] По дипломирању, кандидати

[1] *http://www.ejtn.eu/PageFiles/6343/Outcomes Questionnaires InitialTraining Ichino.pdf,* 4. новембар 2014.

[2] *http://www.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/translators/english/velencei biz brosura v3.0 full.pdf*, 4. новембар 2014.

обављају праксу као приправници три године, за које пријемни испит организује Правосудна академија, а потом једну годину као судски секретари.[3] Судски секретари учествују у обавезној обуци коју организује Правосудна академија, а која обухвата симулације суђења (*mock trials*), која се одржавају на Академији.[4] По полагању професионалног испита и провере психичког и физичког стања,[5] председник Републике, по препоруци председника суда и по предлогу Националног савета правосуђа, поставља кандидата на место судије на пробни период од три године.[6] По његовом протеку, спроводи се процена рада судије, на основу које се функција може продужити неограничено,[7] с тим што судије могу своју функцију обављати до своје 70. године.[8]

Почетна обука тужилаца се спроводи на сличан начин као и за судије с циљем да будуће тужиоце припреми за полагање општег правног испита и пружи неопходно теоријско и практично знање за професионално обављање тужилачког посла. По избору за јавног тужиоца, похађа се специјална тужилачка обука на крају које се полаже тужилачки испит.[9] Од 1. јануара 2006. Центар за обуку јавних тужилаца спроводи почетну обуку, обуку за тренере и приправнике.[10] Теоријска обука траје седам недеља, након чега се полаже посебан испит.[11] Сваки кандидат има свог ментора који надзире његов рад током трајања обуке. Континуирана обука је обавезна за запослене у јавном тужилаштву и спроводи је Одељење за професионалну обуку, које је у саставу канцеларије Генералног тужиоца.[12] Тужиоци учествују и у програмима обуке који се организују у иностранству (у трајању од једне до три недеље). Реч је углавном о програмима Европске мреже за обуку у правосуђу или о програмима билатералне сарадње.

---

3 *Ibid.*

4 *file:///C:/Documents%20and%20Settings/home%20comp/My%20Documents/Downloads/IC 14 Hungary EU en.pdf,* 4. новембар 2014.

5 *http://www.ejtn.eu/PageFiles/6343/Outcomes Questionnaires InitialTraining Ichino.pdf,* 4. новембар 2014.

6 *http://glossaiuridica.hu/cikkek/adamrixer legal education.pdf,* 4. новембар 2014.

7 *Ibid.*

8 *Ibid.*

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*

11 *http://www.ejtn.eu/PageFiles/6343/Outcomes Questionnaires InitialTraining Ichino.pdf,* 4. новембар 2014.

12 *Ibid.*

3. СЛОВЕНИЈА

У Словенији Народна скупштина бира судије на предлог Судијског савета.[13] Током судијске праксе, приправник похађа обавезну обуку.[14] Обавезне обуке се спроводе у судовима и у Центру за обуке у правосуђу.[15] По завршетку судијске обуке, судијски приправник полаже државни испит.[16] Центар за обуке у правосуђу, установљен од стране министра правде 1. јануара 2006. као установа повезана с министарством правде,[17] је надлежан за професионални развој и обуку за рад у правосуђу.[18] На челу Центра налази се директор, који је судија и бира га Судијски савет на период од три године, а на предлог министра правде. Центар за обуку у правосуђу има следеће дужности: спроводи обуку судијских приправника, организује и спроводи правосудни испит и друге испите неопходне за рад у правосуђу, организује и спроводи различите облике континуиране обуке судија, техничких помоћника и судског особља, спроводи обавезну стручну обуку председника судова, издаје стручну литературу.[19]

Центар организује обуку и спроводи испите за приватне извршитеље, стечајне управнике, судске вештаке, судске преводиоце, медијаторе. Центар такође, спроводи професионалну обуку јавних тужилаца и државних адвоката. Тренинзи се врше у форми семинара, предавања, радионица, школе за судије, јавне тужиоце и државне адвокате, округлих столова и панела, иницијалних тренинг курсева, консултација и симулација, учења на даљину, тестирања знања и других одговарајућих форми тренинга. Годишњи програм рада је усмерен на развој законодавства, а заснован је и на предлозима и жељама носилаца правосудних функција. Посебно се води рачуна о развоју националног и европског права и јуриспруденцији, а нарочито о комплексним питањима које имају за циљ хармонизацију

---

13 *http://ec.europa.eu/civiljustice/legal prof/legal prof sln en.htm*, 6. октобар 2014.

14 17. Clen ZAKON O PRAVNIŠKEM DRŽAVNEM IZPITU uradno prečiščeno besedilo (ZPDI UPB1). Линк: *http://www.uradni list.si/1/objava.jsp?urlid 200383&stevilka 3963*, 11. јун 2015.

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*, чл. 19.

17 *http://www.mp.gov.si/index.php?eID tx cms showpic&file uploads%2Fpics%2F140710 03 JCT.jpg&md5 04fa99fe1cb1c376868c3ed041c82708148e17e7&parameters[0] YTozOntzOjU6IndpZHRoIjtzOjQ6IjgwMG0iO3M6NjoiaGVpZ2h0IjtzOjQ6IjYw&parameters[1] MG0iO3M6NzoiYm9keVRhZyI7czo0MToiPGJvZHkgc3R5bGU9Im1hcmdpbjowOyBi&parameters[2] YWNrZ3JvdW5kOiNmZmY7Ij4iO30%3D*, 1. октобар 2014.

18 Clen 74a ZAKON O SODIŠČIH uradno prečiščeno besedilo (ZS UPB4).

19 *http://www.mp.gov.si/en/judicial training centre/about the judicial training centre/*, 14. октобар 2014.

права. Нарочито се инсистира на развоју тзв. меких вештина које се захтевају у судници.

4. АУСТРИЈА

Федерални министар правде поставља кандидате на судијску функцију на основу предлога председника одговарајућег вишег регионалног суда.[20] Кандидат поред универзитетске дипломе правног факултета и одговарајућег правничког знања, мора да поседује и физичко здравље, социјалне вештине за професију судије, као и да је обавио пет месеци праксе у суду. Будуће судије се обучавају у судовима, јавним тужилаштвима, адвокатским и нотарским канцеларијама, установама за лишење слободе, другим јавним институцијама,[21] као и у судијским центрима за обуку.[22] Дакле, у Аустрији нема посебне Правосудне академије као централне институције за образовање.[23] Председници четири апелациона суда, професионална удружења судија и јавних тужилаца, као и Федерално министарство правде, пружају даљу обуку судија,[24] док Министарство са седиштем у Бечу, у сарадњи са четири виша регионална суда и канцеларијама виших јавних тужилаца организује обуку.[25]

Годишњи програм континуиране обуке утврђују Федерално Министарство правде и Саветодавни одбор континуираног образовања (*Fortbildungsbeirat*), на основу евакуације образовних програма и потреба надлежних одељења у апелационим судовима.[26] Министарство координише активности и проверава да ли је програм спроведен, а надзире и резултате евалуације, баланс међу регијама, нове потребе и захтеве и сугестије пристигле од судија и тужилаца.[27] Тек када кандидат након четворогодишње праксе успешно положи завршни тест, може се пријавити на конкурс за судије, које поставља федерални министар правде, на основу објективне селекције. Федерални председник поставља јавне тужиоце, с тим што је у највећем броју

[20] *http://www.justiz.gv.at/web2013/file/8ab4ac8322985dd501229ce2e2d80091.de.0/broschuere english.pdf*, 4. новембар 2014.

[21] *Ibid.*

[22] *http://www.osce.org/odihr/19020?download true*.

[23] *Ibid.*

[24] *Ibid.*

[25] *http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/453198/IPOL JURI ET(2011)453198(ANN01) EN.pdf,* 4. новембар 2014.

[26] *http://www.osce.org/odihr/19020?download true,* 4. новембар 2014.

[27] *http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/453198/IPOL JURI ET(2011)453198(ANN01) EN.pdf,* 4. новембар 2014.

постављења, председник делегирао федералном министру правде право да поставља јавне тужиоце.[28]

Програм обуке састоји се од семинара који се односе на области грађанског права, грађанског поступка, кривичног права, радног права, права у области социјалне заштите, наслеђивања, породичног права, трговачког права, извршења, осигурања и сл. Посебна пажња придаје се праву ЕУ у свакој од наведених области, а даље правничко образовање усмерено је на новије области, људска права и антидискриминацију. Међутим, у Аустрији не постоји обавезна континуирана обука за судије.[29]

5. БУГАРСКА

Да би кандидат био изабран на правосудну функцију, неопходно је, поред осталих услова, да је положио завршне испите, на крају обавезног иницијалног тренинга на Националном институту правде (даље у тексту: Институт).[30] Институт је почео с радом 1. јануара 2004, а трансформисан је из Правосудног тренинг центра. Иницијални тренинг на Институту је обавезан за лица која желе да буду изабрана за судије или јавне тужиоце.[31]

На челу Института налази се Управљачки одбор, који се састоји од пет чланова Врховног савета судства и два члана Министарства. На његовом челу је председник Врховног касационог суда. Директора бира Управљачки одбор на пет година и он се стара о организацији активности, развоју курикулума, годишњем буџету, унутрашњим правилима и сл. Активности Института одређује Програмски савет, који је саветодавно тело и учествује у припреми и унапређењу програма обуке, као и избору предавача. Институт спроводи обавезни иницијални тренинг за тек изабране судије и тужиоце, као и обавезне курсеве који су усмерени на даље унапређење рада судија, тужиоца и истражитеља који су први пут изабрани на функције. Обавезни иницијални тренинг траје девет месеци. Након успешно завршене обавезне обуке, младе судије и тужиоци настављају рад с менторима судијама и тужиоцима. Институт организује и континуирану обуку за носиоце правосудних функција, у којој се посебно обрађују из-

[28] *http://www.justiz.gv.at/web2013/file/8ab4ac8322985dd501229ce2e2d80091.de.0/broschuere english.pdf*

[29] *http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/453198/IPOL JURI ET(2011)453198(ANN01) EN.pdf.*

[30] Члан 258. Закона о судској власти. Линк: *http://mjs.bg/17/*, 13. oктобар 2014.

[31] *Ibid.*

мене закона, промене у јуриспруденцији, интердисциплинарне теме и обука у области европског права. Обавезна континуирана обука организује се само за судије и тужиоце који су унапређени. У оквиру Института основан је Центар за учење и информације, који организује курсеве на даљину, има библиотеку и документациони сервис, омогућава приступ судској пракси, одржава веб сајт на којем се налазе информације о обукама, публикацијама и другим релевантним материјалима, омогућава размену правних информација између судова и омогућава развој истраживачких капацитета оснивањем Одељења за емпиријско правно истраживање.[32] Такође, Европски документациони центар има задатак да пружи директан, брз и једноставан приступ релевантним информацијама о законодавству, судској пракси и активностима ЕУ.[33]

6. ЦРНА ГОРА

Закон о судовима одређује следеће услове да лице буде изабрано на судијску функцију: да је црногорски држављанин, да је здравствено способан, да је завршио правни факултет и има положен правосудни испит. У погледу избора на јавнотужилачку функцију, Закон прописује, између осталог као критеријум и стручно усавршавање (завршена иницијална обука, семинари, радионице),[34] док у погледу критеријума за напредовање, Закон прописује, између осталог и стручно усавршавање (континуирана обука и други облици буке).[35] Такође, Закон предвиђа и дисциплинску одговорност уколико судија, у дужем периоду или у већем броју случајева без оправданог разлога, не похађа обавезне програме обуке јер се сматра да тиме судије неуредно врше своју функцију.[36]

Центар за едукацију (даље у тексту: Центар) са седиштем у Подгорици основан је након усвајања Закона о едукацији у правосудним органима, чија је примена отпочела 1. јануара 2007.[37] Центар представља посебну организациону јединицу Врховног суда Репу-

[32] *Ibid.*

[33] *http://www.nij.bg/Articles/Articles.aspx?lang en US&pageid 386*, 9. јун 2015.

[34] Чл. 33а Закона о државном тужилаштву (*Службени лист РЦГ*, бр.69/03 и *Службени лист РЦГ*, бр. 40/08, 39/11 и 46/13).

[35] *Ibid.*

[36] Чл. 33а, ст. 1, тач. 8 Закона о судовима (*Службени лист РЦГ*, бр. 5/02, 49/04 и *Службени лист РЦГ*, бр. 22/08, 39/11, 46/13 и 48/13. Вид.: чл. 56. Закона 32/2014 9).

[37] *http://sudovi.me/cenp/o centru/centar/* .

блике Црне Горе.[38] Центар има Координациони одбор, програмске одборе и испитну комисију.[39]

Координациони одбор доноси годишњи програм едукације и план његове реализације у оквиру опредељених средстава; одређује програмске одборе за реализацију посебних програма едукације, бира чланове тих одбора и одређује број полазника едукације; прати евалуацију програма; утврђује листу сталних и повремених предавача; бира чланове испитне комисије; доноси Пословник о свом раду; и врши друге послове од значаја за едукацију.[40] Програмски одбор разрађује и извршава посебни програм едукације и утврђује план његове реализације; утврђује структуру полазника; одређује и ангажује предаваче с листе предавача; подноси извештај о реализацији посебног програма едукације Координационом одбору, Судијском савету, Тужилачком савету и Министарству правде; води евиденције о реализацији посебних програма едукације; и врши и друге послове у складу с овим законом.[41] Испитна комисија организује полагање пријемног и завршног испита за иницијалну обуку.[42] Центар организује иницијалну и континуирану обуку.

Иницијална обука спроводи се за стручне сараднике у судовима и јавним тужилаштвима као и за дипломиране правнике који испуњавају опште услове за рад у државним органима и имају положен правосудни испит и има за циљ њихову припрему за вршење правосудне функције. Обука се огледа у усавршавању познавања процесних и материјалних прописа, домаће судске праксе, примени права ЕУ, као и у подизању нивоа аналитичке способности у решавању сложених правних питања. Акценат је на практичном раду у виду дискусија, симулација суђења, студије случајева, израду процесних аката, као и на практичне проблеме у примени процесних закона. Листа кандидата који су положили завршни испит, рангираних према постигнутим резултатима, доставља се Судијском и Тужилачком савету и посебно је цењена приликом предлагања кандидата за избор, односно избор носилаца правосудне функције.[43] Континуирана едукација организује се за носиоце правосудне функције и има за циљ одржавање и усавршавање знања, способности и вештина ради квалитетног обављања правосудне функције.[44] Она се организује за

[38] Чл. 4 и 5 Закона о едукацији у правосудним органима (*Службени лист РЦГ*, бр. 27/06).

[39] *Ibid.*, чл. 12.

[40] *Ibid.*, чл. 13.

[41] *Ibid.*, чл. 22.

[42] *Ibid.*, чл. 24.

[43] *Ibid.*, чл. 34.

[44] *Ibid.*, чл. 7.

носиоце правосудне функције који ту функцију обављају мање од три године; носиоце правосудне функције који ту функцију обављају више од три године; и за старешине правосудних органа.[45] Носиоци правосудне функције који промене област или се специјализују за поједину правну област обавезно се стручно усавршавају на основу посебних програма едукације.[46]

7. ГРЧКА

Устав у чл. 88 прописује да се носиоци правосудних функција постављају председничким декретом у складу са законом који прописује потребне квалификације и поступак избора, да се постављају доживотно, те да се законом може одредити обука и пробни рад до три године пре именовања носилаца правосудних функција. [47] Академија је правно лице с управном и финансијском независношћу, која се налази под надзором министра правде. Циљ Академије јесте да омогући теоријско и практично знање и евалуацију кандидата који ће бити изабрани на функције судија и тужилаца, као и континуирано образовање оних који су већ изабрани на судијске и јавнотужилачке функције.[48]

Органи Академије су Савет, генерални директор, директор за упис и директор за образовање.[49] Савет, који се саставља одлуком министра правде, представља врховни орган управе, утврђује општи правац уписа и образовања, врши надзор над њиховом применом, одобрава буџет и одобрава програме. Генерални директор се бави међународним односима, састаје се с представницима других установа, представницима ЕУ, других земаља и њиховим установама. Директор за упис врши надзор практичне и теоријске обуке и евалуације, анализира планове образовања и обука и врши координацију предавања. Директор за образовање је надлежан за континуирану обуку оних који су већ изабрани на судијску и тужилачку функцију, те врши надзор програма који су у његовој надлеж-

[45] *Ibid.*, чл. 9.

[46] *Ibid.*

[47] *http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl120.html#A88*, 9. јун 2015.

[48] У овој области су релевантни следећи инструменти: N. 3689/2008 „National School of Judges and other provisions“ (Government Gazette A 164), as amended and in force with N. 3910 / 2011 (Government Gazette A 11); A.Y.D. 96519 / 05.10.95 Interim Regulation Studies (Official Gazette 851/95 Issue B); A.Y.D. 8265 / 3.21.95 Approval of Studies E.S.Di. (Official Gazette 234/95 Issue B); A.Y.D. 8266 / Special Regulation 07.03.95 financial management E.S.Di. (Official Gazette 183/95 Issue B).

[49] *http://nomoi.info/%CE%A6%CE%95%CE%9A %CE%91 164 2008 %CF%83%CE%B5%CE%BB 16.html*, 25. септембар 2014.

ности. Саветници су задужени за надзор практичне обуке и друге надлежности које им пренесу тела Академије.[50]

Сваке године, министар правде доноси одлуку о упису на Академију, након чега се објављује јавни позив за упис. У позиву се објављује укупан број кандидата који ће бити примљени на сваки курс. Право учешћа имају кандидати који имају завршен правни факултет и који су две године обављали праксу у адвокатури или имају докторат из права с једногодишњом праксом у адвокатури, или су радили пет година као судијски помоћници у суду. Пријемни испит спроводе комисије за поједине области (за кривично право, грађанско право и сл.), које формира министар правде, а чине их представници различитих установа (судови, тужилаштва, адвокатура, правни факултети и сл.).

Почетна обука траје 16 месеци. Прва фаза је теоријска у којој се полазници подучавају о савременим питањима из разних области. Друга фаза је посвећена независном раду и развоју судијског резоновања. По њеном окончању, полазници се изјашњавају да ли би желели да се обучавају у суду или јавном тужилаштву. Током праксе у тужилаштву или суду, полазници под надзором ментора судије или јавног тужиоца раде на случајевима, састављају одлуке, захтеве или нацрт одлуке, разговарају о случајевима са својим менторима, а сваки ментор даје оцену о свом полазнику. Ако полазник раније одустане од обуке на Академији, дужан је да врати новац који је добијао за време обуке.

Континуирано образовање подразумева унапређење стеченог знања и стално праћење правних, друштвених и организационих новина. Обавеза похађања обуке се односи на све судије и јавне тужиоце. Методи обуке су семинари, предавања, конференције, слање полазника у иностранство на сличне програме, посете затворима, центрима опоравка за зависнике, посете посебним службама, истражитељима у полицији, посете криминалистичкој полицији, организацијама које врше новчане трансакције, посете берзама или другим организацијама, као и страним установама у ЕУ, на Балкану итд.

8. РУМУНИЈА

Закон о судијама и јавним тужиоцима одређује да се „улазак у правосудну професију и почетна обука за обављање судијске и јавнотужилачке функције остварује кроз Национални институт за

[50] *Ibid.*

правосуђе“ (даље у тексту: Институт).[51] Институт[52] има директора и Управни одбор, као и одељење за пријем, одељење за почетну обуку, одељење за континуирану обуку, одељење за обуку тренера, одељење за испите и јавне политике, као и одељење за финансије и администрацију. [53] Институтом координира Врховни савет судства.[54]

Иницијална обука на Институту садржи академска предавања и практичну обуку за будуће судије и тужиоце.[55] Обука траје две године.[56] У току прве године, студије су углавном базиране на анализи студија случајева које се држе у малим групама, под надзором практичара. [57] Такође, Институт све више организује конференције на којима је фокус на европском праву, а полазницима се организује и студијски боравак у Луксембургу и Стразбуру, где је седиште европских судова.[58] Након прве године, полазници могу да изаберу, према оценама и броју слободних места, да ли ће се усавршавати као судије или тужиоци.[59] Уколико успешно заврши обуку на Институту, период обуке се урачунава у судијски или јавнотужилачки стаж.[60] Ако је полазник искључен с Института, дужан је вратити износ који је примио као стипендију и за трошкове обуке.[61] Полазници који положе завршни испит постављају се, по правилу, на места која изаберу по завршетку прве године на Институту.[62] Полазници су по завршетку обуке на Институту дужни да врше судијску или јавнотужилачку функцију шест година.[63] Уколико полазник прекине вршење судијске или јавнотужилачке функције, на своју иницијативу или из разлога

---

[51] Чл. 13 Закона о судијама и јавним тужиоцима број 303/2004, *http://www.csm1909.ro/csm/index.php?c md 0702*, 26. септембар 2014.

[52] Више о томе: *http://www.csm1909.ro/csm/index.php?cmd 1001&lb en*, 5. јун 2015.

[53] D. Dimitriu and D. Ungureanu, „Tha National Institute of Magistracy: standards, strategies, programmes, trainers*“, Law in Transition,* 2011, 92.

[54] *Ibid.*, 91.

[55] Чл. 16, ст. 2 Закон о судијама и јавним тужиоцима број 303/2004. *https://www.google.rs/url?sa t&rct j&q &esrc s&source web&cd 1&cad rja&uact 8&ved 0CCIQFjAAahUKEwjT 7mhkoXGAhWGEiwKHdTfCjg&url http%3A%2F%2Fwww.csm1909.ro%2Fcsm%2Flinkuri%2F25 01 2007 7779 en.doc&ei ly94VZPUEoalsAHUv6vAAw&usg AFQjCNF93 8z Aqgo5EB3f5be1hD4fHrAA&bvm bv.95039771,d.bGg* (10.6.2015).

[56] *Ibid.*, чл. 16, ст. 3.

[57] *http://www.ebrd.com/downloads/research/law/lit11el.pdf*.

[58] *Ibid.*

[59] Чл.16 Закон о судијама и јавним тужиоцима број 303/2004.

[60] *Ibid.*, чл. 17.

[61] *Ibid.*, чл. 18.

[62] *Ibid.*, чл. 19.

[63] *Ibid.*, чл. 20.

који се могу приписати њему/њој, пре истека периода од шест година, дужан је да надокнади износ накнада које је примао током своје обуке на Институту, сразмерно периоду који је преостао до истека функције.[64]

Континуирана обука је фокусирана на изучавање европског права, посебно на судску праксу Европског суда правде и Европског суда за људска права, на пружање интензивне обуке и специфичним правним областима, на унапређење јавног имиџа судства, на развој посебних вештина потребних за успешан рад судија, као и на етику.[65]

9. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Закон о судској и тужилачкој функцији у Федерацији Босне и Херцеговине одређује да ће приликом одлучивања да ли кандидати испуњавају услове за вршење судијске односно тужилачке дужности, Федерална комисија нарочито ценити између осталог и академске резултате постигнуте у току студирања, као и завршену почетну обуку за судије односно тужиоце, укључујући и такву обуку предвиђену законом.[66] Закон надаље прописује и дисциплинску одговорност и дисциплински поступак због прекршаја неучествовања у обавезним облицима стручног усавршавања судија и тужилаца.[67]

9.1. Центар за едукацију судија и јавних тужилаца Босне и Херцеговине

Седиште Центра за едукацију судија и јавних тужилаца Босне и Херцеговине је у Сарајеву. Центар организује почетну обуку из области позитивног права и праксе судова Федерације и судског умећа за особе које намеравају да се баве судијском или јавнотужилачком професијом, а програм почетне обуке утврђује Центар у складу с упутством и под надзором Високог судског већа.[68] У намери да програм обуке и стручног усавршавања судија и тужилаца одражава потребе правосудне заједнице, Центар за едукацију судија и тужилаца у Федерацији Босне и Херцеговине спроводи процену потреба за обуком. Циљну групу почетне обуке чине све судије и тужиоци који

[64] *Ibid.*

[65] D. Dimitriu, 93.

[66] Чл. 18, ст. 1, тач. 2 Закон о судској и тужилачкој функцији у Федерацији Босне и Херцеговине.

[67] *Ibid.*, чл. 24.

[68] Чл. 17 Закона о Центру за едукацију судија и јавних тужилаца Босне и Херцеговине *http://www.fbihvlada. gov.ba/bosanski/zakoni/2002/zakoni/40 bos.htm* .

се први пут именују на ове функције. Иако не спадају у примарну циљну групу, предложени програм може бити користан и за друге судије/тужиоце, а нарочито оне који прелазе са једног реферата на други, односно из суда у тужилаштво и обрнуто.[69] Орган управљања у Центру је Управни одбор, а орган руковођења је директор.

9.2. Центар за едукацију судија и јавних тужилаца у Републици Српској

Седиште Центра за едукацију судија и јавних тужилаца у Републици Српској се налази у Бањој Луци. Орган управљања у Центру је Управни одбор, а орган руковођења је директор. Делатности Центра су: организовање (према упутствима и под надзором Високог судског савета) наставе за почетну обуку лица која намеравају да се баве професијом судије или јавног тужиоца, организовање (под надзором Високог судског савета), стручног усавршавања судија и јавних тужилаца, издавање уверења о успешно завршеној почетној обуци, те годишњих уверења о испуњеним минималним условима стручног усавршавања[70] За лица која претендују да буду судије или јавни тужиоци, Центар организује почетну обуку из области позитивног права и праксе судова Републике Српске, те судског умијећа.[71] Закон одређује да је стручно усавршавање обавезно за све судије и јавне тужиоце, док Високи судски савет, у сарадњи с Управним одбором, одређује минималне услове стручног усавршавања које сваки судија и јавни тужилац мора испунити у току године.[72]

10. МАКЕДОНИЈА

Устав Републике Македоније одређује да Републички судски савет предлаже Собрању избор и разрешење судија,[73] док у погледу именовања на јавнотужилачку функцију (јавно обвинителство) Устав прописује да парламент, тј. Собрање именује јавног тужиоца на период од шест година и разрешава га.[74] Савет бира кандидате за судије

[69] *http://www.pkbd.ba/edukacije/pdf/program2014%20FBiH.pdf*, 20. октобар 2014.

[70] Чл. 3 Закона о Центру за едукацију судија и јавних тужилаца у Републици Српској. Линк: *http://www.rs.ce st.gov.ba/index.php/dokumenti/dokumenti centra/747 zakon o centru za edukaciju sudija i tuzilaca u rs/file*, 20. октобар 2014.

71 *Ibid.*, чл. 17.

[72] *Ibid.*, чл. 16.

[73] Чл. 105 Устав на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија,* бр. 52/91, 31/98 и 91/01.

[74] „Јавниот обвинител го именува и разрешува Собранието за време од шест години“. *Ibid.*, чл. 106.

основних судова из редова кандидата који су завршили почетну обуку на Правосудној академији (даље у тексту: Академија) за судије и јавне тужиоце по редоследу са коначне ранг-листе на основу постигнутог успеха.[75] У погледу избора на јавнотужилачку функцију, Закон предвиђа да Савет за јавне тужиоце врши избор за основно јавно тужилаштво кандидате с листе достављене од стране Академије за обуку судија и јавних тужилаца, а која је састављена на основу постигнутог успеха.[76] Органи Академије су Управни одбор, директор, заменик директора и Програмски савет.

Почетна обука се организује с циљем добијања практичног и теоријског знања и вештина ради стварања високообучених, професионалних и ефикасних кандидата за судије и јавне тужиоце.[77] Укупан број полазника почетне обуке одређује се на основу одлуке Судског савета и Савета за јавне тужиоце узимајући у обзир укупан број слободних позиција за судије и јавне тужиоце, као и пројекција положаја које треба попунити по завршетку почетне обуке.[78] По стицању статуса полазника („слушателот“) почетне обуке, кандидат заснива радни однос с Академијом на одређено време за период трајања почетне обуке до избора на место судије основног суда или јавног тужиоца основног јавног тужилаштва.[79] Ако полазник у току почетне обуке напусти или прекине обуку, неопходно је да надокнади трошкове и друге накнаде за његово обучавање.[80] Почетна обука траје 24 месеца и одвија се у две фазе: теоријска настава на Академији у трајању од девет месеци и практична настава у судовима и јавним тужитељствима и другим установама у трајању од 15 месеци. Континуирана обука може да буде обавезна и добровољна. Новоизабране судије и јавни тужиоци дужни су после избора на судијску или јавнотужилачку функцију да похађају континуирану обуку,[81] док се добровољна континуирана обука организује најмање једном годишње, за коју програм припрема Академија.[82]

---

[75] Чл. 40 Закон за Судски совет на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 60/06, 150/10 и 100/11.

[76] Чл. 37, ст. 1 Закон за Советот на јавните обвинители на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија,* бр. 150/07 и бр. 100/11.

[77] Чл. 42 Закон за Академијата за судии и јавни обвинители, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 88/10, бр. 34/12 одлука УС, број 26/13.

[78] *Ibid.*

[79] *Ibid.*, чл. 57.

[80] *Ibid.*

[81] *Ibid.*, чл. 71.

[82] *Ibid.*, чл. 72.

11. ХРВАТСКА

Устав одређује да Државно судбено вијеће суделује у оспособљавању и усавршавању судија и другог правосудног особља.[83] Закон даље одређује да за судију прекршајног, опћинског, трговачког и управног суда може бити именована особа која је завршила Државну школу за правосудне дужноснике,[84] док приликом именовања кандидата који су завршили Државну школу за правосудне дужноснике на функцију судије, избор Вијећа мора бити утемељен на завршној оцени коју су кандидати остварили у Државној школи и оствареним бодовима на разговору с кандидатима.[85] Закон о Државном одвјетништву одређује да се за заменика државног одвјетника може именовати хрватски држављанин који има завршен правни факултет, положен правосудни испит и испуњава услове утврђене у члану 110 истога закона.[86] Трећи услов је прописан у члану 110. Закона, у ком се наводи да се за заменика државног одвјетника у општинском државном одвјетништву може именовати особа која је завршила Државну школу за правосудне дужноснике.[87] Закон даље одређује обавезу усавршавања за јавне тужиоце на Правосудној академији одређујући да су „опћински државни одвјетник, жупанијски државни одвјетник и замјеници државних одвјетника дужни стално се стручно усавршавати и судјеловати у програмима образовања и усавршавања Правосудне академије, а могу судјеловати и у другим облицима образовања и стручног усавршавања.[88] Правосудна академија има две устројствене јединице у свом саставу, једна је Државна школа за правосудне дужноснике а друга јединица организује и спроводи усавршавање приправника („вјежбеника“), саветника и правосудних дужносника.[89] Органи Академије су: Управно вијеће, Програмско вијеће и директор (равнатељ).

11.1. Државна школа за правосудне дужноснике (Школа)

Школа представља „устројствену јединицу у саставу Академије“,[90] у којој кандидати стичу знање и вештину да самостално,

---

83 *Ibid.*, чл. 124 Устава Републике Хрватске.

84 Чл. 51, ст. 1 Закона о Државном судбеном вијећу. Државна школа за право судне дужноснике представља јединицу у саставу Правосудне академије у којој кан дидати стичу знање и вештине за самостално, одговорно, независно и непристрасно вршење судијске фунцкије. Више о томе у чл. 22 Закона о Правосудној академији.

85 *Ibid.*, чл. 56, ст. 1.

86 Чл. 109, ст. 2 Закона о Државном одвјетништву.

87 *Ibid.*, чл. 110, ст. 1.

88 *Ibid.*, чл. 120, ст. 1.

89 Чл. 7 Закона о Правосудној академији Републике Хрватске.

90 *Ibid.*, чл. 22, ст. 1.

одговорно, независно и непристрасно обављају правосудну дужност.[91] Стручно усавршавање у Школи траје две године[92] и састоји се из теоријског дела и стручних радионица које се спроводе у Школи, затим из практичног дела који се спроводи у суду и јавном тужилаштву, а по потреби и државним телима.[93] Током боравка у Школи на обуци у судовима, јавним тужилаштвима или државном телу, полазници имају менторе који их надзиру и оцењују.[94] По именовању на дужност судије или заменика јавног тужиоца, полазници Школе су дужни да проведу најмање пет година у суду или јавном тужилаштву.[95] Уколико именоване судије или заменици државних одвјетника без оправданог разлога напусте суд или државно одвјетништво пре истека рока од пет година, дужни су да Академији врате средства која су утрошена на њихово школовање.[96]

12. ЗАКЉУЧАК

Имајући на уму искуства наведених земаља, синтеза обрађених решења би представљала најбољи пример за трансформацију Правосудне академије у Републици Србији. Почетна обука, коју би спроводила Правосудна академија, била би намењена лицима која намеравају да буду изабрана за судију или јавног тужиоца независно од тога да ли су приправнички стаж обавила у суду, јавном тужилаштву или другој организацији. Имајући на уму разноликост стицања практичног искуства кандидата (суд, јавно тужилаштво, адвокатске канцеларије, привредна друштва итд.) почетна обука би представљала неопходан корак јер би се на свеобуватан и усмерен начин полазници обучавали пролазећи све аспекте судијског и јавнотужилачког позива (што је посебно значајно за кандидате који су практично искуство стекли ван суда и јавног тужилаштва). Положен правосудни испит представљао би неопходан услов за учешће на пријемном испиту за почетну обуку јер подразумева претходно стицање практичног искуства и примењивог знања, али за обављање судијске и јавнотужилачке професије потребно је додатно усмерење које се стиче на почетној обуци. Правосудна академија би требало да организује и процес пријема приправника у суд и јавна тужилаштва како би се одлука о пријему лица у радни однос у правосудну уста-

91 *Ibid.*, чл. 22, ст. 2.

92 *Ibid.*, чл. 31, ст. 1.

93 *Ibid.*, чл. 31, ст. 2.

94 *Ibid.*, чл. 32, ст. 1.

95 *Ibid.*, чл. 35, ст. 2.

96 *Ibid.*, чл. 35, ст. 3.

нову доносила на вишем нивоу, на основу објективне процене кандидата (с тим што за волонтере не би био потребан пријемни испит, јер је потребно да постоји широк приступ установама ради стицања искуства а и ради добијања користи које те установе стичу организујући волонтерски рад). Почетна обука би требало да се спроводи у судовима и јавним тужилаштвима, уз надзор ментора, с тим што би полазници у складу са дужностима судија основног суда и јавног тужиоца из основног јавног тужилаштва, вршили све дужности које те функције подразумевају (полазници под надзором ментора судије или јавног тужиоца раде на случајевима, састављају одлуке, захтеве или нацрт одлуке, разговарају о случајевима са својим менторима, воде главни претрес, главну расправу, а сваки ментор даје оцену о свом полазнику). Сталну обуку Правосудна академија би пружала судијама и јавним тужиоцима који су већ изабрани на функцију, а како све земље предвиђају различите видове континуиране обуке, она треба да буде обавезна за све носиоце правосудних функција. Дакле, како би континуирана обука била обавезна, похађање исте такве обуке не би представљало елементе за напредовање у каријери него би примена наученог у пракси и остваривање успешних резултата на основу ње представљало елемент за оцену за напредак при конкурисању на више функције. Осим тога, Академија може дати допринос и уједначавању судске праксе јер би, на један систематизован и стандардизован начин, водила евиденцију и омогућила приступ спорним питањима од значаја за функционисање судова и уједначавање судске праксе о којима апелациони судови, после заједничких седница обавештавају Врховни касациони суд. Такође, Академија би, у сарадњи с Врховним касационим судом, омогућила приступ и билтенима судске праксе Врховног касационог суда. Најзад, Академија треба да организује обуку и спроводи испите за извршитеље, стечајне управнике, судске вештаке, судске преводиоце и медијаторе. Оваква перцепција Правосудне академије, која произлази из анализе искустава земаља у којима она функционише већ дуже време, могла би бити од користи приликом даљег профилисања ове важне установе која би свакако могла да постане један од важних стубова нашег правосудног система.

Milorad Debeljački, LLM

Consultant for Judicial Academy Competency/Education
Multi Donor Trust Fund for Justice Sector Support in Serbia,
Ministry of Justice Republic of Serbia

ROLE OF THE JUDICIAL ACADEMY IN THE ELECTION PROCESS OF JUDGES AND PUBLIC PROSECUTORS IN THE NEIGHBOURING COUNTRIES

Summary

From January the first 2010, work of Judicial Academy has begun, thus completing the process of creating a modern system of education for judges and public prosecutors. The Judicial Academy has been established in order to provide professional, independent, impartial and efficient performance of judicial and public prosecutorial functions and efficient discharge of court and public prosecutorial staff. Its main function is training of judicial office holders, which can be the initial and continuous. Analysis of the current situation indicated the existence of a need for further improving the functioning of the Judicial Academy. In order to achieve this objective this comparative analysis has been completed, which gives an overview of regulation of the status and role of the Judicial Academy in the process of appointment to judicial and public prosecution office, in the surrounding countries. Comparative review indicates the best practices that can serve as a guideline or model for further improvement of the Judicial Academy in the Republic of Serbia.

Key words: *Judicial Academy. – Trainings. – Selection. – Bodies. – Exams.*

ПРИКАЗИ

Др Борис Беговић*

Dominic Lieven, *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia*, Allan Lane, London, 2015, 429.

Увружено је мишљење да је једна од најзначајнијих последица Великог рата пропаст три царства. Па како се приближава стогодишњица краја тог рата, која, уз мања одступања, коинцидира са стогодишњицом пропасти та три царства, дошло је доба да се на пригодан историографски начин обележи и ова годишњица.

Царска Русија је, макар хронолошки посматрано, прва отишла у историју, па је било прикладно да се прва појави књига о њеној пропасти, макар само пар недеље пре књиге посвећене крају Османске царевине.[1] Доминик Ливен, врстан познавалац преткомунистичке Русије,[2] крај царске Русије чврсто поставља унутар оквира у коме се одиграо – оквира Првог светског рата – и то управо оним редоследом какав је зацртан поднасловом књиге: царство – рат – крај царске Русије.

Централни део овог тројства за аутора јесте Велики рат. Јасно се напомиње да је то био пре свега источноевропски ратни конфликт. Извесно је да је повод за њега дошао из овог региона и да су најзначајније одлуке кључне земље за отпочињање рата (Немачке) биле условљене њеним стрепњама (оправданим или не) везаним за безбедност источне, а не западне границе. И све то ставља царску Русију у сам центар историје Великог рата. А највећа иронија исхода тог рата јесте, сматра аутор, то да су и германске силе (израз ауторов,

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, *begovic@ius.bg.ac.rs*

1 Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914 1920*, Alan Lane, London, 2015.

2 *Russia's Rulers Under the Old Regime, Yale University Press*, New Heaven, 1989; *Nicholas II: Emperor of all the Russians*, John Murray, London, 1993; *Russia Against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Peace*, Viking Books, London, 2010; *The Cambridge History of Russia: Volume 2, Imperial Russia, 1689 1917*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

указује на његов однос према Мађарима као незаобилазном фактору међународних односа тог времена) и Русија, дакле земље које су се бориле за доминацију на истоку Европе, биле поражене. И стога нису учествовале на Версајској конференцији, на којој се уређивао послератни свет, пре свега Европа.

У Великом рату, пре свега у томе каква је била Русија која је ушла у тај рат, али и у начину на који га је водила, траже се основни разлози за пропаст царства. Ипак, на самом почетку књиге аутор износи занимљиву хипотезу. Без Великог рата, сматра, бољшевици би могли да преузму власт у Русији, али, највероватније, не би могли да је задрже. Дакле, Велики рат није био потребан услов бољшевичке револуције у Русији, до ње би могло да дође и без њега. Штета што наведена хипотеза није детаљније образложена, то би заиста било занимљиво, али аутор инсистирајући на њој западa у противречност, будући да посматра Велики рат као извор краја царске Русије. Занимљиво је да, и поред своје склоности разматрању алтернативне историје, попут става да се одржао Брестлитовски мировни споразум, Немачка би добила Први светски рат, аутор нити једног тренутка не поставља питање шта би било да Русија није ушла у ратни сукоб који је постао светски. Да ли би онда царска Русија била очувана? Још мање покушава да понуди одговор на то питање.

Као основну противречност тадашњих царстава, аутор наводи дихотомију између империјализма и национализма, имајући на уму бујање национализма крајем XIX и почетком XX века. Та дихотомија није заобишла ни (мултиетничку) царску Русију. Наводећи да су почетком прошлог века Руси чинили свега 44% становништва царске Русије (не наводи се извор), аутор недоречено разматра специфичности ове дихотомије у царској Русији и не изводи закључке о њеној улози у паду руског царства.[3]

Занимљива је и хипотеза о царској Русији као земљи другог света. То је свет који аутор третира као онај који не спада у први, тврдо језгро европских развијених земаља уз САД, нити онај трећи, у виду свега осталог ван Европе, већ спада у онај свет кога чини Европа која се простире од Даблина, преко Мадрида, чак и Италије, наравно Балкана, све до Санкт Петерсбурга. То је онај свет за који први свет и његова политичка елита тврде „Not one of us!" и који је у књизи описан као скуп земаља које деле одређене политичке проблеме уласком у доба масовне политике (*sic*!) која настаје за њих управо почетком XX века. Независно од класификације, извесно је

[3] Тиме је Ливен избегао замку у коју су упали неки други: да краткотрајну грађанску и потом бољшевичку револуцију посматрају као процес деколонизације. За супротан пример вид: Joshua A. Sanborn, *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2014.

да се руска политичка сцена управо у то време драстично мења с појавом какве-такве слободе говора, колико-толико слободне штампе и каквог-таквог репрезентативног парламента.

Свој приступ аутор описује као комбинацију приступа „одозго“ и „одоздо“. Први обухвата само развој догађаја на дуги рок, структурне факторе који утичу на развој тих догађаја, попут глобализације и геополитике, европску равнотежу силе и доминанте вредности и идеологије тог времена. Други, онај одоздо, обухвата одлуке који је донео веома мали број људи, а сви су они имали своје врлине, али и ограничења, па су и одлуке биле мање или више погрешне. Временски обухват посматрања у оба ова погледа почиње 1905. године, која означава пораз Русије у руско-јапанском рату, као и промене политичког система Царства које су уследиле као последица тог пораза и реакције домаће јавности на њега, укључујући и побуну на оклопњачи „Потемкин“. Аутор указује и на средњи ниво анализе: онај који узима у обзир основне претпоставке, менталитете, доминантне обрасце размишљања руске политичке елите, пре свега кроз одговоре на два питања. Како је она поимала сопствену власт и природу међународних односа тог времена? Каква је била њена визија будућег рата у Европи? Опремљен оваквим методолошким оквиром, аутор нас води на узбудљиво путовање.

Прво поглавље књиге посвећено је царствима, распрострањеним обликом владавине почетком XX века. Свакако корисно за разматрање политичких опција које су царској Русији стајале на располагању. Указује се на различите стратешке опасности које генерише империјално ширење на подручју далеких прекоморских земаља и на подручју Европе. Ово друго је ризично због близине метропола супротстављених царстава – нешто што немачка и, нарочито, аустроугарска политичка елита никада није схватила. Понавља се теза о дихотомији империјализма и национализма, уз констатацију бујања национализма по Европи тог времена, додуше уз противречне ставове о његовој распрострањености. Док се на једном месту тврди да је национализам ограничен на уски образовани слој становништва, на другом се, на примеру Чешке и Ирске, указује на широко распрострањени и дубоко укорењени национализам. Неспорно је, међутим, да идеје национализма, у политичким системима који омогућавају стварање цивилног друштва, постаје незаобилазан фактор при формулисање било какве државне политике.

Друго поглавље је, практично, сажети приказ новије историје царске Русије, при чему се пажња прво посвећује унутрашњим пословима у најширем смислу те речи, укључујући и питања статуса националних мањина и хроничног недостатак делотворне државне управе, што је посебан проблем у земљи дугачких и слабо брањених

граница. Закључује се да у земљи у којој је 80% становништва чине полуписмени сељаци, начела суверености народа и демократије представљају пречицу за револуцију. Аутор сматра да је повезивање државе и друштва путем индиректних избора (о којима не сазнајемо ништа више) могло да се покаже постојанијим решењем, нарочито уколико би дало специфичан руски одговор на противречне изазове царства и модернизације. Циници би рекли да се ради о још једном заговорнику тезе да „демократија није за Русе", али тема није незанимљива, нарочито у светлу данашње Кине и опција за политичке реформе у тој земљи. Следи разматрање спољне политике, што за земљу величине царске Русије, неминовно покреће веома велики број отворених питања, почев од односа с Немачком, тада најмоћнијом земљом континенталне Европе, контроле приступа светском океану, познатији као излаз на топла мора, нарочито питање поморског саобраћаја кроз Босфор, па све до односа с Великом Британијом у Азији („Велика игра"), као и с њеним живахним и агресивним далекоисточним савезником – Јапаном.

Следи поглавље посвећено онима који су доносили одлуке – руској политичкој елити. Поглавље почиње разматрањем личности цара Николаја II и његових многих саветника, што у тадашњем хибридном систему власти, не толико различитом од оног у Вилхелмовој Немачкој, практично подразумева премијере, министре и сличне званичнике извршне власти, укључујући и велике војводе, који су имали знатну извршну власт, нарочито у погледу оружаних снага. Посебно се обрађује тадашња руска дипломатија. Бројне су значајне личности описане и њихови светоназори коментарисани, али је вероватно за читаоца најзанимљивија личност руског Немца или немачког Руса Романа Розена, који је предложио веома јасну спољнополитичку стратегију царске Русије. За њега Русија не треба да тежи Европи, већ треба само да обезбеди сигурност својих западних граница, пре свега споразумом с Немачком, не треба да осећа било какву обавезу према словенској браћи, јер то само може да повећања њену рањивост, а контролу над Босфором, која и тако није кључни проблем, будући да Британци контролишу Средоземно море, никако не треба да успоставља заузимањем Цариграда. Насупрот свега тога, будућност Русије лежи у Азији и њу, стога, треба пре свега да интересује судбина Кине, тј. реализација стратешких интереса у том погледу. Уколико, сматрао је Розен, Русија успе да избегне да буде увучена у европски конфликт, њена светла будућност у Азији и на Пацифику је обезбеђена. Никада нећемо сазнати шта би се догодило да Русија није ушла у Велики рат, али је извесно да дилема у погледу спољнополитичких приоритета постоји и у савременој Русији, поготово после сада већ очигледно неуспешног успостављања партнерских односа с ЕУ и, нарочито, НАТО савезом. Приказ руске офи-

цирске елите оставља утисак прилично распрострањене незаинтересованости и некомпетентности, али и појединих, нарочито нешто млађих официра, који се не уклапају у ту слику. Коначно, преглед политичког јавног мњења, релативно младих политичких партија, као и штампе, нуди читаоцу опис поприлично живописних ликова, њихових чврстих уверења и ватрених наступа, веома често не баш сасвим повезаних са стварношћу.

Успостављању тројне антанте између Француске, Велике Британије и Русије посвећено је четврто поглавље књиге. Стратешка размишљања која су довела Русију до приступања овом савезу имају своје порекло у њеном поразу у рату с Јапаном 1905. године. Тај пораз је означио крај (бар за пар следећих деценија) експанзије у Азији и потребу за консолидовањем већ достигнутог. То је довело и до англо-руског споразума из августа 1907. године којим се, бар за тренутак, прекинуло надметање две земље у Азији, пре свега у погледу Авганистана и Ирана, тада још увек Персије. Дугогодишња жеља британског савезника Француске да добије свог савезника на Немачкој источној граници, у нади да ће то обесхрабрити Немачку да започне нови рат, тиме је била удовољена. Колико је ово савезништво деловало као превенција свеевропском рату који прераста у светски показаће се свега седам година касније. У оквиру овог поглавља је размотрена улога Русије у Анексионој кризи, која је показала, не само некомпетентност тадашњег министра спољних послова (Александар Изволски), него и руску опседнутост решавањем проблема слободне пловидбе кроз Босфор, нарочито решењем које подразумева пуну сопствену контролу тог мореуза.

Како наслов следећег поглавља наводи, криза смењује кризу, а све почиње понижењем руске дипломатије исходом Анексионе кризе. А те кризе обухватају и оба балканска рата. Занимљиво је да аутор указује на то да су резултати Првог балканског рата били потпуно погрешно протумачени у генералштабовима водећих сила, укључујући и руску Ставку. Искуства тог рата, брза победа након брзе и успешне мобилизације и одлучне офанзиве, погрешно су генерализована у опште модерно ратно искуство. Због тога су практично сви с огромним ентузијазмом кренули у војни подухват звани коначна победа и то до Божића.

Следећа два поглавља представљају сумирање догађаја током 1914. године – прво, све до Сарајевског атентата, а друго времену од почетка Јулске кризе до уласка Русије у рат. Темпо излагања одједном се губи, нема више обиља информација, лепих размишљања, образлагања последица – као да нестаје паре у дотада разрађеној парној машини ове књиге.

Још је веће разочарање последње поглавље књиге, оно посвећену рату, револуцији и царству. Као да је смртна пресуда царству

потписана већ ступањем Русије у рат. Као да се ништа није могло урадити да се предупреди нестанак великог царства. Ипак, аутор је понудио три занимљива увида. Прво, тиме што је Николај II у ратно доба постао и *de facto* председник владе и *de jure* врховни командант оружаних снага, легитимитет монархије је тонуо са сваким војним неуспехом. Зато и није било легитимитета који би 1917. одржао монархију. Друго, војне операције током Великог рата никада се нису водиле на територији саме Русије, већ на другим деловима Руске царевине: Пољској, Белорусији и Украјини. То, за разлику Наполеоновог похода и његовог уласка у дубину руске територије, није обезбедило ону количину патриотизма потребног за очувања јединства земље. Коначно, аутор сматра да је страна интервенција ипак била кључна за успех бољшевика. Не само да су немачке власти омогућили Лењину да дође до Русије, него у тренутку успостављања његове революционарне власти, реакционарна немачка власт није учинила ништа да интервенише. Напротив, револуцијом ослабљена Русија излази из рата, што је и био немачки стратешки циљ. Остаје неизвесно да ли под овим аутор подразумева одрживост бољшевика на власти који помиње на почетку књиге.

На самом крају књиге аутор закључује да се царска Русија у Велики рат упустила из разлога безбедности, интереса и идентитета. Безбедност у односу на растућу немачку силу, интерес у погледу стратешког утицаја на Балкану и Босфору, а идентитет у погледу статуса велике силе и предводника словенских народа. У сваком од тих погледа је изгубила – из рата је изашла понижена и поражена и – више није била царска. Под другим именом, уз огромне жртве, пре свега својих житеља, вратиће се на светску позорницу у хладноратовској констелацији безбедности, с глобалним интересима у надметању и статусом суперсиле. И то је изгубила крајем XX века. Ако ништа друго, показала је да зна да се успиње после пораза.

Књига је свакако занимљива за читање, написана лепим, јасним језиком, уз надахнуте описе многих занимљивих ликова који су одредили једну епоху. Књига поставља многа питања, али ипак одговара само на нека од њих. Велика је диспропорција између анализе стварања предуслова за пад Руске царевине и анализе самог тог пада, нарочито од почетка Великог рата. Ипак, читаоцу даје обиље материјала за размишљање о прошлости, али и о садашњости. Проблеми с којима се суочавала тадашња Русија и друге земље нису толико различити од оних данас. Питања безбедности, интереса и идентитета и данас заокупљају пажњу многих земаља: великих, попут Русије, и далеко мањих, попут Србије. А читалац се понекад најежи од помисли да би данашњи одговори на та питања могли бити исто онолико погрешни колико руски од пре сто година.

Др Вања Бајовић[*]

Милан Шкулић, *Организовани криминалитет појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 672.

„Организовани криминалитет представља феномен, који због својих великих социјалних, правних, медијских и разноврсних других импликација, практично никога не оставља равнодушним. О кривичним делима која су продукт организованог криминалитета се у штампи много пише, о њему расправљају политичари, он је чест предмет коментара у уобичајеним комуникацијама међу људима. О ликовима из ‘света подземља’ и њиховим криминалним организацијама се пишу књиге и снимају филмови, а они су често и у стварном животу својеврсне медијске ‘звезде’. Дакле, у питању је појава која је у својој суштини веома интересантна читавом низу ‘корисника’. Посебно је уочљиво да су политичари, па и представници државне власти, веома склони, да онда када им то одговара, потпуно негирају постојање и деловање организованог криминалитета, или да минимизирају опасност од њега, док истовремено, други политичари, пре свега они који су опозиција власти, упорно тврде да он егзистира и да представља велику опасност, оптужују своју политичку конкуренцију да је неспособна да га искорени или да је чак коруптивним везама повезана са његовим експонентима итд.“

Овим речима Милан Шкулић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, започиње монографију *Организовани криминалитет– појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак*, објављену у издању Службеног гласника.

Који су разлози који ово дело препоручују стручној и осталој јавности? Читаоцима који су имали прилике да се сусретну с претходно објављеним делима професора Шкулића, ову књигу не треба посебно препоручивати. Препоручује се сама по себи, имајући на уму стил изражавања, систематичност и аналитичност аутора. Као

[*] Ауторка је доценткиња Правног факултета Универзитета у Београду, *bajovic@ius.bg.ac.rs*

професор кривичнопроцесног права и криминалистике, професор Шкулић се доста бавио проблематиком организованог криминалитета, што је 2003. године резултирало објављивањем монографије под насловом *Организовани криминалитет – појам и основни кривичнопроцесни аспекти*. Реч је наиме о једној од првих целовитих монографија на нашем простору и на нашем језику, посвећених овој тематици. Из те књиге су задржани одређени делови текста и добар део њене систематике, али уз велике измене и допуне условљене пре свега нормативним променама у процесном законодавству Србије, богатијом судском праксом у овој области и потребом да се обраде бројна питања која се, сада већ давне 2003. године нису постављала. То и представља основни разлог значајно већег обима ове књиге у односу на њену „претечу" из 2003. године, па је ова књига далеко више од другог „измењеног и допуњеног издања" раније монографије.

Књига *Организовани криминалитет– појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак* представља систематизовану студију дугогодишњег проучавања овог феномена. На више од шест стотина страница, подељених у седам поглавља, аутор до детаља разрађује сва питања и законске одредбе релевантне за ову област, али истовремено кроз цело дело провлачи логику свог системског схватања организованог криминалитета и његове комплексности.

Прво поглавље бави се појмом организованог криминалитета и његовим основним феноменолошким и етиолошким особеностима. Најпре се даје осврт на различите теоријске и законске дефиниције ове појаве, а затим се анализирају елементи дефиниције организованог криминалитета прихваћене у нашем законодавству. Аутор указује на одређену терминолошку проблематику код изучавања овог феномена и даје историјски приказ ове појаве у различитим друштвима и државама. С тим у вези, посебно су описани јужноиталијански „корени" организованих криминалних група, илустровани случајем судије Фалконеа, чије је убиство представљало симбол бруталног сукоба државе и мафије у Италији. Даље се наводи пример САД-а уз посебан осврт на доба прохибиције и Коза ностру. Описане су и криминалне групе у Јужној Америци, Кини, Јапану, државама Централне и Источне Европе и Албанији. Аутор истиче како данас не постоји ниједна иоле развијенија држава у свету у којој не егзистирају одређени облици организованог криминалитета, наводећи реалне могућности за његово сузбијање и контролу.

Друго поглавље под називом „Прилог краткој историји организованог криминалитета – неколико карактеристичних ликова из света организованог криминалитета" посебно ће бити интересантно широј читалачкој публици, будући да описује нашироко познате „ликове" у великој мери промовисане холивудском кинематографијом, попут Ал Капонеа, Лакија Лучана, Багзи Зигела, Џона Готија, Пабла Ескоба-

ра итд. Описујући примере из организованог криминалитета једним релативно „популарним“ стилом, на начин који није сасвим типичан за научно оријентисане радове, професор Шкулић ову монографију чини веома интересантним штивом за велики број читалаца.

У трећем поглављу се детаљно анализирају материјални, кривичноправни аспекти организованог криминалитета, и посебно се обрађују поједина кривична дела чије је извршење карактеристично за организоване криминалне групе попут изнуде, отмице, неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога, трговина људима, посредовање у вршењу проституције, коруптивна кривична дела и сл. Поред тога, аутор се бави и одређивањем појма организоване криминалне групе и односом саучесништва и организованог криминалитета.

Процесни аспекти реаговања на организовани криминалитет обрађени су у четвртом поглављу. Први део четвртог поглавља бави се субјектима и органима сузбијања организованог криминалитета како у Србији тако и на међународном плану, док је други део посвећен примени Законика о кривичном поступку у кривичним поступцима чији су предмет дела организованог криминалитета. Наведеној проблематици приступа се како из визуре расправног, тако и из визуре истражног процесног модела, и посебно се објашњавају промене у нормативној сфери произишле након усвајања „адверзијалног“ ЗКП-а из 2011. године. Посебно су обрађене различите врсте страначких споразума, тачније споразум о признању кривичног дела и споразум о сведочењу окривљеног или осуђеног лица, имајући у виду њихову примену у поступцима за организовани криминал. С тим у вези, аутор даје компаративноправни приказ положаја тзв. „крунских сведока“ у Енглеској, Немачкој, Аустрији, САД-у и бившим југословенским државама. Даље се наводе основне процесне фазе, уз посебан акценат на измене до којих је дошло усвајањем горепоменутог Законика о кривичном поступку.

Једна од основних карактеристика организованог криминалитета огледа се у доказним тешкоћама, односно често присутном доказном дефициту у погледу могућности кривичног гоњења чланова криминалних организација, имајући у виду да ове организације почивају на „завери ћутања“ својих чланова и често присутан страх сведока и жртава да сведоче у овим поступцима. Због тога су и уведене посебне доказне радње попут тајног надзора, симулованих послова, прикривеног иследника, контролисане испоруке, чија је примена могућа само у поступцима за поједина „најтежа“ кривична дела, која се не могу открити и доказати на други начин. Посебне доказне радње детаљно су анализиране у петом поглављу где се, поред „домаћих“ решења описује и упоредноправна пракса, која може

послужити као користан оријентир за евентуалне законске измене. Реч је о врло осетљивим питањима, будући да је танка линија између законите примене ових посебних доказних мера и повреде основних Уставних слобода и права попут права на приватност, неповредивост преписке и сл., те анализа професора Шкулића може представљати користан оријентир за будућу праксу.

Шесто поглавље бави се једним од најважнијих процесних проблема из ове области, тј. питањем заштите сведока у кривичним поступцима чији су предмет кривична дела организованог криминалитета. О значају овог питања говори и његово разматрање на међународном нивоу, озакоњено бројним конвенцијама. С тим у вези најпре се разматра међународна нормативна основа за заштиту сведока у кривичним поступцима и то Конвенција УН-а против транснационалног организованог криминалитета и основни правни механизми на нивоу ЕУ и Савета Европе намењени заштити сведока, илустровани праксом Европског суда за људска права. Аутор даље описује заштиту сведока у упоредном праву, пред међународним кривичним трибуналима и међународним кривичним судом, да би на крају дао детаљну анализу наших процесних решења.

На крају се, у седмом завршном поглављу анализира прилично осетљиво питање проширеног одузимања имовинске користи и поступак одузимања имовине проистекле из кривичног дела. Конструктивна и аргументована критика појединих решења и судске праксе чини ово дело још значајнијим, имајући у виду да аутор не даје само теоријска објашњења законских одредаба, већ истовремено подстиче на њихово адекватније регулисање и исправнију примену.

Имајући то на уму аргументовано се може тврдити да књига *Организовани криминалитет – појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак* професора Шкулића представља значајан допринос кривичноправној науци. Детаљна и свеобухватна анализа законских одредаба поткрепљена примерима из праксе, прецизно и темељно навођење упоредноправних решења и међународних инструмената, позивање на праксу Европског суда за људска права и тумачење исте, прегледност и систематичност дела, јасан и занимљив стил писања, само су неке од карактеристика које ово дело чине вредним пажње и препоручују не само стручној јавности, већ и широј читалачкој публици заинтересованој за ову проблематику.

Ана Одоровић,[*] мастер

Niamh Dunne, *Competition Law and Economic Regulation. Making and Managing Markets*,Cambridge University Press, 2015, 373.

Право конкуренције и економска регулација уобичајено се схватају као два изолована механизма која различитим методима теже да постигну исту сврху, да уклоне несавршености тржишта. Ниам Дјун на почетку свог излагања поставља фундаментално питање које прожима све аспекте даље анализе односа права конкуренције и економске регулације: да ли се ради о супститутима или комплементима? Да ли примена једног искључује примену другог и то тако да је увек могуће идентификовати околности које опредељују њихов избор; или се право конкуренције и економска регулација допуњују на начин да се могу применити у исто време на исту грану; како у том случају решити евентуалну колизију која може да настане у случају када економска регулација служи и остваривању циљева у области прерасподеле и друштвене правде?

Пре дубљег разматрања комплексности поменуте везе, ауторка је дефинисала најважније параметре на основу којих је могуће направити дистинкцију између права конкуренције и економске регулације. Прво, док економска регулација несавршеност тржишта решава заменом тржишног механизма у посматраној грани, право конкуренције исправља његове недостатке стварањем услова за деловање конкуренције као процеса надметања. Из тога непосредно произлази да се регулацијом тржишним учесницима намеће обавеза позитивног чињења, док се у случају права конкуренције ради о обавези уздржавања од чињења којим се нарушава конкуренција. Такође, регулација подразумева континуирану контролу пословања учесника на тржишту, а право конкуренције се састоји у *ex post* забрањивању уоченог понашања предузећа којим се крше унапред дефинисана правила. Коначно, смисао економске регулације се, за разлику од права конкуренције, не исцрпљује у заштити принципа

[*] Ауторка је асистент Правног факултета Универзитета у Београду, *ana.odorovic@ius.bg.ac.rs*

ефикасности, већ се њоме постижу и други друштвени циљеви. У наставку анализе ауторка настоји да покаже да су у стварности ове теоријске разлике веома магловите.

Први део књиге посвећен је „регулаторном праву конкуренције“, тј. појединим случајевима примене права конкуренције у којима оно поприма карактеристике економске регулације. На првом месту, ауторка описује веома распрострањену праксу закључивања поравнања између тела за заштиту конкуренције и учесника на тржишту чије је понашање предмет поступка, којим он преузима обавезе у погледу будућег понашања. Основна предност овог процедуралног „руха“ састоји се у бржем уклањају узрока тржишног отказа и вишем степену уважавања специфичности одређене гране. Међутим, будући да сама природа поравнања подразумева постизање компромиса, право конкуренције престаје да буде право у мери у којој тумачење норми губи на ригидности, а усвојено решење је предмет само формалне а не и суштинске судске контроле. Надаље, поједине доктрине које се традиционално везују за право конкуренције се све чешће примењују од стране регулаторних тела или, изузетно, тела за заштиту конкуренције, али коришћењем метода који су својствени регулацији. На пример, настаје парадокс да је у праву конкуренције забрањено ексклузионо понашање учесника на тржишту с циљем спречавања да у будућности дође до експлоатативног понашања у виду наплаћивања монополских цена, али не и само експлоатативно понашање, које може да буде предмет контроле од стране регулаторних агенција. На истој линији аргументације ауторка излаже тезу да се примена доктрине обавезног приступа есенцијалном капацитету, која чини једну од темељних доктрина права конкуренције, уобичајено делегира регулаторном телу, с образложењем да би њена примена од стране тела за заштиту конкуренције била проблематична из аспекта угрожавања динамичке ефикасности или редистрибутивних ефеката које може да произведе.

У другом делу књиге описан је обрнут процес: тенденција дерегулације и либерализације великог броја привредних грана у Великој Британији и САД током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века с циљем стварања простора за примену права конкуренције. До заокрета економске политике у овим земљама дошло је под утицајем теорије јавног избора која је указала на проблем асиметрије информација у процесу регулације, с једне, и проблем овладавања регулатором, с друге стране. Међутим, дерегулација и либерализација појединих грана најчешће су биле праћене делимичном регулацијом одређених сегмената тржишта (тзв. регулација због конкуренције), попут обавезе омогућавања приступа инфраструктури, забране дискриминације и својинског раздвајања појединих делова до тада вертикално интегрисаног предузећа. Упркос првобитној

намери твораца економске политике да се регулаторни режим у појединим гранама одржи на снази само привремено, док право конкуренције не преузме у потпуности улогу корективног механизма, регулација никада није сасвим искорењена. На овој тези ауторка заснива свој став да регулација представља адекватнији механизам државне интервенције у оним гранама у којима узрок несавршености тржишта лежи у самој тржишној структури, као и у случају у коме до интервенције долази с циљем обезбеђивања универзалног пружања одређених услуга (*universal service obligation*) или неког другог вида прерасподеле.

Трећи део анализе разматра могућност упоредне примене права конкуренције и економске регулације у истој грани, тако што би право конкуренције служило као резидуални и корективни механизам у односу на економску регулацију примењену *ex ante*. Оправдање за овај додатни вид интервенције на тржишту је неефикасност која настаје као последица тежње регулатора да оствари нееекономске циљеве или погрешно формулисане регулаторне политике, односно начина на који се она спроводи. Право конкуренције може да служи и као брана од овладавања регулатором, када регулаторни оквир служи заштити интереса регулисаног предузећа, а не јавног интереса. Пракса упоредне примене права конкуренције и економске регулације знатно је распрострањенија у ЕУ него у САД-у, иако обе јурисдикције начелно не дозвољавају примену права конкуренције у оним гранама у којима свеобухватност регулаторних мера искључује слободу понашања учесника на тржишту. Ауторка заступа мишљење да је ово решење прихватљиво имајући у виду да повреда конкуренције може да проистекне из саме примене одређене регулаторне политике, када би било неправично да регулисано предузеће сноси санкције, или да буде обавезно да надокнади штету конкурентима. Међутим, стварност налаже врло изнијансиран приступ тумачењу овог принципа, онда када није сасвим јасно да ли је учесник на тржишту могао да избегне понашање којим се нарушава конкуренција.

У последњем делу књиге ауторка анализира институционалне проблеме који се јављају у вези са преклапањем сфере примене права конкуренције и економске регулације. Пре свега, поставља се питање поделе надлежности и овлашћења између појединих државних агенција, с обзиром на то да не постоје јасни критеријуми разграничења ове две политике. Посебно се разматра решење прихваћено у Великој Британији и Аустралији које подразумева да је у једном телу обједињена надлежност примене права конкуренције и економске регулације. Иако се тиме постиже одређена флексибилност у избору оног метода којим се на најбољи начин третира узрок тржишне неефикасности, ауторка показује да се у пракси проблеми који спадају у сферу права конкуренције често решавају применом ме-

ханизма економске регулације, како би се избегла обавеза утврђивања повреде права. То такође може да има за последицу употребу метода који су неоправдано интервенционистички. Друго институционално питање од значаја тиче се правног и фактичког дејства студија тржишта које спроводе државне агенције у појединим земљама с циљем испитивања општих услова конкуренције на одређеном тржишту. Након што се утврди да је дошло до одређеног тржишног отказа, у студијама се предлаже и одговарајуће решење које спада у сферу права конкуренције или економске регулације. Слично као у случају обједињене надлежности, студије тржишта, с једне стране, омогућавају да се тржишни откази посматрају кроз заједничку призму оба механизма, док с друге стране, стварају ризик заобилажења ограничења која су инхерентна праву конкуренције у корист примене мање ригидних процедура економске регулације. Коначно, последње институционално питање односи се на тенденцију „хибридизације" самих норми права конкуренције тако да текст закона о заштити конкуренције прописује као обавезно понашање оно које у својој суштини представља регулаторну меру, попут обавезе омогућавања приступа инфраструктури или дозвољене профитне маргине.

На самом крају, када се читалац ове књиге већ помало умори од свих креативних начина да се разлика између права конкуренције и економске регулације релативизује, ауторка излаже веома интересантан закључак о природи њихове везе. Може се дати коначан суд о томе да ли се ради о супститутима или комплементима, али је пре тога неопходно определити се за одређену перспективу посматрања права конкуренције. Ако се оно схвати као право чија примена претпоставља утврђивање скривљеног понашања учесника на тржишту којим се нарушава конкуренција, онда је неоправдано дозволити њихово истовремено дејство у мери у којој режим регулације ограничава слободу тог учесника. Насупрот томе, ако се право конкуренције дефинише с обзиром на сврху коју треба да постигне, уклањање тржишне неефикасности, његова примена постаје пожељна независно од регулаторног режима на снази, па оно добија комплементарни карактер у односу на економску регулацију.

Оно што ову књигу чини посебном је то што, с једне стране, не покушава да одговори на питања које би читалац могао да очекује на основу самог наслова, док с друге, отвара питања која је веома тешко наслутити. Заправо, ради се о врло неуобичајеном приступу проблематици односа права конкуренције и економске регулације. Уместо конвенционалне економске анализе, Ниам Дјун у основи нуди једну правну перспективу посматрања; уместо крива трошкова, баријера уласку и различитих тржишних структура, језик њене анализе су правна сигурност, подела власти и владавина пра-

ва. То вероватно објашњава зашто у књизи изостаје разматрање различитих узрока несавршености тржишта који би налагали примену једног или другог механизма. Међутим, задржавајући се у оквирима правног резоновања, ауторка на свеобухватан начин показује да досадашња пракса тела за заштиту конкуренције, у којој је питање односа права конкуренције и економске регулације тек спорадично размотрено, није у стању да понуди поуздане критеријуме за њихову искључиву или упоредну примену. Коначно, о књизи се може рећи да је успешнија у самој проблематизацији поменуте везе у односу на формулисање специфичних решења, што не умањује чињеницу да је реч о квалитетном штиву које заслужује препоруку за читање.

Др Зоран Стојановић[*]

ЉУБИША ЛАЗАРЕВИЋ
(1931 2015)

Животни пут професора Лазаревића толико је богат да га је тешко сажети за ову прилику. Поменуо бих само најважније. Рођен је у Гучи 5. децембра 1931. Гимназију је завршио у Чачку, а Правни факултет у Београду 1956. године, где је и докторирао 1961. године са тезом „Положај млађих пунолетних лица у кривичном праву“. Своју универзитетску каријеру, изградио је на Правном факултету у Београду, али и на Правном факултету у Новом Саду. За ванредног професора за предмет Кривично право биран је 1966. године на Правном факултету у Новом Саду, а за редовног професора 1971. године на истом факултету. Од 1978. године редовни је професор на Правном факултету у Београду. Осим на универзитету, радио је и на научноистраживачким пословима. Прво, одмах после завршетка факултета, као асистент у Институту за упоредно право, а онда као научни сарадник у Институту за кримининолошка и социолошка истраживања. Користио је Хумболтову научноистраживачку стипендију: провео је десет месеци у *Max Planck* институту за страно и међународно кривично право у Фрајбургу радећи на својој познатој студији„Казне и мере безбедности у савременом кривичном праву“. Осим на Правном факултету у Београду, предавао је по позиву на универзитетима у бившој Југославији.

Дуго времена годишња саветовања удружења за кривично право и криминологију почињала су његовим уводним рефератом који је по правилу имао критичку и полемичку димензију што је доприносило успешнијем раду тих саветовања. Учествовао је и на међународним конгресима за кривично право. Обављао је и функцију председника Југословенског удружења за криминологију и кривично право. Био је руководилац научноистраживачких пројеката, као и

[*] Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

ментор при изради бројних магистарских и докторских теза. Број радова објављених у домаћим и страним правним часописима је импозантан (преко 180). Од важнијих дела истакао бих његов *Коментар Кривичног законика Србије* (два издања) и уџбеник из *Посебног дела кривичног права* (десет издања). Свакако ту је и познати уџбеник општег дела професора Срзентића и Стајића чији је коаутор постао још 1978. године у његовом седмом издању пишући део о кривичним санкцијама. Сви они који се баве кривичним правом имали су прилику да користе коментаре КЗ СФРЈ и КЗ Србије под редакцијом професора Срзентића чији је коаутор и професор Лазаревић. Посебно се бавио малолетничким кривичним правом, кривичним санкцијама, као и питањима реформе кривичног законодавства. Осим науци кривичног права, професор Лазаревић је дао и велики допринос нашем кривичном правосуђу. Овом приликом ћу навести само две његове функције: био је судија Врховног суда Србије и члан Комисије за полагање правосудног испита.

Нарочито теба истаћи његов допринос кривичном законодавству: био је председник или члан бројних комисија које су припремале законске пројекте из области кривичног законодавства.

Имао сам част и задовољство да сарађујем с професором Лазаревићем како на Правном факултету у Новом Саду, тако и на Правном факултету у Београду. Иако сам на Правном факултету у Новом Саду тада био асистент а он већ редовни професор, према мени је имао однос као према себи по звању једнаком. Као асистент сам имао пуну аутономију, што је тада била реткост. Много касније, када сам прешао на Правни факултет у Београду као редовни професор а он био пред пензионисањем, као и после тога, сарађивали смо нарочито у комисијама на магистарским студијама као и у неколико комисија за одбрану докторске тезе. Међутим, посебно бих истакао заједнички рад у комисијама за измене и допуне кривичног законодавства. Активност и допринос професора Лазаревића били су нарочито изражени у области реформе кривичног законодавства и то не само кроз његове радове, већ и његовим непосредним учешћем у телима која су припремала законске пројекте. Познато је да нису сви теоретичари кривичног права вољни и способни да своје знање искористе и на том пољу. То, свакако, представља посебан изазов а захтева и одређена умећа, односно вештину да се обликује норма која треба да обухвати ни мање ни више од онога што јој је циљ. Осим о ставовима теорије и судске праксе мора се водити рачуна и о реалности, па норма (односно одредба која је садржи) мора у неким случајевима да буде резултат вишеструких компромиса. Иако је професор Лазаревић знатно пре мене учествовао у припреми пројеката из области кривичног законодавства, имао сам прилику да више пута

са њим сарађујем у тој области. Добро се сећам рада у комисији која је требало да изради нацрт измена и допуна КЗ СФРЈ 1989. године када смо боравили више дана у Лепенском виру и Охриду. Била ми је част да као најмлађи члан учествујем у комисији коју су чинили угледни старији редовни професори. Умео је да нас у паузама својим коментарима и шалама забави и опусти, али и да расправља о озбиљним питањима. Тако, једном приликом је ушао у оштар вербални конфликт с проф. Бавцоном из Љубљане а повод је била расправа о будућности Југославије. И поред пријатељских и изврсних колегијалних односа, њихова расправа о том питању није била нимало пријатељска. Као велики поборник заједничке државе, био је против тадашњег става Словеније у погледу њене самосталности. Професор Лазаревић је увек имао свој став не само у области кривичног права који је доследно и с аргументима бранио, већ и у погледу других важних животних питања. То што смо понекад имали различите ставове у кривичном праву, није ни најмање утицало на наше веома добре односе. Навешћу као пример то што сам га 1993. године као савезни министар правде позвао на седницу скупштинског одбора за правосуђе у вези с изменама и допунама КЗ СРЈ. По пословнику требало је да брани Предлог закона. Међутим, он је у основи био против њега, односно био је за то да се не врше никакве суштинске већ само терминолошке измене. Тада смо се нашли на супротним позицијама око неких важних питања као што је укидања смртне казне у савезном Кривичном закону. Предлог Закона о изменама КЗ СРЈ је предвиђао укидање смртне казне (пре свега због одредбе Устава СРЈ која је забрањивала прописивање смртне казне савезним законом), док је он био против тога. Иако сам заступао став заузет у Предлогу, ни оно што је заступао професор Лазаревић није било без аргумената. Основни проблем био је непостојање спремности обе републике чланице савезне државе да ту државу јачају и да и сопствено законодавство усклађују са заједничким, савезним законодавством. Тако, обе републике су биле за задржавање смртне казне и нису показивале намеру да је и у свом законодавству укину, па се дошло у парадоксалну ситуацију да она буде укинута за бројна кривична дела у савезном законодавству (као што је, на пример, за геноцид), а буде задржана за два кривична дела у републичком кривичном законодавству. Овај пример показује две карактеристике личности професора Лазаревића. Прво, у науци и струци доследно је заступао оно што мисли. Друго, није то лично схватао тако да се ни у овом случају то није негативно одразило на наш однос. Напротив, за исту прилику је везан један његов заиста пријатељски савет који ми је дао. Наиме, поменути Предлог измена КЗ СРЈ сачињен је од стране мојих сарадника, односно запослених у тадашњем Савезном

министарству правде. Измене су биле бројне, али претежно терминолошке природе тако да сам обратио пажњу само на нека суштинска питања. У погледу осталог имао сам поверање у оне који са припремали нацрт закона и хтео сам да га пустим у процедуру. Професор Лазаревић ми је тада рекао да ипак детаљно прегледам тај нацрт и да не треба превише да се ослоним на сараднике. Предочио ми је какве би последице имали евентуални пропусти. По његовом мишљењу то би имало посебну тежину, јер би то било приписано мени као професору кривичног права а не као министру. Последица тога била је та да сам преко једног викенда за два дана детаљно прерадио тај нацрт који је био препун разних омашки и пропуста.

У високошколској настави професор Лазаревић је остварио врхунске домете. Његова увек добро посећена предавања како на основним тако и на последипломским студијама била су прилика за студенте да пуно науче. Пре свега кроз примере из праксе и живота умео је и најсложенија питања кривичног права да учини разумљивим и за оне који тек почињу да се упознају с материјом кривичног права. На испитима је имао изграђен критеријум и осећај мере. За њега је међу студентима важило да није ни превише строг ни превише благ. Са Катедром и факултетом професор Лазаревић је наставио да сарађује и после пензионисања 1999. године све до 2005. године када је држао предавања на последипломским студијама и учествовао у раду комисија. И после престанка рада у настави, и даље се бавио науком и писањем, тако да је друго издање свог *Коментара Кривичног законика* издао пре неколико година (2011).

Нема никакве сумње да је професор Лазаревић један од најплоднијих и најутицајнијих писаца у нашој кривичноправној теорији чији су радови претежно оријентисани ка пракси и примени кривичног права, као и његовој реформи. То свакако не значи да се није бавио и теоријским питањима. Управо теоријска промишљања доприносила су јачини аргументације коју је износио у прилог ставовима поводом неких практичних питања. То је, по природи ствари, још више долазило до изражаја када се критички изјашњавао о неким законским решењима. Извесно је да ће дело професора Лазаревића и даље наставити да врши свој утицај у нашој науци кривичног права и његовој примени.

Професор Љубиша Лазаревић је оставио трајни лични печат на рад Катедре за кривично право и Правног факулета у Београду. Својим целокупним научним, стручним и педагошким радом заузео је високо место не само у историји Факултета, већ и у широј стручној и научној јавности.

Др Татјана Јованић[*]

СВЕТИСЛАВ ТАБОРОШИ
(1946 2015)

Јула месеца 2015. године, у својој шездесет деветој години, напустио нас је др Светислав Табороши, пријатељ, редовни професор, колега, супруг, отац, деда. Велика деоница његовог животног пута, који је отпочео 6. марта 1946. у Зрењанину, припада и овом факултету, на коме је дипломирао 1968. године. Паралелно са студијама права, завршио је и Вишу школу за спољну трговину, која је у то време имала статус првог степена Економског факултета, такође као један од најбољих дипломаца. Практично искуство, пре него што је 1972. године изабран за асистента на Правном факултету, стицао је као асистент истраживач у Институту за економику инвестиција. Непосредно пре доласка на Факултет похађао је последипломске студије у Холандији, на Институту за друштвене науке у Хагу. Године 1981. изабран је за доцента, шест година касније постаје ванредни професор, а 1992. године изабран је у звање редовног професора. Његов матични предмет био је Привредни систем, потом Право привредног система, које је променом наставног плана еволуирало у Економско право. У пензији је био од октобра 2012. године.

Као гостујући истраживач или професор посетио је правне или пословне школе широм света. Нека од најважнијих предавања, која су највише била посвећена специфичним проблемима привреда у транзицији, одржао је на *Stern Business School*, *University of Bridgeport*, *Central European University Budapest*, затим Правничком факултету Шафарик у Кошицама (Словачка), Универзитету у Познању (Пољска) и др. Учествовао је на многим научним конференцијама, како у оквирима бивше Југославије, тако и у иностранству и објавио већи број научних радова и реферата. Неке од најзначајнијих објављених књига проф. др Светислава Таборошија су: *Односи потрошње у*

[*] Ауторка је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београ ду.

социјализму: *Потрошач у систему удруженог рада*, Београд, 1986; *Привреда и право*, Београд, 1992; *Право привредног система*, Београд, 1996; *Транзиција мунди* (коаутор М. Печујлић), Београд 1997; *Економско право*, Београд, 2003, 2006, 2010.

Као редовни професор једно време био је и продекан за финансије. Оставио је траг у издавачкој делатности Факултета, а имао је значајно искуство у руковођењу факултетским пројектима и универзитетском менаџменту. Учествовао је у изради неколико закона и стратегија, међу којима и Закон о заштити потрошача из 2005. године, и тада важеће стратегије заштите потрошача. Био је члан Научног друштва Србије као и Националног савета за заштиту потрошача.

У својој докторској дисертацији Светислав Табороши је, у великој мери инспирисан Кејнзовим приступом, успешно рехабилитовао читав комплекс личне потрошње и ослободио га од идеолошке стигме приватних интереса. Суштина доприноса његове докторске дисертације је враћање достојанства личној потрошњи, кроз објашњење разлога зашто је она централна компонента *demand pull* приступа привредном расту. Био је то револуционаран став, у то време још незамислив у земљама централне и источне Европе.

Баш као што је на предавањима волео да објашњава привредне циклусе *Kondratieff*-а, тако је и његов академски опус карактерисао развој у циклусима. Тако је после успешног бављења потрошњом као економском категоријом, наставио да се бави њеним правним аспектима, заштитом потрошача. Почетком седамдесетих година изучавао је улогу државе у привреди, одбранивши 1972. године магистарску тезу „Регулаторни механизми социјалистичке привреде“. Како се у циклусима мењала улога државе у привреди, тако се мењала и наставна дисциплина којом се бавио професор Табороши. Регулаторни механизми као основна идеја његове магистарске тезе, као улазнице у свет науке, управо су запечатили његов академски опус. Та златна нит магистарске тезе о механизмима друштвеног реаговања на деформације тржишта које настају током његовог развоја, а које угрожавају изворне функције тржишног механизма, опстала је до краја.

Иако је велики део свог академског пута посветио економској теорији, Светислав Табороши је оставио такође велики траг у области социологије права и науке о управи. Враћајући се из економског подсистема у правни, проф. др Светислав Табороши оплеменио је Право привредног система, као позитивноправну дисциплину засновану на једном метаправном системском приступу, који је у основи социолошко-правни. Тиме је у нашој земљи дао пионирски допринос у анализи регулаторних механизама модерне привреде и суштине регулаторне улоге државе. И то нешто пре него што су по-

зитивно правни предмети сличне оријентације у земљама континенталне Европе почели да се обогаћују новом димензијом: изучавањем концепата регулације и управитељства (*Regulation and Governance*). На тај начин професор Табороши је, с једне стране, померио центар интересовања с елемената привредног система на систем норми, првенствено правних, које се доносе ради елиминисања недостатака модерног тржишта, која се манифестују као његова ограничења, а која угрожавају изворне функције тржишног механизма. С друге стране, није се задржао само на позитивноправној равни, већ је кроз системски приступ анализирао норме као инструменте регулације, компоненте модерних регулаторних режима и технике утицаја на привреду. У таквом привредном систему држава није више једини ауторитет привреди, па самим тим ни правна норма не може да буде једино средство координације, односно регулације. Професор Табороши је говорио о јавноправној регулацији тржишта, али је био свестан да је данас готово немогуће подвући јасну линију разграничења између јавног и приватног права. То је био и логички пут настанка Економског права као модерног Права регулације тржишта прво у прагматичним земљама англосаксонског система, а потом у земљама на чији је правни систем велики утицај имало Улпијаново одређење улоге јавног права: *Ius publicum est quod ad statum rei publicae spectat, privatum autem quod ad singulorum utilitatem*. Професор Табороши је нарочито у последњих двадесет година свога истраживања велику пажњу посветио изучавању регулаторне улоге јавне управе, постављајући процес регулације у средиште, чиме је одступио од класичне, готово негативне, дефиниције регулације која преовлађује у економској теорији.

Анализирајући регулаторну улогу државе у привреди и регулацију као функцију, професор Табороши је из правне сфере обогаћене економском анализом прешао у сфере друштвене филозофије и емпиријске социологије, шире од позитивистички оријентисаних правних наука. Због тога његов стил, врло препознатљив, у уџбеницима које је писао није био лак за читање. У његовим уџбеницима претеже научна димензија у односу на педагошку. Међутим, предавањима је приступао с љубављу, систематично и посвећено, а као предавач је био омиљен. Умео је да држи пажњу и да нам пренесе велико животно искуство, укључујући и занимљиве приче са његових путовања по свету. Од студената на испиту није тражио просту репродукцију, већ напротив, разумевање. Као члан Издавачког савета, свесрдно је подржао настанак и развој *Студентске ревије за привредно право*.

Свој посао је истински волео и зато се у његовим радовима види да је науку схватао као могућност да се друштво мења набоље. У области заштите права потрошача ту могућност је активно иско-

ристио. Као научни радник није био опретећен трком за каријером, напредовањем и истицањем. Његове текстове карактерише висок степен оригиналности и стилске препознатљивости. Његова универзитетска култура била је лишена строге традиције. Према студентима и свом асистенту се опходио с уважавањем и стрпљењем, настојећи да их не само као добар педагог већ и добар психолог усмери и подстакне.

Професор Табороши је поживео краће него што смо се надали, и може се рећи да је његов живот био испуњен и остварен, а његова личност оригинална као што су то и бројни радови који иза њега остају. Живео је пуним плућима и улепшао животе онима с којима се дружио и радио.

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

ИЗБОРИ НАСТАВНИКА И САРАДНИКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ У 2015. ГОДИНИ

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 3. фебруара 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 22. децембра 2014. донело је одлуку о избору др МАРКА ЈОВАНОВИЋА, асистента, у звање доцента за Пословноправну ужу научну област – предмети Међународно трговинско право и Арбитражно право.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 3. фебруара 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 22. децембра 2014. донело је одлуку о избору др НИНЕ КРШЉАНИН, асистента, у звање доцента за ужу научну област Правна историја – предмет Српска правна историја.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду на седници од 23. фебруара 2015, донело је одлуку о избору:

МАРКА ПЕРОВИЋА, мс. права, поново у звање асистента за Грађанскоправну ужу научну област – предмет Облигационо право.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 31. марта 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 23. марта 2015. донело је одлуку о избору др РАЈКА ЈЕЛИЋА, ванредног професора, поново у звање ванредног професора за Грађанскоправну ужу научну област – предмет Грађанско право – општи део и Стварно право.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 31. марта 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 23. фебруара 2015. донело је одлуку о избору др ТАТЈАНЕ ЈЕВРЕМОВИЋ ПЕТРОВИЋ,

доцента, у звање ванредног професора за Пословноправну ужу научну област – предмет Компанијско право.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 31. марта 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 23. фебруара 2015. донело је одлуку о избору др НИКОЛЕ БОДИРОГЕ, доцента, у звање ванредног професора за Грађанскоправну ужу научну област – предмет Грађанско процесно право.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 31. марта 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 23. марта 2015. донело је одлуку о избору др СВЕТИСЛАВА В. КОСТИЋА, асистента, у звање доцента за ужу научну област Јавне финансије и финансијско право – предмети Пореско право и Право међународних пореских уговора.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 31. марта 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 23. фебруара 2015. донело је одлуку о избору др САЊЕ ГЛИГИЋ, асистента, у звање доцента за ужу научну област Правна историја – предмет Упоредна правна традиција.

Сенат Универзитета у Београду на седници од 8. априла 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 23. фебруара 2015. и мишљења Већа научних области правно-економских наука од 31. марта 2015, донео је одлуку о избору др ДЕЈАНА ЂУРЂЕВИЋА, ванредног професора, у звање редовног професора за Грађанскоправну ужу научну област – предмети Наследно право и Грађанско процесно право.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 2. јуна 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 27. априла 2015. донело је одлуку о избору др ЈЕЛЕНЕ ЛЕПЕТИЋ, асистента, у звање доцента за Пословноправну ужу научну област – предмет Компанијско право.

Сенат Универзитета у Београду на седници од 10. јуна 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 27. априла 2015. и мишљења Већа научних области правно-економских наука од 2. јуна 2015, донео је одлуку о избору др БРАНКА РАКИЋА, ванредног професора, у звање редовног професора за Међународноправну ужу научну област – предмети Увод у право европских интеграција и Међународни односи.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду на седници од 29. јуна 2015, донело је одлуку о избору:

АНЕ ОДОРОВИЋ, сарадника у настави, у звање асистента за ужу научну област Економија и право (Економска анализа права) – предмет Основи економије.

Веће научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на седници од 7. јула 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 29. јуна 2015. донело је одлуку о избору др КАТАРИНЕ РАДОЈКОВИЋ-ИЛИЋ, у звање наставника страног језика за наставни предмет Страни језик правне струке – француски.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду на седници од 21. септембра 2015, донело је одлуку о избору:

Мр ДРАГАНА ПАВИЋА, асистента, поново у звање асистента практичне наставе.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 13. октобра 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 21. септембра 2015. донело је одлуку о избору др МИЛОША ЖИВКОВИЋА, доцента, у звање ванредног професора за Грађанскоправну ужу научну област – предмет Грађанско право – општи део и Стварно право.

Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду на седници од 13. октобра 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 21. септембра 2015. донело је одлуку о избору др КАТАРИНЕ ДОЛОВИЋ, асистента, у звање доцента за Грађанскоправну ужу научну област – предмет Грађанско право – општи део и Стварно право.

Сенат Универзитета у Београду на седници од 21. октобра 2015, на предлог Изборног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 21. септембра 2015. и мишљења Већа научних области правно-економских наука од 13. октобра 2015, донео је одлуку о избору др ДРАГОРА ХИБЕРА, ванредног професора, у звање редовног професора за Грађанскоправну ужу научну област – предмети Грађанско право – општи део и Стварно право и Облигационо право.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду на седници од 26. октобра 2015, донело је одлуке о избору:

СВЕТИСЛАВА ЈАНКОВИЋА, асистента, поново у звање асистента за Пословноправну ужу научну област – предмети Трговинско право и Саобраћајно право;

ФИЛИПА БОЈИЋА, асистента, поново у звање асистента за Радноправну ужу научну област – предмет Радно право;

ВАЛЕРИЈЕ ГРОЗДИЋ, мс. права, у звање сарадника у настави за ужу научну област Социологија права– предмет Основи социологије права.

ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ ОДБРАЊЕНЕ 2015. ГОДИНЕ

1. Мр Светислав Костић, „Забрана дискриминације у међународном опорезивању дохотка и имовине“, докторирао 12. децембра 2014;

2. Мр Ивана Ракић, „Концентрација привредних субјеката у Републици Србији са освртом на право Европске уније“, докторирала 18. децембра 2014;

3. Јован Никчевић, „Правна природа уговора о испоруци инвестиционе опреме“, докторирао 26. децембра 2014;

4. Мр Марко Миловић, „Кривичноправна заштита деце у области сексуалних односа“, докторирао 22. јануара 2015;

5. Мр Драган Вујновић, „Положај и улога Бразила у регионалним и глобалним међународним односима“, докторирао 9. фебруара 2015;

6. Мр Мирјана Благојевић, „Поморско право у Котору и Дубровнику по одредбама њихових статута“, докторирала 23. фебруара 2015;

7. Мр Валентина Цветковић Ђорђевић, „Кондикција и правно неосновано обогаћење“, докторирала 17. марта 2015;

8. Мр Миљан Јововић, „Нова доктрина НАТО-а у светлости међународног права“, докторирао 22. априла 2015;

9. Цвјетана Цвјетковић, „Порез на имовину у статици“, докторирала 30. априла 2015;

10. Михајло Вучић, „Право непловидбене употребе међународних водених токова у светлости принципа одрживог развоја“, докторирао 9. јуна 2015;

11. Марко Новаковић, „Правни положај међународних службеника“, докторирао 15. јуна 2015;

12. Вук Цуцић, „Управни спор пуне јурисдикције – модели и врсте“, докторирао 29. јуна 2015;

13. Hayder Ajeel Fadhil Al Tamimi, „Судски начини за решавање територијалних копнених спорова у међународном праву“, докторирао 6. јула 2015;

14. Катарина Голубовић, „Европски стандарди правичности у европском законодавству и пракси“, докторирала 10. јула 2015;

15. Сања Сремчев Илић, „Кодекси професионалног и етичког понашања као извор радног права“, докторирала 16. јула 2015;

16. Милош Станковић, „Уговорно наслеђивање између супружника“, докторирао 28. октобра 2015;

17. Мр Бајо Цмиљанић, „Трговина људима у светлу међународног права и прописа Републике Србије“, докторирао 18. новембра 2015;

18. Светислав Јанковић, „Правни режим привилегија на броду“, докторирао 24. децембра 2015;

19. Мр Иван Ђокић, „Субјективни елемент кривичног дела у енглеском праву“, докторирао 29. децембра 2015.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текстови се куцају ћирилицом и по правилу не треба да буду дужи од једног табака. Изузетно, максимални обим текстова је 1,5 табак. Један табак износи 16 страна од 28 редова са 66 знакова у реду, односно 28.800 знакова, фонт Times New Roman 12.

Уколико текст пређе дозвољени обим, биће одмах враћен аутору на неопходно скраћивање. Рецензенти неће бити одређени све док дужина текста не задовољи предвиђени обим.

У горњем левом углу, пре наслова рада, наводи се академска титула, име и презиме аутора, а у пратећој фусноти која се означава звездицом, установа у којој је аутор запослен или друга афилијација, звање аутора и електронска адреса.

Текст намењен за рубрику „Чланци" мора да на почетку садржи резиме с основним налазима рада, обима до 20 редова (апстракт) и до пет кључних речи. На крају текста се налази резиме (summary) приближног обима и до пет кључних речи, са насловом рада на енглеском језику.

У интересу аутора је да наслов и кључне речи што верније и концизније одражавају садржај рада. Цео рад, укључујући и резиме на страном језику, подлежу стручној лектури и анонимним рецензијама.

Наслов рада се пише на средини, великим словима – верзалом (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне са такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – курентом, тј. малим обичним словима (фонт 12), 1.1.1. – малим италик словима (фонт 12), итд. са мањим фонтом.

Радови се предају у електронском облику.

За објављивање се предају искључиво оригинални радови, који не представљају део одбрањене тезе, објављене монографије или књиге, као и они који нису објављени или понуђени другом часопису. О томе аутор доставља изјаву приликом слања текста Редакцији. У супротном Редакција задржава право да с аутором прекине сваку будућу сарадњу.

Редакција задржава право да прилагођава рад општим правилима уређивања часописа и стандарду српског језика у погледу правописа, граматике и стила.

ПРАВИЛА ЦИТИРАЊА

1. **Књиге** се наводе на следећи начин: прво слово имена (после чега следи тачка) и презиме аутора, назив курзивом, место издања курентом – обично, година издања. Само приликом првог цитирања наводи се пуно име аутора.

Ако се наводи и број стране, он се пише без икаквих додатака (попут стр., p., pp., ff., dd. и слично). После места издања не ставља се зарез.

Уколико се наводи и издавач, пише се курентом – обично, пре места издања.

Навођење назива издавача није обавезно, али је пожељно.

Пример: М. Петровић, *Наука о финансијама*, Савремена администрација, Београд 1994, 35.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (нпр. 1994^3).

Уколико се упућује на фусноту, после броја стране пише се скраћеница „фн.“.

Пример: М. Петровић, *Наука о финансијама*, Београд 1994, 35 фн. 3.

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвојена цртом.

Пример: S. Boshammer, *Gruppen, Rechte, Gerechtigkeit*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 2003, 34–38.

2. **Чланци** се наводе на следећи начин: прво слово имена (са тачком) и презиме аутора, назив чланка курентом – обично под наводницама, назив часописа (новина или друге периодике) курзивом, број и годиште, број стране без икаквих додатака (као и код цитирања књига). Само приликом првог цитирања наводи се пуно име аутора.

Уколико је назив часописа дуг, приликом првог цитирања у загради се наводи скраћеница под којом ће се периодика надаље појављивати.

Пример: М. Петровић, „Ефекти посредног опорезивања", *Анали Правног факултета у Београду* (*Анали ПФБ*) 3/1995, 65.

3. Уколико постоји више аутора књиге или чланка (до три), раздвајају се зарезом.

Пример: М. Петровић, М. Поповић, В. Илић,

Уколико се цитира књига или чланак са више од три аутора, наводи се прво слово имена и презиме само првог од њих, уз додавање скраћенице речи *et alia* (*et al*.) курзивом. Само приликом првог цитирања наводи се пуно име аутора.

Пример: М. Петровић *et al*.,

4. Уколико се у раду цитира само један текст одређеног аутора, код поновљеног цитирања тог текста, после првог слова имена и презимена аутора, следи само број стране и тачка (без додатака *op. cit*., нав. дело и сл.).

Пример: М. Петровић, 53.

Уколико се цитира више радова истог аутора, било књига или чланака, а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, после првог слова имена и презимена аутора, ставља се у загради година издања књиге или чланка. Уколико исте године аутор има више објављених радова који се цитирају, уз годину се додају латинична слова a, b, c, d, итд., после чега следи само број стране.

Пример: М. Петровић (1995a), 67.

5. Уколико се цитира текст са више страна које су тачно одређене, оне се раздвајају цртицом, после чега следи тачка. Уколико се цитира више страна које се не одређују тачно, после броја који означава прву страну наводи се „и даље" с тачком на крају.

Пример: М. Петровић, 53–67.

Пример: М. Петровић (1995a), 53 и даље.

6. Уколико се цитира податак с исте стране из истог дела као у претходној фусноти, користи се латинична скраћеница за *ibidem* у курзиву, с тачком на крају (без навођења презимена и имена аутора).

Пример: *Ibid*.

Уколико се цитира податак из истог дела као у претходној фусноти, али с различите стране, користи се латинична скраћеница ibid, наводи се одговарајућа страна и ставља тачка на крају.

Пример: *Ibid*., 69.

Када се цитира чланак у зборнику радова на енглеском или другом страном језику, после назива зборника који је писан италиком, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се назнака „eds." пре њихових имена, а ако је само један уредник, назнака пре његовог имена је „ed.", односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком „Hrsg."). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или другом језику овог говорног подручја, после назива зборника који је писан италиком, у загради се наводи име или имена уредника са назнаком „ур." пре имена.

Пример: A. Buchanan, „Liberalism and Group Rights", *Essays in Honour of Joel Feinberg* (eds. J. L. Coleman, A. Buchanan), Cambridge University Press, Cambridge 1994, 1–15.

7. Прописи се наводе пуним називом у куренту – обично, потом се курзивом наводи гласило у коме је пропис објављен, а после зареза број и година објављивања, поново у куренту – обично.

Уколико ће се поменути закон цитирати и касније, приликом првог помињања после црте наводи се скраћеница под којом ће се пропис даље појављивати.

Пример: Закон о облигационим односима – ЗОО, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78 или Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

Уколико је пропис измењиван и допуњаван, наводе се сукцесивно бројеви и године објављивања измена и допуна.

Пример: Закон о основама система васпитања и образовања, *Службени гласник РС*, бр. 62/03, 64/03, 58/04 и 62/04.

8. Члан, став и тачка прописа означава се скраћеницама чл., ст. и тач., а иза последњег броја се не ставља тачка.

Пример: чл. 5, ст. 2, тач. 3 или чл. 5, 6, 9 и 10 или чл. 4–12, итд.

9. Навођење судских одлука треба да садржи што потпуније податке (врста и број одлуке, датум када је донесена, публикација у којој је евентуално објављена).

10. Латинске и друге стране речи, интернет адресе и сл. се пишу курзивом.

11. Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану курзивом и датум приступа страници.

Пример: European Commission for Democracy through Law, Opinion on the Constitution of Serbia, *http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL AD(2007)004 e.asp*, 24. мај 2007.

12. Инострана имена се транскрибују на ћирилици на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у загради у изворном облику на страном језику курзивом, нпр. Годме (*Gaudemet*).

13. За „видети" користи се скраћеница „Вид.", а за „упоредити" се користи скраћеница „Упор."

The Annals of the Faculty of Law in Belgrade

Year LXIII, No. 2, 2015, pp. 1–262

UDC 34/35 ISSN 0003–2565

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

CONTRIBUTIONS

BOOK REVIEWS

IN MEMORIAM

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна бибилиотека Србије, Београд

34(497.11)

АНАЛИ Правног факултета у Београду : часопис за правне и друштвене науке = Annals of the Faculty of Law in Belgrade : Belgrade Law Review : Journal of Legal and Social Sciences / в. д. главног уредника Милан Шкулић. – Српско изд. – Год. 1, бр. 1 (1953)– . – Београд : Правни факултет Универзитета у Београду, 1953– (Београд : Службени гласник). – 24 cm

Три пута годишње. – Од 2011. преузима енгл. изд.: Annals of the Faculty of Law in Belgrade = ISSN 1452-6557

ISSN 0003-2565 = Анали Правног факултета у Београду
COBISS.SR-ID 6016514

НОВА ИЗДАЊА ЦЕНТРА ЗА ИЗДАВАШТВО И ИНФОРМИСАЊЕ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ, ЈУН 2015. – ДЕЦЕМБАР 2015. ГОДИНЕ

Библиотека *Уџбеници*

Бранко Лубарда, *Увод у радно право*, треће издање, 557 стр.
Небојша Јовановић, *Увод у common law Уговорно право*, прво издање, 357 стр.
Жика Бујуклић, *Римско приватно право*, пето издање, 432 стр.
Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција* , једанаесто издање, 341 стр.
Мирослав Милошевић, *Римско право*, 452 стр.
Драган Митровић, *Увод у право*, шесто издање, 331 стр.
Радмила Васић, Миодраг Јовановић, Горан Дајовић, *Увод у право*, друго издање, 391 стр.
Борис Беговић, Мирољуб Лабус, Александра Јовановић, *Економија за правнике*, шесто издање, 597 стр.
Марија Драшкић, *Породично право и право детета*, девето издање, 439 стр.
Милан Шкулић, *Кривично процесно право*, осмо измењено издање, 530 стр.
Слободан Марковић, Душан Поповић, *Право интелектуалне својине*, треће издање, 365 стр.
Дејан Ђурђевић, *Институције наследног права*, седмо издање, 350 стр.
Слободан Панов, *Породично право*, шесто издање, 414 стр.
Александар Јакшић, *Грађанско процесно право*, шесто издање, 910 стр.
Дејан Поповић, *Пореско право*, шесто издање, 564 стр.

Библиотека *Монографије*

Горан Дајовић, *Оглед о метајуриспруденцији*, 166 стр.
Драган Пантић, *Поклон за случај смрти*, 376 стр.
Душка Франета, *Људско достојанство као правна вредност*, 338 стр.
Милена Полојац, *Аквилијев закон и правна култура*, 331 стр.

Библиотека *Зборници*

Сима Аврамовић, Данило Баста, *Научно наслеђе Радомира Д. Лукића*, 529 стр.
Зоран С. Мирковић, Милош Миленковић, *Век и по Велике школе у Београду*, 270 стр.
В. Петров и други аутори, *Устав Краљевине Србије од 1888 125 година од доношења*, 281 стр.

Библиотека *Crimen*

Горан Илић, *Корупција Основни појмови и механизми за борбу*, 190 стр.
Ђорђе Игњатовић, *Казнена реакција у Србији 5. део*, 324. стр.
Ђорђе Игњатовић, Биљана Симеуновић Патић, *Виктимологија општи део*, 271 стр.
Часопис *Crimen* бр. 1/2015. године, 120 стр.

Библиотека *Пословно право*

Јелена Лепетић, *Компанијскоправни режим сукоба интереса*, 381 стр.
Наташа С. Петровић Томић, *Заштита потрошача услуга осигурања*, 432 стр.

Библиотека *Приручници*

Милена Полојац, Андреја Катанчевић, *Практикум за римско право Текстови и случајеви римских правника из стварног права (I)* друго издање, 98 стр.
Војислав Станимировић, *Увод у исламско право*, 122 стр.
Жика Бујуклић, *Forum Romanum*, седмо издање, 850 стр.

Библиотека *Приручници за полагање правосудног испита*

Зоран Стојановић, *Кривично право*, пето издање, 379 стр.
Милан Шкулић, *Кривично процесно право* према ЗКП из 2011, друго издање, 520 стр.
Мирко Васиљевић, *Компанијско и трговинско право*, шесто издање, 453 стр.
Боривоје Шундерић, *Радно право*, пето издање, 318 стр.

Библиотека *Varie*

Жика Бујуклић и други аутори, *Приручник за полагање пријемног испита за школску 2016/2017.*

Библиотека *Запис*

Сања Лакић, Марко Шукало, *Дан кад је пала једна српска држава РСК*, 283 стр.

Библиотека *Ридери*

Радмила Васић, Ивана Крстић, *Читанка правна клиника за сузбијање корупције*, 293 стр.

Библиотека *Анали*

Часопис *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1/2015. године, 348 стр.

У ОВОМ БРОЈУ: